

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTY OF THEOLOGY AND RELIGIOUS STUDIES

BRIDGING THE GAP

Onderzoek naar het religieuze en levensbeschouwelijk profiel
van jong-volwassenen (18-25) in Vlaanderen

Eindrapport

Afbeelding voorkaft:

Bron: <https://thedailycrisp.com/mind-the-gap/>

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTY OF THEOLOGY AND RELIGIOUS STUDIES

BRIDGING THE GAP

Onderzoek naar het religieuze en levensbeschouwelijk profiel
van jong-volwassenen (18-25) in Vlaanderen

Eindrapport

KU LEUVEN

FACULTY OF THEOLOGY AND RELIGIOUS STUDIES
CENTRE FOR ACADEMIC TEACHER'S TRAINING IN RELIGION
SINT-MICHELSSTRAAT 4, 3000 LEUVEN
BELGIUM

Voorwoord

Het *Centrum Academische Lerarenopleiding godsdienst* van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen (KU Leuven) verricht reeds twee decennia empirisch onderzoek naar het geloofsprofiel van leerlingen, leerkrachten, schooldirecties en ouders. In 2004 verscheen bij uitgeverij Peeters het boek: *Godsdienstonderwijs uitgedaagd. Jongeren en (inter)levensbeschouwelijke vorming in gezin en onderwijs. Opzet, methode en resultaten van empirisch onderzoek bij leerkrachten rooms-katholieke godsdienst en leerlingen van de derde graad secundair onderwijs in Vlaanderen*. Met het ECSI-project (Enhancing Catholic School Identity) werd dit onderzoek naar de identiteit van de stakeholders van onderwijs vanaf 2005 internationaal (zie: <https://www.ecsi.site/be/>). Het zorgde voor een zeer uitgebreide set van data over leerlingen van het basisonderwijs en het secundair onderwijs waarin intussen meer dan 2000 scholen wereldwijd betrokken zijn.

Er is echter een kloof in ons onderzoek: we beschikken over data van kinderen en jongeren tot de leeftijd van 18 jaar en we hebben opnieuw data van volwassenen vanaf de leeftijd van 25 jaar, wanneer ze opnieuw de school betreden als leerkracht. We hadden tot nu toe echter geen data van jongvolwassenen, namelijk van de leeftijd van 18 tot 25 jaar: de periode waarin jongvolwassenen in vele gevallen in het hoger onderwijs vertoeven.

Daarom dat een nieuw project in het leven werd geroepen, met een eigen meetinstrument, dat de naam *Bridging the Gap* meekreeg. Dit nieuwe onderzoek probeert niet alleen data te verzamelen over deze periode van jong-volwassenheid, maar probeert ook inhoudelijk zicht te krijgen in de levensbeschouwelijke ontwikkelingen die zich in deze levensfase vandaag afspelen. We hebben niet alleen geen data over deze jonge mensen, maar worden ook inhoudelijk met een kloof geconfronteerd. Op het einde van het secundair onderwijs zien we een dominantie van het relativisme, terwijl bij mensen boven de 25 jaar we een sterk post-kritisch geloof zien dat sterker is dan het relativisme. We zochten daarom ook inhoudelijk hoe deze kloof in levensbeschouwelijke profielen te begrijpen en stellen met name de vraag of we hier met een ontwikkelingspsychologisch fenomeen dan wel met een sociaal-culturele verschuiving te maken hebben. Keren jongeren boven de 18 jaar na de puberteit terug naar een post-kritisch geloof of hebben we te maken met een definitieve verschuiving in de levensbeschouwelijke grondtoon van onze cultuur?

Het rapport dat hier voorligt is het resultaat van dit nieuwe onderzoek. Het presenteert vooreerst het nieuwe meetinstrument: *Bridging the Gap*. Dit meetinstrument brengt niet alleen in beeld hoe geloofsprofielen van jongvolwassenen er vandaag uitzien, maar ook welke factoren hun levensbeschouwing positief en negatief beïnvloeden en hoe ze kijken naar de levensbeschouwelijke dialoog met de andere. De onderzoeksmethode is zowel een kwantitatief als een kwalitatief luik. Het meetinstrument werd niet alleen theoretisch ontwikkeld maar ook uitgetest bij een groep van 1119 jongeren uit verschillende richtingen van de universiteit, de hogescholen en de Interdiocesane Jeugddienst (IJD) in Vlaanderen, allemaal binnen het katholiek net. Dit rapport toont ook de resultaten van dit onderzoek en reflecteert op de conclusies die eruit getrokken kunnen worden. Tenslotte besteedt dit rapport ook aandacht aan de ontwikkeling van dit meetinstrument tot een

didactische werkvorm waarmee aan de slag gegaan kan worden in het volwassenenonderwijs. Op het einde van het rapport presenteren we ook de receptie van het onderzoek in onderwijs en media, waaruit de relevantie blijkt van het onderzoek, alsook de nood om hiermee verder aan de slag te gaan.

De resultaten van dit onderzoek kunnen moeilijk onderschat worden. Voor de eerste keer krijgen we een zicht op het geloofsprofiel van jongvolwassenen. We konden een nieuwe classificatie formuleren die ook een belangrijke theoretische ontwikkeling impliceert voor de PKG-schaal en ons verstaan van de as geloof en ongeloof bij (jonge) mensen. We kunnen in beeld brengen welke de factoren zijn die een rol spelen in de ontwikkeling van het geloofsprofiel van jongvolwassenen. We vonden een onderbouwing voor de openheid en de noodzaak aan interlevensbeschouwelijk leren onder jongeren vandaag. Tenslotte laat dit onderzoek ook toe om de effecten te zien van het levensbeschouwelijk onderwijs in basisonderwijs en secundair onderwijs op studenten in het hoger onderwijs. Vele van de conclusies kunnen een bijdrage leveren aan beleidsbeslissingen over de toekomst van het godsdienstonderwijs.

Dit onderzoek werd verricht door een deskundig en gemotiveerd team onderzoekers. Luk Vanlanduyt en Emmanuel Wybo hebben de verschillende stappen van het onderzoek zorgvuldig uitgevoerd en erover gerapporteerd. Jan Bouwens zorgde voor de statische analyse en validatie. Stijn Van Baekel was verantwoordelijk voor de digitale implementatie. Ik dank elk van hen voor de constructieve en volgehouden samenwerking. Ik dank ook Bruno Spriet en Pieter Vandecasteele die voor ons een vruchtbaar klankbord vormden.

Dit onderzoek is niet af. Het meetinstrument wordt momenteel ook getest aan de Australian Catholic University in Australië in een Engelse variant. Het is ook onze hoop dat in Vlaanderen opleidingen in het hoger onderwijs verder met dit instrument aan de slag kunnen gaan en over de conclusies kunnen reflecteren in het licht van de versterking van de levensbeschouwelijke identiteit van de studenten en van de interlevensbeschouwelijke dialoog, in dienst van een vredevolle samenleving.

Didier Pollefeyt, voorzitter Centrum Academische Lerarenopleiding godsdienst KU Leuven
www.godsdienstonderwijs.be

Didier Pollefeyt

PROF. DR. DIDIER POLLEFEYT, CHAIR OF TEACHER TRAINING
 TEL. + 32 16 32 37 94 or + 32 474 88 99 41
didier.pollefeyt@kuleuven.be
https://theo.kuleuven.be/en/research/centres/centr_alo
<https://www.kuleuven.be/thomas/page/>

Inhoudstafel

Voorwoord	3
Inhoudstafel	5
1. Onderzoeksvragen.....	12
2. Context	13
2.1. Godsdienstonderwijs – Katholiek onderwijs.....	13
2.2. Levensbeschouwelijke context Vlaanderen	13
3. Kwalitatief onderzoek.....	14
3.1. Methode	14
3.1.1. Vragenlijst voor kwalitatief onderzoek	14
3.1.2. Schaalkeuze	14
3.1.3. Participatie en privacy	14
3.1.4. Fasering	15
3.1.5. Dataverwerking methodologie.....	15
3.1.6. Sterk indicatief, niet representatief	16
3.2. Beschrijving participanten.....	18
3.3. Beschrijving respondenten.....	18
3.3.1. Leeftijdsgroep.....	18
3.3.2. Groepen en participatieplicht	19
3.3.3. Man/vrouw.....	21
3.3.4. Opleidingstype.....	21
3.3.6 Vaststellen respondentgroepen.....	23
3.3.6.1. IJD	23
3.3.6.2. BSO-TSO zevende jaar	24
3.3.6.3. Definitieve onderzoeksgroepen	24
3.4. Onderzoek naar mogelijke levensbeschouwelijke categorieën of groepen	25
3.4.1. Formele zelfidentificatie.....	26
3.4.2. Gedoopt en de band met de katholieke kerk?	27
3.4.3. Levensbeschouwelijke evolutie?	28
3.4.4. Band met de levensbeschouwing en levensbeschouwelijke dimensies	29
3.4.5. Conclusie	33
3.4.6. PKG-schaal	34
3.4.6.1. De PKG schaal	34
Letterlijk Geloof.....	35

Externe Kritiek	36
Relativisme	37
Post-Kritisch Geloof	38
3.4.6.2. Opmerkelijke verschuiving in de PKG-schaal: hoog relativisme	40
3.4.6.3. Een diepere analyse van relativisme	44
3.4.6.4. Relativisme - pluralisme	46
3.4.6.5. Conclusie: de PKG-resultaten	50
3.4.7. Nieuwe classificatie	52
3.4.7.1. Statistische analyse	52
3.4.7.2. Categorisatie op basis van de statische analyse	53
3.4.7.3. Conceptueel model levensbeschouwelijke categorieën	55
3.4.7.3. Conclusie: nieuwe classificatie	56
3.4.8. Conclusie	56
3.5. Overzicht en beschrijving van de categorieën	57
3.5.1. Methodiek en overzicht	57
3.5.2. Katholiek (C1)	64
3.5.3. Islam (C3)	67
3.5.4. Nominaal christelijk (C2)	69
3.5.5. Algemeen religieus (C4)	71
3.5.6. Pluralistisch (humanistisch) atheïsme (C5)	73
3.5.7. Normatief Atheïsme (C6)	76
3.5.8. Onverschilligen (C7)	78
3.5.9. Andere (C8)	79
3.5.10. Conclusie	80
3.6. Vergelijking met andere onderzoeken	82
3.6.1. Onderzoek van J. Vitek	82
3.6.2. Onderzoek Peace, Foster en Halliday	87
3.6.3. Onderzoek Generation Z	89
3.6.4. Conclusie	91
3.7. Overzicht algemene vragen	92
3.7.1. Identificatievragen	92
3.7.1.1. Zelfidentificatie	93
3.7.1.2. Man-vrouw verhouding	95
3.7.1.3. Opleiding	96
3.7.2. Levensbeschouwelijke band en dimensies	97
3.7.2.1. Band met de eigen levensbeschouwing	97

3.7.2.2. Band met rituelen.....	99
3.7.2.3. Ethisch handelen	100
3.7.2.4. Innerlijke beleving	102
3.7.2.5. Conclusie	103
3.7.3. PKG-schaal per levensbeschouwelijke categorie	104
3.7.4. Interlevensbeschouwelijke dialoog	106
3.7.4.1. Frequentie	106
3.7.4.2. Kennis omtrent de eigen levensbeschouwing.....	108
3.7.4.3. Kennis van andere levensbeschouwingen	111
3.7.4.4. Vermijden van een interlevensbeschouwelijk gesprek?	112
3.7.4.5. Verrijkt de interlevensbeschouwelijke dialoog de eigen levensbeschouwing?	115
3.7.4.6. Is levensbeschouwing een privé aangelegenheid	117
3.7.4.7. Is de eigen levensbeschouwing superieur?	119
3.7.4.8. Is de kern van alle levensbeschouwingen dezelfde?.....	121
3.7.4.9. Conclusie: interlevensbeschouwelijke dialoog.....	123
3.8. Factoren die de levensbeschouwelijke identiteit beïnvloeden.....	125
3.8.1. Persoonlijke invloedsfeer	125
3.8.2. Onderwijs	132
3.8.3. Werkomgeving	135
3.8.4. Levensgebeurtenissen	137
3.8.5. Invloed van de cultuur	140
3.8.6. Religieuze invloedsfeer	143
3.8.7. Top 10 van de meest versterkende en verzwakkende beïnvloedingsfactoren	146
3.8.7.1. Top tien versterkende factoren per levensbeschouwelijke groep.....	149
3.8.7.1. Top tien verzwakkende factoren per levensbeschouwelijke groep.....	151
3.8.8. Correlaties	153
3.8.8.1. Eerste correlatiegroep.....	153
3.8.8.2. Tweede correlatiegroep	154
3.8.8.3. Derde correlatiegroep	154
3.8.8.4. Vierde correlatiegroep	155
3.8.8.5. Vijfde correlatiegroep.....	155
3.8.8.6. Zesde correlatiegroep	156
3.8.8.7. Zevende correlatiegroep	157
3.8.8.8. Conclusie	158
3.9. Onderwijscontext	159
3.9.1. School	159

3.9.2. Gevolgd levensbeschouwelijk vak	161
3.9.3. Vastgestelde methodologieën in RKG en NC	165
Gemiddelde scores	166
3.9.3.1. Reconfessionalisering	169
3.9.3.2. Waardenopvoeding	170
3.9.3.3. Hermeneutische benadering	172
3.9.3.4. Neutraal pluralistisch levensbeschouwelijk onderwijs	174
3.9.3.5. Secularisering	176
3.9.3.6. Vormen van de levensbeschouwelijke identiteit	177
3.9.3.7. PKG-resultaten	179
3.9.3.8. Correlaties	180
3.9.3.9. Conclusie	181
3.10. Verenigingscontext	183
3.10.1. Levensbeschouwing in buitenschoolse verenigingen	187
3.10.1.1. Confessionaliteit	188
3.10.1.2. Secularisering	189
3.10.1.3. Reconfessionalisering	190
3.10.1.4. Waardenopvoeding	191
3.10.1.5. Recontextualisering	192
3.10.1.6. Correlaties	193
3.10.1.7. Conclusie	194
3.11. Correlaties tussen verschillende delen	195
3.12. Evaluatievragen	196
3.13. Conclusies kwantitatief onderzoek	198
3.13.1. Op welke manier kan men de levensbeschouwing van jongvolwassenen indelen én is die categorisatie afwijkend van reeds bestaande classificaties?	198
3.13.2. Is het relativisme bij jongvolwassenen toe te schrijven aan een culturele factor of eerder aan een psychologische ontwikkeling?	199
3.13.3. Welke factoren hebben invloed op de levensbeschouwing van jongvolwassenen?	200
3.13.4. Wat is de impact van de levensbeschouwelijke vakken in het onderwijs op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen? Welke methodologieën stellen zij vast?	201
3.13.5. Wat is de impact van buitenschoolse verenigingen op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen? Welke methodologieën stellen zij vast?	202

4.	Kwalitatief onderzoek.....	203
4.1.	Methode en overzicht	203
4.1.1.	Keuze van methodologie: (semi)-gestructureerd interview	203
4.1.2.	Opbouw interview - Protocol – inhoudelijke vragen	203
4.1.2.1.	Deel 1 a Classificatie valideren en toepassen op zichzelf.....	204
	Deel 1 b: Classificatie valideren op anderen	206
4.1.2.2.	Deel 2: Factoren	206
4.1.2.3.	Deel 3a: Onderwijs: drie doelstellingen afgetoetst.....	206
4.1.2.4.	Deel b: onderwijsmethodiek en rol van de leraar levensbeschouwing / godsdienst	208
4.1.3.	En wat met verenigingen?.....	208
4.1.3.	Protocol- vormelijk	209
4.1.3.1.	Online	209
4.1.3.2.	Duurtijd: 50 min	209
4.1.3.3.	Begeleidende powerpoint	209
4.1.3.4.	Opnames	209
4.1.4.	Data-analyse	209
4.2.	Resultaten.....	210
4.2.1.	Betreffende de classificatie: opmerkingen en aanvullingen?	210
4.2.1.1.	Welke opmerkingen plaatsen respondenten bij de gebruikte indeling en beelden?	210
4.2.1.2.	De definitieve indeling voor verdere interviews	216
4.2.2.	Betreffende de classificatie zelf	217
4.2.2.1.	Kan men de classificatie makkelijk toepassen op zichzelf?.....	217
4.2.2.2.	Betreffende de toepassing van de classificatie op anderen.....	217
4.2.3.	Betreffende de factoren.....	218
4.2.3.1.	Geen echt nieuwe factoren.....	218
4.2.3.2.	Tegenslagen.....	218
4.2.3.3.	Ouders (vooral de moeder...) en opvoeding	219
4.2.3.4.	Wordt het levensbeschouwelijk patroon van ouders overgenomen?.....	220
4.2.3.5.	Reizen en avonturen.....	220
4.2.3.6.	De Natuur	222
4.2.3.7.	Verdere studies	222
4.2.3.8.	Pesten op school	223
4.2.3.9.	Zorg en verenigingen.....	223
4.2.4.	Betreffende onderwijs.....	225
4.2.4.1.	In welke mate was er in de lessen plaats om het christelijke te verkennen?	225

4.2.4.2. In welke mate ware er in de lessen om het pluralisme en de verschillende levensbeschouwingen te verkennen.....	226
4.2.4.3. Bood dit vak doorheen de christelijke en plurale verkenning, voldoende ruimte om bij te dragen aan een eigen levensbeschouwelijke visie.....	227
4.3. Samenvatting kwalitatief deel.....	230
5 Godsdienstsociologische en culturele context: pluralisme/relativisme	231
5.1. Superdiversiteit	231
5.2. 9/11, terrorisme en islamofobie	232
5.3. Maatschappelijke acties: van neutraliteitsdenken naar behoedzaam passief en zelfs actief (religieus) pluralisme	233
5.4. Van passief tot actief pluralisme in het onderwijs	234
5.5. Tegenstroom	236
5.6. Theologische – filosofische onderbouw van interlevensbeschouwelijke dialoog	236
5.7. Levensbeschouwelijk pluralisme – relativisme	237
6. Wat met het hermeneutisch onderwijs?	238
6.1. Vraagstelling	238
6.2 Vier relativeringen	239
6.3. Methodische opmerking over de vraagstelling	239
6.4. 2010-2020: secularisatie en schokken door kerkelijke schandalen	240
6.5. Conclusies en aanbevelingen	246
7. Persberichten en reacties omtrent het onderzoek	247
7.1. Korte samenvatting	247
7.2. Kranten (zie bijlage 2)	247
7.3. Op sociale media en sites	247
7.4. Via mail	247
7.5. Studiedagen en overleg	248
7.6. Drie conclusies uit de reacties uit de pers en mails	248
7.6.1. Normatief atheïsme sterk aanwezig	248
7.6.2. Brede interesse	249
7.6.3. Aanpassing pancarte	249
8. Deelrapport IJD	250
8.1. Inleiding: voorstelling van IJD en plaats in het onderzoek	250
8.1.1. Voorstelling IJD	250
8.1.2. Plaats in het onderzoek	250

8.2. Beschrijving van de IJD doelgroep.....	251
8.3 Identificatie en classificatie	252
8.3.1. Zelfidentificatie: 83% katholiek	252
8.3.2. Identificatie volgens de classificatie	253
8.3.2.1. Zelf-identificatie en classificatie	253
8.3.2.2. Band met de Kerk	255
8.3.2.3. Impact van levensbeschouwing	255
9. Algemene conclusies onderzoek 'Bridging the Gap'	273
BRONNENLIJST.....	276
LIJST FIGUREN.....	281
BIJLAGE 1: Definitieve pancarte bij classificatie	287
BIJLAGE 2: Persartikels	287
BIJLAGE 3: Kwantitatief onderzoek: de enquête.....	287
BIJLAGE 4: Kwalitatief onderzoek: protocol & powerpoint & transcripties van de interviews	287

1. Onderzoeksvragen

Het BRIDGE onderzoek beoogt meer inzicht te krijgen in de levensbeschouwelijke visie van jongvolwassenen (18-25j).

Eerdere onderzoeksresultaten aan de KU Leuven toonden dat het letterlijk en symbolische geloof bij kinderen na hun basisonderwijs (12j) in het secundair onderwijs daalde en dat het ongelooft, zowel in de vorm van relativisme en atheïsme steeg¹. 18-jarigen zijn eerder gekenmerkt door een stijging van de geloofsstijlen die geloof uitsluiten (externe kritiek 3.7 / relativisme 5.2). De steun voor de gelovige geloofsstijlen daalt mettertijd (letterlijk geloof 2.2, post-kritisch geloof 3.4). Het dominant cognitief en cultureel patroon lijkt relativisme. Bij volwassenen (verbonden aan scholen als leerkracht, directie, ouder of beleidsmedewerker) is er een ander patroon waarneembaar: er is wel relativisme (5.0) maar meer post-kritisch geloof (5.1). De externe kritiek is lager dan bij 18-jarigen. Is het verschil tussen 18-jarigen en volwassenen toe te schrijven aan een normale psycho-genetische ontwikkeling – waarbij teenagers zich afzetten tegenover volwassenen – of heeft dit te maken met een cultuur-historische verandering waarbij post-kritisch geloof algemeen wordt ingeruild door relativisme?

Er zijn geen gegevens beschikbaar omtrent de levensbeschouwelijke ontwikkeling van 18 tot 25 jaar, terwijl die wel beschikbaar zijn voor jongeren < 18jaar en volwassenen. In dit project wil men de ontbrekende gegevens aanvullen en wordt de brug tussen jongeren en volwassenen gelegd. Maar is er wel een brug? Of is er een duidelijke breuk in de levensbeschouwelijke visie?

Dit onderzoek liep anderhalf jaar en heeft 5 vragen centrale vragen:

1. Op welke manier kan men de levensbeschouwing van jongvolwassenen indelen én is die categorisatie afwijkend van reeds bestaande classificaties?
2. Is het relativisme bij jongvolwassenen toe te schrijven aan een algemene culturele verandering of aan de normale psychologische ontwikkeling?
3. Welke factoren hebben impact op de levensbeschouwelijke ontwikkeling van jongeren?
4. Wat is de impact van de levensbeschouwelijke vakken in het onderwijs op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen? Welke methodologieën stellen zij vast?
5. Wat is de impact van buitenschoolse verenigingen op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen? Welke methodologieën stellen zij vast?

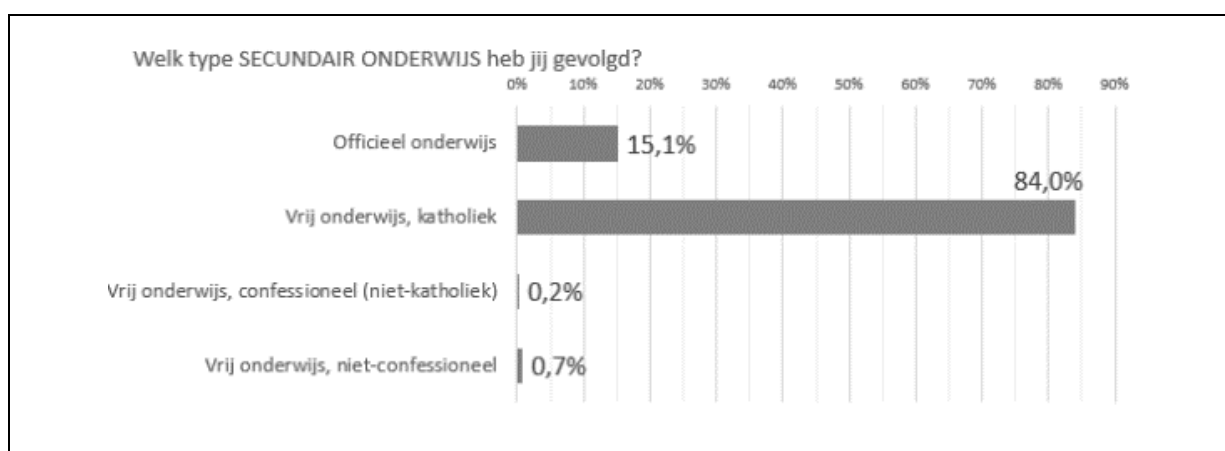
Het onderzoek heeft een kwantitatief luik alsook een kwalitatief luik.

¹ Didier POLLEFEY, *Sample ECSI report for anonymous secondary school*, in *Enhancing Catholic School Identity – Course Reader*, Leuven, Faculty of Theology and Religious Studies – Catholic University of Leuven, 2016, p. 10.

2. Context

2.1. Godsdienstonderwijs – Katholiek onderwijs

In Vlaanderen volgt elke leerling tot zijn 18de levensjaar onderwijs. Vanaf het eerste leerjaar – de leerling is dan doorgaans 6 jaar – zijn 2 lesuren per week voorzien voor levensbeschouwelijk onderwijs. 92% van de respondenten kreeg rooms-katholieke godsdienst. Maar omdat in het officieel onderwijs (ingericht door de overheid) ook niet-confessionele zedenleer (NCZ) gegeven wordt, en sommige respondenten ook uit deze scholen komen, spreken we in dit onderzoek over levensbeschouwelijk onderwijs en ook ‘levensbeschouwing’. Het onderzoek werd voorgesteld als een onderzoek van levensbeschouwing bij jongeren en niet als een onderzoek naar “godsdienst bij jongeren”. Daarmee werd een te nauwe term vermeden en kan geloof en ongelof onderzocht worden.

Figuur 1: Verdeling gevolgd type onderwijs

2.2. Levensbeschouwelijke context Vlaanderen

De centrale vraag is of het stijgend relativisme toe te schrijven is aan een typisch psychologische ontwikkeling bij jongeren of eerder aan een algemene cultuurcontext. Deze vraag is relevant: Vlaanderen is sedert 1950 in een ruim secularisatieproces terecht gekomen, de verhouding met kerk is grondig gewijzigd². Gezien de groeiende multiculturaliteit sinds de jaren '90 dienen ook elementen uit het diversiteitsonderzoek aangehaald moeten worden³. Zijn er sporen van die maatschappelijke diversiteit ook in dit levensbeschouwelijk onderzoek terug te vinden? En als er diversificatie is, wordt die diversiteit positief onthaald of negatief ervaren? Staan jongvolwassenen effectief open voor interlevensbeschouwelijke dialoog? Of beschouwt men de eigen levensbeschouwing als "de enige ware" waardoor andere levensbeschouwingen als een bedreiging ervaren worden en zoveel mogelijk gemeden moeten worden?

² Karel DOBBELAERE, *Secularization : an analysis at three levels*. Bruxelles, Lang, 2002.; Jaak BILLIET, et al. *Het Recente Verlies van Vertrouwen in de Katholieke Kerk*, Leuven, LannooCampus, 2014, p. 75–129.

³ Johan LEMAN, et al. *Stedelijk Beleid En Levensbeschouwelijke Diversiteit in Vlaanderen En Nederland*, in, *The Dialogue Series*, Universitair centrum Sint-Ignatius Antwerpen, 2006.

3. Kwalitatief onderzoek

3.1. Methode

3.1.1. Vragenlijst voor kwalitatief onderzoek

Voor de kwantitatieve analyse werd een vragenlijst (zie bijlage 2) opgesteld en gevalideerd in diverse gesprekken.

De vragenlijst bevat voor de onderzoeksvragen naast de reeds gevalideerde PKG-schaal ook extra aanvullingen om de levensbeschouwing van jong-volwassenen in kaart te brengen:

- Een bevraging omtrent de impact van de levensbeschouwing in het algemeen maar ook op ethisch, sociaal, beleavingsvlak (spiritueel) N.Smart⁴
- Een bevraging omtrent interlevensbeschouwelijke visie en ervaring (frequentie, impact..) in het verlengde van de interlevensbeschouwelijke competenties (ILCs) in Vlaanderen ⁵
- Een bevraging omtrent relatie met kerk (in verlengde van onderzoek go, gone)⁶
- Specifieke bevraging omtrent verenigingen en onderwijs, waarbij nagegaan werd hoe de organisatie of in de lessen het vak wordt aangebracht (monocorrelatie)

3.1.2. Schaalkeuze

De vragenlijst bestaat overwegend uit een 7-punten schaal waardoor een meer genuanceerd resultaat verworven wordt. Vrijwel alle vragen maken gebruik van deze schaal:

- ☐ 7. Helemaal akkoord
- ☐ 6. Akkoord
- ☐ 5. Eerder akkoord
- ☐ 4. Noch akkoord, noch niet akkoord
- ☐ 3. Eerder niet akkoord
- ☐ 2. Niet akkoord
- ☐ 1. Helemaal niet akkoord

3.1.3. Participatie en privacy

Een belangrijk element is dat er geprobeerd is om vrijwillige deelname uit te sluiten omdat dit de representativiteit in het gedrang kan brengen. Daarom werden diverse groepen bevraagd in het kader van een lessenpakket waarbij deelname een onderdeel was van het curriculum. Dit was niet

⁴ Ninian SMART, *Atlas of the world's religions* (2nd ed.), Oxford, Oxford university press, 2007. Deze tweede editie bevat meer toelichting waarbij Smart ook aangeeft dat de genoemde dimensies ook van toepassing zijn voor alle levensbeschouwingen, ook de atheïstische. Hij onderscheidde 7 dimensies, met name de ethische, sociale, dogmatische-doctrinaire (filosofische), ervaringsdimensie (waarbij de transcendente ervaring het wezenlijk verschil uitmaakt met niet-religieuze stromingen), verhalende, materiële en rituele dimensie. SMART bracht een fenomenologische benadering, wat kritiek opleverde maar tegelijk kans gaf om de interne pluraliteit van diverse levensbeschouwelijke stromingen voor te stellen.

⁵ THOMAS, *Historisch engagement over 'Interlevensbeschouwelijke competenties' stimuleert dialoog en samenwerking op school*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/historisch-engagement-over-interlevensbeschouwelijke-competenties> (toegang 1.10.2021)

⁶ Robert McCARTY & John VITEK, *Going, Going, Ggone. The Dynamics of Disaffiliation in Young Catholics*, Winona, Saint Mary's Press, 2017.

vrijblijvend maar de participatie was laagdrempelig: elke student uit een bepaalde groep kreeg een inlog code, en ontving na participatie een deelname bewijs.

Overzicht studenten:

Organisatie	Opleiding	Aantal
KU Leuven	Pedagogische Wetenschappen	61
KU Leuven /	Industriële ingenieurs	59
KU Leuven	Geneeskunde	476
Arteveldehogeschool	Lerarenopleiding Secundair Onderwijs	191
Arteveldehogeschool	Lerarenopleiding Lager Onderwijs	117
Arteveldehogeschool	Lerarenopleiding Kleuter Onderwijs	87
Thomas More Hogeschool	Lerarenopleiding	76
Heilig Hart college Halle	Kinderzorg, behaardenzorg, Winkel en etalage	35
EDUGO – Oostakker	Verzorging en kantoor	17
		1119

Een bijzondere groep is de IJD-groep⁷. Deze groep wordt afzonderlijk onderzocht, wat verder wordt toegelicht.

Uit de resultaten werden onvolledig beantwoorde formulieren niet verwerkt alsook formulieren waarvan de resultaten intern tegenstrijdig waren (bepaalde vragen komen deels anders voor).

Voor de privacy: e-mailadressen werden bijgehouden indien de participant dit ingaf (met als doel later een bewijs van participatie vast te krijgen), maar e-mailadressen werden conform de GDPR-regelgeving enkel voor de verantwoordelijke van de statistische verwerking beschikbaar gesteld.

3.1.4. Fasering

De studenten konden de vragenlijst invullen vanaf 1 oktober tot 15 december 2020.

3.1.5. Dataverwerking methodologie

In het onderzoek zijn, afhankelijk van de onderzoeksvraag, diverse statistische methodes gebruikt.

Een belangrijke onderzoeksvraag is of er al of niet categorieën ontdekt konden worden uit de vele antwoorden. Hiervoor werd een exploratief inhoud gebaseerde cluster-analyse opgezet. Op basis van de scores in diverse antwoorden werd een profiel of cluster gedetecteerd.

Op deze manier kon worden vermeden worden dat iemand die zich 'katholiek' noemt omdat hij/zij gedoopt was, maar vervolgens aangaf die geen impact van de levensbeschouwing ervaart in ethisch, belevingswereld, enzoverder, toch 'katholiek' zou zijn. De impact van de levensbeschouwing is een

⁷ IJD staat voor Interdiocesane Jeugddienst en groepeer jongeren vanaf 12 tot 25 jaar. Zie IJD, <https://ijd.be> (toegang 1.12.2021)

onderdeel van het al of niet toegekend worden aan de gevonden clustergroep. Bij het hoofdstuk over categorisatie komen we op deze methode terug.

In andere onderzoeksvragen is er meer een correlatie analyse geweest. Pearson correlaties worden gebruikt om mogelijke correlaties en samenhang tussen variabelen in beeld te brengen.

Een voorbeeld toont de impact van het sociale element van wie een hoger scoort op het post-kritisch geloof in de geloofsschaal. De analyse toont dat deze mensen (die in principe “meer gelovig” zijn) vooral beïnvloed werden door de geloofsgemeenschap (voorganger, groep, figuren uit de geschiedenis)... Dit is logisch maar de 2de grote cluster factoren met een versterkende invloed betreft alles rond zorg, beleving, avonturen. Dergelijke matrixen en analyses zijn de basiselementen om de verdere onderzoeksresultaten te verhelderen.

Rotated Component Matrix										
Extraction Method: Principal Component Analysis.										
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.										
Rotation converged in 10 iterations.										
10 components retained										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 BG73_	0.80	-0.01	0.05	0.02	0.07	-0.01	0.07	0.12	0.06	0.04
2 BG72_	0.80	0.04	0.03	-0.03	0.02	-0.02	0.10	0.11	0.04	0.00
3 BG74_	0.79	0.07	0.04	0.00	0.05	0.01	0.01	0.07	0.09	0.05
4 BG68_	0.71	0.19	0.03	-0.12	0.07	0.09	0.17	0.11	0.11	-0.06
5 BG69_	0.70	0.19	-0.02	-0.04	0.04	0.04	0.06	0.03	0.11	-0.01
6 BG75_	0.62	0.24	0.02	-0.03	0.06	0.11	0.16	0.14	0.09	0.02
7 BG70_	0.61	0.16	0.11	0.04	0.02	0.07	-0.05	0.02	0.29	-0.04
8 BG77_	0.56	0.03	0.06	-0.10	-0.06	-0.01	0.37	-0.01	0.00	-0.09
9 BG78_	0.54	-0.06	0.20	-0.01	-0.01	-0.07	0.29	0.03	0.00	-0.12
10 PKG_5_	0.46	0.16	0.00	-0.33	0.06	0.09	0.05	0.30	0.28	-0.11
11 BG76_	0.44	0.14	0.29	0.19	0.02	0.04	0.16	-0.07	0.09	0.01
12 BG51_	0.09	0.67	0.03	-0.03	0.09	0.13	0.16	0.19	0.07	-0.01
13 BG44_	0.10	0.66	0.19	0.10	0.00	0.11	0.03	0.04	0.10	-0.01
14 BG45_	0.06	0.65	0.19	0.10	0.02	0.12	-0.01	0.08	0.07	0.03
15 BG52_	0.07	0.64	0.02	0.02	0.08	0.05	0.17	0.10	0.10	0.01
16 BG23_	0.10	0.58	0.16	0.06	0.04	0.14	0.04	0.07	-0.04	0.09
17 BG67_	0.40	0.50	0.10	-0.05	0.09	0.19	0.15	0.05	0.09	0.00
18 BG24_	0.06	0.49	0.21	0.35	0.08	0.14	0.10	0.10	-0.01	0.03
19 BG56_	0.09	0.46	0.29	0.16	0.05	-0.02	0.00	0.16	0.03	0.00
20 BG71_	0.34	0.45	0.17	0.04	-0.04	0.16	0.23	0.05	0.09	0.03
21 BG38_	0.01	0.43	0.41	0.07	0.03	0.07	0.13	0.00	0.13	0.00
22 BG66_	0.07	0.41	0.21	0.22	-0.06	-0.06	0.16	0.08	0.04	-0.04
23 BG77_	0.00	0.33	0.32	-0.01	0.02	-0.03	-0.02	0.23	-0.09	0.03
24 BG89_	0.03	0.21	-0.03	-0.20	-0.07	0.17	0.02	-0.06	0.06	-0.10

Figuur 2: Rotated component matrix toegepast op invloedsfactoren

3.1.6. Sterk indicatief, niet representatief

Dit onderzoek is sterk indicatief maar niet representatief. Dit zijn mogelijke redenen:

1. De beschrijving van de participanten toont dat enkel jongvolwassenen die studeerden werden bevraagd. Er is in Vlaanderen sterk ingezet op vroegtijdige schoolverlaters. Maar in 2020 zijn dit er nog 6,7% van de 18-tot 24 jarigen⁸.
2. De participanten zijn doorgaans jongeren die verbonden zijn met een eerder ‘katholieke’ hogeschool, universiteit of secundaire school. De resultaten van dit onderzoek zullen mogelijks katholieker uitvallen, mogelijks is er aan de andere kant minder ‘vrijzinnigheid’ in de onderzoeksresultaten. De veronderstelling is hierbij dat studenten met een meer katholieke context ook meer katholiek onderwijs kiezen. Dit kan wetenschappelijk nog niet onderbouwd worden. Er dient nog onderzocht te worden of de eigen levensbeschouwelijke context jongeren al of niet doen kiezen voor het hoger onderwijs van deze specifieke levensbeschouwingen. Daarenboven is er binnen de hogescholen en universiteit nog heel wat in ontwikkeling omtrent het verband tussen de organisatie en de levensbeschouwelijke identiteit. Sommigen kiezen voor een neutraliteit, anderen voor een kleine verwijzing in de

⁸ STATBEL, *Vroegtijdige schoolverlaters* (31 maart 2021), <https://statbel.fgov.be/nl/themas/werk-opleiding/opleidingen-en-onderwijs/vroegtijdige-schoolverlaters> (toegang 10.11.2021)

missie maar met een grote openheid voor alle levensbeschouwingen, mogelijks om zo het aantal inschrijvingen op peil te houden⁹.

⁹ UNIA, Levensbeschouwelijke tekenen in hoger onderwijs: arrest Grondwettelijk Hof is ontgoochelend voor Unia (5 juni 2020), [HTTPS://www.unia.be/nl/artikels/levensbeschouwelijke-tekenen-in-hoger-onderwijs](https://www.unia.be/nl/artikels/levensbeschouwelijke-tekenen-in-hoger-onderwijs) (toegang 10.11.2021)

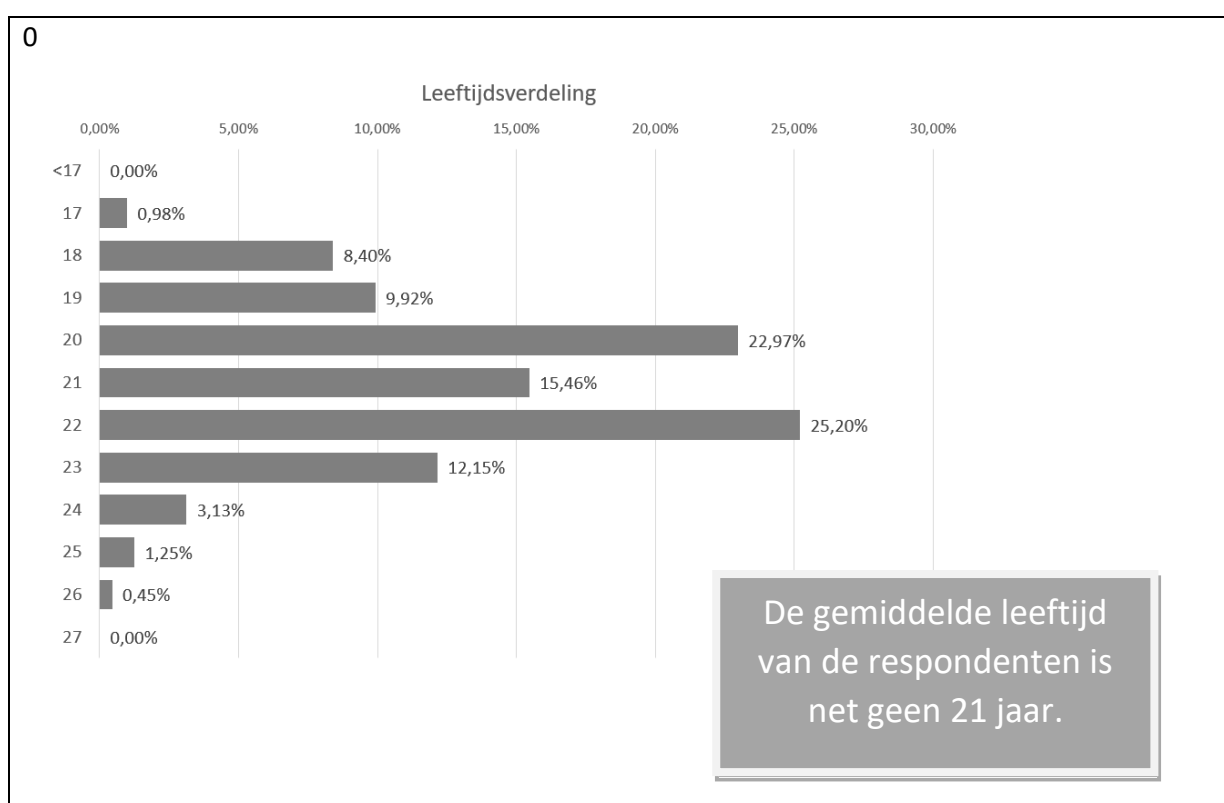
3.2. Beschrijving participanten.

De bevraging verliep van september tot december 2020, in volle coronatijd. In totaal dienden 1119 respondenten een vragenlijst in die volledig of eerder consistent ingevuld waren en voldeden aan de leeftijdsvoorwaarden (19-25 jaar). Gemiddeld duurde het een half uur om de vragenlijst in te vullen.

3.3. Beschrijving respondenten

3.3.1. Leeftijdsgroep

De respondenten hebben een leeftijd van 19 tot 25 jaar, ze zijn gemiddeld iets ouder dan 20 jaar. Dit betekent dat de respondenten mogelijks reeds een evolutie doormaakten dankzij de opleiding aan het hoger onderwijs. Dit wordt echter in dit onderzoek niet verder specifiek behandeld¹⁰.

Figuur 3: Leeftijdsverdeling van respondenten

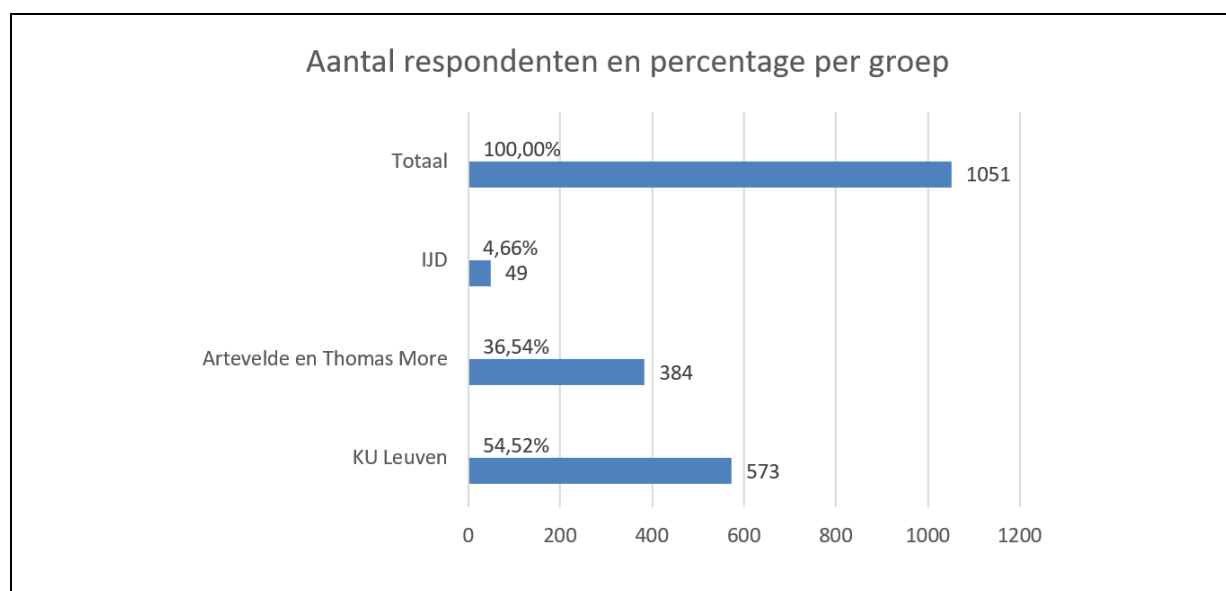
Het is belangrijk om de gemiddelde leeftijd te onthouden bij het onderzoek over het onderwijs: respondenten die 22 jaar zijn, beantwoorden de vragen over het onderwijs vanuit de ervaring die ze hadden toen ze ongeveer 18 jaar waren, dit is een terugblik van 4 jaar.

¹⁰ Belangrijk is eventueel om te kijken of jongeren tussen 19 en 25 jaar een evolutie doormaken inzake levensbeschouwing. Net in die leeftijd zijn er grote gebeurtenissen (studeren, meer verantwoordelijkheid, eerste job, relaties...). Had dit een invloed op hun levensbeschouwing en speelt levensbeschouwelijk onderwijs daar een rol in?

3.3.2. Groepen en participatieplicht

Er werden diverse groepen bevraagd:

- 3 groepen aan de universiteit (KULeuven) uit zowel menswetenschappen (pedagogen - psychologen), positieve wetenschappen (ingenieurs) en bio-medische wetenschappen (geneeskunde);
- 5 groepen van IJD (Interdiocesane Jeugddienst)¹¹;
- 4 groepen uit de professionele lerarenopleiding uit 'katholieke' hogescholen (Arteveldehogeschool en Thomas More);
- 2 groepen uit het BSO/TSO secundair onderwijs

Figuur 4: Respondenten per organisatie

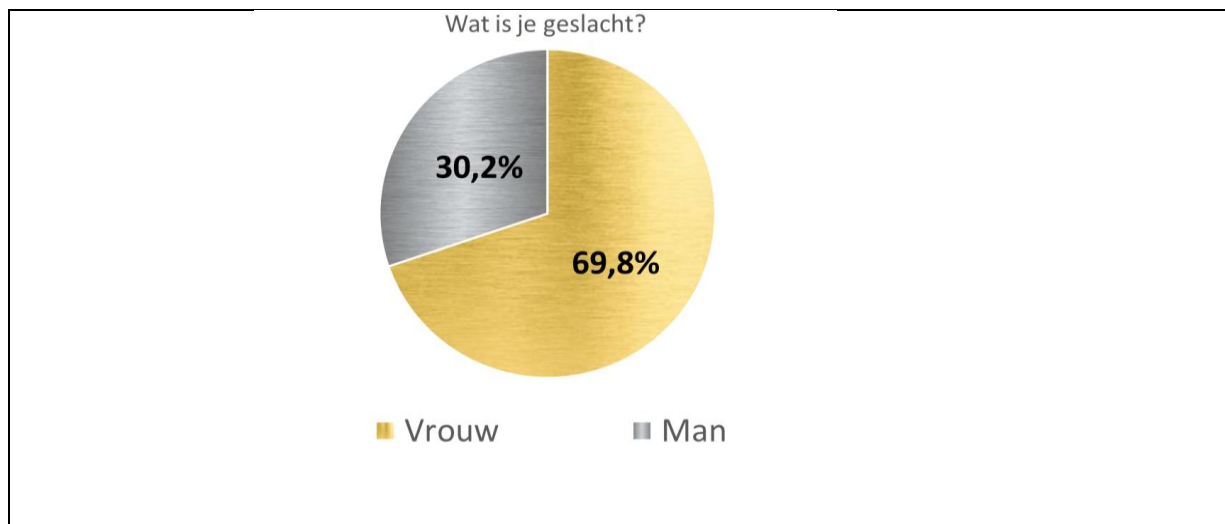
¹¹ Een van de deelonderzoeken betreft het vergelijken met de resultaten van IJD-respondenten met de algemene resultaten. De Interdiocesane Jeugddienst heeft IJD-groepen die meestal maandelijks bijeenkomen in bepaalde gemeentes. Zij worden begeleid door vrijwilligers en begeleiders vanuit het bisdom. Voor meer informatie zie: KERKNET, IJD, <https://www.kerknet.be/organisatie/ijd> (toegang 24.2.2021).

Belangrijk is dat de studenten uit alle groepen, behalve uit IJD, verplicht werden deel te nemen. De deelname was voor de meesten een verplicht onderdeel van een vak. Na het invullen kreeg de student een certificaat van deelnamen, zonder uiteraard de resultaten. Deelname aan de enquête gaf dus elke student een punt bij het vak. De motivatie voor die verplichte participatie was om te vermijden dat enkel de betrokken personen en zij die iets willen delen over hun levensbeschouwelijke visie zouden participeren. De vrijblijvendheid binnen IJD zorgt ervoor dat de resultaten minder betrouwbaar zijn voor het geheel: enkel zeer gemotiveerden nemen mogelijks deel. De resultaten van IJD zullen daarom apart besproken worden: de verdere resultaten in deze tekst bevatten dan ook niet de respondenten die vanuit IJD deelnamen.

De antwoorden van IJD-respondenten worden om diverse redenen afzonderlijk genomen in het onderzoek.

3.3.3. Man/vrouw

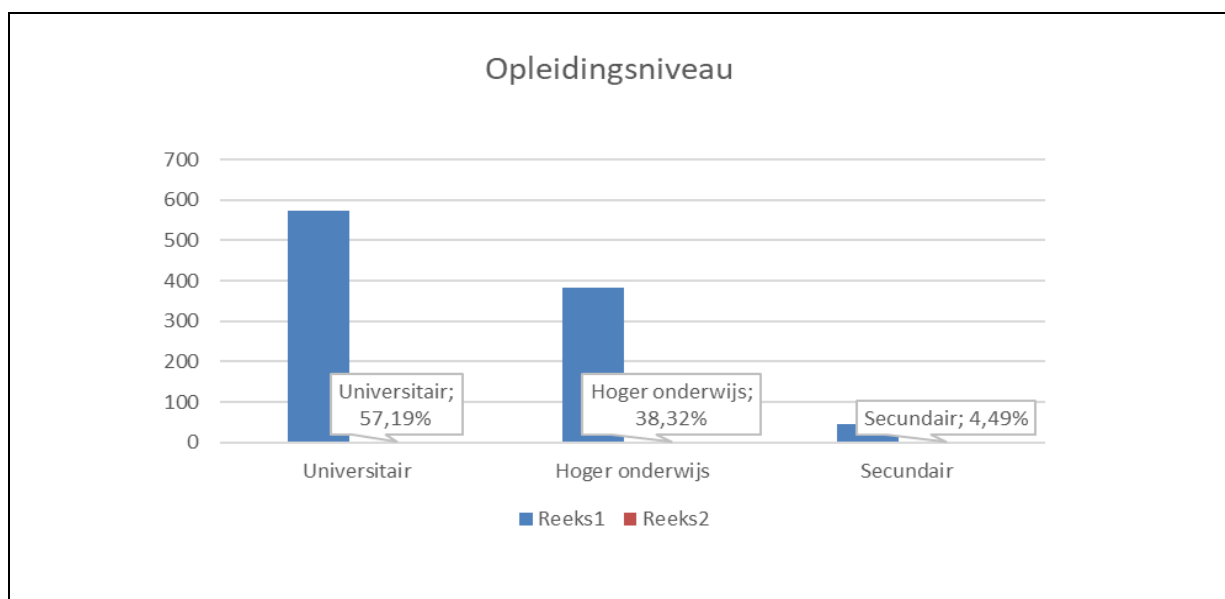
30,2 % van de respondenten is man, 69,8% vrouw. De oververtegenwoordiging van vrouwen in de steekproef is vooral het gevolg van de bevraagde studierichtingen. Er werd een groep studenten pedagogie bevraagd, waarvan slechts 1 van de 61 man was. Onder de geneeskundestudenten is er ook een genderonevenwicht: bijna twee derde is er vrouw (300 van de 476). Bij de studenten van de lerarenopleiding van de Arteveldehogeschool bleek weerom een duidelijke vrouwelijke vertegenwoordiging te zijn. In het verder onderzoek zal nagegaan worden of dit een impact heeft op de cijfers.

Figuur 5: Respondenten per geslacht

3.3.4. Opleidingstype

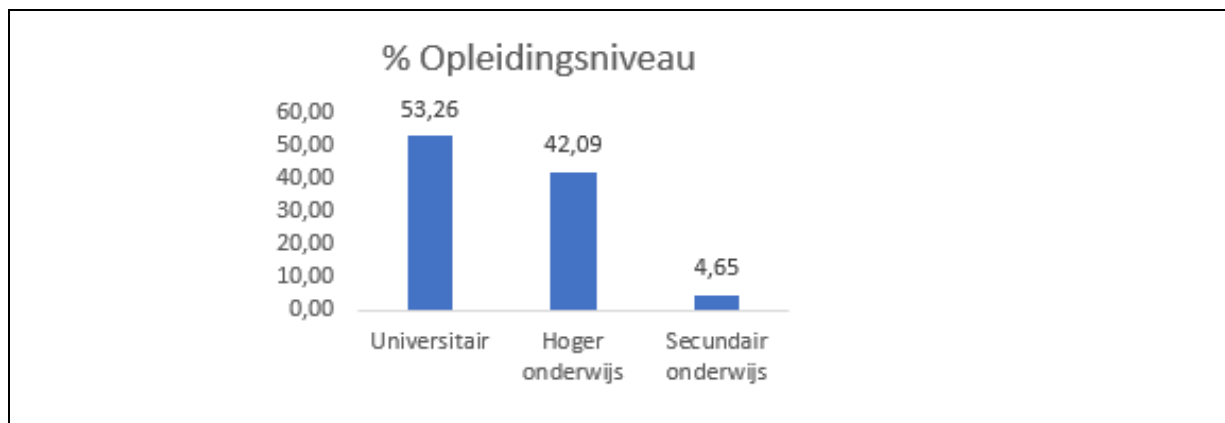
De groep IJD (n=49) is een gemengde groep waarvan we niet kunnen identificeren welk opleidingsniveau ze hebben. Als we deze groep IJD uit het onderzoek halen krijgen we volgende

Figuur 6: Respondenten ingedeeld volgens opleidingsniveau

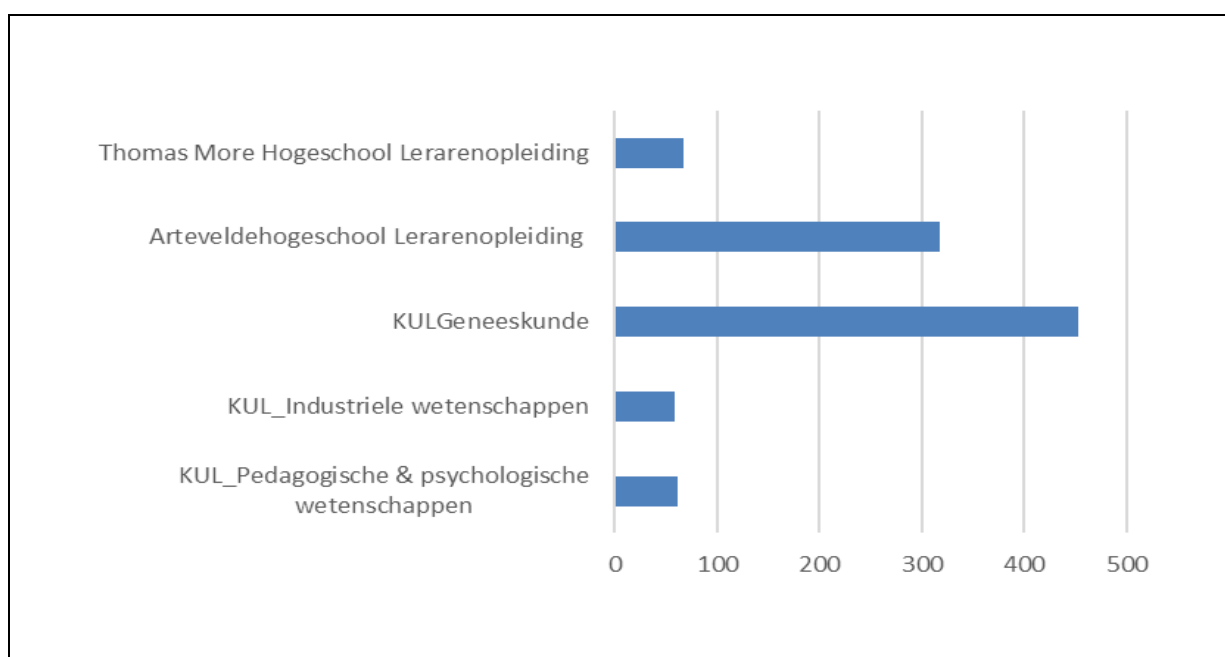
verhouding in het onderzoek.

Dit lijkt vrij congruent met het algemeen opleidingsniveau in Vlaanderen¹²:

Figuur 7. Algemeen opleidingsniveau van volwassenen in Vlaanderen (2021), zonder schoolverlaters

De respondenten van het secundair onderwijs in ons onderzoek volgen vooral BSO-TSO richtingen. Het onderzoek gebeurde bij diverse groepen. Enerzijds lerarenopleidingen (41,1%), anderzijds studenten geneeskunde (47,3%), studenten pedagogische wetenschappen (6,3%) en studenten Industriële wetenschappen (6,1%). Los van de studenten industriële wetenschappen, zijn dat vooral studenten in een verzorgende of 'zachte' sector.

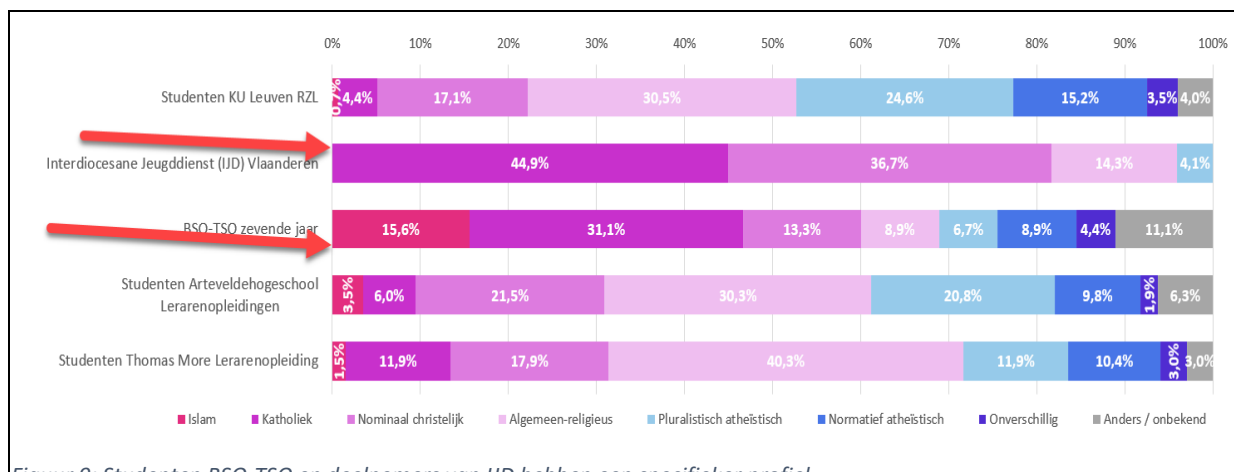

Figuur 8: Type opleidingen van de respondenten

¹² STATISIEK VLAANDEREN, *Bevolking naar onderwijsniveau (Scholingsgraad)*, <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/bevolking-naar-onderwijsniveau-scholingsgraad> (toegang 24.11.2021).

3.3.6 Vaststellen respondentengroepen

Bij de respondenten zijn er twee groepen met een bijzonder profiel: IJD en BSO studenten. Dit valt op wanneer de groepen per levensbeschouwelijke categorie bekeken worden. De wetenschappelijke onderbouw komt verder in de studie aan bod.

Figuur 9: Studenten BSO-TSO en deelnemers van IJD hebben een specifiek profiel.

De respondenten uit IJD en de groep van BSO-TSO leerlingen scoren beduidend hoger in bepaalde categorieën. Ze zijn beduidend méér katholiek (respectievelijk 44,9% en 31,3% in vergelijking met het gemiddelde van 4,4 tot maximaal 11,9% in de andere groepen). Uiteindelijk werd besloten om IJD in de algemene steekproef, waarover deze tekst gaat, niet op te nemen maar de secundaire schoolleerlingen wel.

3.3.6.1. IJD

In het onderzoek is er een bevraging geweest van een specifieke groep: IJD. IJD bestaat uit lokale groepen die meestal maandelijks samenkomen rond een bepaald thema. Zij organiseren ook kampen in de grote vakantie. Deze jeugdgroepen zijn onderdeel van de interdiocesane jeugddienst en hebben een uitgesproken levensbeschouwelijk / katholiek karakter. De groep katholieken heeft over het gehele onderzoek 91 respondenten, daarvan komen er 22 van IJD. De IJD-groep bestaat enerzijds uit respondenten die activiteiten volgen (28) en zij die activiteiten begeleiden en organiseren (21). De helft van de bevraagde IJD'ers is dus vrijwilliger of medewerker en dat motiveert om de IJD-groep afzonderlijk te bestuderen.

Om foutieve conclusies te vermijden wordt de groep IJD dus uit het onderzoek gefilterd en afzonderlijk bekeken: het aandeel respondenten in het onderzoek (5%) is klein, maar te groot in vergelijking met het nominatief totaal: in de doorsnee samenleving is zeker geen 5% betrokken bij IJD.

3.3.6.2. BSO-TSO zevende jaar

Een kleinere groep respondenten (45 respondenten of 4,5% van de onderzoeksgroep) komt uit het technische beroepsonderwijs. Daarvan is 15% moslim en 31,1 % katholiek. Dat is beduidend anders in vergelijking met andere groepen respondenten. Deze respondenten werden wel opgenomen in het eindrapport. De cijfers van het opleidingsniveau in Vlaanderen motiveren daartoe: in Vlaanderen heeft net 4,5% het opleidingsniveau van het secundair onderwijs. Deze groep is misschien wel meer katholiek, maar is mogelijks representatief voor deze groep in de maatschappij. De antwoorden van deze groep worden dus opgenomen in het eindrapport. Bovendien bleek het vinden van moslimstudenten aan de hogeschool en universiteit niet evident, reden te meer om deze uit het secundair wel op te nemen in de datapoel.

3.3.6.3. Definitieve onderzoeksgroepen

Omdat de IJD-respondenten (56) geïsoleerd worden, is het aantal respondenten voor de definitieve onderzoeksgroep en het globaal rapport 1019. In het kader van een specifiek onderzoek zullen de IJD-respondenten afzonderlijk behandeld worden.

3.4. Onderzoek naar mogelijke levensbeschouwelijke categorieën of groepen

Kunnen de respondenten ingedeeld worden volgens een levensbeschouwelijke classificatie? Er zijn heel wat classificaties¹³, maar er is gekozen om vanuit een eigen brede vragenlijst te werken met allerlei levensbeschouwelijke aspecten en verder na te gaan of er verbanden zijn met andere onderzoeken.

In dit deel wordt eerst nagegaan of er groepen te herkennen zijn op basis van een uitgebreide vragenlijst. Daarna wordt onderzocht of de onderzoeksresultaten gelijklopend zijn met andere onderzoeken en classificaties.

1. Om de categorieën te vinden werd vermeden om enkel deductief of inductief te werken. Daartoe werden volgende stappen gezet. In de vragenlijst werd gevraagd in welke mate iemand zichzelf associeert met één levensbeschouwing: de formele zelfidentificatie. Gezien heel wat respondenten mogelijks een katholieke achtergrond hebben, werd ook gepolst naar hun band met de katholieke Kerk en of ze gedoopt zijn. Dit kan mogelijks helpen om een vergelijking te maken met andere classificaties.
2. Naast deze formele zelfidentificatie is er een reeks van vragen die de betrokkenheid en impact van de levensbeschouwing in de typische dimensies meet. De visie omtrent levensbeschouwelijke dimensies van N. Smart en met name de ethische, ervaring en rituele dimensie stonden hier model. Daarnaast was er een expliciete vraag of de levensbeschouwing al of niet grote impact heeft op hun manier van leven.
3. In een ander deel van de vragenlijst zijn de vragen uit de post-kritische geloofsschaal of PKG-schaal opgenomen. Deze PKG-schaal werd reeds bij diverse levensbeschouwelijke onderzoeken toegepast en laat toe om het levensbeschouwelijk profiel in vergelijking met andere studies te evalueren¹⁴. Deze schaal laat eveneens toe om het levensbeschouwelijk profiel van respondenten te situeren op de assen van transcendentie (in welke mate wordt iets transcendent aangevaard) en letterlijk of symbolisch geloof.
4. Tenslotte zijn er ook vragen omtrent de openheid ten aanzien van andere levensbeschouwingen. Hier waren de interlevensbeschouwelijke competenties (ILC's) bepalend.
5. Op basis van al deze antwoorden werd er statistisch gezocht naar correlaties en of er daaruit groepen te herkennen zijn. Die statistische analyses en correlaties helpen mogelijks om bestaande categorisaties in levensbeschouwingen te benoemen en mogelijks te verfijnen.

De nieuwe categorisatie is gebaseerd op empirische gegevens en een statistische analyse.

¹³ Zie hoofdstuk 3.6: 'Vergelijking met andere onderzoeken'.

¹⁴ Informatie betreffende de PKG-schaal zie THOMAS, Post-kritische Geloofsschaal / Post-Critical Belief Scale, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/pkg-pcbs> (toegang 1.12.2021)

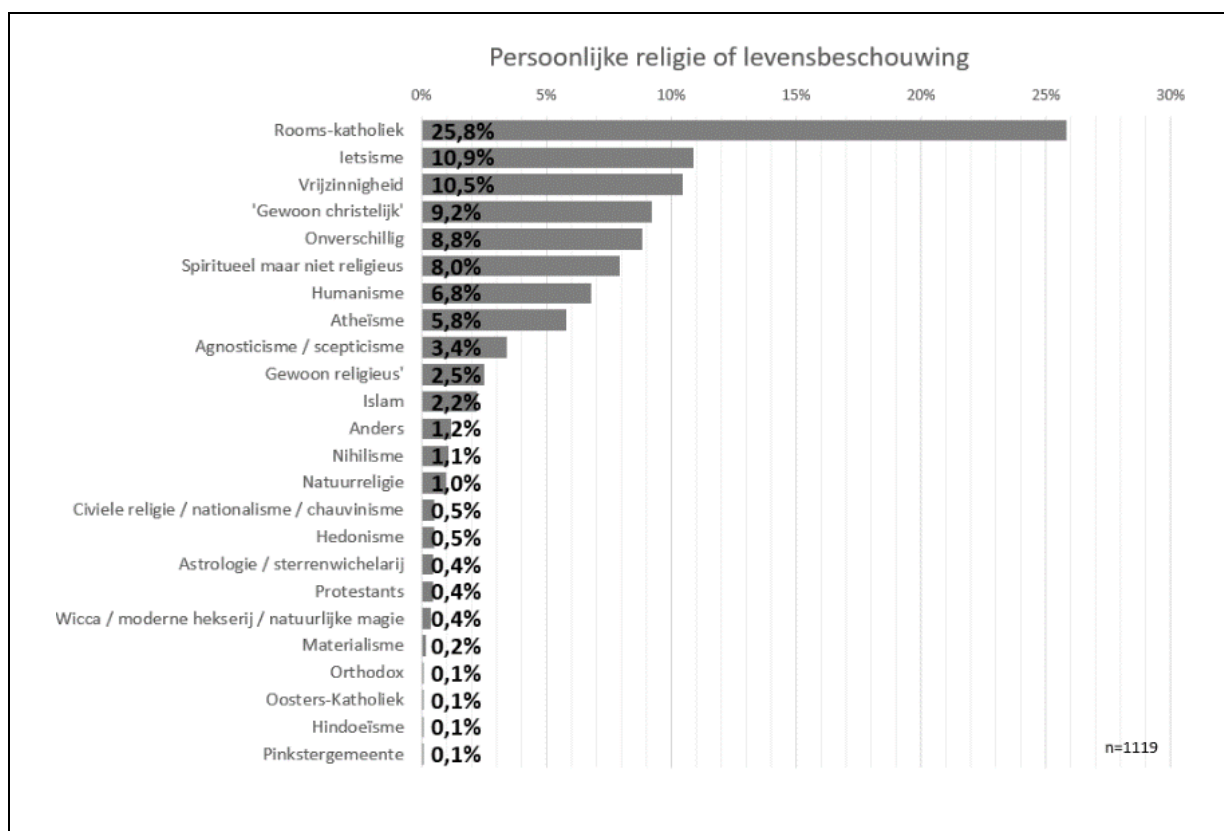
3.4.1. Formele zelfidentificatie

In de vragenlijst werd gevraagd in welke mate iemand zichzelf associeert met één levensbeschouwing. De aangeboden opties zijn gebaseerd op vorige onderzoeken¹⁵. Daarbij is er een extra open antwoord mogelijk zodat de respondent eventuele aanvullingen kon voorzien.

Meer dan 1 op 4 identificeert zichzelf als Rooms-katholiek, 9.2% als 'gewoon christelijk'. De immanente levensbeschouwingen, vrijzinnigheid en ietsisme, halen iets meer dan 10%. Verder zijn er respondenten die zich identificeren als onverschillig (8.8%), spiritueel maar niet religieus (8.0%), humanist (6.8%) en atheïst (5.8%). Andere opties halen een score die lager is dan vier: agnosticisme/scepticisme is goed voor 3.4%, 'gewoon religieus' haalt 2.5% en 2.2% identificeerde zich als moslim.

Meer dan 1 op 4
identificeert zich als
Rooms-katholiek.

Onderstaande tabel toont de reactie op de vraag: "Hoe zou jij jouw eigen religie of levensbeschouwing op dit moment typeren?"

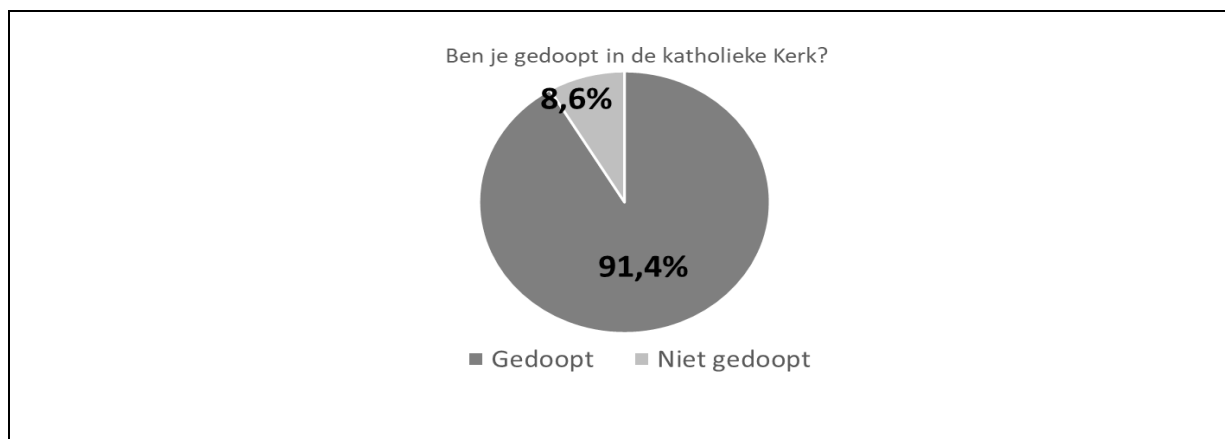

Figuur 10: Zelf-identificatie door respondenten

¹⁵ Didier POLLEFEYT en Jan BOUWENS, *Catholic Identity Options from a Theological Perspective: The Melbourne Scale*, in: Didier POLLEFEYT en Jan. BOUWENS, *Identity in Dialogue. Assessing and Enhancing Catholic School Identity. Research Methodology and Research Results in Catholic Schools in Victoria, Australia*, Zürich-Berlin, LIT Verslag, 2014, 52-59.

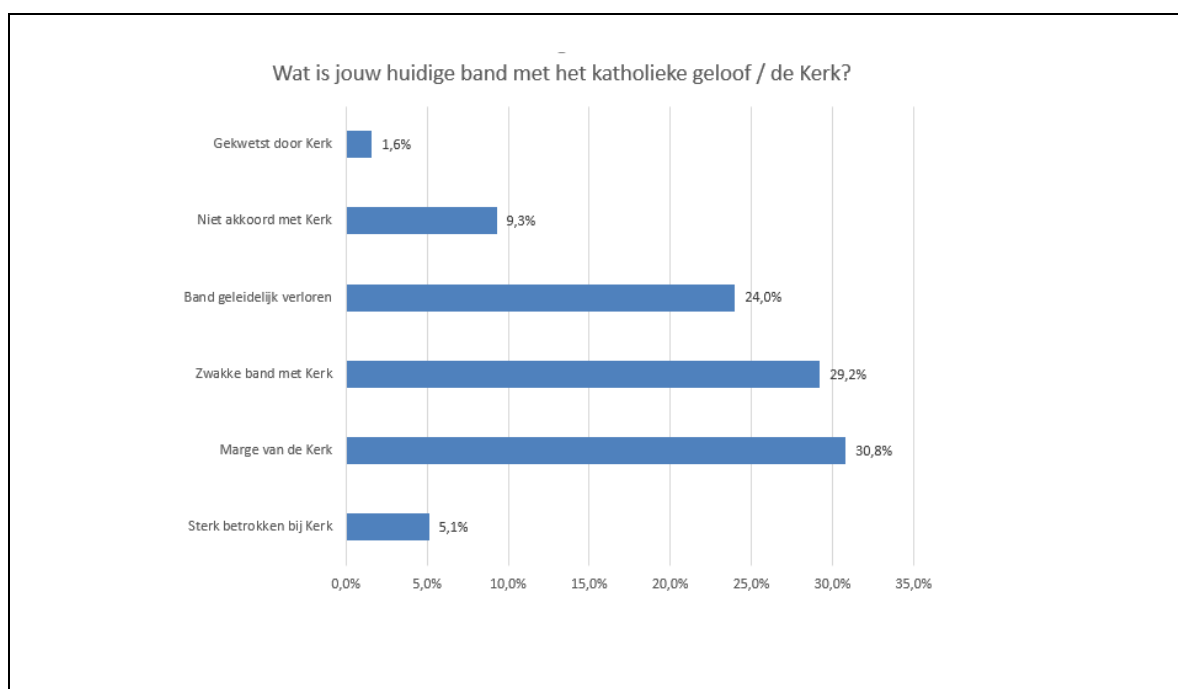
3.4.2. Gedoopt en de band met de katholieke kerk?

Vlaanderen heeft een uitgebreide katholieke traditie, die is nog merkbaar bij de respondenten: 91,4% is katholiek gedoopt.

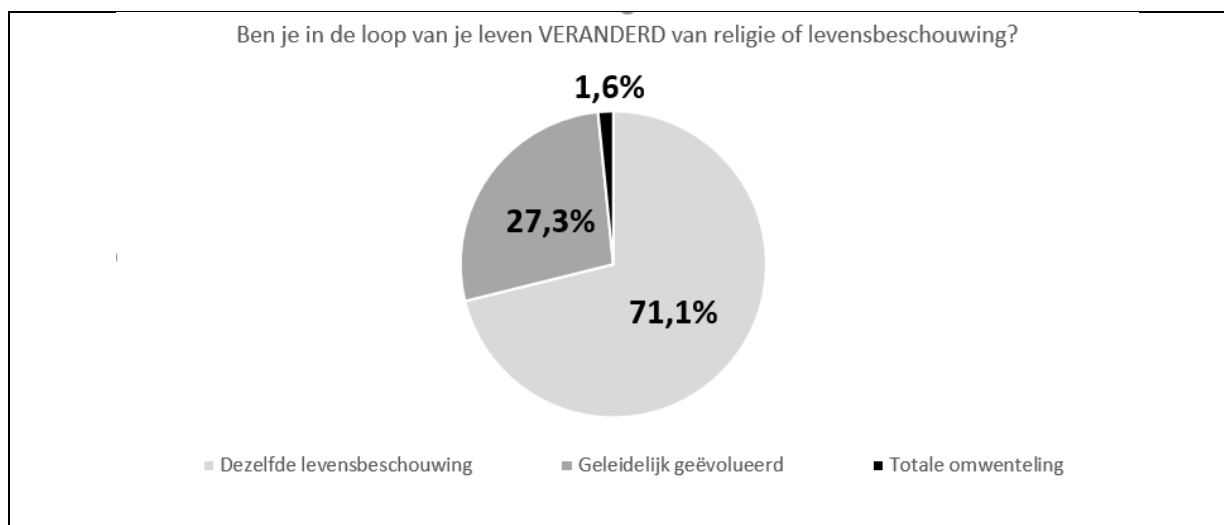
Figuur 11: Verhouding gedoopt / niet-gedoopt

De sociale dimensie of kerkelijke betrokkenheid is echter niet sterk. 5% van de respondenten heeft nog een sterke band met de katholieke Kerk, 51 % met een zwakke band of in de marge van de kerk. 24% heeft de band verloren en 10% is niet akkoord met de Kerk.

Figuur 12: Kerkelijke betrokkenheid van respondenten

3.4.3. Levensbeschouwelijke evolutie?

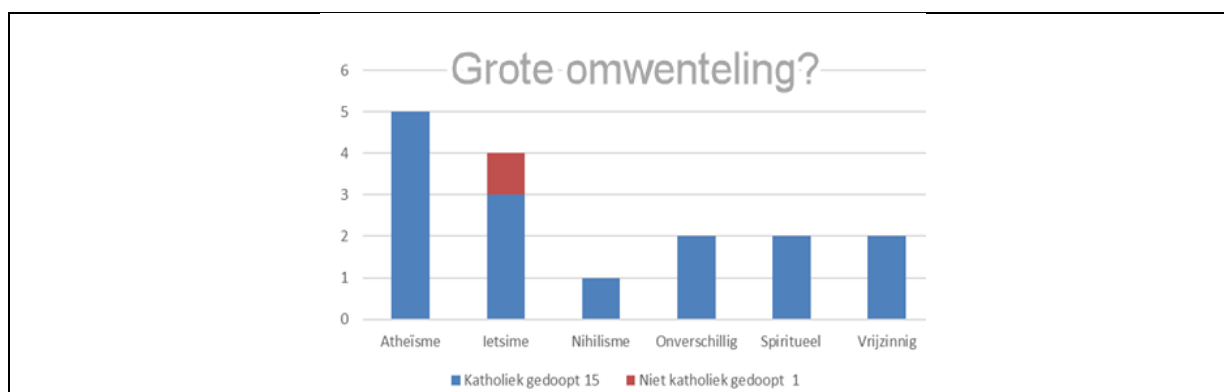

Figuur 13: Verandering in levensbeschouwelijk profiel

We vroegen hierbij ook of men echt veranderd is van levensbeschouwing.

Analyse toont dat 28,2 % geleidelijk evolueerde naar een andere levensbeschouwing, en dat slechts 1,7% (16 respondenten) een plotse omwenteling heeft doorgemaakt. Zowel bij de respondenten met een geleidelijke of snelle omwenteling gaat het meestal om katholieken die deze levensbeschouwing verlieten.

Bij de analyse van wie een totale omwenteling meemaakte (16 respondenten) gaat het over een expliciet overgegaan naar atheïsme, vrijzinnigheid, nihilisme of onverschilligheid (10) of een meer algemeen spirituele visie zoals 'spiritueel' of ietsisme (5). Heel uitzonderlijk zien we ook een omgekeerde beweging: een niet-gedoopte respondent die zich uitdrukkelijk van atheïsme naar ietsisme beweegt na een bijzondere ervaring. Opmerkelijk is dat heel wat atheïsten, algemeen-religieuzen aangeven dat ze nooit van levensbeschouwing echt plots zijn veranderd, ook al is 90% gedoopt.

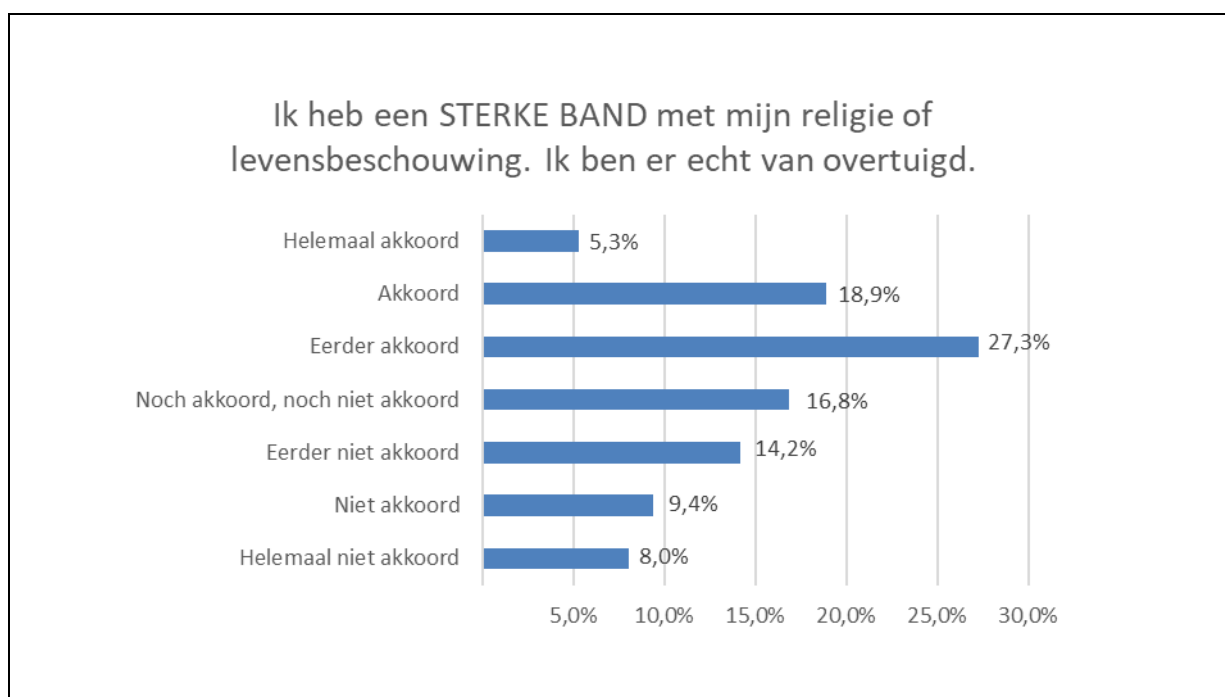

Figuur 14: Grote omwentelingen zijn doorgaans van katholiek naar een meer athëistische stroming

In dit onderzoek gaan we verder in op factoren die een versterkende of verzwakkende invloed hadden op de levensbeschouwing. We kunnen nagaan welke factoren vooral benoemd die totale omwenteling mogelijk heeft uitgelokt hebben.

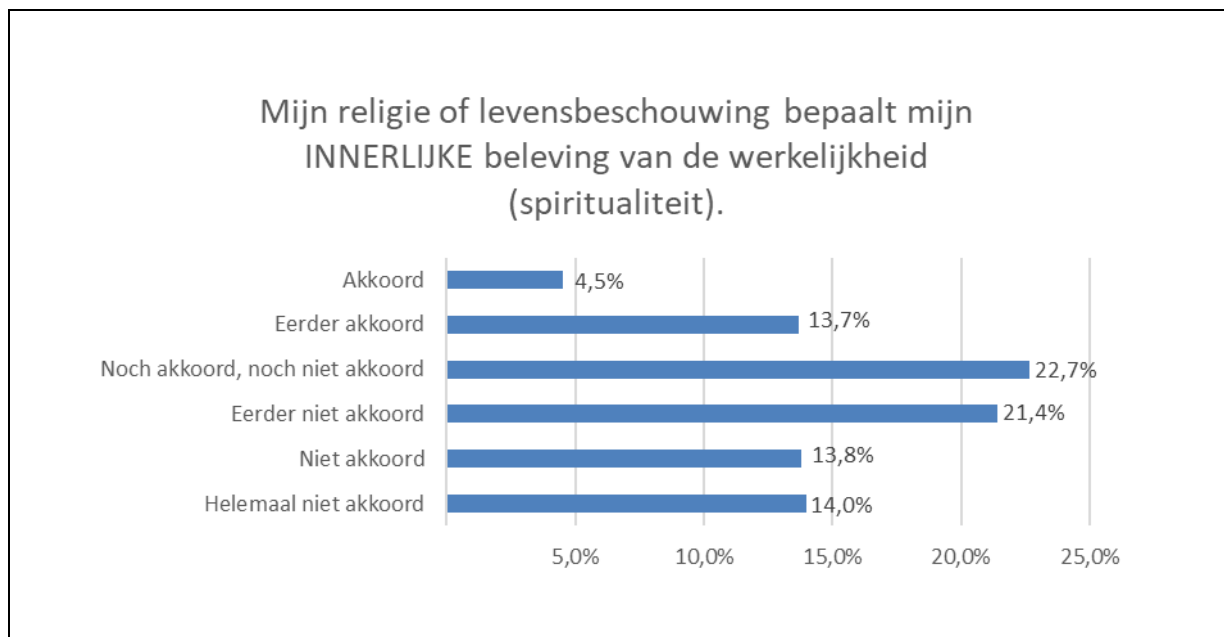
3.4.4. Band met de levensbeschouwing en levensbeschouwelijke dimensies

Naast de formele levensbeschouwelijke identificatie werd onderzocht in welke mate respondenten belang hechten aan hun levensbeschouwing. Iemand die zich katholiek noemt, maar dat vooral doet omdat hij of zij gedoopt is, is misschien eerder gewoon algemeen religieus te noemen... Om die reden werden deelnemers aan het onderzoek bevraagd over hoe zij het belang van hun levensbeschouwing inschatten in het algemeen en op het vlak van rituelen, ethiek, ervaring.

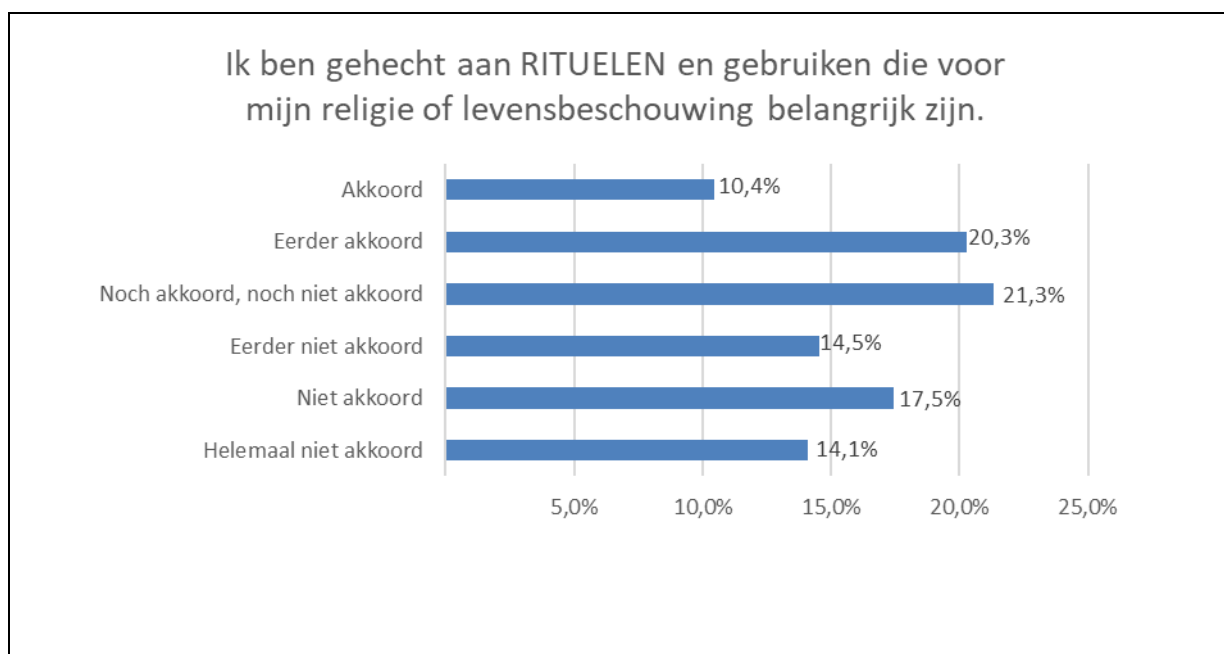
Figuur 15: Belang van de eigen levensbeschouwing?

Deze dimensies zijn gebaseerd op het algemeen (religieus-) levensbeschouwelijk onderzoek van N. Smart. Hij onderscheidde in een levensbeschouwing 7 dimensies. De materiële dimensie is de minst interessante en betreft vooral of iemand al of niet artefacten (zoals symbolen of religieuze sierraden) van een levensbeschouwing heeft. De sociale dimensie kwam al aan bod bij de vraag naar de band met onder meer de katholieke Kerk. Verder in de vragenlijst komt de sociale dimensie nog aan bod bij vragen omtrent verzwakkende en versterkende factoren in een levensbeschouwing. Het was niet zo eenvoudig om voor de ervaringsdimensie een eenvoudige vraag te vinden. Smart spreekt in zijn voorbeelden over grote ervaringen of 'openbaringen', terwijl ook eenvoudige ervaringen toepasselijk zijn. De vraag is dus in welke mate een levensbeschouwelijk kader of taalgebruik helpt bij de beleving van de werkelijkheid.

Figuur 16: Bepaalt de levensbeschouwing de innerlijke beleving van de werkelijkheid

De rituele dimensie: 30% is eerder akkoord of akkoord dat rituelen en gebruiken uit de eigen levensbeschouwing belangrijk zijn¹⁶.

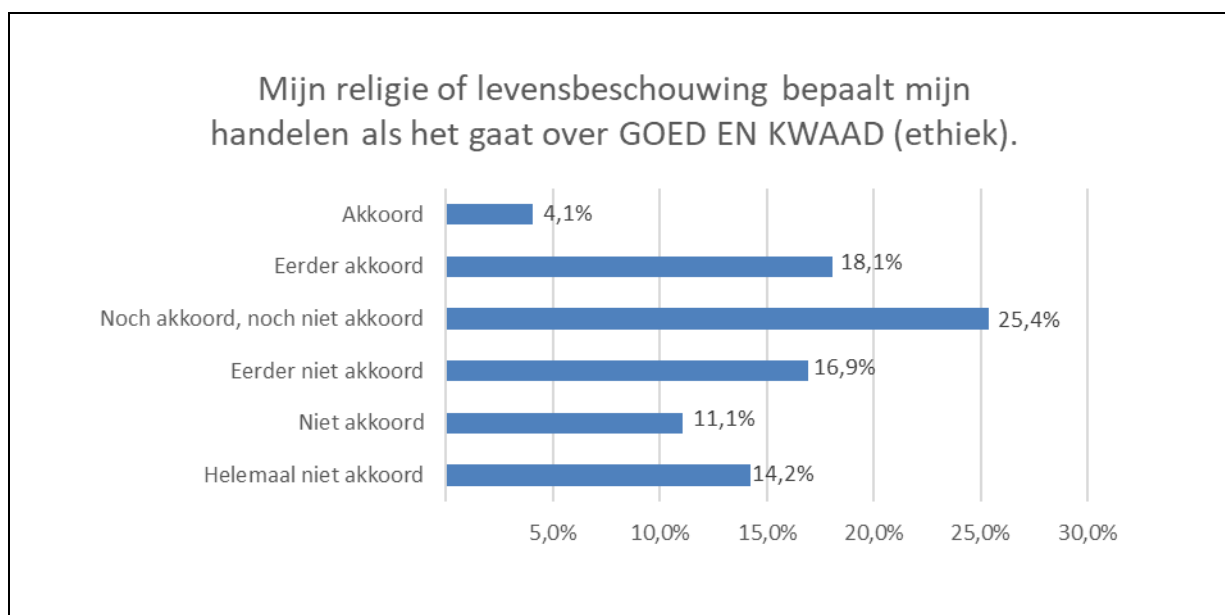

17 Figuur: Gehechtheid aan rituelen en gebruiken

¹⁶ Deze enquête werd ingevuld in het Coronatijdperk, waarbij begrafenissen bijvoorbeeld enkel in zeer beperkte kring mochten plaatsvinden. Had dit een invloed op de beantwoording?

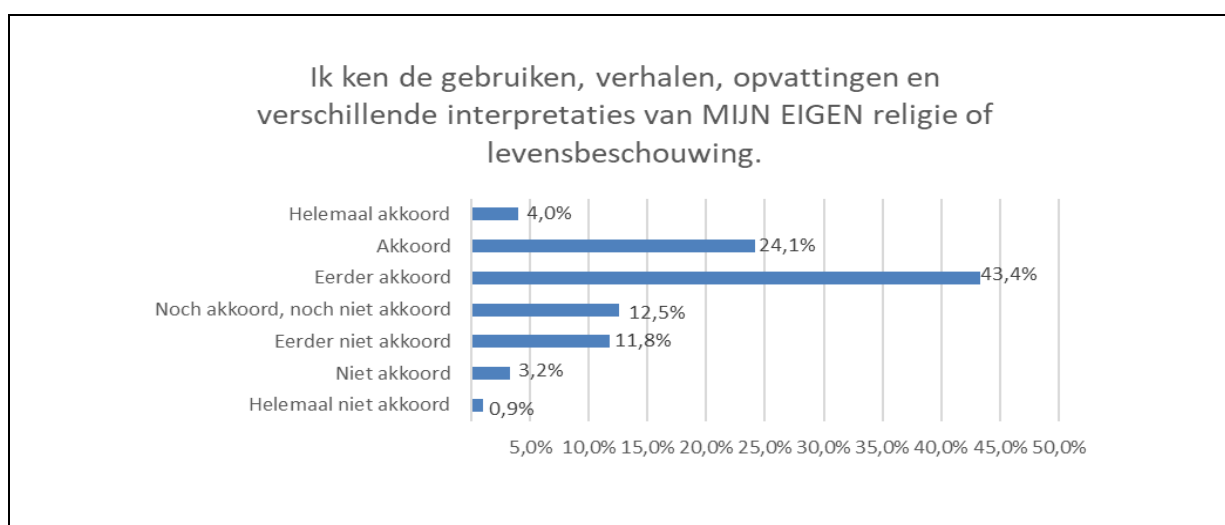
De ethische dimensie: 22% is eerder akkoord of akkoord. Niemand is helemaal akkoord. Dit wijst erop dat men ethische keuzes vooral zelf neemt en men zelden veel impact vanuit levensbeschouwelijke hoek aanvaardt. Het autonoom denken staat voorop en heteronomie in ethisch denken wordt afgewezen. Is dat een verworvenheid van onze cultuur waarbij de individuele keuze voorop gesteld wordt?

Slechts 22,2% vindt dat de eigen levensbeschouwing het ethisch handelen bepaalt.

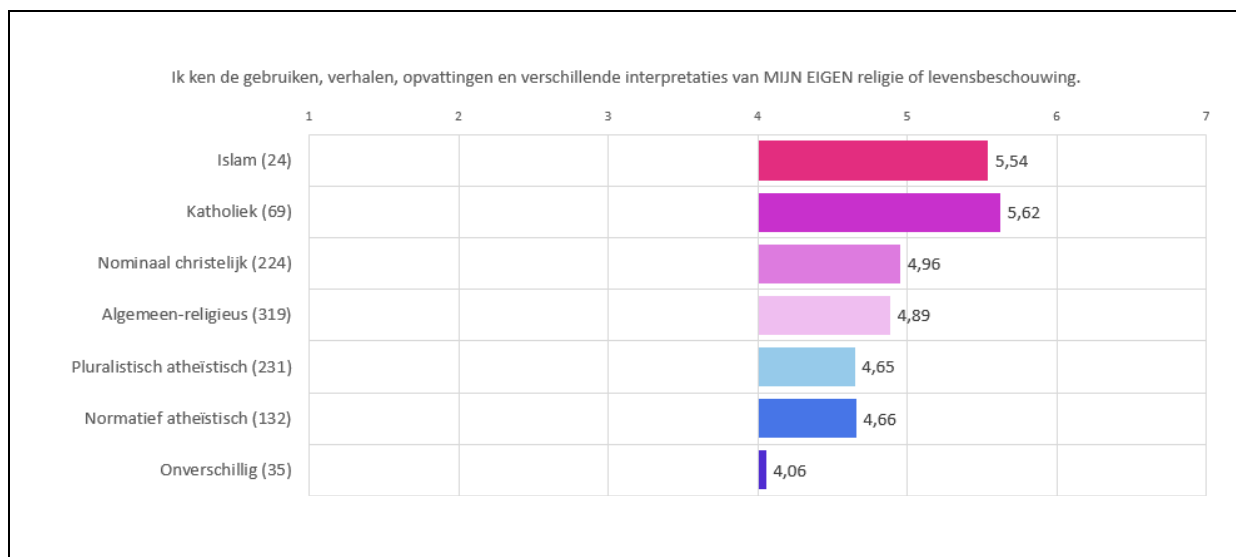
Figuur 18: Impact van levensbeschouwing op ethisch handelen

De verhalende dimensie en dogmatische dimensie komen vooral aan bod in de PKG-schaal. 71% van de respondenten geven aan minstens eerder akkoord te zijn met de stelling dat men de eigen levensbeschouwelijke traditie (verhalen, gebruiken, opvattingen) kent. Deze vraag lijkt minimalistisch, maar wie de eigen levensbeschouwelijke traditie niet echt **kent**, kan die ook niet echt **waarderen**. Wie hier laag op scoort, toont een lage betrokkenheid bij de eigen levensbeschouwing.

Figuur 19: Band met gebruiken, verhalen en opvatting van de eigen levensopvatting

Wie in de formele zelfidentificatie kiest voor een vagere levensbeschouwelijke omschrijving of kiest voor een levensbeschouwing met minder duidelijke verhalen, gebruiken en wisselende opvattingen, zal wellicht ook veel minder hoog scoren inzake de vraag omtrent levensbeschouwelijke kennis. De score op een schaal van (1 helemaal niet akkoord / 7 helemaal akkoord) toont dat onverschilligen geen interesse tonen én daarmee ook aangeven de gebruiken, verhalen en opvattingen van de eigen levensbeschouwing niet te kennen.

Figuur 20: kennis van eigen levensbeschouwing per levensbeschouwelijk profiel

Conclusies en verbanden zijn hier moeilijk te trekken: is het omdat men de eigen levensbeschouwing niet goed kent dat men onverschillig is? Of is het omdat men de eigen levensbeschouwing niet goed (wil) kennen. Of een minimale kennis over de eigen levensbeschouwing noodzakelijk is om een sterke verbondenheid met die levensbeschouwing te garanderen, kan hier niet afgeleid worden. Het kan immers ook omgekeerd zijn: door een sterke verbondenheid (bijv. in een sociale levensbeschouwelijke gemeenschap) is er meer openheid voor de eigen verhalen, gebruiken en opvattingen van de eigen levensbeschouwing én zal de kennis dan ook toenemen.

3.4.5. Conclusie

De Rooms-katholieke groep is aldus de zelfidentificatie de grootste en samen met de categorie 'gewoon christelijk' bekend meer dan 35% van jong-volwassenen zich tot een christelijk discours. Toch is er een ware variëteit aan meningen en identificaties te merken bij jongvolwassenen, hoewel meer dan negen op tien gedoopt is.

Ondanks de verscheidenheid aan identificaties stelt slechts een nipte meerderheid (51%) een sterke band de hebben met de eigen levensbeschouwing. Men is slechts beperkt gehecht aan de rituelen en gebruiken van de eigen religie. In een verder hoofdstuk zal blijken dat dit enkel bij gelovigen het geval is: hoe geloviger, hoe meer gehecht aan rituelen. Verder heeft de levensbeschouwing nauwelijks impact op ethische overwegingen. De innerlijke beleving van de werkelijkheid geeft zelf een licht negatieve link met de eigen levensbeschouwing aan. Hierbij kan men zich terecht de vraag stellen in welke mate levensbeschouwing dan een factor is het dagelijkse leven. Tot slot geven de vragen omtrent dialoog met andere levensbeschouwingen aan dat men bereid is zich open te stellen voor de bestaande pluraliteit.

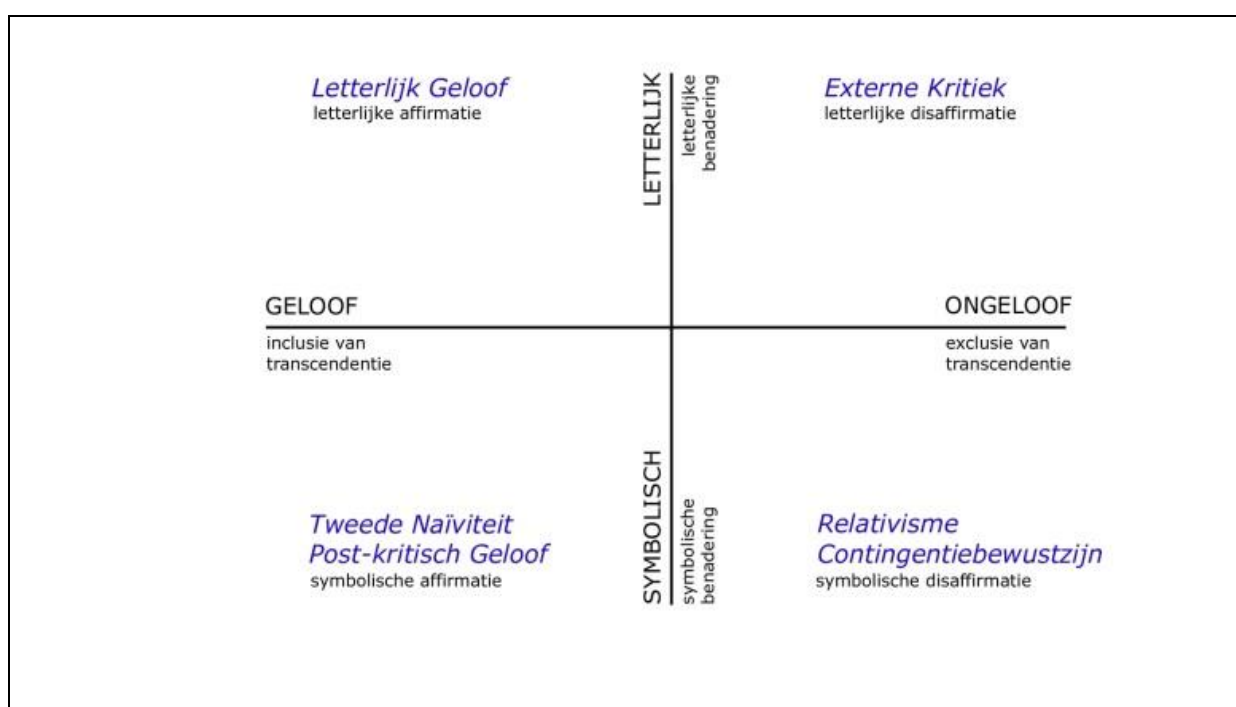
De formele zelfidentificatie dient duidelijk onderscheiden te worden van het formele lidmaatschap van een levensbeschouwing (vaak het doopsel). Om een adequate categorisatie te ontwikkelen, zal het dus van belang zijn om te kijken naar de inhoudelijke standpunten die een respondent inneemt. Om dit mogelijk te maken, zullen de resultaten van de PKG-schaal het uitgangpunt vormen.

Om een adequate categorisatie te ontwikkelen, zal het dus van belang zijn om te kijken naar de inhoudelijke standpunten die een respondent inneemt, en niet zijn formele zelf-identificatie.

3.4.6. PKG-schaal

3.4.6.1. De PKG schaal¹⁷

De Post-Kritische Geloofsschaal is een empirisch instrument, ontwikkeld in de jaren negentig door de Leuvense godsdienstpsycholoog Dirk Hutsebaut¹⁸. De vragenlijst operationaliseert de typologie van David M. Wulff over vier verschillende manieren waarop mensen omgaan met religieus geloof¹⁹. Deze vier cognitieve geloofsstijlen of religieuze attitudes ontstaan door de combinatie van twee dimensies. In het schema verwijst de horizontale as naar het al dan niet persoonlijk geloven in God: inclusie/exclusie van transcendentie. De verticale as betreft de manier waarop geloofsinhouden ervaren en verwerkt worden: letterlijke/symbolische interpretatie van religie. De combinatie van deze twee dimensies resulteert in vier verschillende manieren van omgaan met religiositeit. Merk op dat deze geloofsstijlen ideaaltypisch zijn, dat wil zeggen het zijn theoretische, uiterste posities in een

Figuur 21: Dimensies van de PKG-schaal

continuüm met talrijke tussenposities en mengvormen.

¹⁷ Onderstaande theoretische uitleg is afkomstig uit: Brendan REED, Didier POLLEFEYT, Jan BOUWENS, Imke BAVAY, *SPES Searching for Parish Engagement Scale. Vijf parochies in het Bisdom Gent. Full Report*, Leuven, 2015, p. 11-17.

¹⁸ Dirk HUTSEBAUT, *Post-Critical Belief. A New Approach to the Religious Attitude Problem*, in *Journal of Empirical Theology* 9/2 (1996), 48-66.

¹⁹ David M. WULFF, *Psychology and religion. Classic and contemporary views*, New York, Wiley, 1997.

Letterlijk Geloof

Het type orthodoxie of Letterlijk Geloof staat voor een letterlijke affirmatie van doctrinaire geloofsinhouden. Theologisch gesproken gaat deze geloofshouding uit van een directe, onmiddellijke toegang tot de transcendente werkelijkheid. De Letterlijk Gelovige mens onderstreept de mogelijkheid en de wenselijkheid om God niet-gemedieerd present te stellen, rechtstreeks te ontmoeten in woorden en rituelen. Hij gelooft in een persoonlijke, onveranderlijke God en in vaststaande geloofswaarheden. Religieuze metaforen en geloofswaarheden worden geobjectiveerd en letterlijk opgevat. Bijbelteksten worden meestal letterlijk gelezen en zondermeer aanvaard, en aan de objectieve gestalte van de christelijke traditie wordt grote waarde gehecht.

In uitgesproken gevallen gaat Letterlijk Geloof samen met een behoefte aan stabiliteit, zekerheid, veiligheid en vertrouwdheid. De Letterlijk Gelovige mens is meestal onzeker en angstig over nieuwe, complicerende problemen, en

verlangt daarom absolute zekerheid over geloofszaken. Op elke geloofsvraag moet één enkel, exact, zeker en onveranderlijk antwoord gegeven worden. Autoriteit, kerkelijke hiërarchie en gehoorzaamheid zijn hierbij van groot belang. Een subjectieve, kritische interpretatie van geloof is riskant, want interpretatie brengt onzekerheid en twijfel met zich mee. Een verdienstelijk aspect van Letterlijk Geloof is de zorg voor de ontologisch referent van het christelijk geloof: het geloof mag niet in die mate 'versymboliseerd' worden, dat geloof in het objectieve bestaan van God niet langer significant zou zijn. Echter, in zuivere vorm loopt Letterlijk Geloof het gevaar een rigide, geforceerde geloofsbeleving te worden, niet zelden gekenmerkt door intolerantie voor alternatieve levensbeschouwelijke posities. In extremis kunnen we zelfs spreken van religieus fanatisme en fundamentalisme.

Externe Kritiek

Het type Externe Kritiek of letterlijk ongeloof staat voor een letterlijke disaffirmatie van geloofsinhouden, met andere woorden een directe kritiek op godsdienst vanuit een extern standpunt. Net zoals Letterlijk Geloof, gaat dit type uit van de directe presentie van het transcendente en een letterlijke interpretatie van religieuze taal, doctrines en rites. Maar Externe Kritiek trekt hieruit de harde conclusie dat al die 'godsdienstigheid' onzin moet zijn, aangezien de letterlijke interpretatie – redelijk gesproken – onhoudbaar is. Ook Bijbelteksten worden letterlijk gelezen en vervolgens afgewezen: vele feiten uit de Bijbel zijn onhoudbaar en bovendien onderling in tegenstrijd. Externe Kritiek is een attitude van uitgesproken ongeloof, die het bestaan van een transcendente werkelijkheid ontkent. Een externe criticus kan zich niet inbeelden hoe het mogelijk is om de werkelijkheid religieus te ervaren en te verbeelden.

Vaak is letterlijk ongeloof gekaderd in een modernistische, positief-wetenschappelijke epistemologie. De externe geloofscriticus verlangt naar helderheid en objectieve zekerheid, zoals in de positieve wetenschappen. Hij is bevreesd voor de onzekerheid in

geloofszaken en associeert godsdienst meestal met negatieve gevoelens. Hij legt veel nadruk op vrijheid en persoonlijke autonomie, in oppositie tot de afhankelijkheid die met geloof geassocieerd wordt. Hij is gestrest door de spanning tussen menselijke autonomie en de overgave aan God. Hoewel het gebruik van het kritische verstand beslist zijn verdienste heeft in geloofszaken, loopt Externe Kritiek het gevaar om eenzijdig te overdrijven en elk symbolisch bewustzijn te verliezen. Deze levenshouding consequent doorleven, is veeleisend en zwaar. Ze houdt er uiteindelijk een leeg en duister wereldbeeld op na en vergt een fanatisme dat velen angst inboezemt. In extremis kunnen we zelfs spreken van een intolerant, antireligieus fundamentalisme.

Relativisme

Het type Relativisme of contingentiebewustzijn staat voor een symbolische benadering van religiositeit, maar zonder geloof in het transcendente. Relativisten zijn zich terdege bewust van het symbolische en hermeneutische karakter van godsdienstig geloof. Maar ze hebben geen persoonlijk godsgeloof: Relativisten geloven niet dat er een transcendente werkelijkheid boven of buiten de mens bestaat waartoe wij ons verhouden en waarin godsdienstig geloof zich grondt. De verschillende godsdiensten zijn slechts onderling inwisselbare, menselijke constructies. De ene, ware religie bestaat niet. Eenieders manier van geloven is slechts één mogelijkheid tussen vele andere. Relativisten leggen de nadruk op de contingentie en de relativiteit van religieuze inhouden. Het zijn allemaal verschillende paden naar de top(pen) van de berg, zonder dat één pad of één bergtop geprivilegieerd is.

De lijfspreuk van de Relativist luidt: "Het is mij gelijk wat iemand gelooft; het komt toch allemaal op hetzelfde neer." Alle godsdiensten zijn 'even waar' en dus eigenlijk 'even onwaar': er bestaat geen God en dus slaat godsdienst uiteindelijk op niets. Het Relativisme is doordrongen

van de historische contingentie van alle religiositeit. Uitspraken over God, doctrines, geloofsbelijdenissen en moraal zijn historisch bepaald. Hun inhoud en vorm is slechts een weerspiegeling van de toevallige historische context waarin ze tot stand kwamen. Hetzelfde geldt voor een gelovige persoon: wat iemand gelooft, is afhankelijk van de toevallige familiale en culturele situatie waarin hij/zij opgroeide. Bijgevolg kunnen religieuze inhouden niet geobjectiveerd worden. Ze hebben geen betekenis die verder reikt dan het individu; ze zijn slechts subjectief. Godsdienst wordt door Relativisten niet resoluut verworpen (zoals bij Externe Kritiek), maar wel gerelativeerd. Er blijft een positieve interesse in religies, soms zelfs een sympathie of fascinatie voor godsdienst. Relativisten cultiveren een grote openheid en ontvankelijkheid voor verschillende levensbeschouwelijke en religieuze tradities, zolang er maar geen dwang van uitgaat. Relativisme is meestal een (voorlopige?) positie van non-commitment: men wil zich liever niet binden en onthoudt zich van een positieve keuze voor een meer inhoudelijk ingevulde levensbeschouwing. Men stelt de keuze uit, houdt zich op de vlakte, en wenst zich niet levensbeschouwelijk te engageren. In extremis kan Relativisme leiden tot onbetrokkenheid, onverschilligheid en een gebrek aan solidariteit.

Post-Kritisch Geloof

Het type tweede naïviteit of Post-Kritisch Geloof staat voor een symbolische affirmatie van geloofsinhouden. Het kenmerkt zich door geloof in een transcendente God en een religieuze interpretatie van de werkelijkheid, waarbij het transcendente niet letterlijk aanwezig gesteld, maar symbolisch gerepresenteerd wordt. God is de radicaal Andere, waarmee we in relatie staan doorheen een symbolische representatie, doorheen de interpretatie van een teken dat doorverwijst naar het transcendente. Altijd via vermedielingen staan mensen in relatie tot de transcendente werkelijkheid: via verhalen, rituelen, tradities, instituties, kerken, ambten, gemeenschappen, sociale organisaties, enzovoort. Geloof wordt verworven doorheen het actief, creatief en interpretatief omgaan met deze vermedielingen. Volgens Tweede Naïviteit is geloven dus een voortgaand proces van symboolinterpretatie, van het blootleggen van nieuwe betekenislagen in de symbolische verhouding tot God. Geloven is enkel mogelijk en zinvol na interpretatie. Hierbij speelt het kritische verstand een belangrijke rol, opdat we niet tegen beter weten in onzin geloven. Bijbelteksten en andere religieuze geschriften kunnen enkel na interpretatie begrepen en geloofd worden. De Bijbel werd geschreven in een welbepaalde historische context en hanteert (soms verouderde) mythologische, symbolische en religieuze taal waarmee het verhaal van God met mensen verteld wordt. De Bijbel lezen vereist dus interpretatie, ontcijferwerk, vertaalwerk: de tweedenaïviteitsgelovige probeert de mythologische beelden te onderscheiden van de religieuze boodschap voor ons, levend hier en nu. Evenzo dienen de sacramenten niet letterlijk opgevat, maar symbolisch geïnterpreteerd en beleefd te worden. De rituele of sacramentele gebeurtenis wordt transparant voor de 'andere wereld', van waaruit God doorbreekt.

De term 'Post-Kritisch Geloof' verwijst naar weloverwogen geloof in God, ondanks kritische redenen om niet te geloven. Na een restauratieve interpretatie worden religieuze inhouden opnieuw betekenisvol. De destructieve kritiek op het letterlijke geloofsverstaan (eerste naïviteit) wordt overwonnen door een vernieuwd geloofsvertrouwen, dat standhoudt ondanks de

blijvende mogelijkheid van rationele kritiek (tweede naïviteit). Post-Kritisch Geloof is een onafgebroken 'op-zoek-zijn' naar religieuze betekenis en zin, zonder ooit een definitief, absoluut, vaststaand en zeker antwoord te vinden. Een symbolisch gelovige leeft in de existentiële spanning tussen onzekerheid en vertrouwen. Hij voelt zich geroepen om de religieuze inhouden en persoonlijke overtuigingen waaruit hij leeft, voortdurend in vraag te stellen. Hij is bereid tot herinterpretatie, staat open voor verandering en is ontvankelijk voor complexe geloofsvragen die het hermeneutische proces voeden. Zelf op zoek, is de tweedenaïviteitsgelovige solidair met de spirituele zoektocht van anderen, ook al leven zij vanuit andere visies dan hijzelf. Hij bezit een principiële openheid en ontvankelijkheid ten aanzien van andere religieuze perspectieven en praktijken. Vanwege de hermeneutische nuances en het voortdurend op-zoek-zijn, is Tweede Naïviteit een

complexe en kwetsbare geloofspositie. We hebben het soms moeilijk met een existentieel geloofsvertrouwen in de eerste persoon, zonder een duidelijke, vaststaande en direct te bevatten betekenisstructuur. Bovendien staat tweede naïviteit onder druk zowel vanuit Letterlijk Geloof (dat het afdoet als Relativisme, een verwatering van letterlijk geloofsverstaan) als vanuit Externe Kritiek en Relativisme (die het beide verdenken van verbloemde orthodoxie). In extremis kan deze geloofsstijl afglijden tot een 'godsdienstige' attitude met een erg algemene en onspecifieke inhoud zonder een helder referentiepunt, waarin elke interpretatie mogelijk is.

Vanuit het Centrum Academische Lerarenopleiding van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen geniet het Post-Kritisch Geloof de normatieve voorkeur, omdat dit de sterkste theologische geloofsbrieven kan voorleggen. Post-Kritisch Geloof wordt door godsdienstspsychologen als de meest mature of volwassen vorm van geloof

beschouwd. Het is een geloofshouding waarin men in relatie staat tot een persoonlijke God maar waarin men zich tegelijk toch bewust is van het feit dat die relatie altijd op een vermittelde wijze gebeurt, via tekenen, teksten, symbolen, rituelen, gemeenschappen etc. Dit houdt in dat men nooit een rechtstreekse toegang heeft tot God en men dus God nooit kan claimen of weten te bezitten. Hieruit volgt een geloofshouding die steeds open, bescheiden en voortdurend in beweging is en blijft. Op grond van theologische argumenten en empirische onderzoeksresultaten argumenteren we dat een symbolische geloofsstijl het meest vruchtbaar is voor de uitbouw van de identiteit van katholieke instellingen in een levensbeschouwelijk gepluraliseerde samenleving, vandaag en morgen²⁰.

Deze typologie werd door Hutsebaut geoperationaliseerd in de vorm van de Post-Kritische Geloofsschaal²¹. Het betreft een multivariate vragenlijst met 33 items (lange versie) of 24 items (korte versie) op een 7-puntenschaal of Likert schaal (van 'akkoord' tot 'niet akkoord'), die kan worden ingevuld door individuen of groepen. Na statistische analyse krijgen we een beeld van de mate waarin de vier geloofsstijlen aangehangen of verworpen worden. Het is hierbij uiteraard niet de bedoeling om mensen in hokjes te verdelen. De vier geloofsstijlen zijn niet exclusief: in de praktijk hoeven ze elkaar onderling niet uit te sluiten. Eenzelfde persoon kan kenmerken vertonen van verscheidene geloofsattitudes, afhankelijk van het onderwerp, het tijdstip of de situatie. Evenzo kunnen in een populatie tendensen van verscheidene geloofsstijlen tegelijk aanwezig zijn. Wanneer we de katholieke identiteit van een organisatie willen onderzoeken, is inzicht in de geloofsattitudes van haar leden zeer verhelderend. Het beschrijft en verklaart niet alleen de huidige levensbeschouwelijke identiteit van de organisatie, maar werpt ook licht op het potentieel om naar de toekomst toe te evolueren in een bepaalde richting.

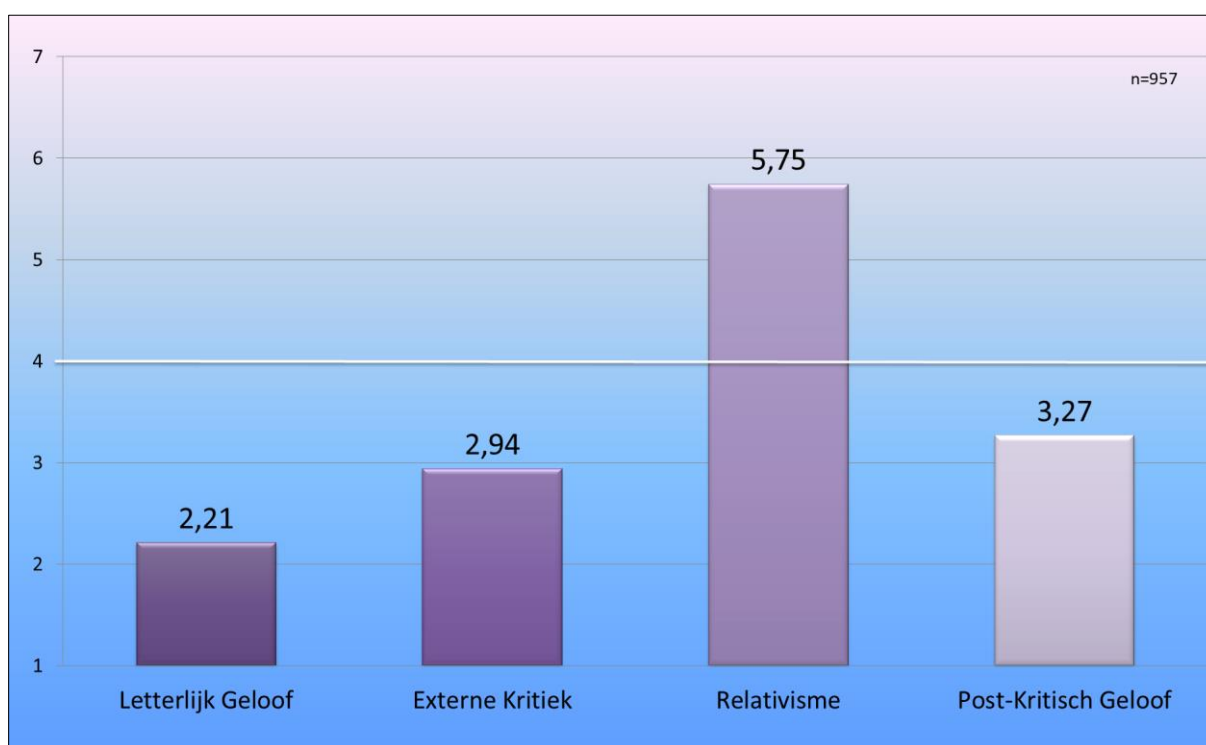
²⁰ Didier POLLEFEYT, *Hoe aan onze (klein)kinderen uitleggen dat Sinterklaas (niet) bestaat. Over levensbeschouwelijke en religieuze maturiteit*, in *H-ogelijn* 17-1 (2009) 31-35.

²¹ Bart DURIEZ, Dirk HUTSEBAUT et al, *An introduction to the post-critical belief scale. Internal structure and external relationships*, in *Psyke & Logos* 28 (2007), 767-793. Zie ook: B. DURIEZ, R.J. FONTAINE & D. HUTSEBAUT, *A further elaboration of the post-critical belief scale: evidence for the existence of four different approaches to religion in Flanders-Belgium*, in *Psychologica Belgica* 40-3 (2000).

3.4.6.2. Opmerkelijke verschuiving in de PKG-schaal: hoog relativisme

De onderzoeksresultaten leiden tot een opmerkelijk resultaat en vragen een grondige analyse. De onderstaande tabel toont dat de respondenten hoog scoren op relativisme, bovendien behaalt het als enige geloofsstijl een positieve score. Letterlijk geloof, de volledig tegenovergestelde geloofsstijl (letterlijk en gelovig versus symbolisch en ongelovig), wordt het sterkst afgewezen. Het PKG-geloof, de normatieve positie vanuit de faculteit Theologie en Religiewetenschappen, wordt ook afgewezen. Daarmee zet de trend, die men in het secundair al eerder opmerkte, zich door.

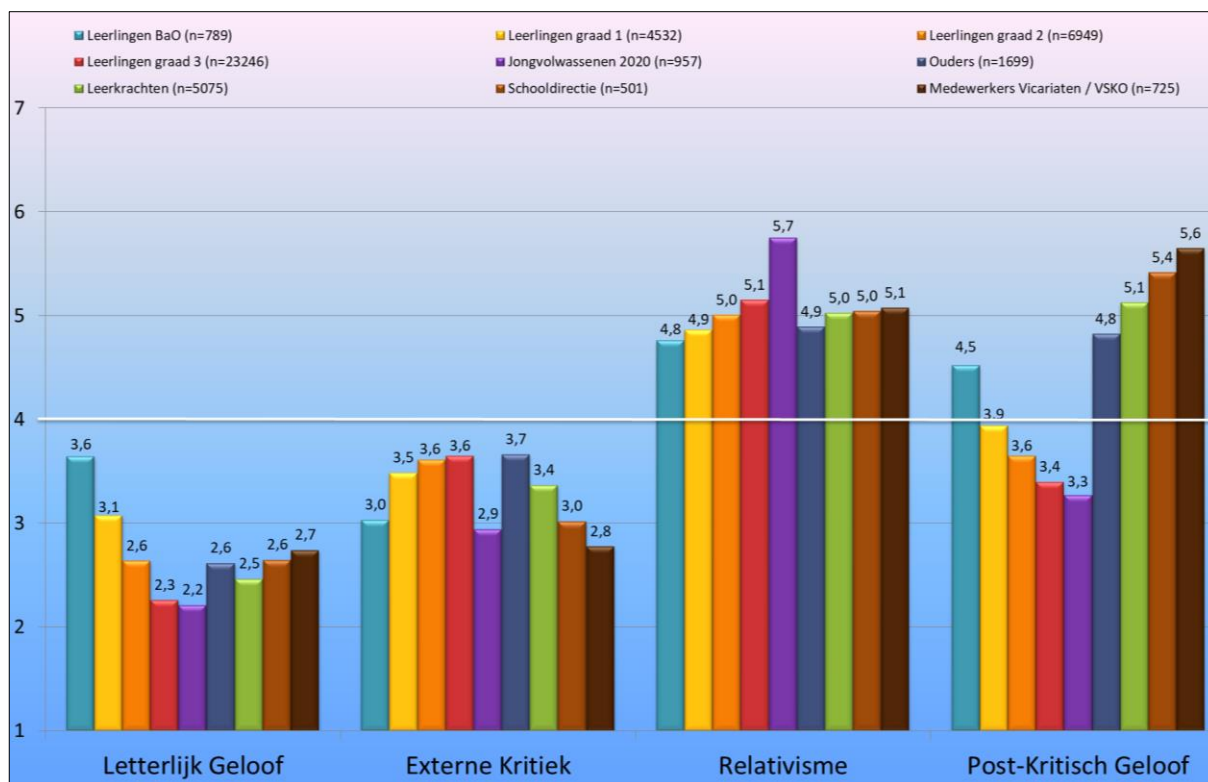
Is het hoge relativisme bij jongvolwassenen te wijten aan een culturele verandering of aan psychosociale factoren in hun leven?

Figuur 22: PKG-schaal bij respondenten

Het hoge relativisme is opmerkelijk om 2 redenen.

Ten eerste: als men vergelijkt met vroegere onderzoeken (zie onderstaande tabel) en andere doelgroepen valt het op dat het relativisme nog nooit zo hoog was. Bij de jongvolwassenen scoort relativisme 5,7 terwijl dit bij leerlingen tussen 17-18 jaar en alle andere generaties maximaal 5,1 is. Eén van de onderzoeksvragen is of dit hoge relativisme te wijten is aan een culturele verandering of eerder aan psychosociale factoren? Indien het een culturele verandering zou zijn, dan is het te verwachten dat dergelijk hoog relativisme zich zal doortrekken naar andere leeftijden. Indien het psychosociale factoren zou betreffen, dat is het relativisme teken van de grotere verantwoordelijkheid waarmee jongvolwassenen te maken krijgen, het zoeken van hun eigen levensweg, het uitzetten van toekomstplannen en het ontwikkelen van hun persoonlijke

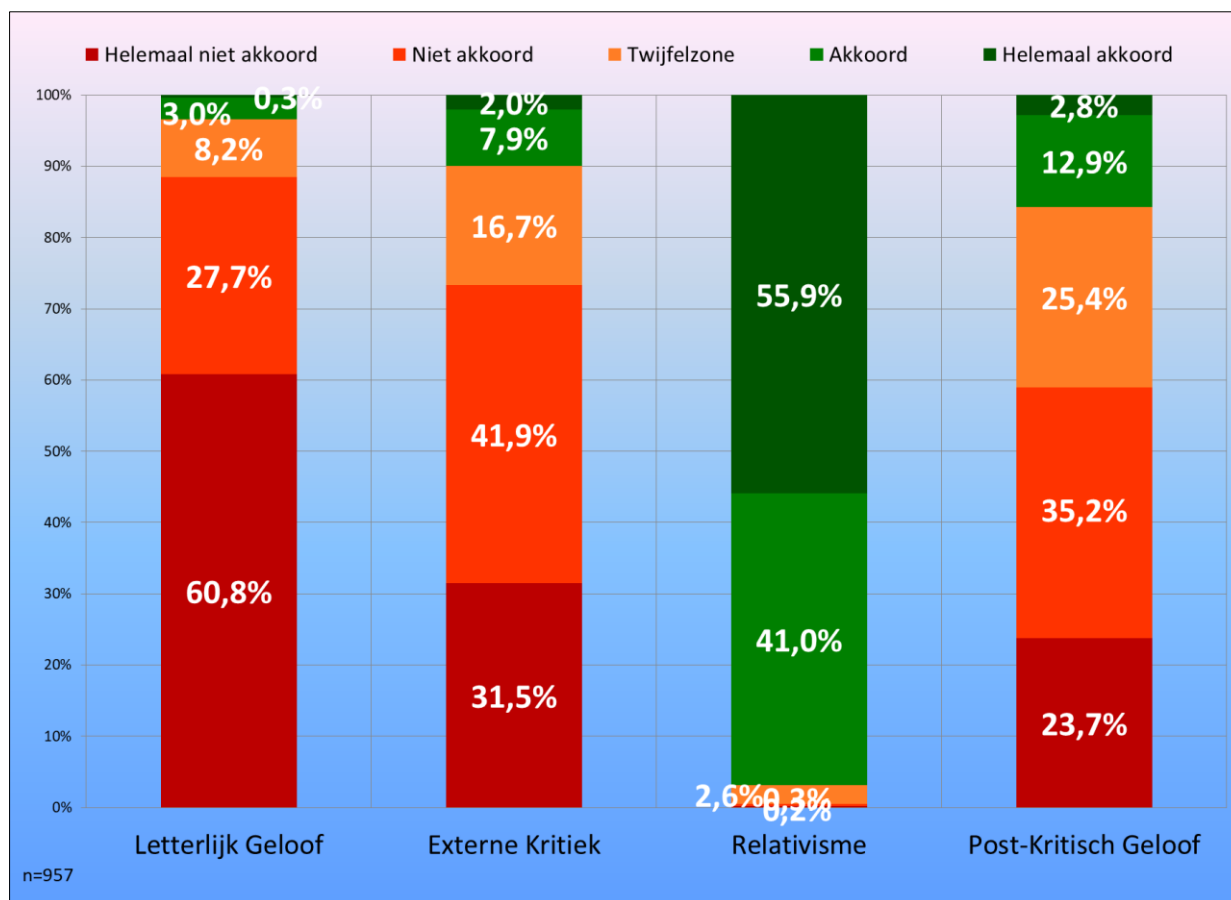
Figuur 23: PKG-schaal bij respondenten en andere leeftijdsgroepen

(levensbeschouwelijke) identiteit. Het onderzoek geeft geen uitsluitsel over deze vraag, maar toont toch wel dat het relativisme de maatschappelijke *default position* is geworden. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat het relativisme bij dezelfde respondentengroep binnen pakweg 10 jaar drastisch zal gedaald zijn. Het is duidelijk dat er een grote(re) openheid is voor diversiteit, wat weerspiegeld wordt in de score voor het relativisme. Openstaan voor (levensbeschouwelijke) diversiteit is de norm geworden.

Het dient verder onderzocht te worden of deze extra ruimte voor diversiteit en pluraliteit het voor jongvolwassenen niet moeilijker maakt om een eigen positie te kunnen benoemen en herkennen en zich uitgedaagd te weten om in te gaan op één specifieke levensbeschouwelijke context.

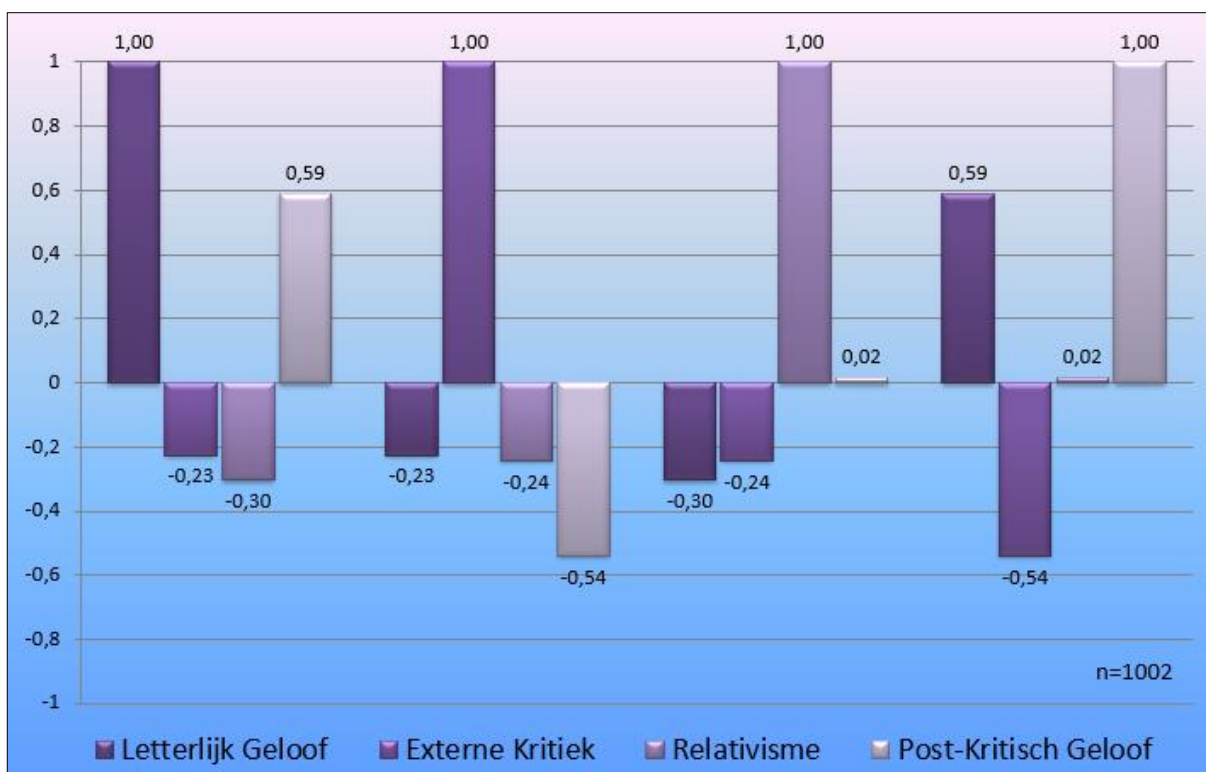
Er is geen enkele reden om aan te nemen dat het relativisme bij dezelfde respondentengroep binnen pakweg 10 jaar drastisch zal gedaald zijn.

De onderstaande tabel toont dat de score van relativisme bij de meeste jongvolwassenen zeer hoog is: 55,9% is helemaal akkoord met een relativistische visie, 41% akkoord. Slechts enkelingen zitten in de twijfelzone, maar quasi niemand is echt tegen. De andere geloofsstijlen worden telkens door een meerderheid van de respondenten verworpen.

Figuur 24: PKG-schaal met percentages

Het tweede opmerkelijke bestaat erin dat een hoog relativisme samen kan gaan met een hoge score op Post-Kritisch Geloof. Uit eerder onderzoek was namelijk gebleken dat wie alles relativeert, eerder laag scoort op Post-Kritisch geloof. Dit blijkt niet langer het geval te zijn bij deze respondentengroep van jongvolwassenen.

Figuur 25: Onderlinge correlatie tussen de 4 PKG-elementen

Er is quasi een nulcorrelatie (0,02) tussen relativisme en PKG: relativisme kan perfect hoog scoren zonder een negatieve impact te hebben op het Post-Kritisch Geloof. Beide geloofsstijlen zijn los komen te staan van elkaar. Desalniettemin scoort slechts een beperkt deel van de respondenten hoog op het Post-Kritisch Geloof, en blijkt relativisme bovendien de globale norm geworden te zijn. Dit verhaal ziet men bevestigd bij IJD. Deze groep is meer levensbeschouwelijk gericht en respondenten halen dan ook doorgaans een hogere score inzake Post-Kritisch Geloof. Hier zou men verwachten dat de score inzake relativisme lager is dan de resultaten, maar dit is niet het geval. Beide vaststellingen vragen een diepere analyse van relativisme.

3.4.6.3. Een diepere analyse van relativisme

Bij de diepere analyse van relativisme kunnen 2 elementen aangebracht worden.

1. Relativisme minder scherp te detecteren

Of iemand relativistisch is, wordt niet afgeleid uit één vraag, maar uit een reeks van vragen binnen een PKG_onderzoek. Een rotated component matrix toont het volgende:

Rotated Component Matrix						
	1	2	3	4	Type	Item
PT3_LG	0,77	0,17	-0,11	-0,08	Letterlijk Geloof	2,54 Het heilige boek van mijn religie vertelt ons heel duidelijk wat God gezegd heeft, zwart op wit.
PT5_LG	0,70	0,27	-0,14	-0,10	Letterlijk Geloof	2,57 Gebeden opdragen aan God is een heilige religieuze plicht die ervoor zorgt dat we aan Gods kant blijven staan.
PT6_LG	0,69	0,09	-0,03	-0,05	Letterlijk Geloof	2,28 In mijn religie zijn het de priesters / predikanten / imams / rabbijnen die spreken in naam van God, want God heeft duidelijk alleen aan hen zijn macht gegeven.
PT4_LG	0,68	0,16	-0,11	-0,12	Letterlijk Geloof	2,33 Deze afbeelding toont een waargebeurd historisch feit: Mozes splitste de Rode Zee zodat de Israëlieten konden vluchten uit Egypte.
PT2_LG	0,68	0,31	0,10	-0,14	Letterlijk Geloof	1,89 Mijn religie is de enige ware religie omdat God het zo gewild heeft.
PT19_PKG	0,31	0,78	-0,21	-0,05	Post-Kritisch Geloof	3,10 Mijn relatie met God verrijkt mijn leven heel sterk, zelfs met de vragen, onzekerheden en twijfels die daarbij horen.
PT21_PKG	0,33	0,70	-0,14	-0,04	Post-Kritisch Geloof	3,22 Het heilige boek van mijn religie spreekt mij voortdurend diepgaand aan op nieuwe en inspirerende manieren.
PT20_PKG	0,35	0,69	-0,23	0,02	Post-Kritisch Geloof	3,56 Hoewel God aanwezig kan zijn op verschillende plaatsen en bij verschillende mensen, ontmoet ik God het diepst in mijn eigen geloofstraditie.
PT23_PKG	0,43	0,66	-0,24	-0,08	Post-Kritisch Geloof	2,68 Door in gebed bij God aanwezig te zijn, hoor ik zijn stem spreken in mijn hart.
PT24_PKG	-0,01	0,60	-0,26	0,19	Post-Kritisch Geloof	4,42 Religieuze leiders zoals deze zijn toegewijd aan God en nodigen mij uit om aan de slag te gaan met belangrijke vragen rond mijn geloof en de zin van mijn leven.
PT8_EK	-0,06	-0,25	0,81	-0,10	Externe Kritiek	2,78 Elke religie is zinloos en gewoon iets dat door mensen verzonnen is.
PT7_EK	-0,08	-0,14	0,77	-0,23	Externe Kritiek	2,09 Iedereen die in 'god' gelooft, is dwaas.
PT12_EK	-0,09	-0,03	0,65	0,05	Externe Kritiek	3,71 Deze mensen spreken alleen voor zichzelf en niet voor een of andere 'god'.
PT11_EK	-0,11	-0,44	0,62	-0,08	Externe Kritiek	3,10 'Bidden' heeft geen zin aangezien er geen 'god' bestaat die ernaar luistert.
PT9_EK	0,07	-0,39	0,62	-0,11	Externe Kritiek	2,79 Boeken zoals deze behoren tot het verleden en hebben geen betekenis voor ons vandaag.
PT14_REL	0,07	-0,13	0,00	0,71	Relativisme	5,31 Vele religies hebben interessante dingen te bieden en mensen moeten maar kiezen wat hen het beste bevalt.
PT18_REL	-0,15	-0,06	0,04	0,68	Relativisme	6,03 Goede raad van religieuze personen zoals deze kan interessant zijn, maar uiteindelijk mag je doen wat je zelf wilt met hun meningen.
PT16_REL	-0,09	0,05	-0,25	0,66	Relativisme	6,01 Deze afbeelding heeft verschillende betekenissen voor verschillende mensen, en dat is oké wat mij betreft.
PT15_REL	-0,21	0,29	-0,11	0,56	Relativisme	5,28 Religieuze boeken zoals deze reiken ons interessante verhalen aan, net zoals vele andere soorten boeken en literatuur.
PT17_REL	-0,45	0,14	-0,13	0,51	Relativisme	5,91 Het is mogelijk dat mensen vinden wat ze nodig hebben in hun gebed, maar ook in vele andere praktijken en gebruiken van verschillende culturen in de wereld.
Eigenvalues	5,75	3,38	1,29	1,02		

Figuur 26: Rotated component matrix voor de 4 PKG-elementen

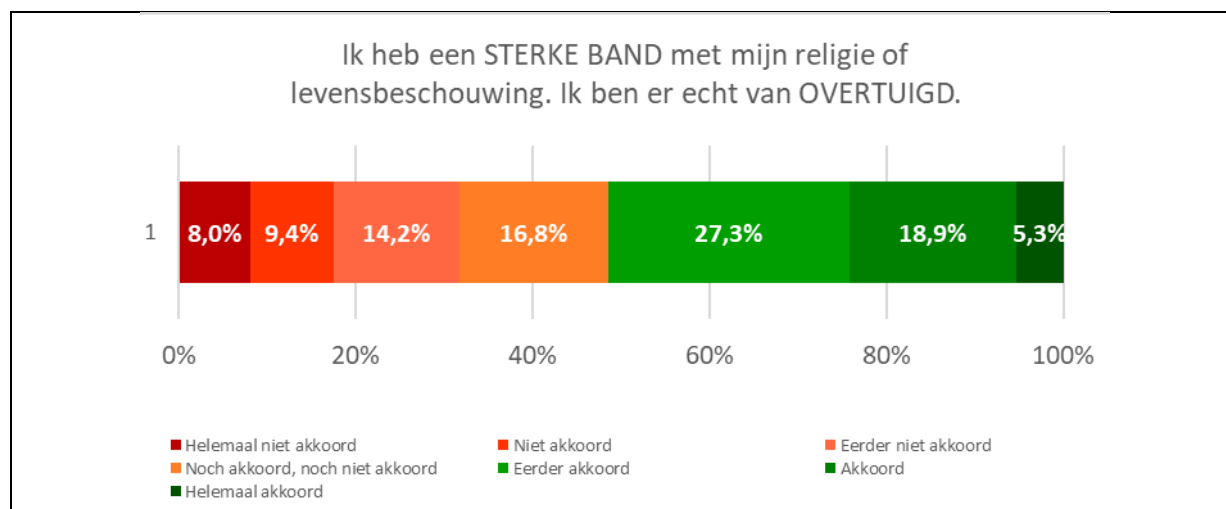
In dit statisch onderzoek wordt berekend wat de correlaties zijn tussen elk van de variabelen en de geschatte componenten. Wie stelt dat het 'heilige boek van mijn religie heel duidelijk aangeeft wat God gezegd heeft', zal mogelijks ook akkoord zijn met de stelling dat 'Mijn religie de enige ware is omdat God het zo gewild heeft'. De groene zones geven aan dat deze elementen die samen horen, veel kans hebben om samen goed te scoren. Hoe hoger de scores in de groene zone, hoe hoger de onderlinge correlatie. Wie stelt dat mensen in gebed PT17_REL, maar ook in andere gebruiken en praktijken voor andere culturen, "vinden wat ze nodig hebben" (score 0,51) zal doorgaans niet akkoord zijn (score -0,45) met de stellingen uit het letterlijk geloof (bijv. Mijn religie is de enige ware religie). Hoe hoger de onderlinge correlatie, hoe beter de cluster duidelijk wordt. In bovenstaande tabel zien we 4 clusters (een cluster herkent men aan de groene zone). De duidelijke aftekening van clusters toont dat de variabelen voldoende helpen om de clusters van elkaar te onderscheiden. De onderste rij toont een waarde die aangeeft welke cluster het meest helder is (en hoogste onderlinge correlaties vertoont). Letterlijk geloof haalt 5,75, terwijl relativisme de laagste score haalt.

Uit de matrix blijkt dat de vragen omtrent relativisme het minst sterke correlaties laten optekenen: veel vaker lichten rijen van de andere geloofsstijlen op. De andere geloofsstijlen daarentegen zijn duidelijker vast te stellen. Dit komt waarschijnlijk omdat relativisme de dominerende factor is, en bij ieder antwoord op een vraag wel doorschemert.

2. Het hoog relativisme kan verhelderd worden vanuit een culturele context

De onderzoeksresultaten zelf tonen dat relativisme niet betekent dat jongvolwassenen geen belang meer zouden hechten aan een eigen levensbeschouwing. Dit klopt niet met wat eerder vastgesteld

werd, waarbij 51% akkoord is met de stelling dat men een sterke band heeft met een eigen levensbeschouwing.

Figuur 27: Band met de eigen levensbeschouwing

Een mogelijke verklaring bestaat erin dat relativisme in Vlaanderen het nieuwe 'normaal' is. Vlaanderen evolueerde van een katholieke samenleving in de 20ste eeuw, naar een zeer multi-culturele en multi-levensbeschouwelijke samenleving. Daarenboven wordt aandacht voor diversiteit maatschappelijk erg vooropgesteld. Discriminatie wordt niet getolereerd en van mensen wordt verwacht geen negatieve gevoelens te koesteren (laat staan te uiten) op basis van levensbeschouwelijke, seksuele, racistische gronden.

Het relativisme is de maatschappelijke *default position* geworden. Hiermee is de tweede onderzoeksvraag beantwoord. Is het hoge relativisme toe te schrijven aan een algemene culturele verandering of aan de normale psychologische ontwikkeling van jongeren? Het is duidelijk dat dit in de eerste plaats een algemene culturele verandering is. Het hoge relativisme is al jaren in stijgende lijn en kent nu haar culminatiepunt in dit meest recente onderzoek bij jongvolwassenen. Onderzoek in de toekomst zal waarschijnlijk ook aantonen dat het relativisme ook bij andere leeftijdsgroepen stijgt.

Het relativisme is de maatschappelijke *default position* geworden. Hiermee is de tweede onderzoeksvraag beantwoord. Het moet echter begrepen worden in de context van pluralisme.

3.4.6.4. Relativisme - pluralisme

Een verfijning van de terminologie is nodig. Relativisme heeft een negatieve connotatie²². Volgende vormen van relativisme kunnen onderscheiden worden²³:

- Extreem relativisme of onverschilligheid is dat men stelt dat alle levensbeschouwingen gelijk zijn en zelf geen eigen positie inneemt. Er zijn nu eenmaal verschillende levensbeschouwingen en de respondent vindt levensbeschouwelijke gesprekken niet zinvol, maar gezien men wettelijk een minimaal respect) moet hebben voor andere levensbeschouwingen -men mag niet discrimineren op basis van levensbeschouwing), laat men andere levensbeschouwingen betijen.
- Passief pluralisme houdt in dat men wel een eigen levensbeschouwelijk standpunt heeft, maar de andere levensbeschouwingen laat betijen omdat levensbeschouwelijke onverdraagzaamheid wettelijk of maatschappelijk verankerd is. Men vindt het niet boeiend om in dialoog te gaan met andere levensbeschouwingen en men vermijdt levensbeschouwelijke gesprekken.
- Atheïsten kunnen om wettelijke redenen een passief pluralisme opnemen: in wezen is men tegen elke vorm van godsdienst, maar omdat het recht op godsdienst in de wet is voorzien, dus laat men levensbeschouwingen betijen. Dit is een verdraagzaam atheïsme. Ook een levensbeschouwing kan passief pluralistisch zijn. Zeker bij niet-missionerende levensbeschouwingen (boeddhisme) aanvaardt men andere levensbeschouwingen zolang de eigen levensbeschouwing maar gerespecteerd wordt.
- Een actief of waarderend pluralisme houdt in dat men de waarde ziet van andere levensbeschouwingen. Dit kan vanuit 2 kanten gemotiveerd worden:

Pluralisme kan vanuit een religieus standpunt gemotiveerd worden als men ervan uit gaat dat andere levensbeschouwingen een ander perspectief op de (transcendente) werkelijkheid bieden²⁴. Bij een vrijzinnig standpunt kan men het pluralisme motiveren met een humanistisch argument: "Ook al ben ik ongelovig, ik vind het goed dat we godsdienst ondersteunen omdat sommigen er beter mens van worden". Een interlevensbeschouwelijke dialoog is zinvol en verrijkend in dit

Dit onderzoek toont dat relativisme een container begrip is: het kan betekenen dat het echt niet uitmaakt welke levensbeschouwelijke positie men inneemt (onverschilligheid) of kan verwijzen naar de eigen positie waarmee men kijkt naar het leven wat kan leiden tot waarderend pluralisme.

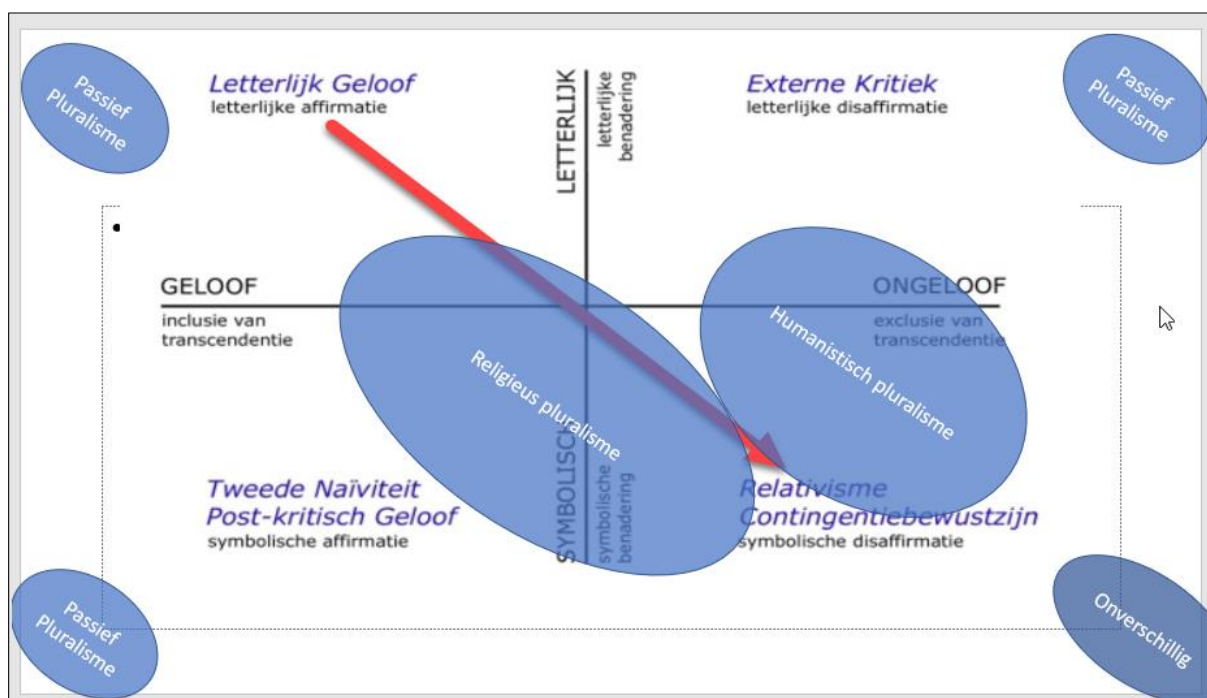
²² Zie bijvoorbeeld waar het woord 'relativism' een score van -12 heeft; Daniel SOPER, *Sentiment Analyzer*, <https://www.danielsoper.com/sentimentanalysis/default.aspx>. (toegang 15 maart 2021).

²³ Verdere literatuur: Luca SCIORTINO, *Styles of Reasoning, Human Forms of Life, and Relativism*, in *International Studies in the Philosophy of Science* 30 (2016), no. 2, p. 165–184; Tony LAWSON, *Ethical Naturalism and Forms of Relativism*, in, *Society (New Brunswick)*, 50(6), p. 570–575.

²⁴ Anselm.K. MIN, *Loving without Understanding: Raimon Panikkar's Ontological Pluralism*, in *International Journal for Philosophy of Religion* 68 (2010), no. 1/3, 59–75; C. DENNY, *Interreligious Reading and Self-identification for Raimon Panikkar and Francis Clooney*, in, *Journal of Ecumenical Studies* 44 (2009), no. 3, 409–431.

perspectief. In een actief pluralisme zal men het belangrijk vinden dat leden van een andere levensbeschouwing tot hun recht komen en activiteiten kunnen organiseren²⁵.

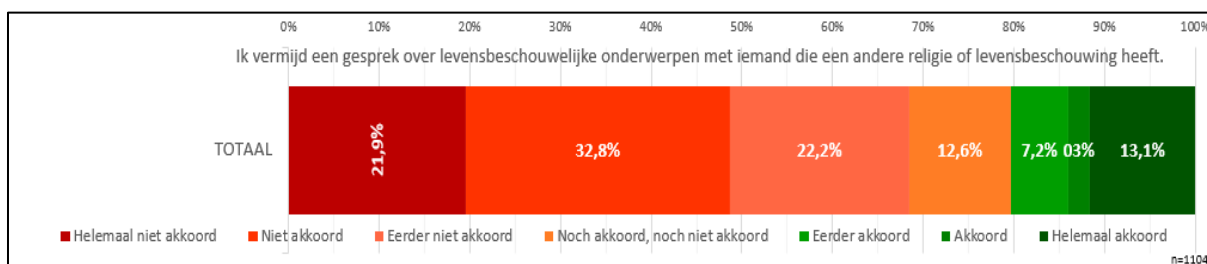
Een mogelijk schema inzake pluraliteit zou als volgt kunnen zijn, waarbij het item relativisme vooral als een pluralisme wordt begrepen.

Figuur 28: PKG-schaal en pluralisme

Het onderzoek toont dat respondenten doorgaans niet onverschillig zijn.

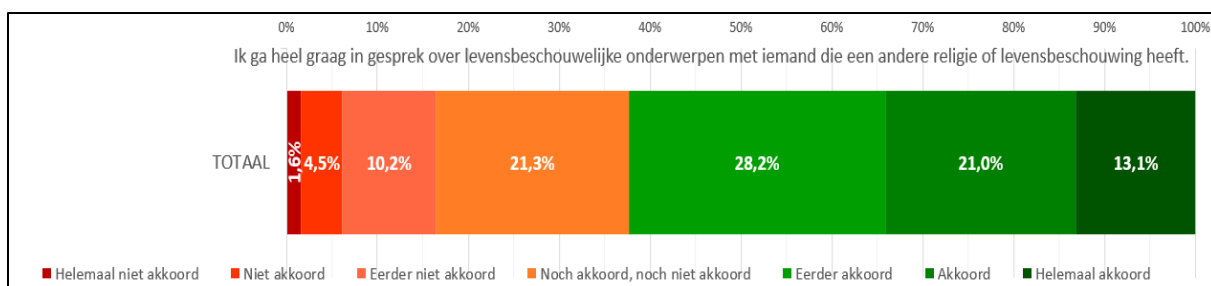
78% vermijdt de interlevensbeschouwelijke gesprekken niet.

Figuur 29: Levensbeschouwelijke gesprekken worden niet vermeden

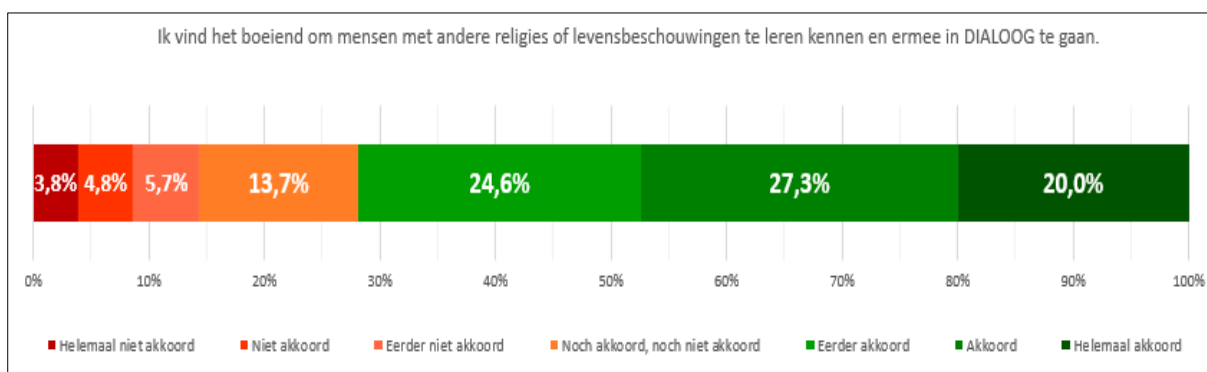
62% geeft aan minstens eerder akkoord te zijn met de stelling dat zij graag in gesprek gaan over levensbeschouwelijke onderwerpen met iemand die een andere levensbeschouwing heeft.

²⁵ Peter ADMIRAND, *Humbling the Discourse: Why Interfaith Dialogue, Religious Pluralism, Liberation Theology, and Secular Humanism Are Needed for a Robust Public Square*, in *Religions* (Basel, Switzerland) 10 (2019), no. 8, p. 450.

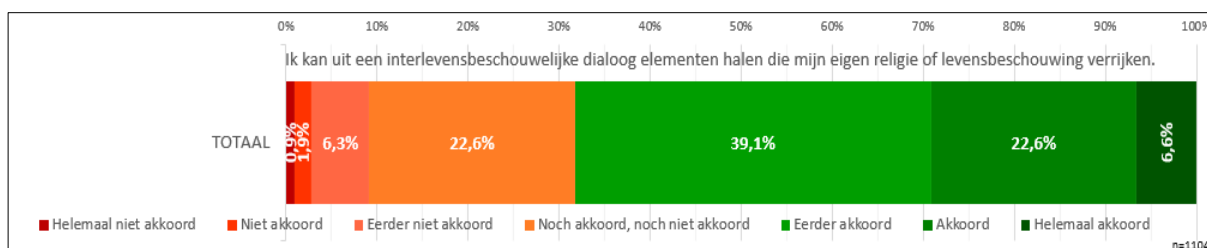
Figuur 30: Hoe graag gaat men in gesprek met iemand die een andere levensbeschouwing heeft?

71,9% van de respondenten is minstens eerder akkoord, dat interlevensbeschouwelijke gesprekken boeiend zijn.

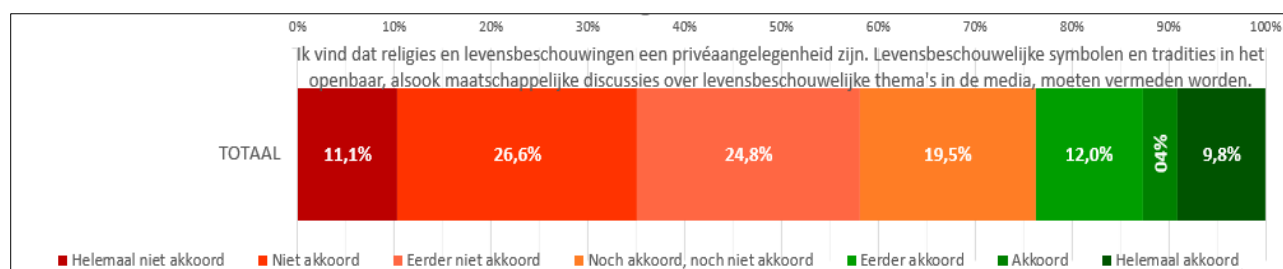
Figuur 31: Zijn interlevensbeschouwelijke gesprekken 'boeiend'?

70% geeft aan dergelijke interlevensbeschouwelijke gesprekken ook verrijkend zijn voor de eigen levensbeschouwing.

Figuur 32: Zijn levensbeschouwelijke gesprekken 'verrijkend'?

De meeste jongvolwassenen zijn levensbeschouwelijk niet onverschillig, maar ze tonen een eerder eerder waarderend of actief pluralisme. Levensbeschouwingen dienen niet uit het publiek forum gedreven te worden. 62,5% is minstens eerder niet akkoord met de stelling dat levensbeschouwingen een puur privé gegeven zijn en dat levensbeschouwelijke symbolen en tradities uit de gemeenschappelijke ruimte moeten geweerd worden.

Figuur 33: Levensbeschouwing moet niet naar de privé-sfeer geplaatst worden

Vanuit deze analyse lijkt het zinvoller relativisme te verfijnen en termen als actief pluralisme (vanuit religieuze of humanistische motieven) - passief pluralisme – en onverschilligheid te gebruiken.

3.4.6.5. Conclusie: de PKG-resultaten

Uit de PKG-resultaten blijkt een gigantische instemming met relativisme. Dit is nooit eerder gezien. Niet enkel behaalt relativisme haar hoogste score ooit, ook de kloof met de andere geloofsstijlen – die allen verworpen worden – is groter dan ooit gemeten. Het is duidelijk dat het relativisme het dominante cultuurpatroon geworden is: er is de facto geen oppositie of kritische noot ten aanzien van deze geloofsstijl te horen. De andere geloofsstijlen daarentegen worden duidelijk afgewezen.

Letterlijk geloof haalt, net zoals bij de leerlingen in de derde graad van het secundair, een score van 2.3: een ondubbelzinnige afwijzing. Deze score lag in de lijn der verwachtingen. Maar wie dacht dat het verlies van letterlijk geloof zou resulteren in een winst voor die andere letterlijke benadering, externe kritiek, is eraan voor de moeite. Externe kritiek maakt een spectaculaire duik, daar ze in de tweede en derde graad van het secundair nog 3.6 behaalde, is dit bij de jongvolwassenen gedaald tot 2.9. Meer dan 70 procent van de respondenten gaat helemaal niet akkoord of niet akkoord met externe kritiek, net geen 10 procent is er voorstander van. De normativiteit van het letterlijke ongelovige standpunt, wordt bijna even uitgesproken verfoeid als dat van de letterlijke gelovige benadering. De radicale atheïstische benadering, waarin de afwijzing van transcendentie resoluut wordt afgewezen, wordt de deur gewezen. Er blijkt ook een duidelijke negatieve correlatie tussen relativisme en externe kritiek van -0.24 : iedere beweging richting de ene geloofsstijl, resulteert in verlies voor de andere. Toch zien we ietwat epistemologische bescheidenheid bij zowel nihilisten als normatief atheïsten, die als enige groepen een positieve score behalen op externe kritiek. Ondanks hun bovengemiddelde sterke score op externe kritiek, is het relativisme nog altijd groter. Zelfs bij mensen die de normativiteit van het atheïsme aannemen, sluipt het relativisme dus binnen. De vraag is hoe dit komt: is dit bijvoorbeeld het gevolg van ons maatschappelijke en wettelijke kader dat meer en meer tolerantie ten aanzien van andersdenkenden eist?

Niet enkel behaalt
relativisme haar hoogste
score ooit, ook de kloof
met de andere
geloofsstijlen is groter
dan ooit gemeten.

Het Post-Kritische Geloof wordt bij jongvolwassen opnieuw afgewezen, als is er in vergelijking met de tweede en derde graad van het secundair geen grote achteruitgang opgemeten. De meningen omtrent PKG-geloof lopen uiteen: bijna 60% van de respondenten is tegen. Dit is een

Zolang PKG-geloof
geen waarheidsclaim
maakt, wordt het door
het relativisme
getolereerd.

duidelijke meerderheid, maar een overweldigende consensus is dit niet. Dit betekent dat PKG-geloof in die mate getolereerd wordt dat het geen epistemologische claim maakt. Zolang PKG open en tolerant is, en haar eigen waarheidsclaim niet maakt, wordt het getolereerd door het almachtige relativistische sentiment. Dit zien we weerspiegeld in de correlatie-analyse: er is quasi een nulcorrelatie tussen pkg-geloof en relativisme. Voor het godsdienstonderwijs betekent dit concreet dat de leerkracht godsdienst er mag zijn, zolang men niet gaat overtuigen. Letterlijk

geloof is zeker uit ten boze. Toch moet een leerkracht godsdienst geen steun verwachten van relativisten wanneer hij of zij hard aangevallen wordt door externe critici. Daarvoor is er te weinig positieve appreciatie.

Er zijn al het ware drie tendensen waar te nemen in deze resultaten.

- Ten eerste is het duidelijk dat het relativisme de nieuwe *default position* is. Het correleert duidelijk negatief met de twee letterlijke geloofsstijlen, die uitdrukkelijk normatieve posities innemen. Er is een nulcorrelatie met PKG-geloof, onder de duidelijke voorwaarde dat het geen waarheidsclaim legt.
- Ten tweede blijkt dat Post-Kritische gelovigen brandstof halen bij het letterlijke geloof, hoewel ze dat op zich niet omarmen. Gelovigen combineren dit met een hoge score op relativisme. Deze dubbele beweging, enerzijds het benadrukken van de eigenheid en anderzijds zich openstellen voor anderen, is de unieke dynamiek in het Post-Kritisch geloof.
- Ten derde wordt duidelijk dat de externe critici zich op een eilandje bevinden: ze correleren negatief met alle andere geloofsstijlen, ook met het relativisme. Bovendien zal een deel van de atheïsten ook normatieve waarheidsclaim leggen, ze gaan daarin zover dat ze alle andere visies verwerpen, ook het relativisme. Op onderwijsvlak betekent dit dat bij leerkrachten niet-confessionele zedenleer een deel relativisten zitten, maar ook normatieve atheïsten die radicaal ingaan tegen het relativisme.

Conclusie: PKG-geloof en letterlijk geloof blijven beiden afgewezen. Uit dit onderzoek blijkt dat relativisme piekt en externe kritiek instort. Dit toont aan dat er geen sprake is van Bridging the Gap. De kloof tussen jongvolwassenen en volwassen (ouders, leerkrachten, schooldirectie) wordt wijder: er is een *awidening gap*. De verschillende leeftijdsgroepen groeien dus niet naar elkaar toe, er is geen psychosociale toenadering. Wel integendeel: er is sprake van fundamentele culturele en maatschappelijke veranderingen.

De verschillende
leeftijdsgroepen
groeien dus niet naar
elkaar toe, er is geen
psycho-sociale
toenadering.

Wat betekent dit voor katholieken? Men zal een adequaat antwoord moeten formuleren op het cultuurrelativisme, waarbij overtuigen moet vermeden worden, maar getuigen de uitdaging wordt. Voor het vak Rooms-katholieke godsdienst wordt het belangrijk om het vak om te vormen tot een vak dat impact heeft op de identiteit van ALLE leerlingen, en niet enkel de katholieken en nominaal christelijken zoals nu het geval is.

3.4.7. Nieuwe classificatie

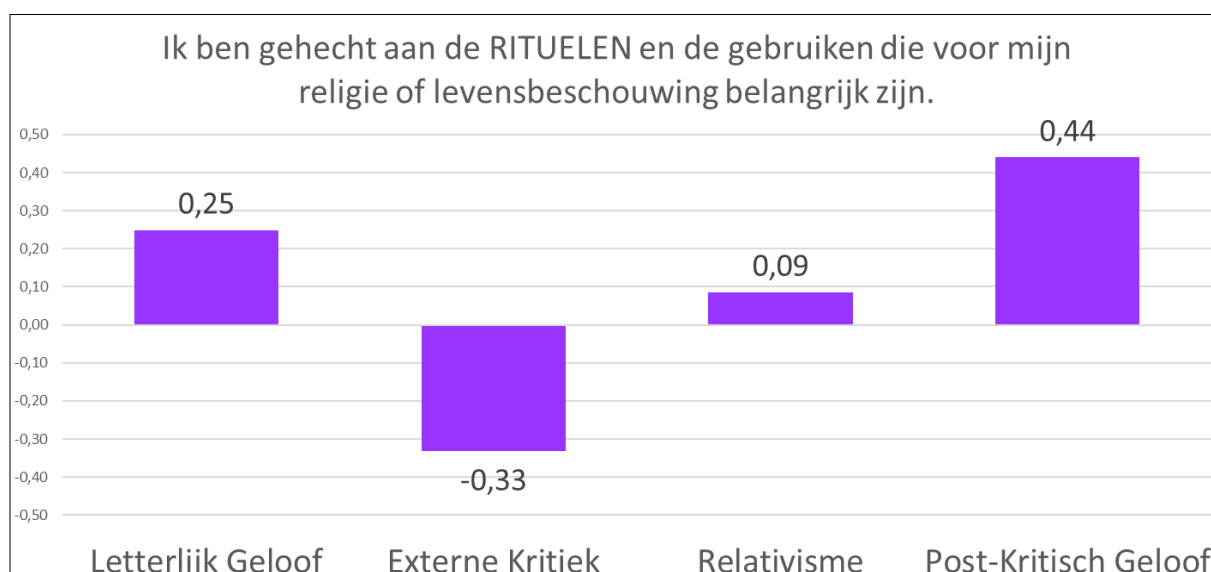
Kunnen we uit de formele zelfidentificatie, de band met de levensbeschouwing en de evolutie daarvan, de plaats van de levensbeschouwing in de diverse dimensies en de PKG-schaal nieuwe categorieën ontdekken?

3.4.7.1. Statistische analyse

Via statistisch onderzoek (Pearson Correlation) wordt nagegaan welke mogelijke relaties er zijn tussen alle vragen en scores.

Correlations ALL RESPONDENTS		BG3	BG4	BG5	BG6	BG7	BG8	BG9	BG10	BG11	BG12	BG13	BG14	BG15	BG16	BG17	BG18	BG19	BG20	BG21
BG3 Pearson Correlation	1	0,313	0,388	0,531	0,212	0,302	-0,043	0,262	0,254	0,047	0,235	0,137	0,165	0,067	0,185	0,34	0,15	0,172	0,172	
BG3 Sig. (2-tailed)		0	0	0	0	0	0,133	0	0	0,108	0	0	0	0,021	0	0	0	0	0	
N	1175	1175	1175	1175	1175	1175	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	
BG4 Pearson Correlation	0,313	1	0,391	0,374	0,161	0,274	0,243	0,276	0,163	0,182	0,056	0,086	0,073	0,062	0,035	0,113	0,122	0,118	0,118	
BG4 Sig. (2-tailed)	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0,053	0,003	0,013	0,035	0,001	0	0	0	0	
N	1175	1175	1175	1175	1175	1175	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	
BG5 Pearson Correlation	0,388	0,391	1	0,618	0,248	0,349	0,075	0,263	0,231	0,077	0,202	0,19	0,197	0,085	0,157	0,238	0,105	0,212	0,212	
BG5 Sig. (2-tailed)	0	0		0	0	0	0,01	0	0	0,008	0	0	0	0,003	0	0	0	0	0	
N	1175	1175	1175	1175	1175	1175	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	
BG6 Pearson Correlation	0,531	0,374	0,618	1	0,301	0,378	0,032	0,266	0,239	0,069	0,258	0,227	0,245	0,113	0,212	0,324	0,119	0,226	0,226	
BG6 Sig. (2-tailed)	0	0	0		0	0	0,277	0	0	0,019	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
N	1175	1175	1175	1175	1175	1175	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	
BG7 Pearson Correlation	0,212	0,161	0,248	0,301	1	0,534	0,021	0,158	0,111	0,018	0,147	0,124	0,136	0,094	0,103	0,214	0,034	0,155	0,155	
BG7 Sig. (2-tailed)	0	0	0	0		0	0,478	0	0	0,546	0	0	0	0,001	0	0	0,243	0	0	
N	1175	1175	1175	1175	1175	1175	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	
BG8 Pearson Correlation	0,302	0,274	0,349	0,378	0,534	1	0,051	0,225	0,193	0,056	0,161	0,121	0,165	0,072	0,138	0,255	0,06	0,19	0,19	
BG8 Sig. (2-tailed)	0	0	0	0	0		0,081	0	0	0,055	0	0	0	0,014	0	0	0,041	0	0	
N	1175	1175	1175	1175	1175	1175	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	
BG9 Pearson Correlation	-0,043	0,243	0,075	0,032	0,021	0,051	1	0,212	0,036	0,446	0,019	0,028	0,053	0,126	0,093	-0,072	0,061	0,088	0,088	
BG9 Sig. (2-tailed)	0,133	0	0,01	0,277	0,478	0,081		0	0,001	0	0,507	0,344	0,07	0	0,001	0,014	0,037	0,003	0,003	
N	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	
BG10 Pearson Correlation	0,262	0,276	0,263	0,266	0,158	0,225	0,212	1	0,511	0,239	0,375	0,293	0,12	0,11	0,209	0,293	0,188	0,227	0,227	
BG10 Sig. (2-tailed)	0	0	0	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
N	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	
BG11 Pearson Correlation	0,254	0,163	0,231	0,239	0,111	0,193	0,096	0,511	1	0,201	0,378	0,254	0,097	0,123	0,142	0,293	0,126	0,171	0,171	
BG11 Sig. (2-tailed)	0	0	0	0	0	0	0,001	0		0	0	0	0,001	0	0	0	0	0	0	
N	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	
BG12 Pearson Correlation	0,047	0,182	0,077	0,069	0,018	0,056	0,446	0,239	0,201	1	0,16	0,112	0,101	0,135	0,123	0,062	0,212	0,153	0,153	
BG12 Sig. (2-tailed)	0,108	0	0,008	0,019	0,546	0,055	0	0	0		0	0	0,001	0	0	0,033	0	0	0	
N	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	1172	
BG13 Pearson Correlation	0,235	0,056	0,202	0,258	0,147	0,161	0,019	0,375	0,378	0,16	1	0,359	0,143	0,167	0,227	0,448	0,224	0,258	0,258	
BG13 Sig. (2-tailed)	0	0,053	0	0	0	0	0,507	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	

Zo kan men allerlei correlaties ontdekken tussen bepaalde items en bijvoorbeeld de PKG-schaal. Bijvoorbeeld: Wie sterk gehecht is aan rituelen, zal minder scoren op externe kritiek. Deze groep kent een minder hoog relativisme.

Figuur 34: verband tussen relativisme en belang van rituelen

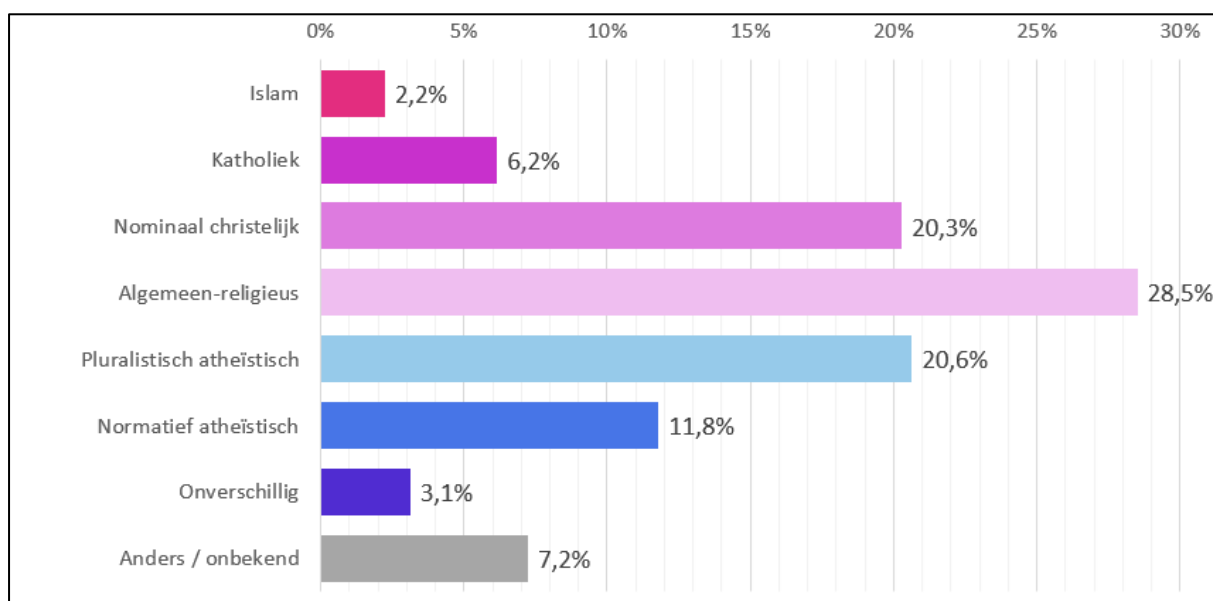
3.4.7.2. Categorisatie op basis van de statische analyse

De statistische analyse laat volgende groepen oplichten. De naamgeving van de groepen en de items die dit profiel ondersteunen worden verder toegelicht.

- Islam
- Katholiek
- Nominaal christelijk
- Algemeen religieus
- Pluralistisch atheïstisch
- Normatief atheïstisch
- Onverschillig
- Anders / onbekend

De totale steekproef kan zodoende opnieuw onderverdeeld worden op basis van deze categorisatie. Hieronder het resultaat. De grootste groep is voortaan de Algemeen-religieuze groep. Het aantal katholieken bedraagt slechts 6.2%, de nominaal christenen zijn goed voor 20,3%. De som van deze twee groepen ligt heel dicht bij het percentage van mensen dat zich bij de vraag naar zelfidentificatie als Rooms-katholiek omschreef (25.8%).

De grootste groep in de nieuwe categorisatie is 'algemeen-religieus' met 28,5%.

Figuur 35: Percentage per levensbeschouwelijk profiel op basis van de resultaten

Uit de enquête nemen we het profiel van iemand (Respondent r214) die na de statische analyse gecategoriseerd wordt als een atheïst:

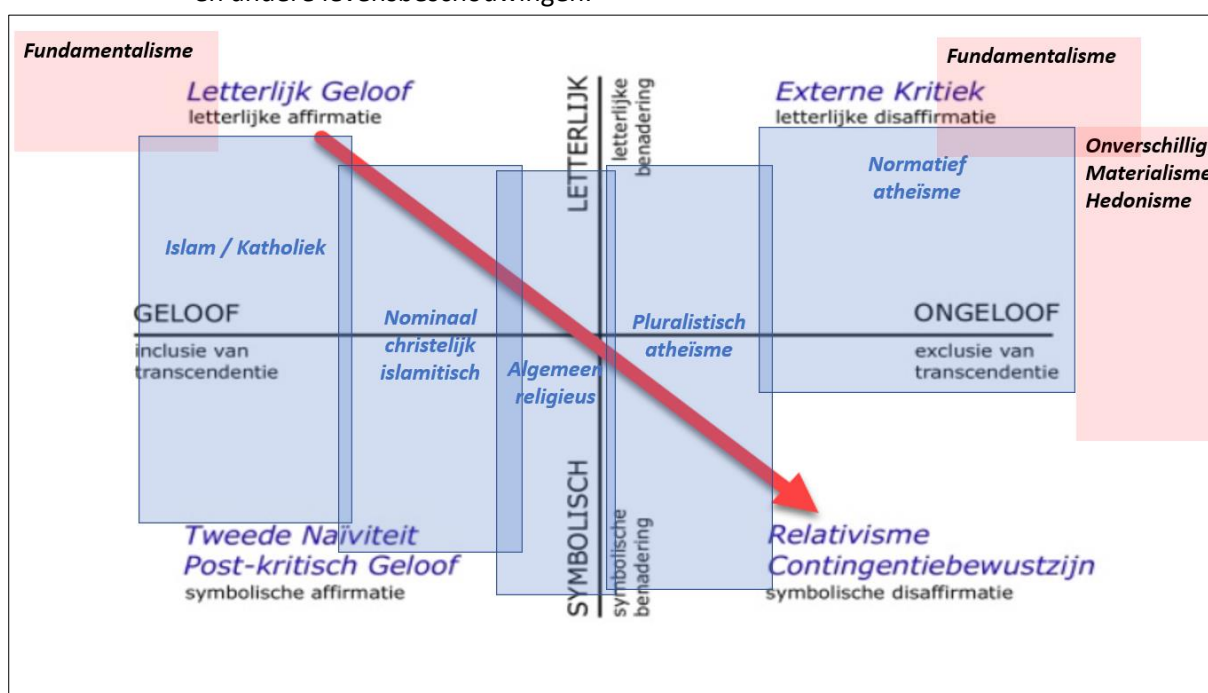
Figuur 36: Voorbeeld profiel van een normatief atheïst

Deze persoon heeft een hoge score inzake externe kritiek (5,8/7), een groot relativisme (5,6) en lage score inzake letterlijk geloof (2,2) en post-kritisch geloof (1). Op de score (1 = helemaal niet akkoord tot en met 7 = helemaal akkoord) is dit het profiel. Hij/zij hecht veel belang aan dit atheïsme (7/7). Als er een levensbeschouwelijke dialoog is, versterkt ze de eigen levensbeschouwing (6/7). De respondent gaat graag in dialoog (6/7) maar vindt ook dat levensbeschouwing tot het privé domein terug gedrongen moet worden (6/7). Deze persoon komt over als een eerder intolerant atheïst: hij/zij erkent pluraliteit, maar heeft een eigen visie en lijkt daar niet echt aan te twijfelen: hij is eerder akkoord dat zijn levensbeschouwing superieur is ten aanzien van anderen (4/7). Het atheïsme hoort voor hem/haar de norm te zijn. In dialoog met andere levensbeschouwingen wordt de eigen levensbeschouwing verrijkt of versterkt (6/7).

3.4.7.3. Conceptueel model levensbeschouwelijke categorieën

Dit onderzoek werd vooral gevoerd bij een groep van jongvolwassenen die eertijds katholiek gedoopt werden. De statische analyse levert categorieën op die mogelijk ook van toepassing zijn in andere levensbeschouwelijke contexten. Onderstaand schema toont dat enerzijds bepalend is

- of men al of niet 'betrokken is' inzake of 'belang hecht aan' levensbeschouwing (er is een kleine groep onverschilligen)
- men al of niet gelooft in 'iets', 'iets Goddelijks', 'God' transcendentie of niet
- en in welke mate men verbonden is met de levensbeschouwing en de stroming die deze levensbeschouwing in verhalen, rituelen, ervaring het best beantwoordt.
- tenslotte al of niet openstaat voor andere levensbeschouwing en de eigen contingentie (h)erkent. Dit onderzoek levert op dat zoals men strenge moslims heeft, gewone moslims, nominale moslims mogelijk dezelfde groepen kan vinden bij Joden en andere levensbeschouwingen.

Figuur 37: Conceptueel model levensbeschouwelijke categorieën

3.4.7.3. Conclusie: nieuwe classificatie

Bij het identificeren van verschillende levensbeschouwelijke categorieën zijn er tal van elementen in oogschouw te nemen. De formele zelfidentificatie, die rechtstreeks bevraagd werd bij de respondenten, toont aan dat iets meer dan één op vier zichzelf identificeert als Rooms-katholiek. Dit cijfer is maar liefst vijf keer hoger dan de 5.1% respondenten dat zich sterk betrokken voelt bij het katholieke geloof/de Kerk. Toch is een zelfidentificatie met het Rooms-katholicisme van 25.8% laag, aangezien in kerkrechtelijke termen meer dan 9 op 10 rooms-katholiek is door het doopsel. Dit doet vermoeden dat er niet alleen veel respondenten zijn die een eigen identiteit hebben ontwikkeld, los van hun doopsel, maar ook dat er een significante groep is die de rooms-katholieke identiteit op verschillende manieren beleefd en invult. Een categorisatie louter op basis van feitelijk lidmaatschap of zelfidentificatie biedt dus geen zuiver beeld.

Een nieuwe aanpak is daarom vereist: een categorisatie op basis van inhoudelijke, cognitieve standpunten. De PKG-vragenlijst vormde hiertoe het uitgangspunt: uit analyse bleken er namelijk verschillende geloofstypes naar voren te komen. Deze verschillende types kregen elk een naam: katholiek, nominaal christelijk, algemeen-religieus, pluralistisch atheïstisch, normatief atheïstisch en onverschillig. Om beter inzicht te krijgen in de opvattingen van moslims, werd besloten om hen in een aparte categorie onder te verdelen. Deze nieuwe categorisatie is al gebaseerd op inhoudelijke opvattingen, niet op feitelijk lidmaatschap of formele zelfidentificatie.

3.4.8. Conclusie

In dit deel werden de eerste en de tweede onderzoeksvraag beantwoord.

Onderzoeksvraag één luidt: “Op welke manier kan men de levensbeschouwing van jongvolwassenen indelen én is die categorisatie afwijkend van reeds bestaande classificaties?” Aan de hand van de PKG-resultaten en de scores op o.a. de dimensies van levensbeschouwingen werden verschillende groepen respondenten herkend. Daarop werd een geheel nieuwe classificatie opgesteld bestaande uit volgende groepen: katholiek, nominaal christelijk, islam, algemeen-religieus, pluralistisch-atheïstisch, normatief atheïstisch, onverschilligen. Tot slot werd de groep anders/onbekend, die inconsistente en tegenstrijdige antwoorden gaf, uit de respondentengroep verwijderd. Deze nieuwe categorisatie is nieuw, hoewel inspiratie geput werd uit internationaal onderzoek – dit wordt besproken onder punt 3.5 ‘Vergelijking met andere onderzoeken’. In het volgende deel worden de verschillende levensbeschouwelijke groepen uit de nieuwe categorisatie gedefinieerd.

Onderzoeksvraag twee luidt: “Is het relativisme bij jongvolwassenen toe te schrijven aan een algemene culturele verandering of aan de normale psychologische ontwikkeling?” Het is duidelijk dat dit in de eerste plaats een algemene culturele verandering is. Het hoge relativisme is al jaren in stijgende lijn en kent nu haar culminatiepunt in dit meest recente onderzoek bij jongvolwassenen. Onderzoek in de toekomst zal waarschijnlijk ook aantonen dat het relativisme ook bij andere leeftijdsgroepen stijgt. Het relativisme is de maatschappelijke *default position* geworden.

De onderzoeksvragen omtrent de nieuwe classificatie en de redenen van hoog relativisme werden beantwoord.

3.5. Overzicht en beschrijving van de categorieën

3.5.1. Methodiek en overzicht

Hieronder worden de categorieën beschreven. Het is evenwel belangrijk te zien dat de formele zelfidentificatie (hoe een respondent zichzelf noemt) niet meteen betekent dat iemand tot deze categorie uiteindelijk wordt ingeschreven is. Iemand die zich bijvoorbeeld bij de zelfidentificatie katholiek noemt, is niet echt katholiek maar misschien eerder nominaal christelijk aangezien de band met de levensbeschouwing beperkt is en er geen grote impact is in het eigen leven (bijv. bij rituelen, ethisch handelen, ervaring).

Het zou interessant zijn om te onderzoeken hoe die zelfidentificatie verloopt. In de resultaten zien we opmerkelijke verschillen: in de Arteveldehogeschool 'lerarenopleiding lager onderwijs' noemt 41,9% zichzelf katholiek, bij Thomas More is dit in dezelfde opleiding slechts 25%. De studenten Psychologie en Pedagogische Wetenschappen kennen het kleinste aantal Rooms-katholieken.

	Rooms-katholiek
Studenten PPW RZL	4,92%
Studenten Brugge RZL Ing.	28,81%
Studenten Leuven RZL Geneeskunde	23,53%
Secundair :: Kinderzorg; Thuis- en Bejaardenzorg; Winkel en Etalage,)	22,86%
Secundair : Verzorging en Kantoor,)	23,53%
Arteveldehogeschool OSO-RZ3, Gent (TER, GEN)	23,04%
Thomas More Hogeschool, Mechelen (lerarenopleiding Chris Velghe) (TER, ANT)	25,00%
Arteveldehogeschool OLO-RZ3 (RKG; LEV; ISL), Gent (TER, GEN)	41,88%
Arteveldehogeschool OKO-RZ3, Gent (TER, GEN)	37,93%

Er bestaan diverse statistische technieken om observaties in te delen in categorieën. De meest voorkomende zijn: de *Principal Component Analysis* (PCA), de *Factor Analysis* (FA), de *Cluster Analysis* (CA), de *Latent Class Analysis* (LCA), en de methodes van het *Maximum Likelihood Framework* en de *Multilevel Models*. Ondanks de kracht en de voordelen die elk van deze gevestigde technieken bieden, zijn er ook enkele nadelen en beperkingen die ons deden aarzelen om deze technieken in te zetten voor het *Bridging The Gap*-onderzoek. Ten eerste is de toepasbaarheid van de vermelde technieken gelimiteerd en steeds onderhevig aan specifieke voorwaarden die niet steeds vervuld zijn. Ten tweede zijn de meeste van deze technieken gebaseerd op lineaire correlaties tussen de observaties; niet op de inhoud van de informatie. Ten derde leveren deze technieken meestal meervoudige uitkomsten op, wat de vraag opwerpt welke oplossing het meest correct is en hoe we dat kunnen bepalen? Ten slotte blijken de resultaten van de bestaande technieken vaak moeilijk interpreteerbaar, complex en ontransparant – zeker als er nogal wat 'ruis' in de data zit, zoals het geval is bij de BTG-steekproef.

De vraag wierp zich dan ook op welke methode te gebruiken om een zinvolle indeling te maken van respondenten in onderscheiden levensbeschouwelijke categorieën? Er werd besloten om – specifiek voor de *Bridging The Gap*-steekproef – eigenhandig een model te ontwerpen dat de respondenten indeelt in een beperkt aantal categorieën op basis van de inhoudelijke overlap tussen hun gegeven antwoorden op een zo groot mogelijk aantal vragenlijstitems. Tegelijk moet onze nieuwe methode (1) recht doen aan de beschikbare data en de profielen van de mensen die daarachter schuilgaan en (2) conceptueel zinvol, interpreteerbaar en bruikbaar zijn. Verder (3) zou het ook mogelijk moeten zijn om de scores te berekenen voor de afzonderlijke levensbeschouwelijke categorieën op de vele variabelen van onze vragenlijst, zodat een onderlinge vergelijking mogelijk wordt. Het resultaat is een nieuw algoritme dat we zouden kunnen omschrijven als een 'exploratieve inhoud-gebaseerde cluster-analyse'. In wat volgt wordt deze methode verder toegelicht.

De *Bridging The Gap*-vragenlijst, aangevuld met de *Post-Kritische Geloofsschaal*, bestaat uit niet minder dan 143 vragen in het totaal. Dat betekent dat er per respondent een grote hoeveelheid informatie verzameld werd, voldoende om een gedetailleerd profiel op te stellen. Alle gegeven antwoorden werden ingevoerd in een op maat gemaakt model dat de gegevens van de respondenten met elkaar vergelijkt. Op basis van overeenkomstige antwoorden werden de respondenten ingedeeld in een beperkt aantal categorieën of subgroepen van mensen die een soortgelijk profiel vertonen op basis van soortgelijke antwoorden op vele verschillende vragen. Elke respondent kwam terecht in de categorie die het meest waarschijnlijk op hem/haar van toepassing was, meer waarschijnlijk dan elke andere categorie.

Simultaan met het indelen van respondenten in subgroepen, leidde het model de criteria van de diverse categorieën af uit de data zelf. Het was dus niet de onderzoeker die de categorieën definieerde en de criteria daarvan oplegde aan de data (deductief), maar de dataset zelf die bepaalde welke categorieën op haar van toepassing waren (inductief). Dit proces besloeg meerdere iteraties, waarbij de indelingscriteria telkens werden bijgesteld op basis van de mate waarin de data daarin paste, terwijl tegelijk een zo groot mogelijk aantal respondenten ingedeeld werden in de steeds opnieuw bijgestelde subgroepen. Op een bepaald moment werd een saturatiepunt bereikt waarbij de 'best mogelijke' oplossing benaderd was: een oplossing waarbij zoveel mogelijk respondenten ingedeeld waren in een beperkt aantal door de data zelf gesuggereerde categorieën die het best hun werkelijke profiel benaderden.

Een voorbeeld. Respondenten die in de uiteindelijke oplossing terecht kwamen in subgroep C1 (onder de samenvattende noemer: "katholiek") labelden zichzelf niet alleen in nominale zin als 'katholiek' of 'gewoon christelijk' (en in enkele gevallen ook als 'protestants' of 'pinkstergemeente'), maar ook reageerden zij tegelijk bevestigend op *de meeste* van de volgende vragen:

- christelijk gedoopt zijn;
- een band hebben met de rooms-katholieke kerk;
- een sterke band hebben met het katholiek-christelijke geloof;
- gehecht zijn aan de rituelen van het katholiek-christelijke geloof;
- het ethisch handelen wordt bepaald door het katholiek-christelijke geloof;

- het katholiek-christelijke geloof bepaalt de innerlijke beleving van de werkelijkheid (spiritualiteit);
- een instemmende score tussen 4 en 7 (op een zevenpuntschaal) op de meeste vragen die peilen naar *Post-Kritisch Geloof*;
- een instemmende score tussen 4 en 7 (op een zevenpuntschaal) op de meeste vragen die peilen naar *Letterlijk Geloof*;
- een afwijzende score tussen 1 en 3 (op een zevenpuntschaal) op de meeste vragen die peilen naar *Externe Kritiek*;
- het katholiek-christelijke geloof werd versterkt door een levensbeschouwelijk vak dat men volgde op school, en/of de leraar of lerares die dat vak gaf;
- het geloof werd versterkt door een schoolpastor, een consulent of het pastorale team op school;
- het werd versterkt door een klasretraite of bezinningsdagen op school;
- het werd versterkt door vieringen op school;
- het werd versterkt door activiteiten zoals Broederlijk Delen, Welzijnszorg, Schrijf-ze-vrij;
- het werd versterkt door bezinning, verstillings, meditatie in religieuze zin;
- het werd versterkt door gebed tot God, spirituele oefening, religieuze verdieping, soberheid, of de studie van religieuze literatuur;
- het werd versterkt door een religieuze retraite, kloosterweekend, bedevaart, of reis naar een religieuze locatie;
- het werd versterkt door de deelname aan een vereniging, jeugdbeweging, of groep met een duidelijke religieuze signatuur;
- het werd versterkt door een persoonlijk religieus geïnspireerd engagement voor een goed doel, activisme, solidariteit, protest tegen onrecht, geven van aalmoezen;
- het werd versterkt door de geloofsgemeenschap in een kerk;
- het werd versterkt door de voorganger of leider in een kerk: priester, pastor, diaken, monnik;
- het werd versterkt door andere inspirerende individuen in een kerk: medewerker, vrijwilliger, catecheet, spirituele zorgverlener, consulent;
- het werd versterkt door een religieuze figuur (geschiedenis): Jezus, Paus Franciscus, Martin Luther King, Pater Damiaan, enz.;
- het werd versterkt door een religieuze figuur (fictie) uit een boek, film, game, sociale media, verhaal, sprookje, legende;
- het werd versterkt door levensbeschouwelijke vorming ter voorbereiding van een overgangsritueel (eerste communiecatechese, vormselcatechese, enz.);
- het werd versterkt door catechetische vorming ter voorbereiding van het kerkelijk huwelijk;
- het feit dat men in het SO Rooms-Katholieke Godsdienst volgde;
- de erkenning dat het vak godsdienst sterk bijgedragen heeft tot het vormen van de levensbeschouwelijke visie en identiteit;
- de vereniging die een grote impact had op de religieuze of levensbeschouwelijke identiteit is er een van (post-)katholieke signatuur;
- en ten slotte over een goede kennis beschikken van de gebruiken, verhalen, opvattingen en verschillende interpretaties van de eigen katholieke levensbeschouwing.

De combinatie van deze antwoorden groepeerden de leden van subgroep C1, waarbij er toch ruimte bleef voor een zekere marge: niet alle respondenten in C1 hoefden noodzakelijk met alle vragen tegelijkertijd in te stemmen. Het model werkte met andere woorden met een 'grijze zone' van

respondenten die 'het best pasten' bij een bepaalde categorie ondanks de mogelijkheid dat ze op sommige vragen een afwijkend antwoord gaven.

Het samenstellen van de categorieën C2-C7 gebeurde op een soortgelijke manier, waarbij steeds een andere combinatie van gegeven inhoudelijke antwoorden bij elkaar gevoegd werden.

Het beperkt aantal respondenten die door het model niet geplaatst konden worden in een betekenisvolle categorie kwamen terecht in een 'restgroep' C8: "anders/onbekend". Zij gaven zulke klaarblijkelijk willekeurige en onsamenhangende antwoorden dat zij in geen enkele categorie bleken te passen.

Onderstaande tabel toont hoe de zelfidentificatie genuanceerd wordt door de statistische analyse en correlaties.

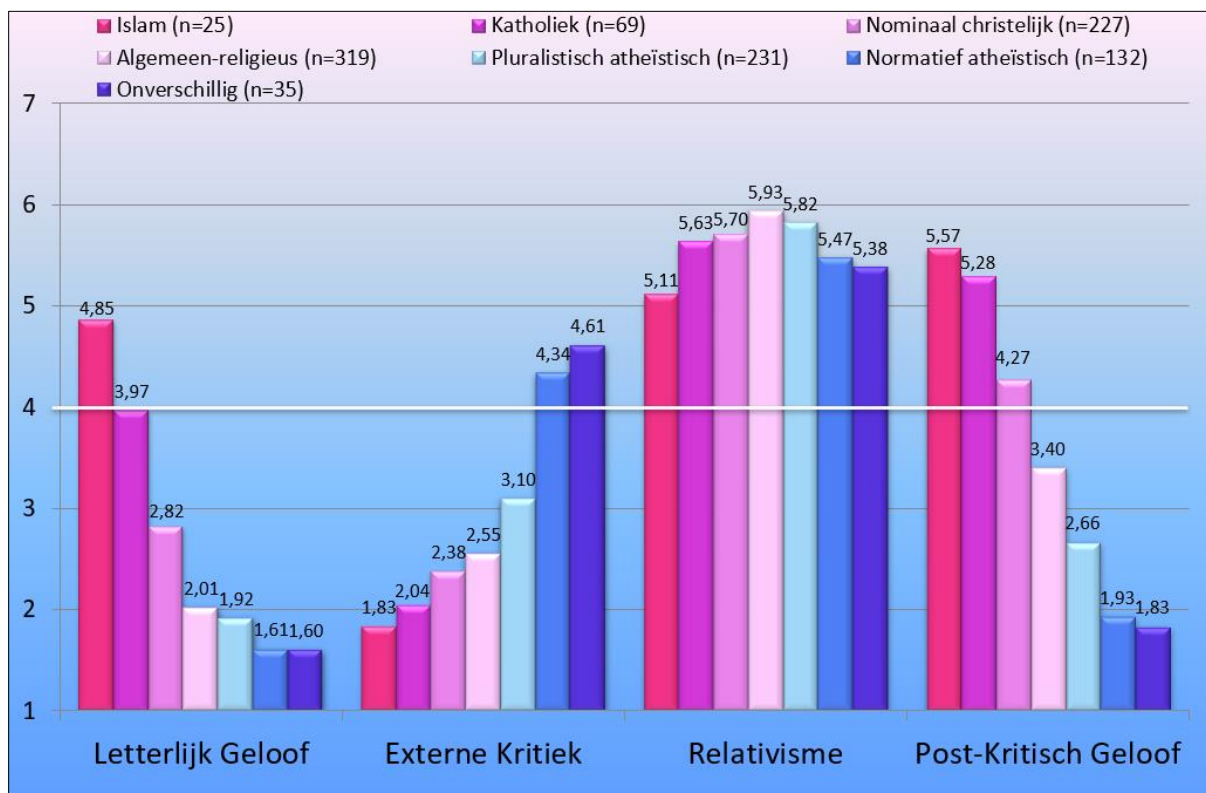
	Islam	Katholiek	Nominaal christe	Algemeen-religieus	Pluralistisch atheïstisch	Normatief atheïstisch	Onverschillig	Anders / onbekend	
	C3	C1	C2	C4	C5	C6	C7	C8	
Rooms-katholiek		16%	41%	36%				7%	100,0%
Oosters-Katholiek								100%	100,0%
Anglicaans									0,0%
Orthodox								100%	100,0%
Pinkstergemeente		100%							100,0%
Protestants		100%							100,0%
'Gewoon christelijk'		16%	44%	29%				12%	100,0%
Islam	100%								100,0%
Jodendom									0,0%
Boeddhisme									0,0%
Hindoïsme								100%	100,0%
'Gewoon religieus'		4%	25%	61%				11%	100,0%
Ietsisme			20%	34%	33%	10%	1%	2%	100,0%
Animisme / sjamanisme / spiritisme									0,0%
Spiritueel maar niet religieus			17%	39%	36%	8%			100,0%
Natuurreligie				82%	9%	9%			100,0%
Civiele religie / nationalisme / chauvinisme				50%	50%				100,0%
Wicca / moderne hekserij / natuurlijke magie				75%		25%			100,0%
Astrologie / sterrenwielarij				40%	40%			20%	100,0%
Vrijzinnigheid			9%	36%	33%	16%	3%	2%	100,0%
Humanisme			7%	25%	38%	18%	5%	7%	100,0%
Agnosticisme / scepticisme			5%	32%	39%	16%	8%		100,0%
Materialisme					50%	50%			100,0%
Hedonisme					67%	17%	17%		100,0%
Atheïsme					32%	57%	2%	9%	100,0%
Vrijmetselarij / de loges									0,0%
Onverschillig					42%	31%	15%	11%	100,0%
Nihilisme					17%	17%	50%	17%	100,0%
Anders								100%	100,0%

Figuur 38: Verhouding zelf-identificatie én classificatie op basis van alle antwoorden

Van alle respondenten die zich Rooms-katholiek noemen, blijkt slecht 16% 'echt' katholiek te zijn (aldus de hanteerde terminologische afbakening). 41% van hen is nominaal christelijk en 36% eerder algemeen religieus. Of: van de respondenten die zich Rooms-katholiek bekennen, zijn er 16% die ook in andere vragen duidelijk aangeven dat de levensbeschouwing een rol speelt in hun leven (betreffende innerlijke beleving, rituelen, ethische keuzes. Er wordt dus onderzocht of er enige impact is op het leven en welke band men heeft met de levensbeschouwing alvorens te stellen dat iemand zich bijvoorbeeld echt katholiek kan noemen. De PKG-resultaten worden ook in de toewijzing van categorie meegenomen: Rooms-katholieken dienen dan vanuit normatief standpunt hoog te scoren op Post-Kritisch Geloof.

In de statistische analyse werd gezocht naar verbanden tussen allerlei vragen en werden de respondenten in diverse groepen gegroepeerd op basis van de zelfidentificatie, de PKG schaal én de antwoorden omtrent belang en impact, rituelen, ethische normen, ... Hieronder wordt per categorie

de samenhang gepresenteerd. Als men alle PKG-schalen bijeen plaatst per categorie krijgt men volgend overzicht:

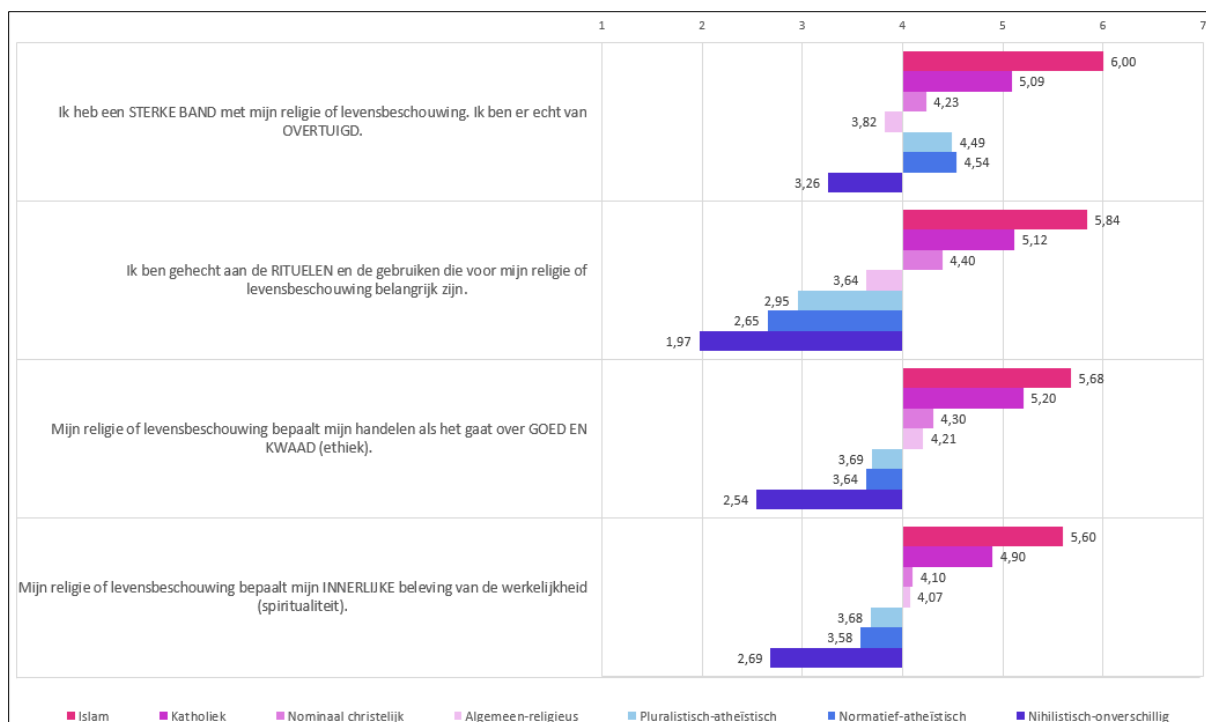
Figuur 39: PKG-schaal per levensbeschouwelijk profiel

De combinatie van PKG-schaal met andere vragen leidt tot een betere omschrijving van de verschillende statisch aangetroffen groepen.

De nieuwe classificatie toont een duidelijke gestroomlijnde beweging in de PKG-schaal.

Naast de PKG-schaal werd in het onderzoek ook andere aspecten in kaart gebracht, zoals het belang van rituelen, ethische voorschriften, impact op de innerlijke beleving van de werkelijkheid en de verhouding met andere levensbeschouwingen. Dit leverde een breder beeld op en noemen we de levensbeschouwelijke identiteitskaart.

Onderstaande toont bijvoorbeeld de zeer duidelijke positie van de groep onverschilligen: zij hebben geen sterke band met hun levensbeschouwing, zijn niet gehecht aan rituelen enz. (schaal 1-7; van 1 helemaal niet akkoord, tot 7 helemaal akkoord).

Figuur 40: Band met de eigen levensbeschouwing per levensbeschouwelijke categorie

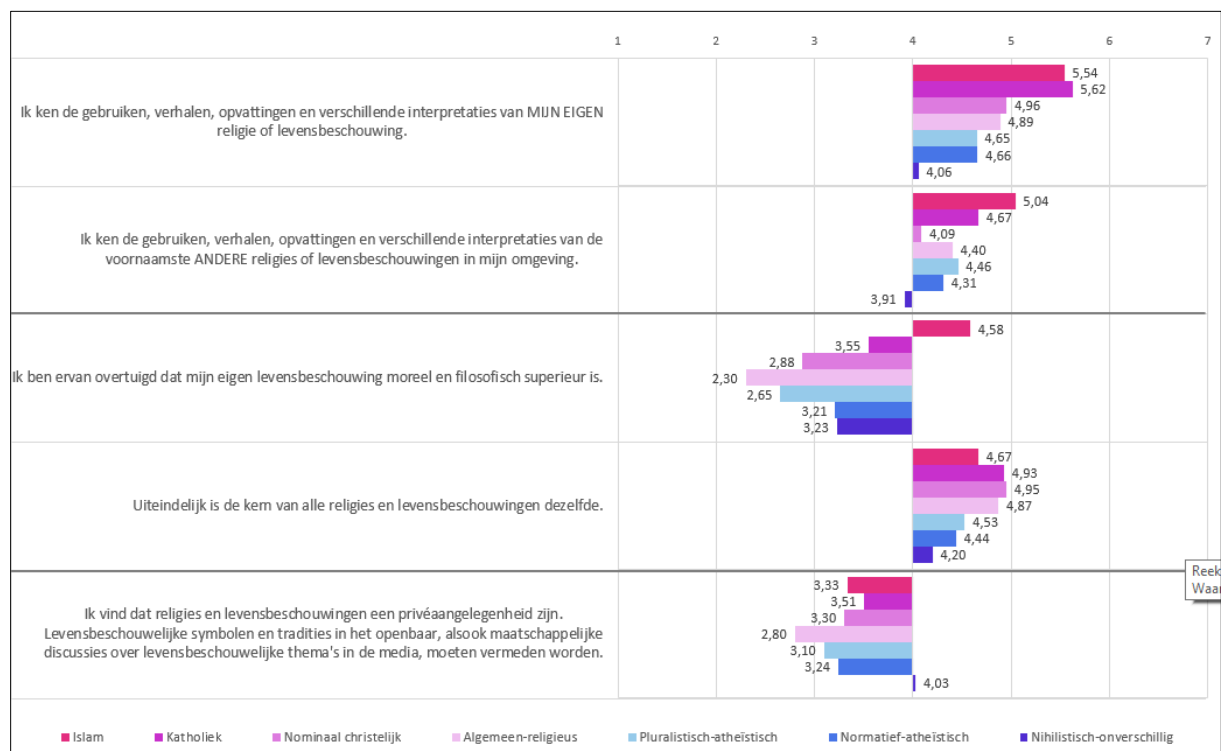
Ook inzake de verhouding met andere levensbeschouwingen neemt de groep onverschilligen een eigen positie in:

Figuur 41: Interlevensbeschouwelijke verhouding per levensbeschouwelijke categorie

En ook inzake de laatste reeks vragen nemen onverschilligen een duidelijkere neutrale (onverschillige) positie in. Inzake levensbeschouwelijke symbolen in het publiek forum toont het

overzicht dat men overwegend eerder niet akkoord is om levensbeschouwingen tot de privé-sfeer terug te dringen.

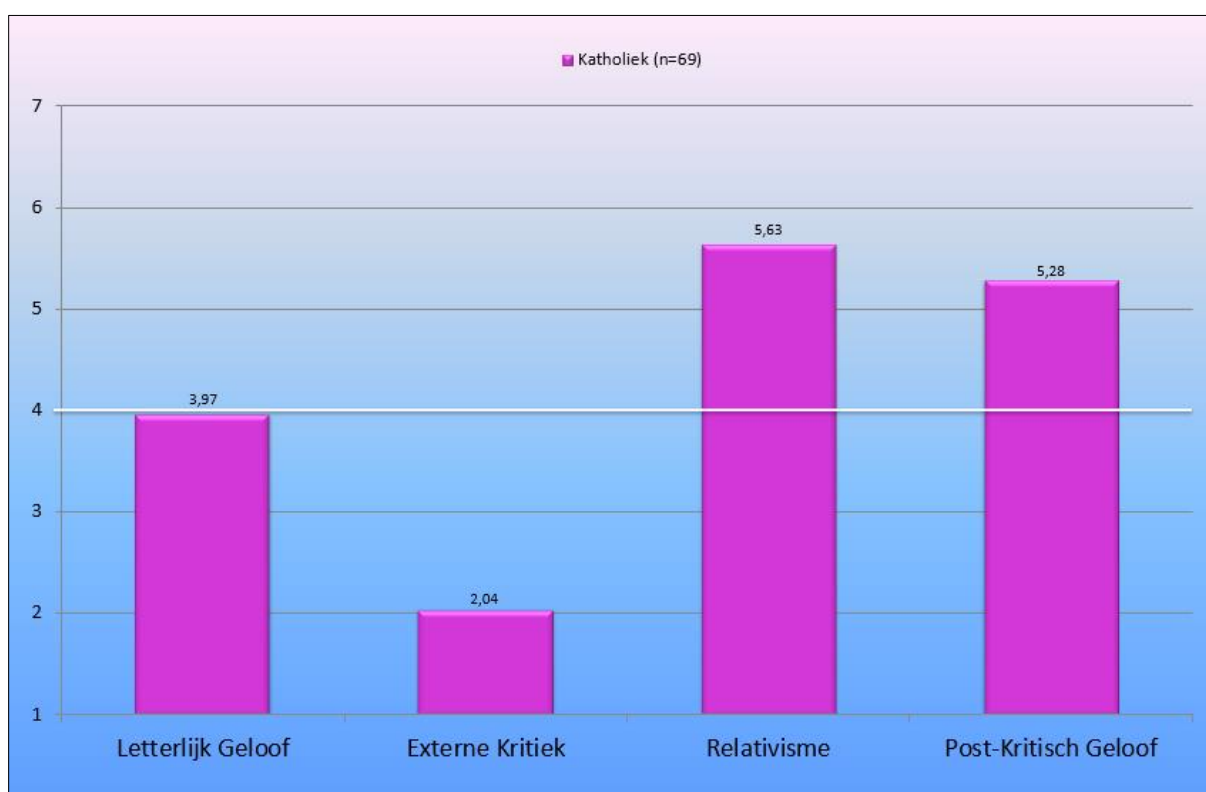

Figuur 42: Interlevensbeschouwelijke positie per levensbeschouwelijke categorie

3.5.2. Katholiek (C1)

Onder 'katholiek' verstaan we de 'echte katholieken', namelijk mensen die praktiserend zijn, een persoonlijke godsrelatie hebben en die zich geworteld weten in de katholieke geloofstraditie. Het zijn respondenten die zichzelf als katholiek noemen én een sterke band hebben met die levensbeschouwing. Men is voldoende vertrouwd met de particuliere traditie om het christendom vanuit een 'binnenperspectief' te benaderen²⁶.

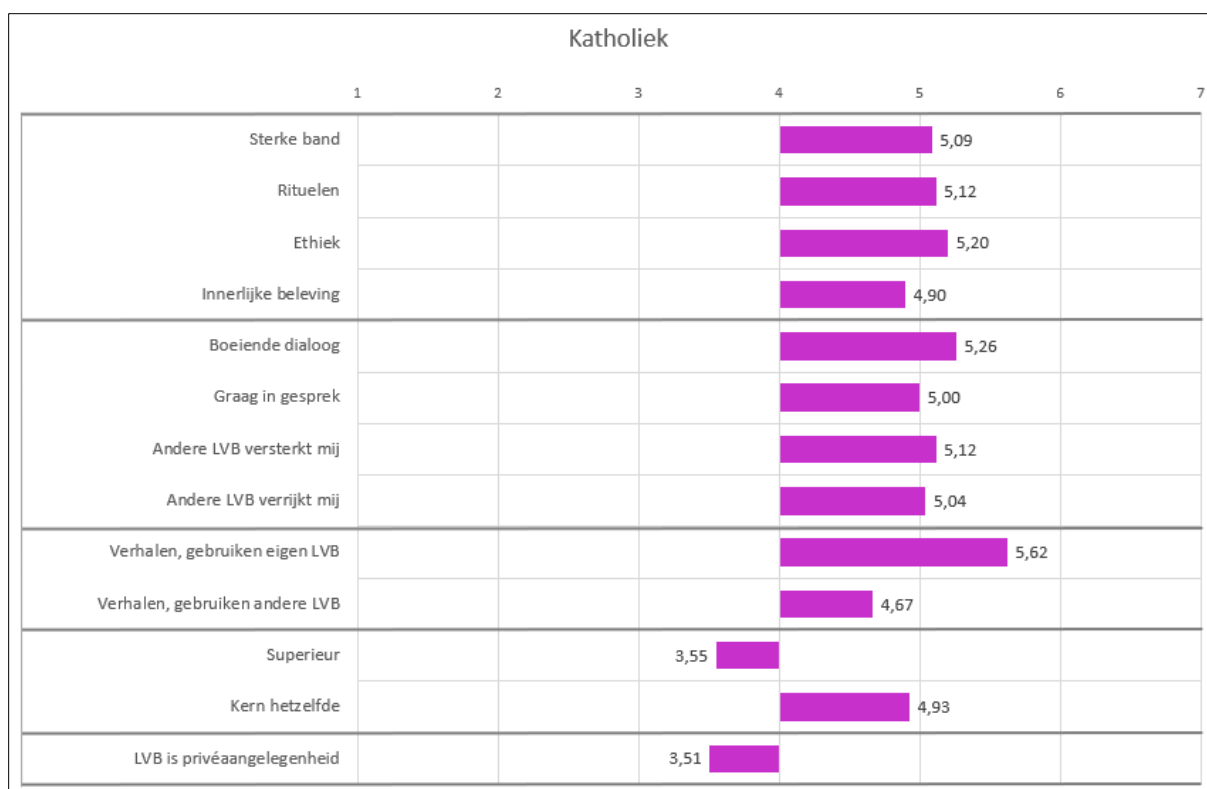
De levensbeschouwelijke identiteitskaart van deze deelnemers toont doorgaans een hoge score inzake PKG, vaak gecombineerd met een iets hogere score relativisme(pluralisme). De score inzake letterlijk geloof is iets meer dan gemiddeld en voor externe kritiek is er een zeer lage score.

Figuur 43: PKG-schaal bij levensbeschouwelijk profiel 'katholiek'

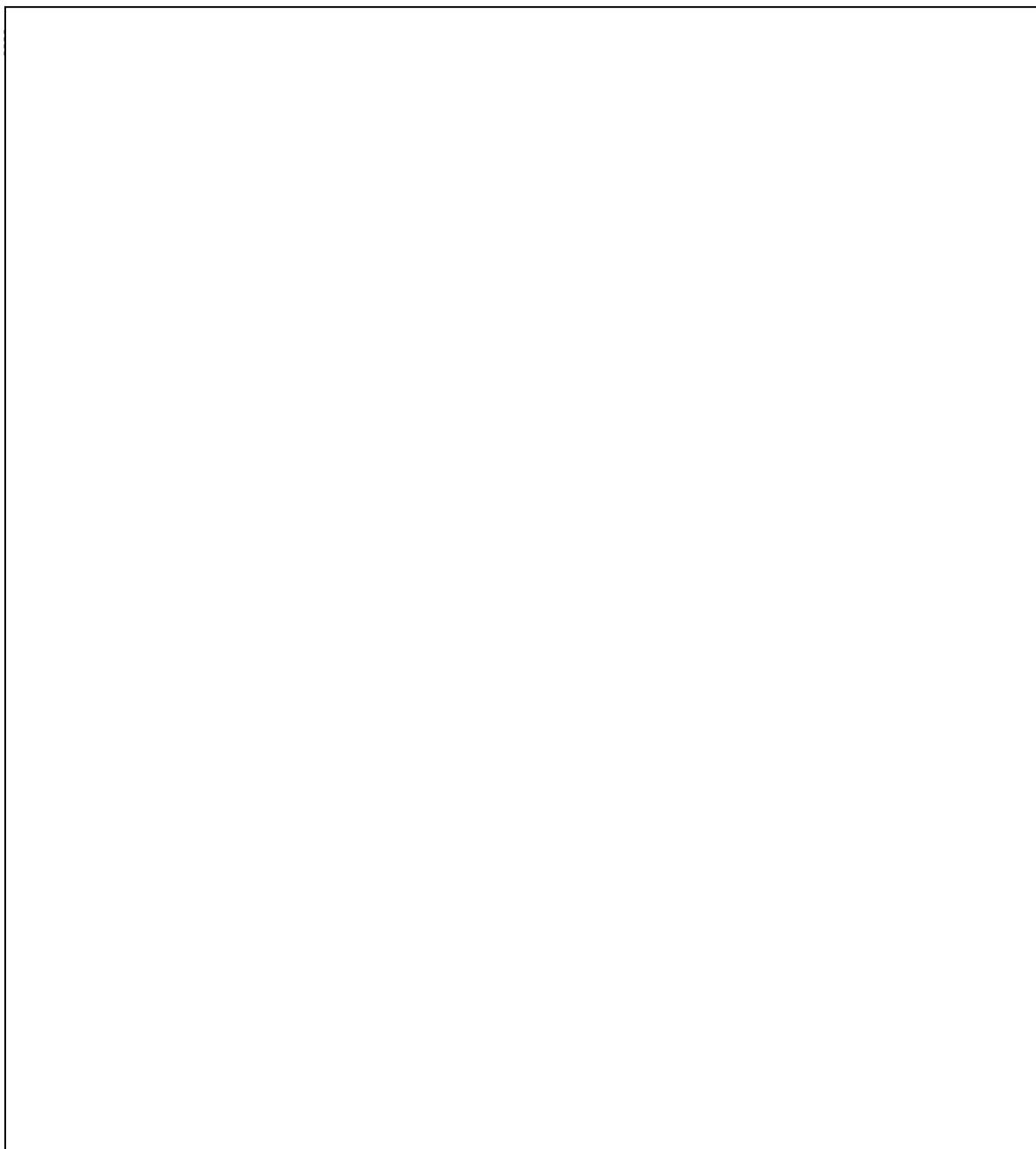
Daarnaast geeft men aan dat de levensbeschouwing belangrijk is en dat de levensbeschouwing een rol speelt inzake rituelen en ethiek (beiden gemiddelde score 5) en de ervaringswereld kleurt (4,7). Men staat open voor andere levensbeschouwingen en vindt dat het interlevensbeschouwelijk discours geen privézaak is en dus ook in de publieke levenssfeer levensbeschouwing welkom is.

²⁶ Christenen van een andere denominatie maar met hetzelfde profiel vallen hier ook onder: de steekproef bevat één orthodox, één protestant uit de pinkstergemeente en vijf protestanten. Gedoopt zijn is geen strikte voorwaarde: 2 respondenten die onder katholiek vallen en niet gedoopt zijn, blijken toch een sterke band te hebben met die levensbeschouwing.

Figuur 44: Resultaten op andere vragen voor levensbeschouwelijk profiel 'katholiek'

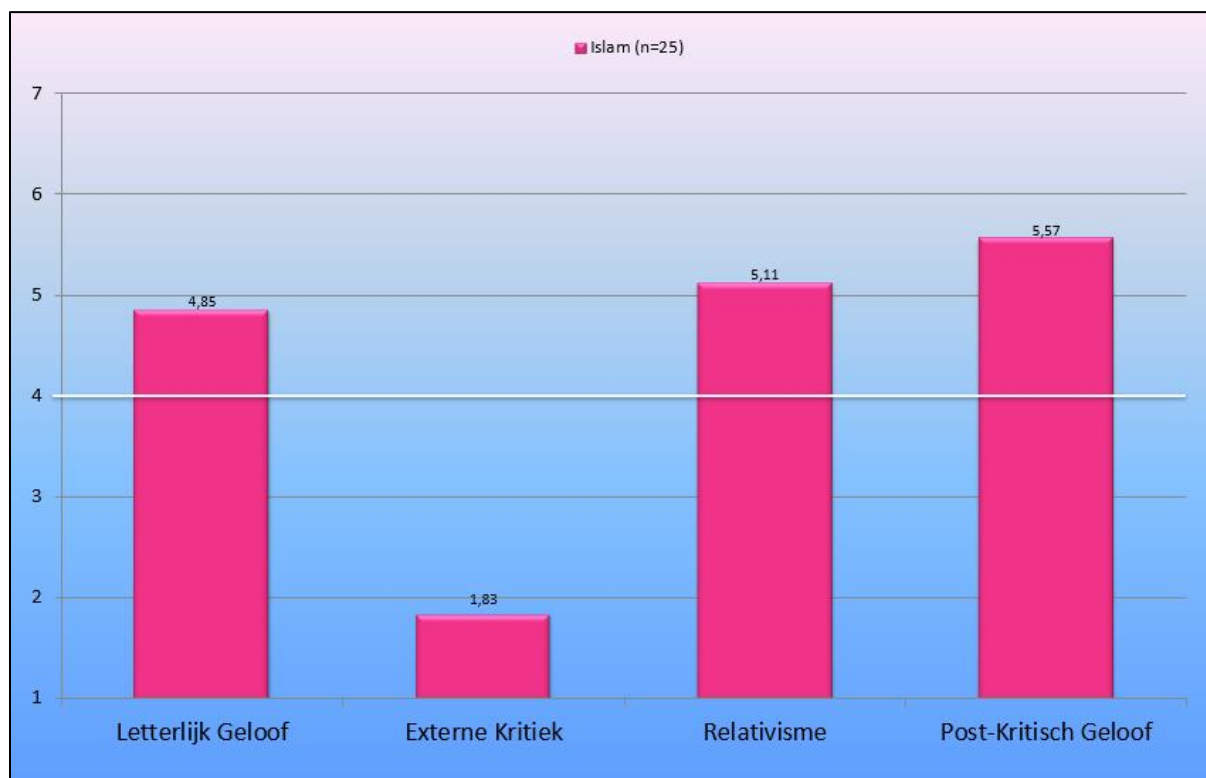
Uiteraard zijn in deze groep individuele verschillen. Zoals hier één levensbeschouwelijke identiteitskaart van één persoon zeer uitzonderlijk vermeldt dat deze levensbeschouwing toch eerder superieur is dan andere.

Figuur 45: Het persoonlijk levensbeschouwelijk profiel is steeds genuanceerder ten aanzien van het groepsprofiel

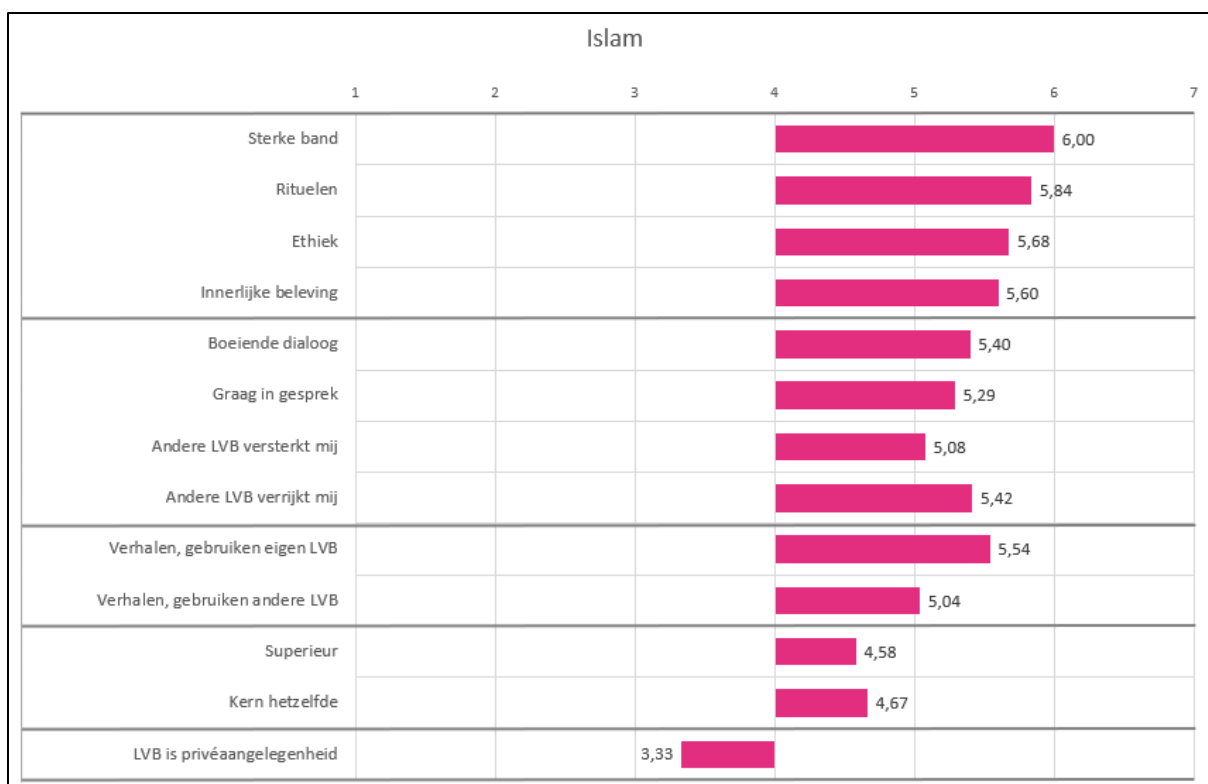
3.5.3. Islam (C3)

Het aantal respondenten dat zich in de eerste vraag expliciet identificeert als leden van de 'islam' komt als één solide groep naar voor. Er zijn geen moslims die 'algemeen religieus' zijn of 'nominaal moslim'. We zien dat dit beperkt aantal respondenten een persoonlijke godsrelatie hebben en betrokken zijn in hun gelovige gemeenschap. Er is een sterkere betrokkenheid bij hun levensbeschouwing, er is een hoge score op letterlijke geloof en PKG, het relativisme is beperkter (gemiddeld 5 waar dit bij anderen doorgaans boven 5,7 stijgt) en ook externe kritiek scoort gemiddeld zeer laag.

Figuur 46: PKG-schaal bij levensbeschouwelijk profiel 'islam'

De levensbeschouwelijke identiteitskaart toont de sterke band met de levensbeschouwing, en de impact van het levensbeschouwelijke in het belang van rituelen, het ethisch handelen en de ervaring. De score Post-Kritisch geloof en Letterlijk Geloof staan iets hoger in vergelijking met die van de categorie katholiek. Opmerkelijk is dat er een grote openheid is met andere levensbeschouwingen: men vermijdt geen gesprek, men verrijkt de eigen levensbeschouwing, ondanks een opmerkelijke score bij de uitspraak dat de eigen levensbeschouwing superieur is ten aanzien van andere levensbeschouwingen. Mogelijks heeft de term 'superieur' een minder negatieve bijklank gezien moslims soms in een meertalige context opgroeien en dit een eerder minder beladen woord lijkt.

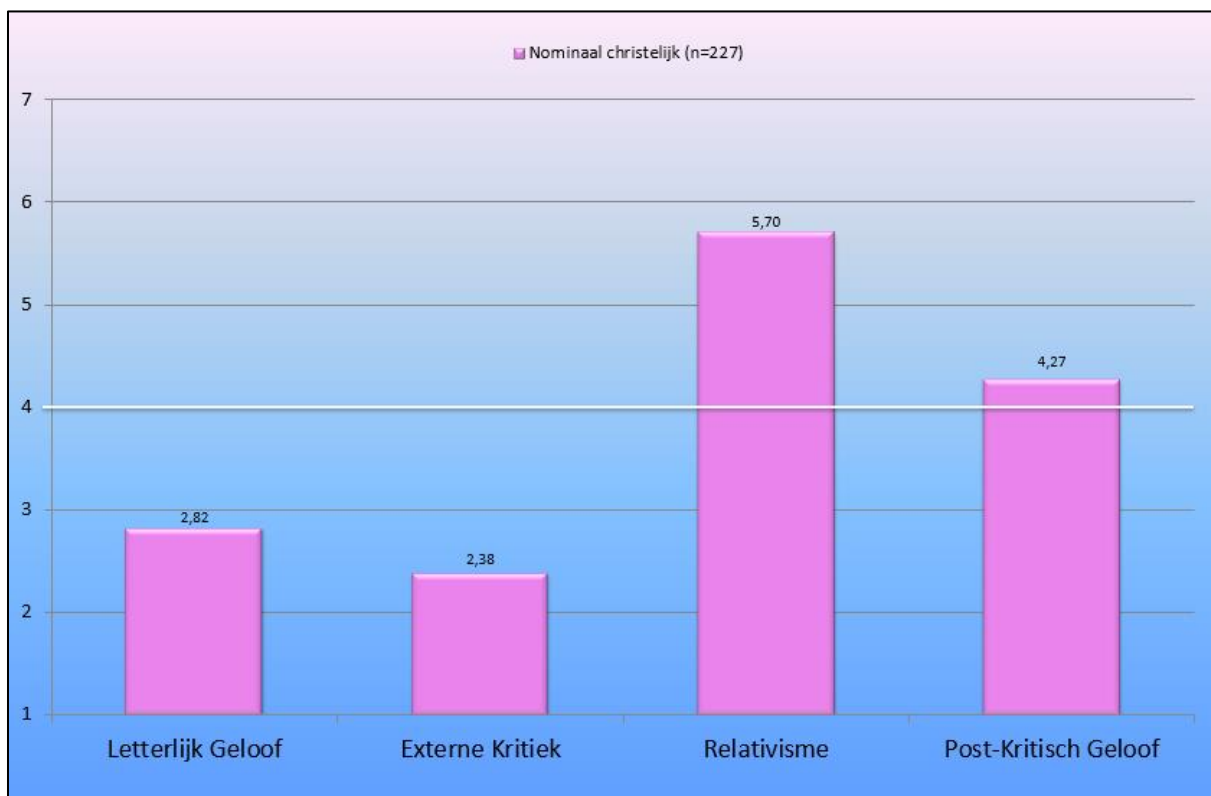

Figuur 47: Resultaten op andere vragen bij levensbeschouwelijk profiel 'Islam'

Moslims scoren zeer hoog inzake het item 'superioriteit'. Zijn er dan normatieve moslims? Verder onderzoek moet dit uitwijzen: de term superieur heeft mogelijk een minder negatieve klank dan bij andere groepen omwille van de culturele context.

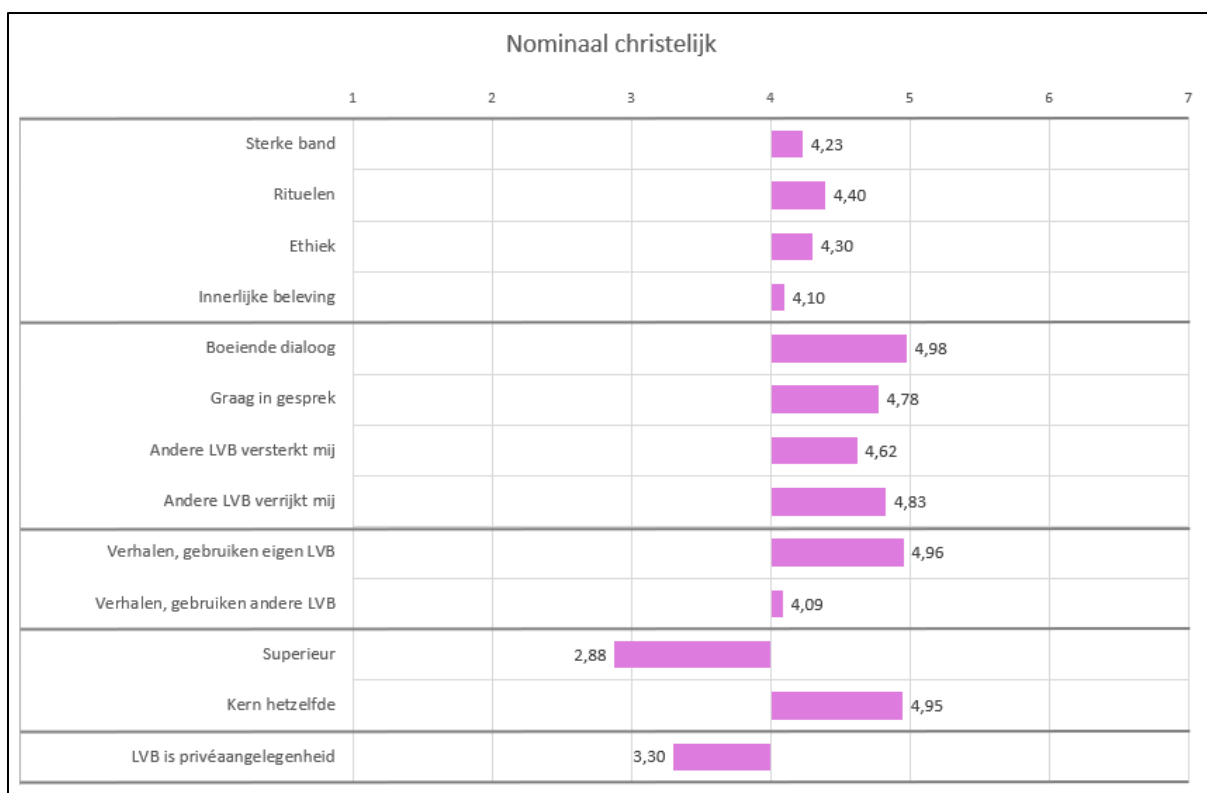
3.5.4. Nominaal christelijk (C2)

Onder 'nominaal christelijk' verstaan we mensen die een affiniteit hebben met het christelijke verhaal, hoewel dit niet al te diep gaat. Ze zijn de facto randkerkelijk en hebben een verminderde confessionaliteit. Ze zijn (nog) niet geseculariseerd, maar bewegen zich wel in die richting. Ze hebben een erg zwakke of ontbrekende persoonlijke godsrelatie. Het christelijke verhaal is vaak het kader voor hun normen en waarden, en voor hun manier om zich tot de maatschappij te verhouden.

Figuur 48: PKG-schaal bij levensbeschouwelijk profiel 'nominaal christelijk'

In vergelijking met de categorie van de katholieken ziet men een lagere score op letterlijk geloof, en een hogere externe kritiek. De score op relativisme stijgt nog een beetje in vergelijking met katholieken, en hun PKG-geloof zakt heel wat.

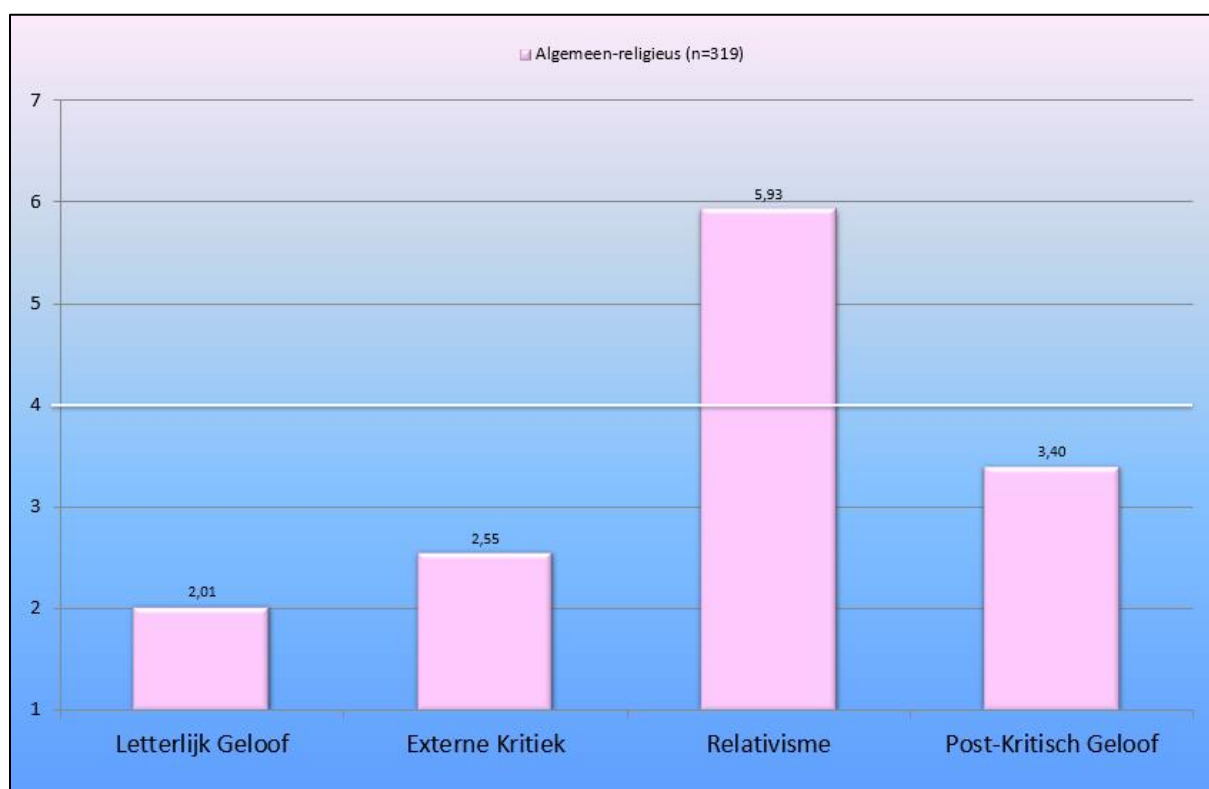
Figuur 49: Andere resultaten bij levensbeschouwelijk profiel 'Nominaal christelijk'

De digitale identiteitskaart toont een zwakkere band met de levensbeschouwing. Levensbeschouwingen dragen zeer beperkt bij tot het ethisch denken en de ervaring. Rituelen spelen een zwakke rol. De interesse in een dialoog met andere levensbeschouwingen is iets lager dan wie katholiek is. Men kent de verhalen van andere levensbeschouwingen minder; staat even open als wie katholiek is voor andere levensbeschouwingen, maar die dialoog is minder verrijkend voor de eigen levensbeschouwing. Dit betekent niet dat het levensbeschouwelijk discours in het publiek discours vermeden moet worden.

In tegenstelling tot de katholieken hebben nominaal christenen geen persoonlijke godsrelatie.

3.5.5. Algemeen religieus (C4)

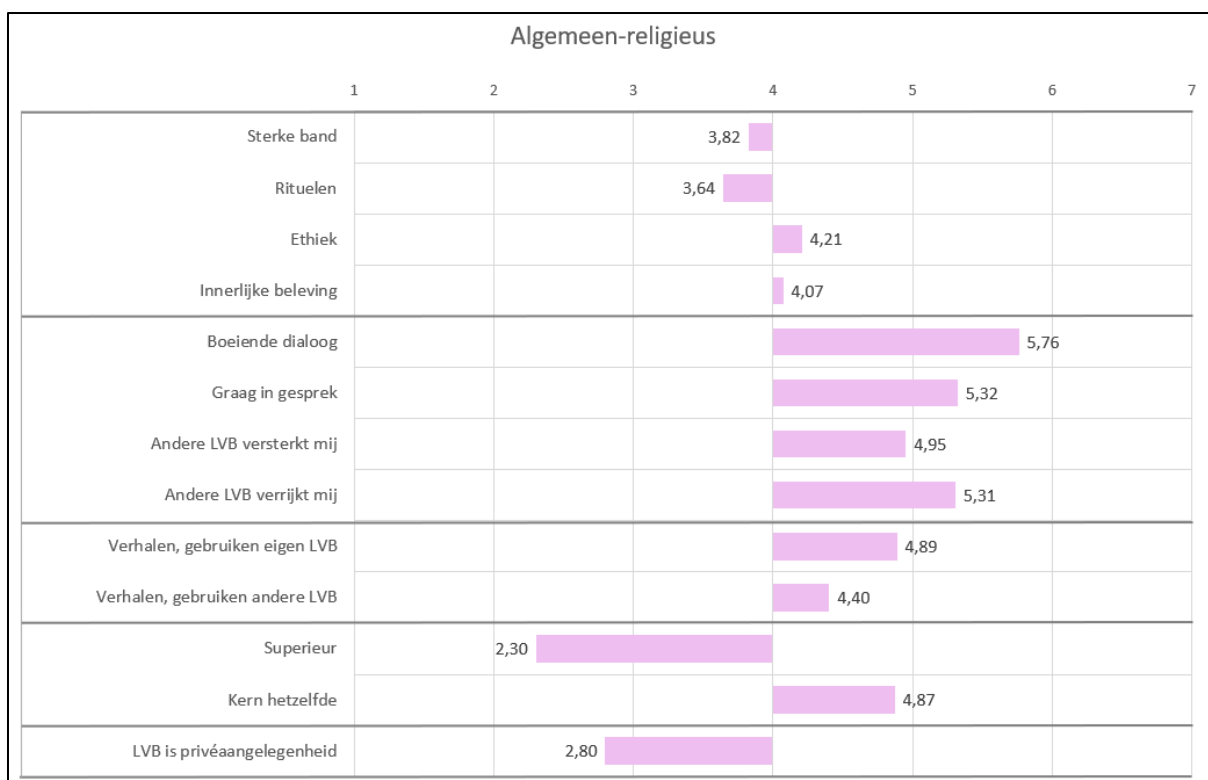
Respondenten in de algemeen-religieuze groep staan open voor hetgeen hen overstijgt, zoals het lot, bepaalde krachten of verwondering. Het omvat een niet-specifiek religieus bewustzijn van immanente of quasi-transcendente filosofieën of spiritualiteiten. Dit zijn jongvolwassenen die actief of ten minste passief op zoek zijn naar 'iets diepers' of 'iets hogers'. Ze willen het mens-zijn niet reduceren tot een louter immanent samenspel van feiten en krachten, maar houden de blik 'omhoog gericht'. Deze groep kent een grote diversiteit qua opvattingen. Deze mensen rekenen zich bewust niet tot één bepaalde religieuze traditie. Ze geloven dat er schoonheid zit in iedere religie, al willen ze zich niet 'onderwerpen' aan leerstellingen of gezag van een particuliere religie. Hoewel ze een affiniteit hebben met 'het transcendente', laten ze zich niet recupereren door andere groepen. Zo gauw ze vastgepind worden, hebben ze de neiging zich te verzetten.

Figuur 50: PKG-schaal bij levensbeschouwelijk profiel 'Algemeen religieus'

Met deze groep daalt de score van het PKG onder de gemiddelde score, is er meer externe kritiek dan letterlijk geloof en is het relativisme het hoogst.

Er is eigenlijk geen positieve band met een specifieke levensbeschouwing en de rituelen ervan. En ook al is de ervaring en ethiek minder levensbeschouwelijk gekleurd, toch staat men open voor een interlevensbeschouwelijke dialoog en wordt dit eerder verrijkend ervaren voor de eigen levensbeschouwing. Het gesprek met andere levensbeschouwingen wordt niet vermeden én men is niet akkoord met de stelling dat levensbeschouwing tot de privésfeer beperkt moet worden.

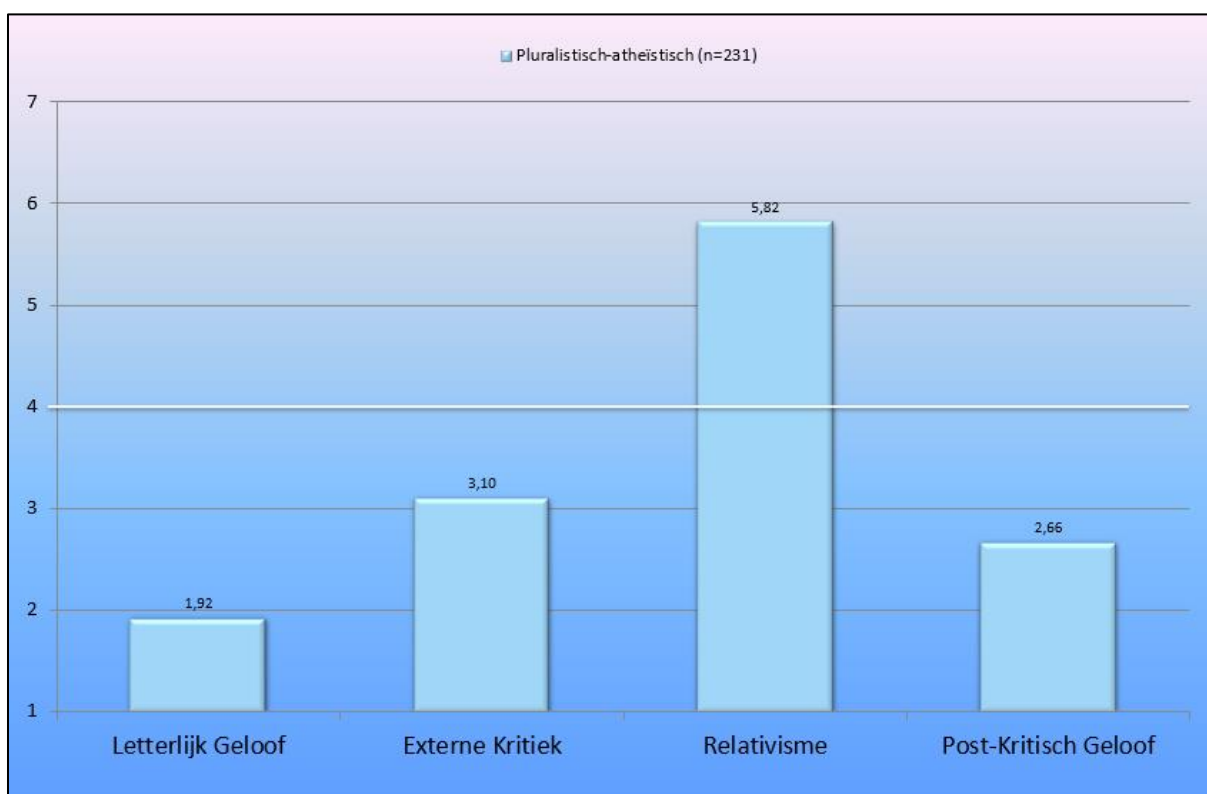
Figuur 51: Andere resultaten bij levensbeschouwelijk profiel 'Algemeen religieus'

Hoewel ze een affiniteit hebben met 'het transcendente', laten algemeen-religieuzen zich niet recupereren door andere groepen.

3.5.6. Pluralistisch (humanistisch) atheïsme (C5)

De pluralistisch-atheïstische groep bestaat uit respondenten die geen persoonlijk geloof hebben in gelijk welke vorm van transcendentie. Ze hechten waarde aan de menselijke persoon, diens waardigheid en humaniteit stelt men centraal. Deze groep erkent de feitelijkheid en de wenselijkheid van de pluraliteit van de hedendaagse samenleving. Ze kanten zich niet tegen religieus geloof, ook al is men kritisch voor religieuze structuren en instituten en zullen ze zich krachtig verzetten tegen elke poging om hun 'in te lijven'. Het onderzoek gaat niet ver genoeg om na te gaan of dit actief pluralisme is: dit zou inhouden dat deze respondenten niet alleen andere levensbeschouwingen aanvaarden en erkennen, maar ook ondersteunen omdat ze bijdragen aan het mens-zijn van wie een andere levensbeschouwing aanhoudt.

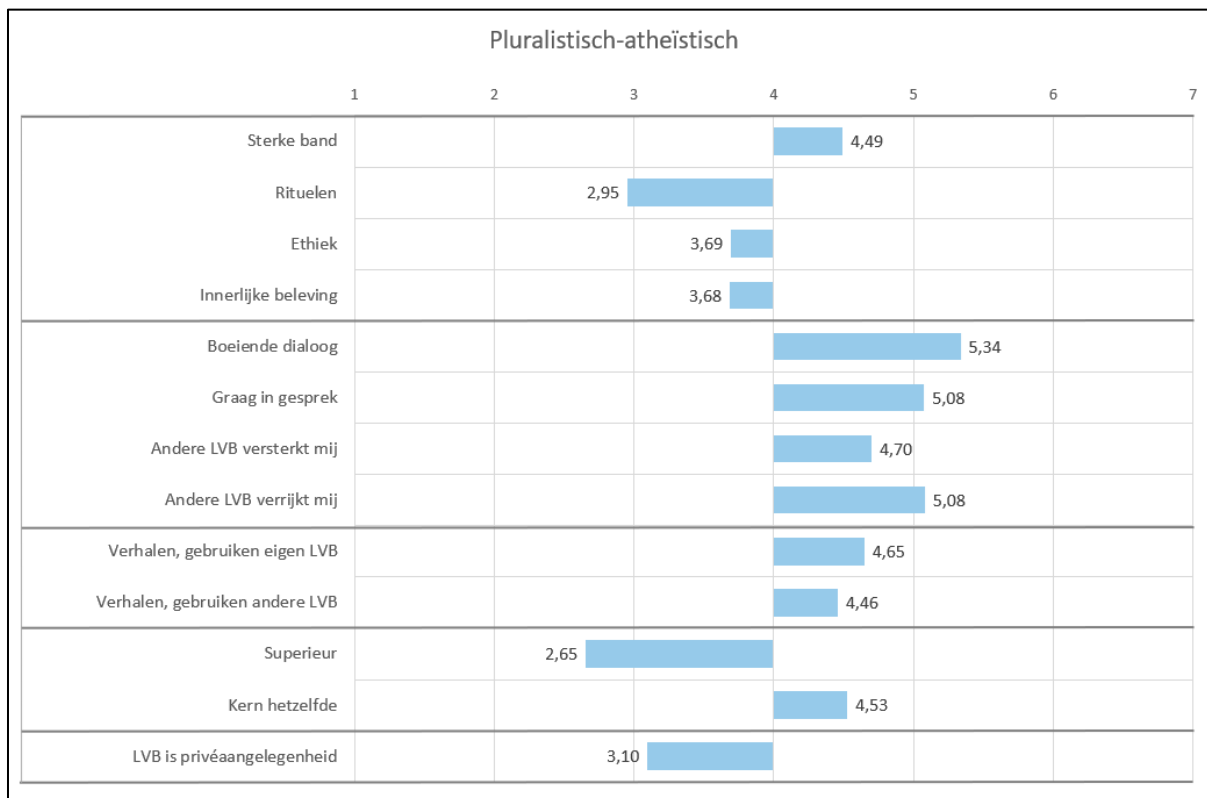
Ook de pluralistisch-atheïsten behalen een negatieve score op

Figuur 52: PKG-schaal bij levensbeschouwelijk profiel 'Pluralistisch atheïstisch'

Op de PKG schaal ziet men de externe kritiek uitstijgen boven de post-kritische en letterlijke geloofsas. Maar deze externe kritiek is nog steeds onder de gemiddelde score (3,0). Het relativisme staat hoog.

Binnen dit atheïstisch denken is er geen plaats voor een absolute levensbeschouwelijke visie: ethische beslissingen zijn vooral vrijzinnig en daarom is de score inzake ethiek, ervaring en rituelen lager dan gemiddeld. Deze groep beschouwt echter de eigen visie niet als superieur en stelt ook niet dat levensbeschouwing uit het publiek discours gesloten moeten worden. Dit zijn atheïsten die graag in overleg gaan in de interlevenbeschouwelijke dialoog.

Figuur 53: Andere resultaten bij levensbeschouwelijk profiel 'Pluralistisch atheïstisch'

In deze groep zijn er heel wat respondenten die zichzelf humanisten noemen. 'Humanisme' is een ruime term. Erasmus is bijvoorbeeld een christelijke humanist. Vanuit humanistische hoek kan je stellen dat andere levensbeschouwingen mogelijks mensen helpt om hun plaats in het leven te begrijpen. Daarenboven: 25% van wie zich humanistisch noemt is algemeen religieus en 7% is nominaal christelijk.

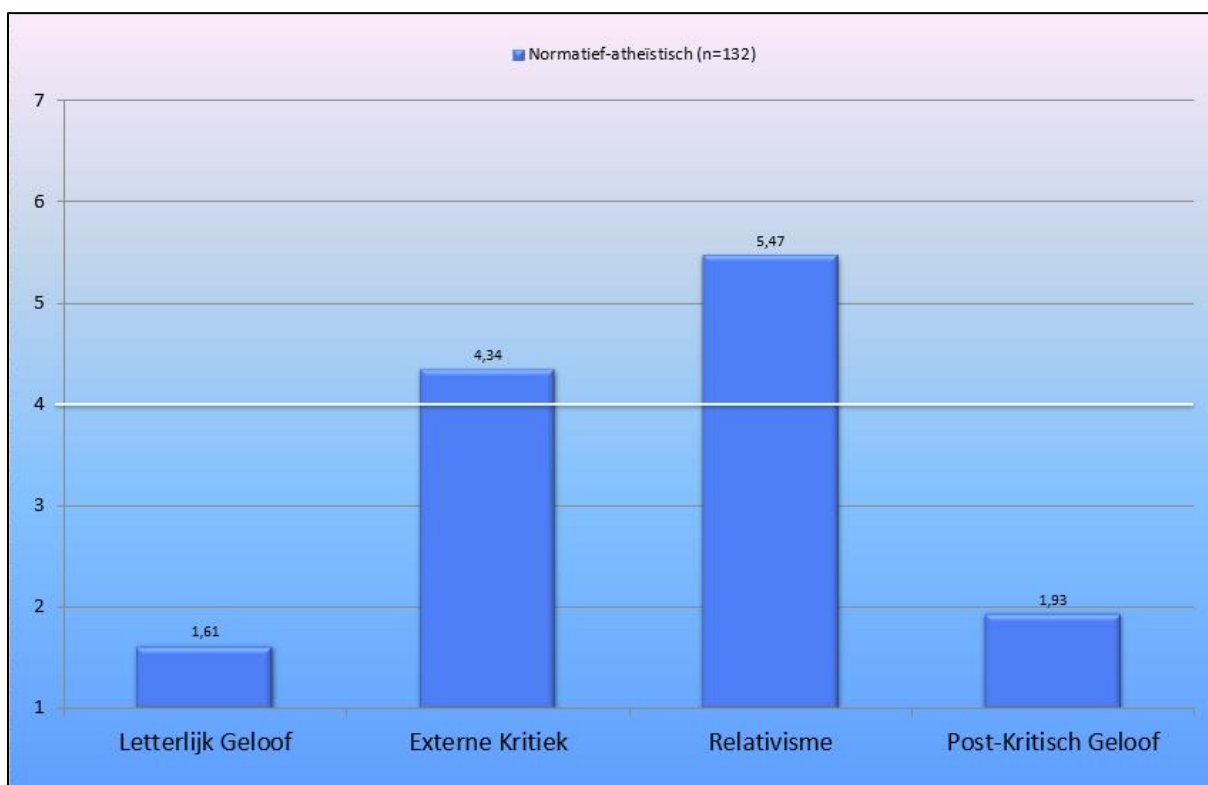
De term pluralisme wijst op het feit dat deze groep andere levensbeschouwingen niet alleen aanvaarden (omdat dit bijvoorbeeld wettelijk moet), maar ook positief waarderen. Ook al zijn zij principieel atheïst, toch staan zij positief tegenover andere levensbeschouwingen omdat die levensbeschouwingen mensen kunnen helpen. Men zou in dit geval kunnen spreken van een pluralistisch-humanistische atheïsme. In het onderzoek wordt niet gepeild wat de grondslag is voor dit pluralistisch atheïsme en de meest geschikte term lijkt voor deze categorie lijkt dan ook pluralistisch atheïsme.

	Islam	Katholiek	Nominaal christe	Algemeen-religieus	Pluralistisch atheïstisc	Normaief atheïstisc	Onverschillig	Anders / onbekend	
	C3	C1	C2	C4	C5	C6	C7	C8	
Rooms-katholiek		16%	41%	36%				7%	100,0%
Oosters-Katholiek								100%	100,0%
Anglicaans									0,0%
Orthodox								100%	100,0%
Pinkstergemeente		100%							100,0%
Protestants		100%							100,0%
'Gewoon christelijk'		16%	44%	29%				12%	100,0%
Islam	100%								100,0%
Jodendom									0,0%
Boeddhisme									0,0%
Hindoeïsme								100%	100,0%
'Gewoon religieus'		4%	25%	61%				11%	100,0%
Ietsisme			20%	34%	33%	10%	1%	2%	100,0%
Animisme / sjamanisme / spiritisme									0,0%
Spiritueel maar niet religieus			17%	39%	36%	8%			100,0%
Natuurreligie				82%	9%	9%			100,0%
Civiele religie / nationalisme / chauvinisme				50%	50%				100,0%
Wicca / moderne hekserij / natuurlijke magie				75%		25%			100,0%
Astrologie / sterrenwichelarij				40%	40%			20%	100,0%
Vrijzinnigheid			9%	36%	33%	16%	3%	2%	100,0%
Humanisme			7%	25%	38%	18%	5%	7%	100,0%
Agnosticisme / scepticisme			5%	32%	39%	16%	8%		100,0%
Materialisme					50%	50%			100,0%
Hedonisme					67%	17%	17%		100,0%
Atheïsme					32%	57%	2%	9%	100,0%
Vrijmetselarij / de loges									0,0%
Onverschillig					42%	31%	15%	11%	100,0%
Nihilisme					17%	17%	50%	17%	100,0%
Anders								100%	100,0%

Figuur 54: Pluralistisch-atheïsme is niet steeds gestoeld op humanisme

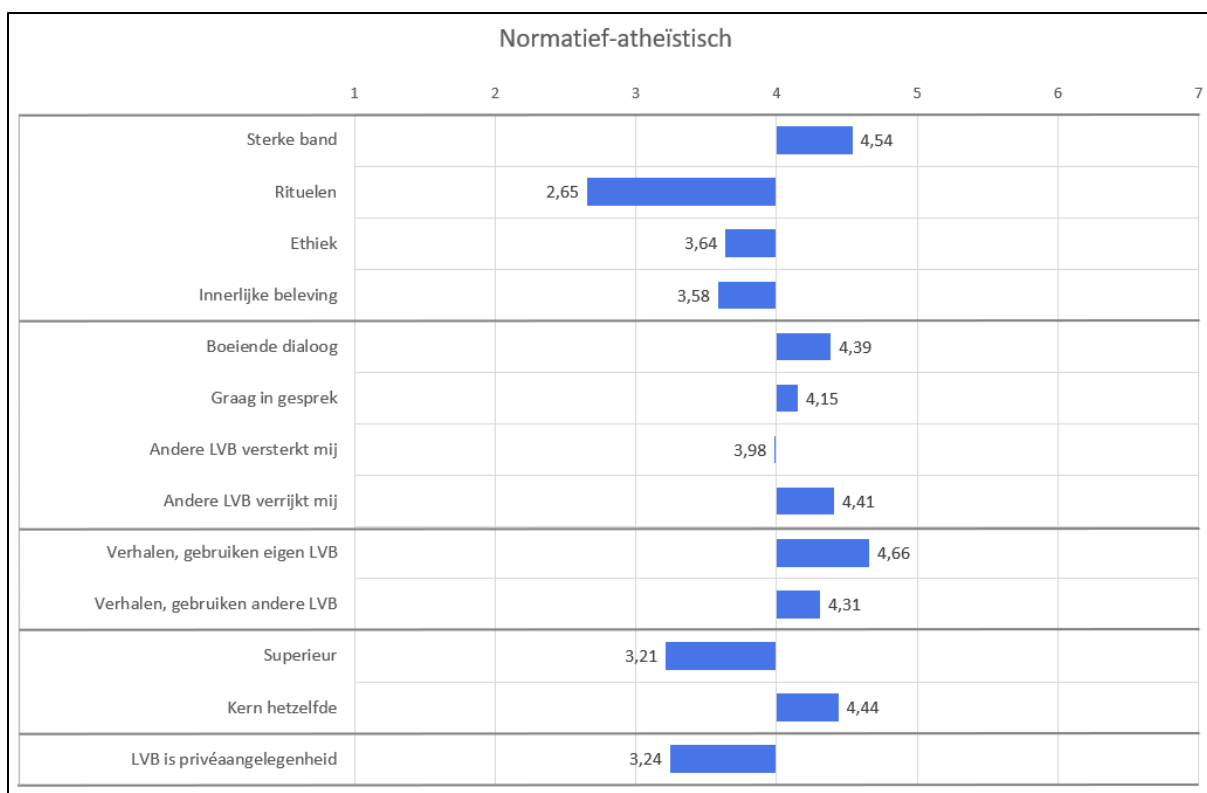
3.5.7. Normatief Atheïsme (C6)

Deze atheïstische groep bestaat uit respondenten die zeer duidelijk stellen niet te geloven in gelijk wat hen overstijgt. Deze groep vertrekt, in tegenstelling tot de pluralistisch-atheïstische groep, vanuit de normativiteit van het atheïsme. Verder verzet men zich uitdrukkelijk tegen spiritualiteit, en nog meer tegen georganiseerde religies. Als ze zich humanist noemen, dan is het een humanisme dat vertrekt vanuit de gedachte dat elke mens bevrijd moet worden van elke religieuze levensbeschouwing.

Figuur 55: PKG-schaal levensbeschouwelijke groep 'Normatief atheïstisch'

Als men vergelijkt met het pluralistisch-humanistisch atheïsme vallen enkele dingen op: de externe kritiek stijgt, het relativisme daalt. Letterlijk geloof en post-kritisch geloof blijven laag. Maar in vergelijking met de het pluralistisch-humanistisch atheïsme valt op dat de respondenten de dialoog met andere levensbeschouwingen minder boeiend en minder verrijkend noemen. Daarenboven scoort de eigen levensbeschouwing hoger inzake superioriteit (3,2) in vergelijking met 2,65 van de pluralistisch-atheïstische respondenten.

Figuur 56: Andere resultaten bij levensbeschouwelijke groep 'Normatief atheïsme'

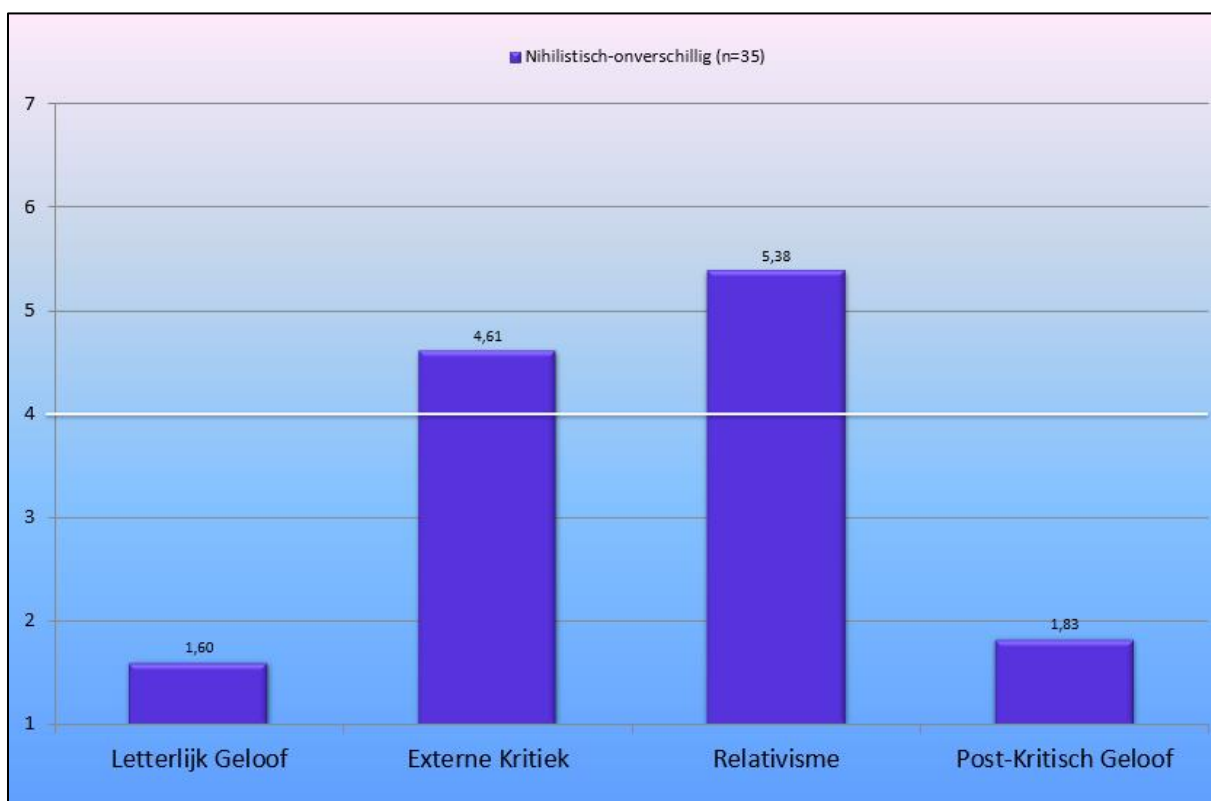
Opmerkelijk is dat de cijfers tonen dat het vrij extreem atheïsme niet zo fel aanwezig is. Ook het extreem katholicisme is er niet meer. Is dit een gevolg van een brede eerder relativerende cultuur of een reactie op tijden waar fel katholicisme haaks stond tegenover een stevige vrijzinnige stroming?

In tegenstelling tot de pluralistische atheïsten, durven normatief atheïsten hun waarheidsclaim publiekelijk verkondigen.

3.5.8. Onverschilligen (C7)

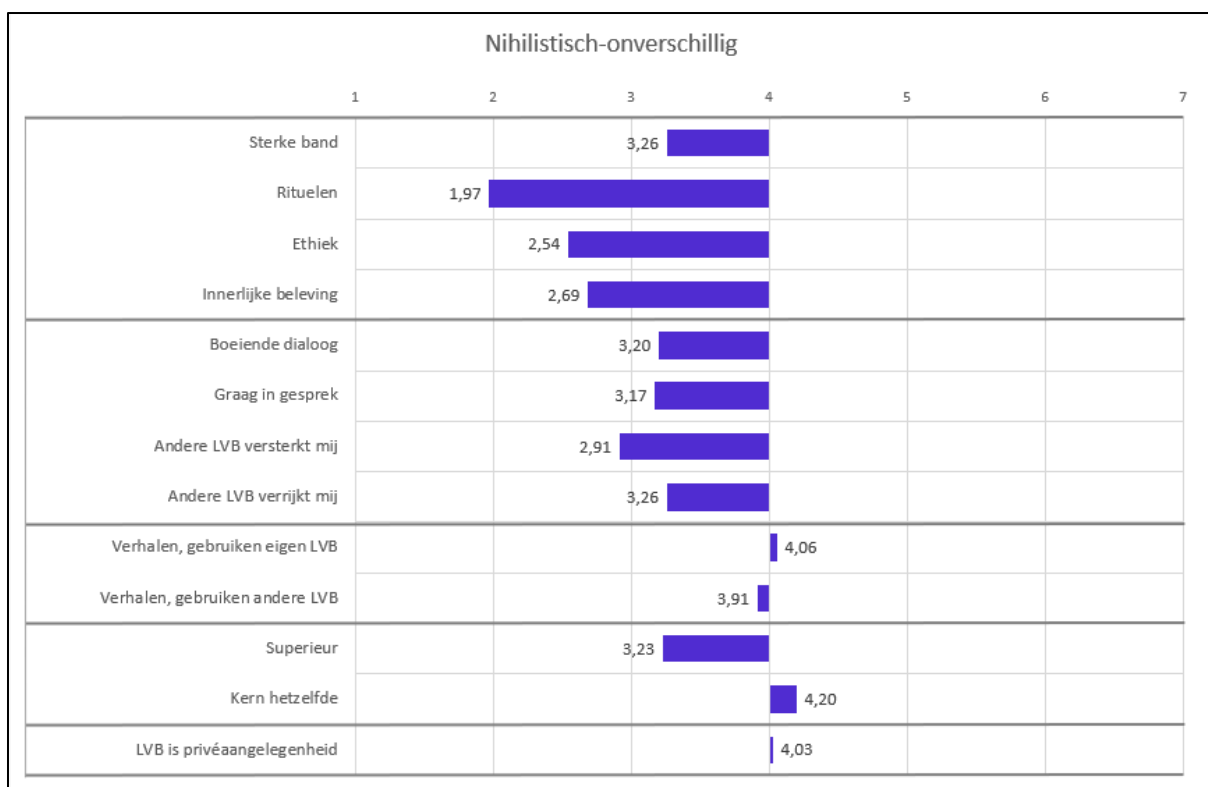
Deze respondenten noemden zichzelf materialist, nihilist, hedonist. Deze groep bestaat uit respondenten die niet geïnteresseerd zijn in levensbeschouwelijke vragen. Dit resulteert vaak in het afwijzen van levensbeschouwelijke posities en met name van religie. Ze nemen gemakkelijk een anti-positie in: ze identificeren zich louter met het afwijzen van levensbeschouwelijke posities, en met name religieuze posities. Het is echter moeilijker voor hen om zich positief met iets te identificeren. Vandaar dat onverschillig-nihilisten over het algemeen een nog sterker seculier imago hebben dan de atheïstisch-humanisten.

Op de PKG schaal scoren zij bijna hetzelfde als de atheïsten, ze hebben zelfs een hogere externe kritiek.

Figuur 57: PKG-schaal bij levensbeschouwelijke groep 'Nihilistisch-onverschillig'

Maar de levensbeschouwelijke identiteitskaart toont verder dat zij eigenlijk geen belang hechten aan die (atheïstische) levensbeschouwing. Er is geen interesse in de eigen levensbeschouwing. Die beïnvloedt het ethisch denken niet of verheldert de levenservaring niet. De dialoog met andere levensbeschouwing is eerder niet boeiend, eerder niet verrijkend. Deze groep haalt de hoogste score bij de vraag of levensbeschouwing al dan niet een zaak is voor het privé domein. Daarop antwoorden ze noch bevestigend, noch ontkennend. Zij halen ook de hoogste score inzake het ontwijken van een levensbeschouwelijk gesprek. Deze groep is niet geïnteresseerd en laat dit in alle antwoorden blijken.

Figuur 58: Andere resultaten bij levensbeschouwelijke groep 'Nihilistisch-onverschillig'

3.5.9. Andere (C8)

Dit is een min of meer inconsistente groep, de antwoorden zijn zo diffuus en laten een goede categorisatie niet toe. In deze groep lijken we respondenten te vinden die zeer tegenstrijdige antwoorden geven, of in de controlevragen te afwijkend antwoorden. Zo is de vraag of de interlevensbeschouwelijke dialoog al of niet verrijkend is tweemaal aanwezig in de vragenlijst...

3.5.10. Conclusie

De verschillende levensbeschouwelijke categorieën werden geformuleerd op basis van statistische analyse van de PKG-schaal en de andere vragen. Acht groepen konden onderscheiden worden.

Respondenten die in de categorie 'islam' terecht gekomen zijn, identificeerden zich allen ook als moslim. Bij de moslims is de score op Post-Kritisch geloof als enige levensbeschouwelijke groep de grootste, op de voet gevolgd door relativisme. Het is duidelijk dat de hoge score van het letterlijke geloof ook het Post-Kritische geloof te hoogte induwt. Deze kleine groep scoort sterk op het belang van rituelen, ethiek, spiritualiteit én dialoog met anderen. Tegelijk verzet men zich uitdrukkelijk tegen een privatisering van geloof. Let wel: het aantal moslims is klein, bovendien zijn zij sowieso ondervertegenwoordigd in de steekproef.

Katholieken maken 6,2% van de steekproef uit, wat veel minder is dan het aantal mensen dat zich als Rooms-katholiek identificeert (25.8%). Deze kleine groep wordt gekenmerkt door een hoge PKG-score, die net overtroffen wordt door het relativisme. Ook katholieken hebben een nogal hoog letterlijk geloof (3.97). De correlatie tussen letterlijk geloof en PKG-geloof is bij deze groep dus ook duidelijk. De katholieken scoren wat minder uitgesproken op de vragen omtrent rituelen, ethiek en spiritualiteit, toch is duidelijk dat ze een grote band ermee hebben. In tegenstelling tot de moslims zijn katholieken meer uitgesproken relativistisch en verzetten ze zich tegen de gedachte dat hun eigen levensbeschouwing superieur is aan de anderen.

Het onderzoek toont dat er ongeveer 6,2% mensen katholiek genoemd kunnen worden, wat veel minder is dan het aantal mensen dat zich als Rooms-katholiek identificeert (25.8%).

Heel wat van de respondenten die zich identificeerden als Rooms-katholiek in de eerste vraag van de vragenlijst komen in de groep 'nominaal christelijk' terecht. Bij deze groep daalt het PKG-geloof serieus tot een nipt positieve score van 4.3. Het relativisme daarentegen stijgt, ten koste van het letterlijke geloof. Nominaal christenen laten een ietwat zwakke, desalniettemin positieve, band opmeten met hun eigen levensbeschouwing en haar rituelen en spiritualiteit. Nominaal christenen hebben ietwat kennis over hun eigen levensbeschouwing, maar stellen tot slot steeds dat de kern van alle religies uiteindelijk dezelfde is. Deze groep is nog een beetje geworteld in de tradities, die ze meekregen in een katholieke school, maar hebben geen dagdagelijks praktiserend geloof.

De algemeen-religieuze groep laat zich het minst definiëren door de aloude tegenstelling van katholieken versus vrijzinnigen. Deze groep staat open voor het transcendente, verwerpt een privatisering van geloof, maar heeft een absolute aversie ten aanzien van waarheidsclaims. Algemeen-religieuzen halen dan ook de hoogste score op relativisme en verwerpen de letterlijke benaderingen resoluut. Het post-kritisch geloof wordt ook afgewezen, maar tot op zekere hoogte nog getolereerd in die mate dat ze geen waarheidsclaims legt. Deze groep laat zich door niemand recupereren: niet door gelovigen die willen benadrukken dat ze open staan voor transcendentie, maar ook niet door atheïsten die opmerken dat zij niets met het christelijke verhaal hebben.

De pluralistisch humanistische groep heeft een duidelijk atheïstisch profiel. De respondenten die in deze groep vallen vertrekken vanuit de normativiteit van het atheïsme, maar drukken die niet door naar andere levensbeschouwingen. Deze groep heeft de op één na hoogste score op relativisme. Pluralistisch-humanisten schrijven toch duidelijk op richting externe kritiek en wijzen het post-kritische geloof sterk af. Ze hebben weinig met rituelen, maar staan wel open voor dialoog met andersgelovigen. Deze groep heeft als het ware een innerlijke waarheidsclaim die ze niet voor anderen wil laten gelden.

De normatief atheïstische groep vertrekt – zoals de naam stelt – vanuit de normativiteit van het atheïsme. Het verwerpen van transcendentie, religie en alles wat ermee te maken heeft is voor hen een objectieve waarheid, die gerust als algemeen geldend verkondigd mag worden. Het doet dus niet verwonderen dat deze groep sterk scoort op externe kritiek. Toch combineren normatieve atheïsten hun waarheidsclaim met een zeker relativisme. De twee niet-gelovige benaderingen dragen duidelijk hun voorkeur, terwijl letterlijk geloof en post-kritisch geloof resultaat verworpen worden met zeer lage scores. Deze respondenten zijn, in tegenstelling tot de pluralistisch atheïstische groep, niet echt geïnteresseerd in dialoog en geloven slechts beperkt dat de dialoog met andere levensbeschouwingen hen kan versterken. Hoewel ze stellen dat levensbeschouwing geen privéaangelegenheid hoeft te zijn, halen ze toch een sterke score op die parameter. Deze levensbeschouwelijke groep heeft echter, ondanks de secularisering, niet de wind in de zeilen: externe kritiek correleert duidelijk negatief met het almachtige relativisme.

De onverschilligen zijn hoegenaamd niet geïnteresseerd in religie en levensbeschouwing. Hoewel ze zich niet tot een groep bekennen is duidelijk dat hun standpunten vaak resulteren in een atheïsme: ze scoren het hoogste op externe kritiek en het laagst op relativisme. Het is ook de enige groep die geen negatieve score neerzet op de vraag of levensbeschouwingen naar de privé dienen verbannen te worden. Deze groep wordt gekenmerkt door een foert-mentaliteit.

De laatste groep is niet zozeer een levensbeschouwelijke categorie, het bevat onsamenhangende meningen en visies van respondenten die ronduit tegenstrijdige antwoorden geven. Deze groep wordt dan ook in niet veel grafieken weergegeven.

Deze nieuwe levensbeschouwelijke categorieën zijn ontwikkeld, gedefinieerd en statistisch afgebakend in dit onderzoek. Deze nieuwe classificatie is een innovatieve onderverdeling die erin slaagt het levensbeschouwelijke Vlaamse landschap van deze tijd in kaart te brengen. Het kan de basis vormen voor verder onderzoek naar de identiteit van (jong)volwassenen.

Deze nieuwe classificatie is een innovatieve onderverdeling die het levensbeschouwelijke Vlaamse landschap scherp in kaart brengt.

3.6. Vergelijking met andere onderzoeken

Er zijn heel wat classificaties beschikbaar. Is de classificatie zoals dit onderzoek oplevert te verbinden met andere onderzoeksresultaten? Voor deze vragen beperken we ons hier tot 2 relatief recente en grote onderzoeken.

3.6.1. Onderzoek van J. Vitek

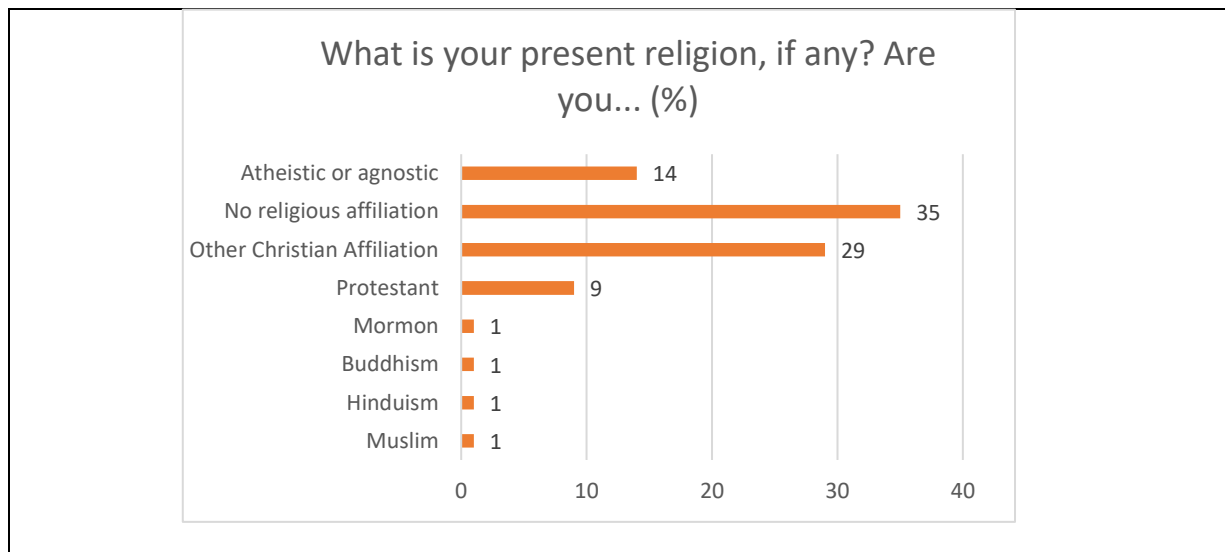
'*Going, Going, Gone*' is het rapport over waarom jonge mensen de katholieke kerk verlaten, gebaseerd op de uitgebreide nationale studie uitgevoerd door het Center for Applied Research in the Apostolate in Georgetown en Saint Mary's Press onder leiding van J. Vitek²⁷. Dit rapport beschrijft de vele en gevarieerde redenen voor disaffiliatie door de verhalen van jonge mensen in "hun eigen woorden" te vertellen. Belangrijk hier is dat de onderzoeksgroep jongvolwassenen zijn die doorgaans bewust de katholieke kerk verlaten hebben.

Dit rapport gaat verder dan de statistische gegevens om de gestructureerde, genuanceerde persoonlijke verhalen en de diepgaande analyse van de "legendarische" gegevens te onthullen. De studie onderzocht en interviewde jongeren en jongvolwassenen in de leeftijd van 15-25 jaar, die zichzelf ooit als katholiek identificeerden en zichzelf niet langer als katholiek identificeerden. De termen "disaffiliated" of "de religieuze nones" worden gebruikt om deze bevolking te beschrijven die om verschillende redenen zichzelf niet langer katholiek beschouwt.

De studie laat zien dat onthechting van de kerk grotendeels een doordachte, bewuste, opzettelijke keuze is die wordt gemaakt door jonge mensen in een geseculariseerde samenleving waar geloof en religieuze praktijk als een van de vele opties worden gezien. Het is een proces dat zich in de loop van de tijd ontvouwt. Veel ontkoppelde jongeren en jongvolwassenen melden dat ze zich 'vrij' en 'opgelucht' voelden wanneer ze besluiten zich niet langer als katholiek te identificeren. Familiedynamiek speelt vaak een rol bij onthechting. Weer anderen die disaffiliated zijn, beseffen dat ze gelukkig kunnen zijn en een goed, moreel leven kunnen leiden zonder de last of bagage van religieuze overtuiging.

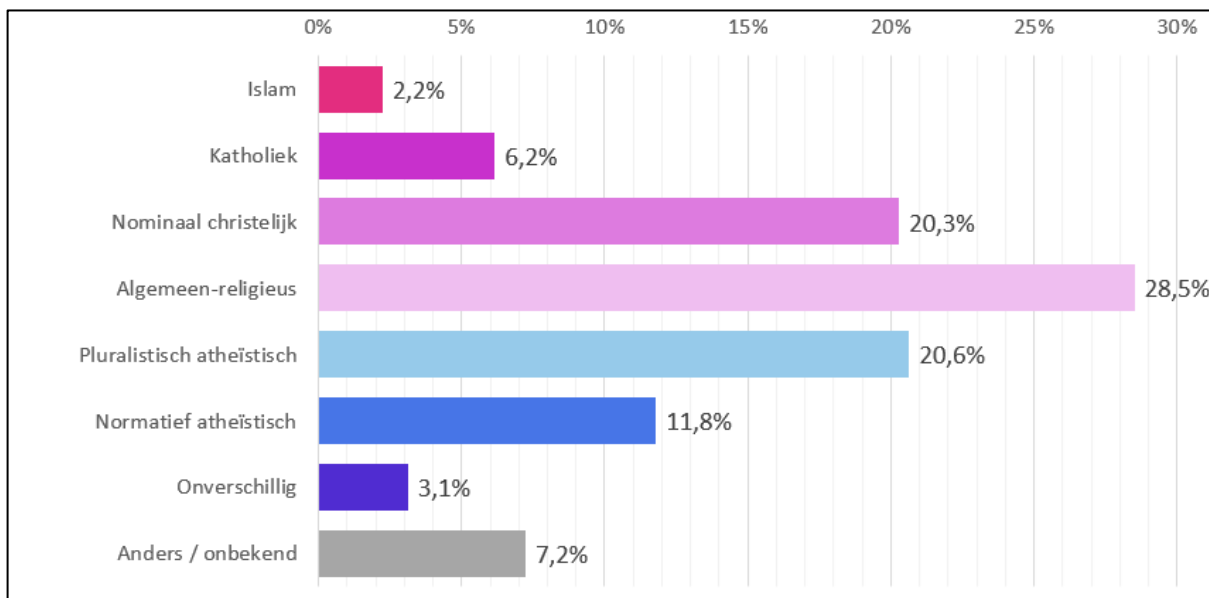
²⁷ Robert.J. MCCARTY, John VITEK et al., *Going, Going, Gone : The Dynamics of Disaffiliation in Young Catholics*, n.d.

Enkele cijfers uit het onderzoek kunnen nuttig zijn: (p. 76)

Figuur 59: Levensbeschouwelijke profielen uit onderzoek J. Vitek

De verhouding in het onderzoek van J. Vitek gaat over wie ooit katholiek was. In het BRIDGE-onderzoek gaat het over allerlei-jongvolwassenen waarvan de meesten gedoopt zijn en grotendeels zelfs een katholieke vorming hebben (zie verder). Het onderzoek van Vitek verdeelt anders. Sommige jongeren kiezen voor een expliciet andere levensbeschouwing: ze worden moslim, boeddhist enzoverder. Andere noemen zich atheïstisch.

Figuur 60: Sterk verschillende cijfers met het onderzoek van J. Vitek

Opvallende elementen zijn:

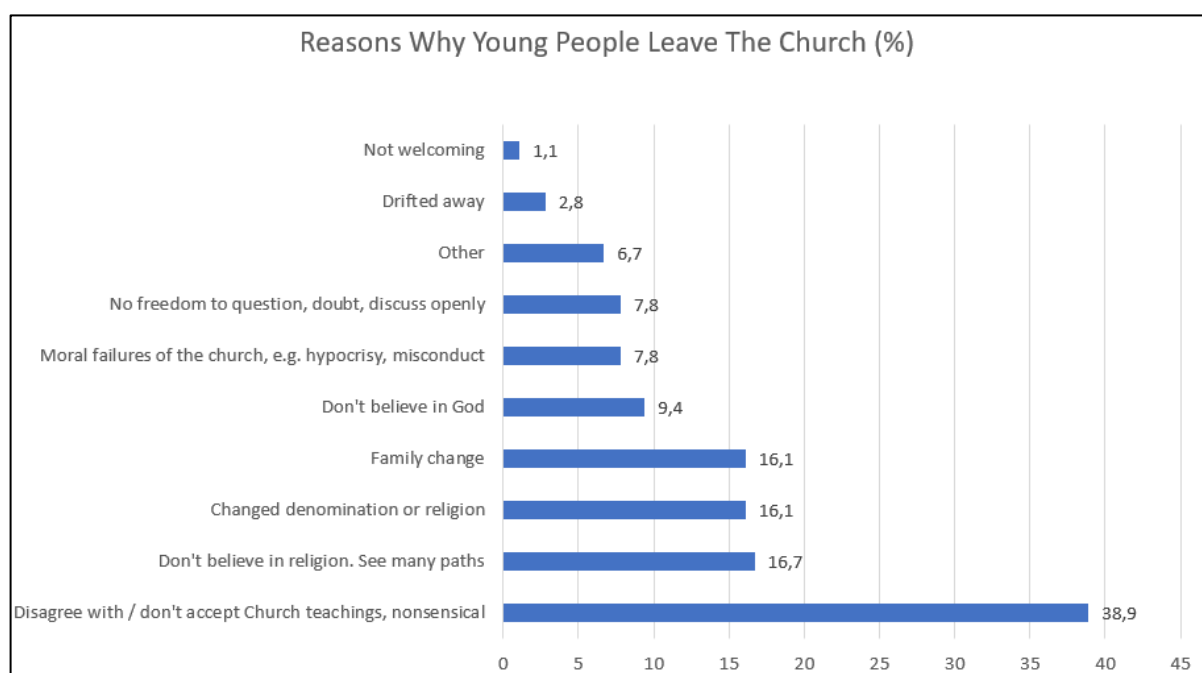
- a. De cijfers verschillen sterk: slechts 14% in het onderzoek van Vitek is echt atheïstisch, in BRIDGE situeert zich dat al rond de 32%. Een mogelijke verklaring is dat er in de VS mogelijk een sterkere meer levensbeschouwelijke context is. 46% van de post-katholieken uit het onderzoek van Vitek zijn verbonden met een andere religieuze groep (9% protestants, 29% met een andere christelijke groep, en andere in andere religieuze groepen). 35% heeft geen religieuze affiliatie: de 'nones'. De omschrijving die Vitek gebruikt is wel van belang: het zijn individuen die geen religieuze (institutionele band hebben) maar toch geloven in iets meer, misschien zelfs God²⁸.
- b. In Vlaanderen is er eerder een "afglijden" van katholiek naar nominaal christelijk en atheïsme, in het onderzoek van Vitek is duidelijk dat post-katholieken overgaan naar een andere religieuze context (protestant, of andere religieuze groep). In BRIDGE zien we nauwelijks verschuivingen van katholieken naar protestant, moslim enz.

VITEK (2019)		BRIDGE (2021)	
Other Christian Affiliation – Protestant...	46% ²⁹	Islam / Katholiek	
		Nominaal christelijk	
Nones: No religious affiliation	35%	Algemeen religieus	28,5%
Atheïstisch or agnostic	14%	Atheïstisch	32,4%

- c. De grote groep "no religious affiliation" omschrijft Vitek als zij die ergens wel geloven in iets, of zelfs God, maar dit niet meer doen binnen een institutionele context. Deze groep is in het onderzoek van BRIDGE goed te vergelijken met de algemeen religieuze groep, die toch 28,5% van de respondenten uitmaakt.
- d. Interessant bij Vitek is ook het onderzoek naar de reden waarom post-katholieken een andere levensbeschouwelijke positie innamen. 38,9% gaf aan dat ze het oneens zijn met de kerk of de kerkelijke leer niet accepteerde. In het Bridge-onderzoek was deze groep 'Niet akkoord met Kerk' een stuk kleiner. In het onderzoek van Vitek blijkt ook dat nog geen drie procent stelt dat ze van de kerk zijn afgedreven, de categorie 'Band geleidelijk verloren' is in Vlaanderen een stuk groter (24,2%). Hoewel de vraagstelling en de antwoordopties van beide vragen verschillend zijn, is er toch vergelijking mogelijk. De resultaten zijn op bepaalde vlakken wel fundamenteel verschillend.

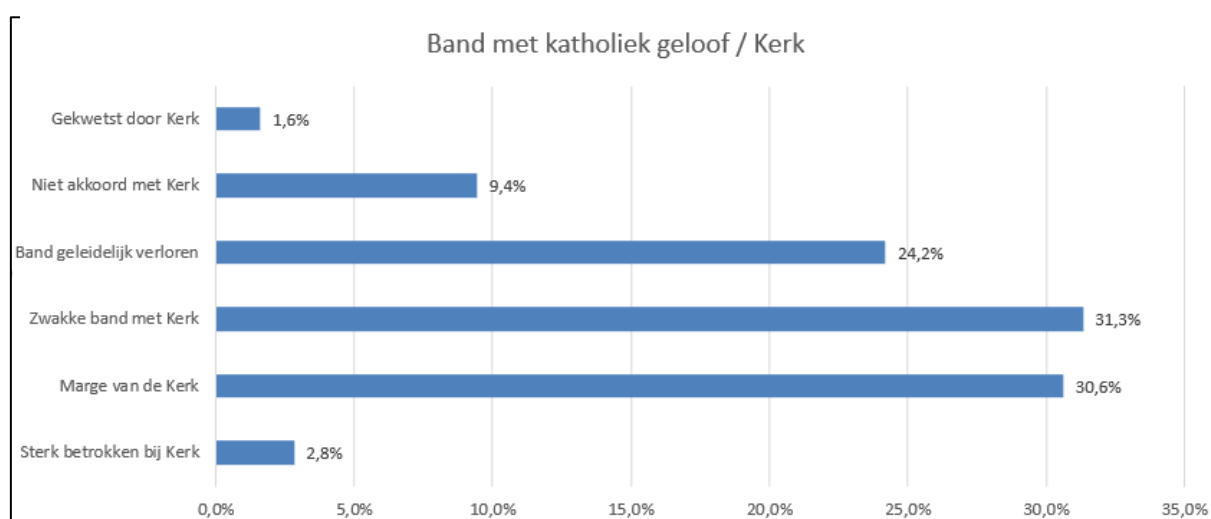
28 Some (35%) find being "done" leads to no religious affiliation at all (the "Nones"), yet these individuals may still seek something "more" and believe in something bigger and beyond themselves, perhaps even God. Others (14%) conclude that religious affiliation and faith in God are nonsensical and reject all such belief—convinced that it can't be reconciled with an observable, rational, and reasoned understanding of the world. Still others (46%) seek a different faith expression or religious practice that better aligns with what they believe or how they desire to express their sense of a spiritual life.

²⁹ De percentages tussen beide onderzoeken zijn niet meteen te vergelijken. Bij Vitek gaat dit over post-katholieken, bij BRIDGE gaat dit over alle levensbeschouwingen (weliswaar waarvan meer dan 90% katholiek gedoopt is).

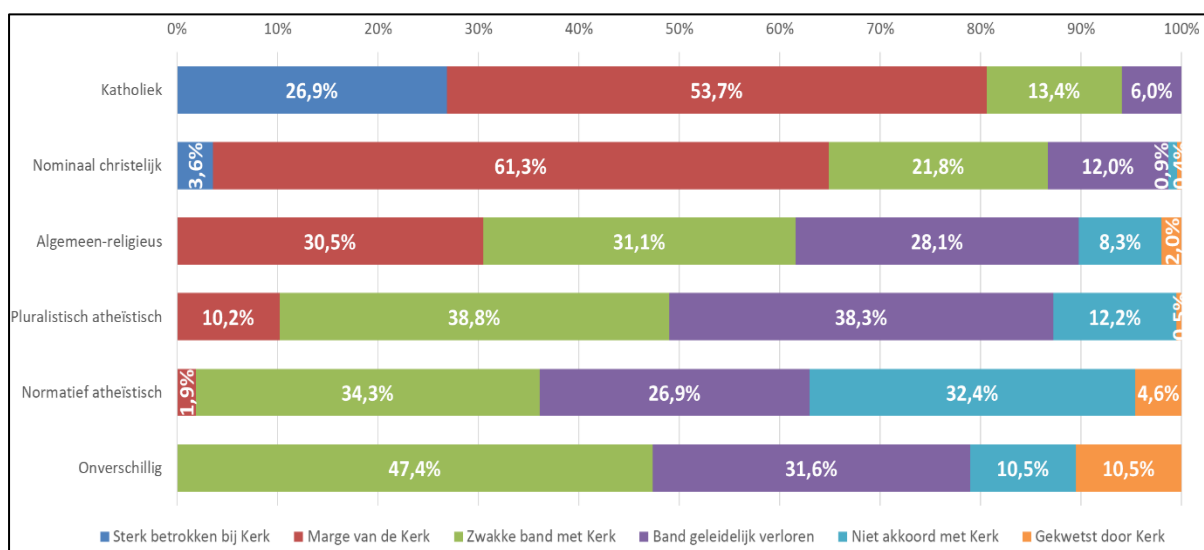
Figuur 61: Redenen waarom men kerk verlaat (onderzoek J. Vitek)

BRIDGE-onderzoek: “Wat is jouw huidige band met het katholieke geloof / de Kerk?”

Figuur 62: Bridge resultaten waarom men de band met de katholieke kerk loslaat.

Opgedeeld volgens categorie en houding:

Figuur 63: Betrokkenheid bij de Kerk volgens levensbeschouwelijke profiel

Volgens J. Vitek is nog geen drie procent van de kerk afgedreven, in Vlaanderen heeft 24.2% de 'band geleidelijk verloren'..

3.6.2. Onderzoek Peace, Foster en Halliday

De gevonden classificatie in dit onderzoek lijkt dezelfde resultaten te tonen met één van de classificaties die in het voorbereidend literatuuronderzoek bekeken werd: het onderzoek van Pearce, Foster en Halliday. Zij onderzochten relevante indicatoren voor een Latent Class Analyse omtrent religie en jongeren³⁰. Religiositeit wordt er benaderd vanuit een reeks cognitieve items, affectieve items en gedragsitems.

Voor het cognitieve werden respondenten bevraagd omtrent hun Godsbeeld, kijk op het hiernamaals, geloofstwijfel en exclusivisme. Voor het affectieve werden vragen gesteld hoe vaak iemand denkt over de zin van het leven, het belang van het geloof, het ervaren van nabijheid tot God en het zichzelf situeren als spiritueel. Voor de gedragsmatige kant werd de deelname aan religieuze diensten, frequentie van gebed en inzet bij vrijwilligersactiviteiten en hulpvaardigheid. De 12 indicatoren van religiositeit leiden tot een model van 5 latente klassen van religiositeit:

Abiders	Volgen doorgaans de institutionele vorm van religie. Hoog geloof in een persoonlijke God, hiernamaals en meest geneigd tot exclusivistische overtuigingen. Ze twijfelen het minst aan hun overtuigingen. Affectief: benadrukken de rol van het geloof in dagelijks leven, gevoel van verbondenheid met God. Bidden geregeld en participeren in eredienst. Doen geregeld vrijwilligerswerk.
Adapters	Zij passen overtuigingen, praktijken aan en wijken soms af van de institutionele wensen. Het geloof in het hiernamaals alsook een persoonlijke God is minder sterk. Zijn niet exclusivistisch, maar eerder pluralistisch. Ze denken vaak na over het leven, maar zijn niet aanwezig in religieuze diensten. Ze helpen anderen gemakkelijk ook buiten het vrijwilligerswerk. Men noemt zich spiritueel maar niet religieus.
Assenters	Geloven in een eerder persoonlijke God, stemmen in met religieuze overtuigingen en praktijk, en hebben een iets meer exclusivistische overtuiging dan adapters. Religie is voor hen 'enigszins' belangrijk. Zelden of nooit denken ze na over de zin van het leven. Ze lijken qua vrijwilligerswerk op de adapters, maar zijn minder geneigd mensen daarbuiten te helpen.
Avoiders	Zij vermijden religieuze betrokkenheid, zijn niet zo behulpzaam, maar vermijden ook om atheïst te zijn door een vorm van geloof in God en hiernamaals aan te houden. Ze vermijden het gesprek rond levensbeschouwing en geven aan minder te denken over de zin van het leven.
Atheists	Geven duidelijk aan niet te geloven in God. Voor de andere indicatoren lijken ze behoorlijk op de avoiders.

Is er een parallel te trekken met de onderzoeksresultaten van BRIDGE? In het onderzoek van BRIDGE komen gedragsindicatoren (zoals hulpvaardigheid) niet naar voor, maar wordt wel gepolst naar mogelijke impact van levensbeschouwing in het ethisch denken. Affectieve als cognitieve indicatoren zijn evenzeer aanwezig. De resultaten uit BRIDGE zijn anders. Het atheïsme is gesplitst op de indicator exclusivisme waardoor in BRIDGE onderscheid gemaakt wordt tussen normatief atheïsme en pluralistisch atheïsme.

³⁰ Lisa D. PEARCE & Jessica H. HARDIE & E.M. FOSTER et al, *A Person-Centered Examination of Adolescent Religiosity Using Latent Class Analysis*, in *Journal for the Scientific Study of Religion* 52 (2013), no. 1, p. 57–79.

Een mogelijke vergelijking is te vinden in onderstaand schema:

Abiders	Islam, Katholiek
Adapters	
Assenters	Nominaal christelijk (moslim)
Avoiders	Algemeen religieus
Atheists	Pluralistisch atheïst
	Normatief atheïst
	Onverschilligen

Het BRIDGE onderzoek telt naast de PKG-schaal heel wat indicatoren en een zelfidentificatie. Wat het onderzoek van Pearce aantoont is dat ondanks dat men “klassen” of groepen kan ontdekken, men deze meer als fluïde moet zien waarbij er een continuüm is. Leden van één of bepaalde klasse hebben doorgaans kans om op een bepaalde manier te beantwoorden, maar het is best mogelijk dat iemand binnen dezelfde klasse vrij afwijkend antwoord in vergelijking met antwoorden van andere respondenten in die groep. Daarom wordt er ook gesproken van Latent Class Analyse (LCA).

3.6.3. Onderzoek Generation Z

Australië kan men niet zomaar vergelijken met Vlaanderen³¹. Er is een grotere (christelijke) diversiteit en metingen uit 2016 geven dit beeld:

Tabel 1. Religieuze verandering in Australië: 13 grootste groepen > 0,4% vermeld in 2016 in volgorde van grootte.

% in	Jaar						
	1911	1947	1966	1991	2006	2011	2016
Geen religie	0,2	0,3	0,8	12,9	18,7	22,3	30,1
Katholiek	22,4	20,7	26,2	27,4	25,8	25,3	22,6
Anglicaans	38,4	39,0	33,5	23,9	18,7	17,1	13,3
MCPRU *	26,5	22,1	19,4	12,9	8,7	7,7	6,0
Pinksteren + **				0,9	2,7	3,3	3,7
Islam	0,1			0,9	1,7	2,2	2,6
Boeddhistisch	0,1			0,8	2,1	2,5	2,4
Orthodox		0,2	2,2	1,7	2,8	2,6	2,1
Hindoeïsme				0,3	0,8	1,3	1,9
Baptist	2,2	1,5	1,4	2,8	1,6	1,6	1,5
Luthers	1,7	0,9	1,6	1,5	1,3	1,2	0,7
Sikhisme					0,1	0,3	0,5
Jodendom	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4

* Methodist, Congregational, Presbyterian, Reformed en Uniting
 ** Pinksteren, plus 'Christian', 'Apostolic Church', 'Church of God', 'Australian Christian Churches', 'New Church Alliance', 'Faith Churches' zo beschreven en niet verder gedefinieerd.
 Bron: Australian Bureau of Statistics Census Reports — verschillende censustrapporten opgesteld door G. Bouma.

Figuur 64: Levensbeschouwelijke diversiteit in Australië

De gegevens in dit artikel zijn verzameld als onderdeel van de 'Young Australians' Perspectives on Religions and Non-Religious Worldviews 'project, ook wel de Worldviews of Australian Gen Z (AGZ) -studie genoemd, een door de Australian Research Council gefinancierde nationale studie dat de ervaringen en opvattingen van tieners over religieus, spiritueel en gender onderzoeken³². Het AGZ-onderzoek, uitgevoerd in 2016–2018, omvatte: 11 focusgroepen met in totaal 94 studenten in jaar 9 en 10 in drie staten (leeftijd 15–16); een landelijk representatieve telefonische enquête met willekeurige cijfers (RDD) onder 1200 mensen 13–18 jaar; en 30 diepgaande vervolginterviews met deelnemers aan de enquête.

Het onderzoek bouwt verder op de Latency Class en brengt volgende classificatie (met resultaten uit 2017)

Religious committed 17%	Religieus geloof is een grote een deel van hun leven. De overgrote meerderheid van deze groep woont erediens bij, maakt regelmatig melding van religieuze ervaringen en gelooft dat er leven is na de dood. Bijna allemaal zijn ze het erover eens dat religieus geloof belangrijk is bij het vormgeven van hoe ze hun leven leiden en hoe
-------------------------	--

³¹ Anna HALAFOFF, Andrew SINGLETON, Gary BOUMA et al., *Religious Literacy of Australia's Gen Z Teens: Diversity and Social Inclusion*, in *Journal of Beliefs and Values* 41 (2020), no. 2, p. 195–213.

³² Andrew SINGLETON ET AL., *The Australia's Generation Z Study: Project report*. ANU, Deakin and Monash Universities, 2019, <https://dro.deakin.edu.au/view/DU:30130729> (toegang 21 februari 2021).

	de wereld om zich heen begrijpen.
Nominally religious 20%	Deze groep is grotendeels 'cultureel religieus', volgens de religieuze identiteit van hun ouders, voogden of gemeenschap (bijvoorbeeld een katholiek, Hindoeïstische of islamitische school). Ze identificeren zich met een religie, en geloven in God, maar geloof is niet belangrijk in hun dagelijks leven en ze gaan niet vaak naar een tempel, kerk of moskee. Tegelijkertijd geven ze ook niet om spirituele ideeën, zoals reïncarnatie of horoscopen.
Seekers 8%	Hun wereldbeeld is eclectisch. Ze omschrijven zichzelf bijna allemaal als spiritueel, maar ook identificeren zich als religieus. Dit komt tot uiting in het geloof in het leven erna dood, en herhaalde ervaringen van een aanwezigheid of macht die anders is dan hun alledaagse zelf. 'Seekers' hebben een uitgesproken eclectisch wereldbeeld, actief op zoek uit hun spirituele waarheid. Ze raadplegen waarschijnlijk hun horoscopen, een paranormaal persoon, of beide. Tegelijkertijd identificeren ze zich met een religie en geloof in God of een hoger wezen.
Seekers, spiritual but not religious 18%	God, geloof en religie zijn niet belangrijk voor hen, maar de deur staat open op spirituele mogelijkheden, waaronder geloof in een leven na de dood, reïncarnatie en geloof in een hoger wezen (maar niet echt God).
This-Wordly 23%	Dit zijn wereldse jongeren die geen ruimte in hun wereldbeeld hebben voor religieuze, spirituele of niet-materiële mogelijkheden. Ze gaan nooit of zelden naar erediensten en identificeer zich niet met een religie. Omdat geen van hen in God gelooft, kan men ze atheïsten noemen. Maar ze identificeren zich niet allemaal met dat label, en ook niet met het label humanisten. De meesten van hen zijn het ermee eens de fysieke wereld het enige is dat bestaat. Hun denken is helemaal 'werelds', of zoals een van hen het uitdrukte: 'Science-y'.
Indifferent 15%	Deze groep is grotendeels onverschillig of onbeslist over alles: religie, spiritualiteit en atheïsme.

De resultaten van het BRIDGE onderzoek liggen zeer dicht bij dit onderzoek en de parallellen laten zich makkelijk als volgt presenteren:

Religious committed	Islam, Katholiek
Nominally religious	Nominaal christelijk (islamitisch)
Seekers	Algemeen religieus
SbnR Spiritual but not religious *	
This-Worldly **	Pluralistisch atheïstisch
	Normatief atheïstisch
Indifferent	Onverschillig
	Andere

* Dat de groep SbnR bij Algemeen religieus wordt geplaatst is te wijten aan het feit dat "not religious" slaat op een meer kerkelijke band. Bij de BRIDGE term 'algemeen religieus' wordt niet meteen verwezen naar een kerkelijke band, maar eerder dat de respondent gebruik maakt van religieuze verhalen, gebruiken uit diverse tradities.

** De groep This-Worldly is bij het BRIDGE onderzoek iets genuanceerder. De normatief atheïsten identificeren zichzelf als atheïst en willen dit atheïsme opdringen aan anderen. De statische onderzoeksresultaten van BRIDGE tonen dat de 'This Wordly' omwille van het item exclusivisme het onderscheid tussen pluralistisch atheïsme en normatief atheïsme rechtvaardigt.

3.6.4. Conclusie

Er zijn heel wat gelijkenissen vast te stellen tussen het Bridge-onderzoek en het vergelijkbare internationale onderzoek. Zo stelt ieder onderzoek vast dat identificatie met de 'traditionele' religies doorheen de jaren afneemt en dat de pluraliteit toeneemt. Zowel het Bridge-onderzoek als het Onderzoek Generation Z als het onderzoek van John Vitek stellen vast dat de groep die zich niet tot een bepaalde levensbeschouwing laat rekenen de grootste geworden is. Toch verschilt de invulling enigszins. Daar het Bridge-onderzoek de 'algemeen-religieuze groep' als een duidelijke levensbeschouwelijke categorie beschouwd, niet gelinkt aan een bepaalde levensbeschouwelijke traditie (noch christelijk, noch atheïstisch), heeft het Onderzoek Generation Z het zonder meer over mensen 'zonder religie'. Zo gaat men voorbij aan de ideeën en opvattingen die leven in de groep 'geen religie': sommigen die openstaan voor transcendentie worden zo niet gescheiden van anderen die niets met religie en transcendentie te maken willen hebben. Dit heeft men enigszins gecorrigeerd in het onderzoek dat erop volgde, toch heeft die vernieuwde classificatie het onderscheid tussen wat in het Bridge-onderzoek genoemd werd – pluralistisch atheïsme en normatief atheïsme, niet gemaakt. Het onderzoek van John Vitek heeft een andere uitgangspunt: het spreekt over 'no religious affiliation', in plaats van 'no religion'. Zodoende drukt men vooral het gebrek aan band met een religie uit, en spreekt men zich in die classificatie weinig uit over de opvattingen die respondenten hebben. Concrete opvattingen van jongeren en jongvolwassen worden in via andere vragen dan wel onderzocht, een concrete uitgewerkte classificatie komt er niet.

Tijdens het ontwerpen van de categorisatie van dit project, hebben de onderzoekers van de KU Leuven zich goed ingelezen in het werk van internationale collega's. Zo werd de vraag naar de band met het katholieke geloof / de Kerk geïnspireerd door de opgesomde redenen van disaffiliation in het onderzoek van John Vitek. De categorieën die het Bridge-onderzoek gebruikt, zijn zo naast de andere classificaties te leggen. Toch heeft het Bridge-onderzoek een geheel nieuwe classificatie opgesteld, die statistisch en empirisch verankerd is.

Het is een nieuwe classificatie die ook volledig geworteld is binnen de Vlaamse context en rekening houdt met de geschiedenis. In tegenstelling tot de andere onderzoeken heeft het Bridge-onderzoek niet louter het lidmaatschap of de zelfidentificatie als uitgangspunt genomen voor de classificatie, maar wel de gegeven antwoorden op tal van vragen in de vragenlijst. Deze berekening was arbeidsintensief, maar is tegelijk genuanceerd en stelt de onderzoekers in staat om verder te kijken.

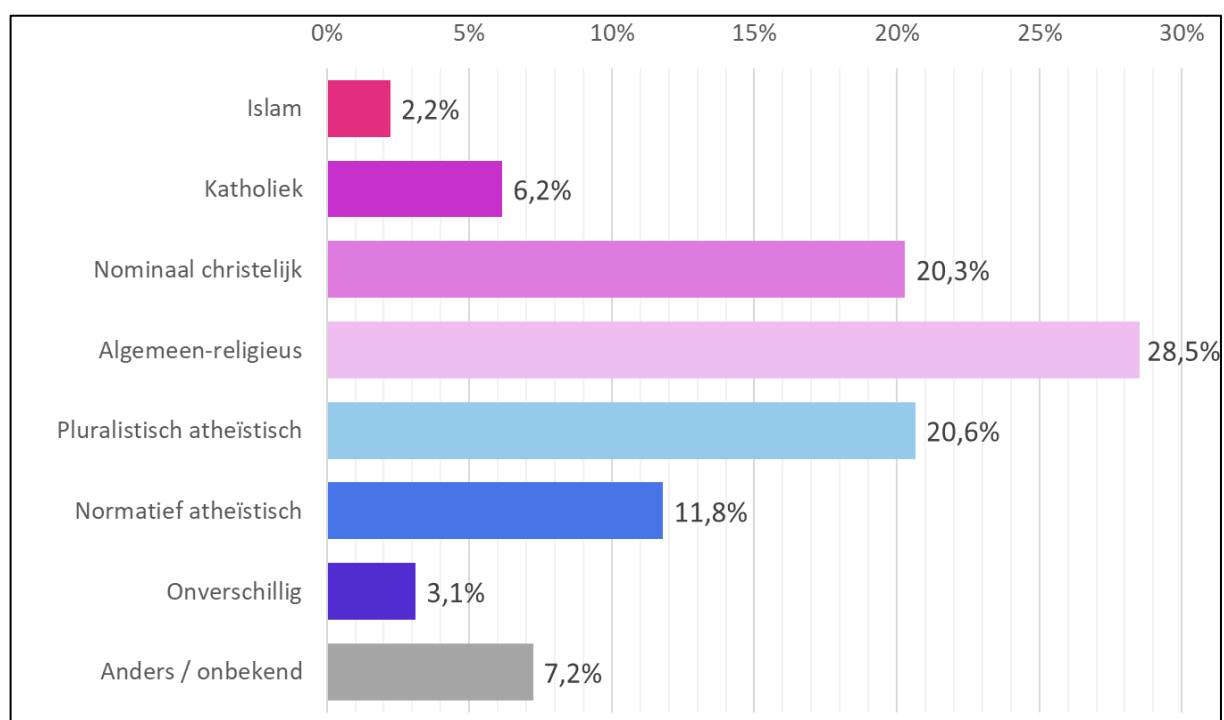
Het Bridge-onderzoek heeft een geheel nieuwe classificatie opgesteld, die statistisch en empirisch verankerd is.

3.7. Overzicht algemene vragen

Nu de categorieën duidelijk zijn kan men de verschillen tussen de categorieën ook scherper stellen. Dit kan aan de hand van de diverse vragen die hier als volgt voorgesteld worden. Eerst wordt de algemene score getoond, vervolgens de opdeling per categorie en tenslotte de spreiding binnen de categorie.

3.7.1. Identificatievragen

De respondenten uit dit onderzoek kunnen opgedeeld worden volgens volgende categorieën

Figuur 65: Indeling per levensbeschouwelijke categorie

3.7.1.1. Zelfidentificatie

Respondenten werden ingedeeld in categorieën op basis van verschillende elementen, waaronder de zelfidentificatie. Wie zich echter bijvoorbeeld 'katholiek' noemt, doet dit soms omdat hij/zij gedoopt is. De verdere invulling kan tonen dat deze respondent zich katholiek noemt, maar niet al te veel waarde hecht aan de levensbeschouwing en dus eerder hoort in de categorie algemeen-religieus.

Van de mensen die zichzelf identificeren als 'Rooms-katholiek' komt 16% uit de groep 'katholiek', 41% is nominaal christelijk en 36% eerder algemeen-religieus. De zelfidentificatie als Rooms-katholiek is dus erg breed en doet de vraag rijzen wat 'katholiek zijn' dan nog betekent³³.

Wie zich gewoon religieus noemt wordt grotendeels bij nominaal-christelijk 25% en 61% bij algemeen-religieus geplaatst.

Wie zichzelf atheïstisch noemt is eerder(57%) normatief atheïstisch dan pluralistisch atheïstisch.

Zoals de term katholiek een (te) brede term is, zo is ook vrijzinnigheid een zeer brede term. Deze groep is niet aanwezig bij de katholieke kern, maar 45% heeft er soms een raakvlak mee (nominaal-christelijk 9%) en algemeen-religieus (36%). 49% van de vrijzinnigen is echt atheïstisch (33% pluralistisch en 16% normatief atheïstisch). Termen als 'vrijzinnig' en 'humanisme' sluiten geen religieuze banden uit. 45% van de respondenten die zich vrijzinnig noemden en 33% van zij die zich humanist noemden, worden in het diepgaander onderzoek ingedeeld bij 'religieuze' categorieën zoals nominaal christelijk en algemeen-religieus.

	Islam	Katholiek	Nominaal christel	Algemeen-religieus	Pluralistisch atheïstisch	Normatief atheïstisch	Onverschillig	Anders / onbekend	
	C3	C1	C2	C4	C5	C6	C7	C8	
Rooms-katholiek		16%	41%	36%				7%	100,0%
Oosters-Katholiek								100%	100,0%
Anglicaans									0,0%
Orthodox								100%	100,0%
Pinkstergemeente		100%							100,0%
Protestants		100%							100,0%
'Gewoon christelijk'		16%	44%	29%				12%	100,0%
Islam	100%								100,0%
Jodendom									0,0%
Boeddhisme									0,0%
Hindoeïsme								100%	100,0%
'Gewoon religieus'		4%	25%	61%				11%	100,0%
Ietsisme			20%	34%	33%	10%	1%	2%	100,0%
Animisme / sjamanisme / spiritisme									0,0%
Spiritueel maar niet religieus			17%	39%	36%	8%			100,0%
Natuurreligie				82%	9%	9%			100,0%
Civiele religie / nationalisme / chauvinisme				50%	50%				100,0%
Wicca / moderne heksery / natuurlijke magie				75%		25%			100,0%
Astrologie / sterrenwielarij				40%	40%			20%	100,0%
Vrijzinnigheid			9%	36%	33%	16%	3%	2%	100,0%
Humanisme			7%	25%	38%	18%	5%	7%	100,0%
Agnosticisme / scepticisme			5%	32%	39%	16%	8%		100,0%
Materialisme					50%	50%			100,0%
Hedonisme					67%	17%	17%		100,0%
Atheïsme					32%	57%	2%	9%	100,0%
Vrijmetselarij / de loges									0,0%
Onverschillig					42%	31%	15%	11%	100,0%
Nihilisme					17%	17%	50%	17%	100,0%
Anders								100%	100,0%

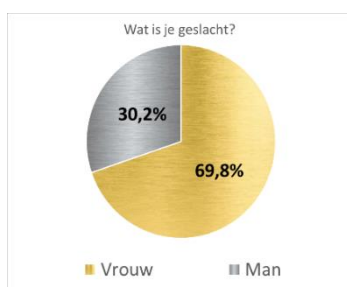
Figuur 66: De levensbeschouwelijke zelf-identificatie verschilt met wat andere onderzoeksvragen tonen

³³ Dat respondenten zich makkelijk katholiek noemen is een interessant onderzoeksonderwerp: Komt dit omdat er onvoldoende verwachtingen vanuit de katholieke kerk worden gesteld? Of wordt in het onderwijs en verenigingen een erg vaag beeld van katholiek-zijn vooropgesteld?

Mogelijke conclusies zijn dat de levensbeschouwelijke classificaties die men gebruikt om zichzelf te identificeren niet zo eenduidig zijn als men vermoedt. Een humanist kan zowel atheïstisch zijn als algemeen religieus en datzelfde geldt voor iemand die zich vrijzinnig noemt.

In tegenstelling tot alle andere categorieën konden al wie zich als moslim identificeerde, ook in de categorie 'islam' ingedeeld worden. Dit wil zeggen dat hun levensbeschouwing een grotere impact heeft op het beleven en bekijken van hun leefwereld, zowel ethisch, spiritueel als via de rituelen"

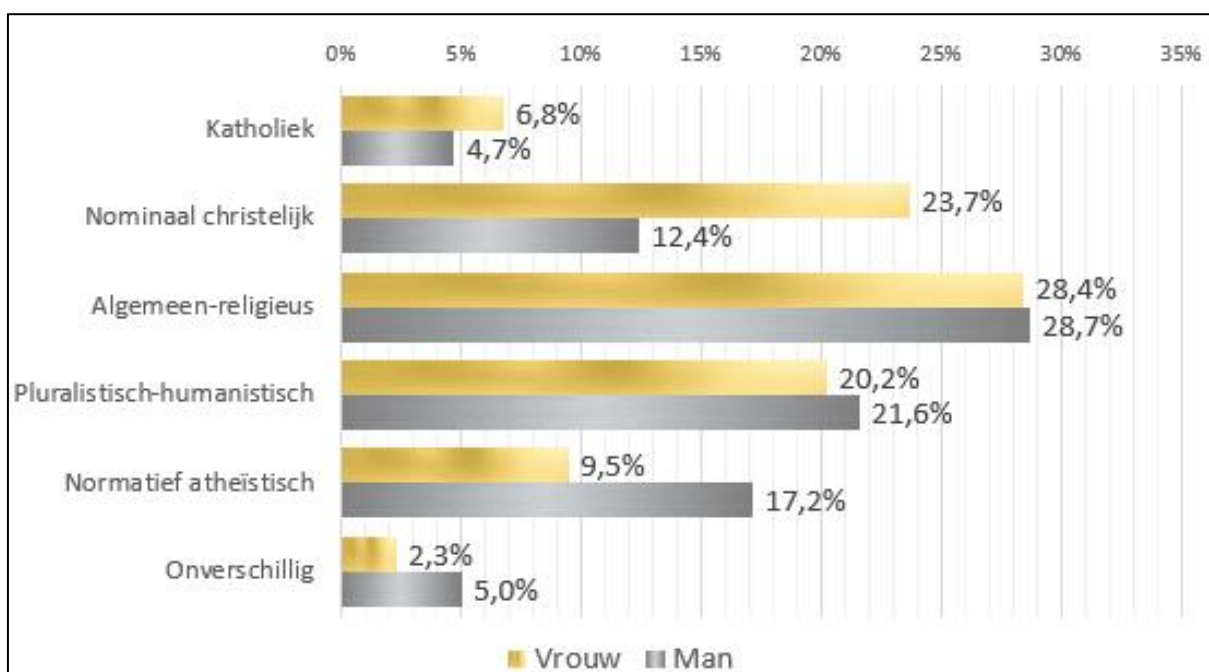
3.7.1.2. Man-vrouw verhouding

In het onderzoek zijn er globaal 30,2% man, 69,8% is vrouw. De verhouding globaal is dat waar er 1 man staat er 2 vrouwen horen te staan.

Figuur 67: Indeling van respondenten per geslacht

Onderstaande tabel bevat de categorie "andere" (7,2%) niet. Men ziet de verhouding per categorie per geslacht (100% vrouwen, 100% mannen). Vrouwelijk respondenten zijn relatief vertegenwoordigd in de categorieën 'katholiek' en 'nominaal christelijk'. Mannen zijn zelfs dubbel zoveel aanwezig bij de normatief atheïstische groep³⁴. Toch dient er voorzichtig omgesprongen te worden bij het nemen van conclusies.

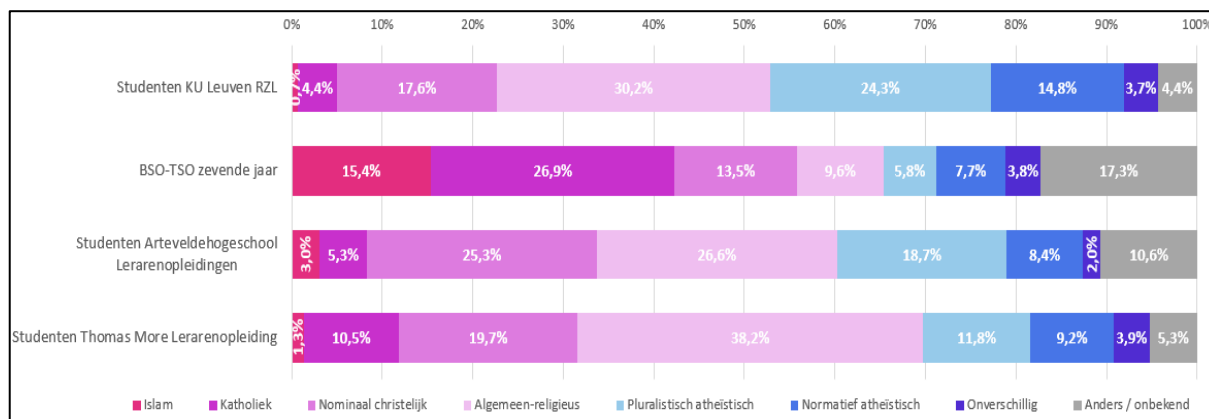

Figuur 68: Indeling per levensbeschouwelijke categorieën en geslacht: mannen iets meer atheïstischer?

³⁴ Is dit is een verder onderzoek waard? Is er een verklaring te vinden voor het feit dat religie meer verbonden wordt met een vrouwelijke context? Opvallend is dat in de resultaten van de aangehaalde onderzoeken Generation Z – AGZ en het onderzoek van John Vitek dit niet als een significant item wordt aangehaald.

3.7.1.3. Opleiding

De opdeling van de categorieën, naar gelang het opleidingsniveau, heeft volgend resultaat.

Figuur 69: Verdeling per opleiding per levensbeschouwelijk profiel: opvallende BSO-TSO score

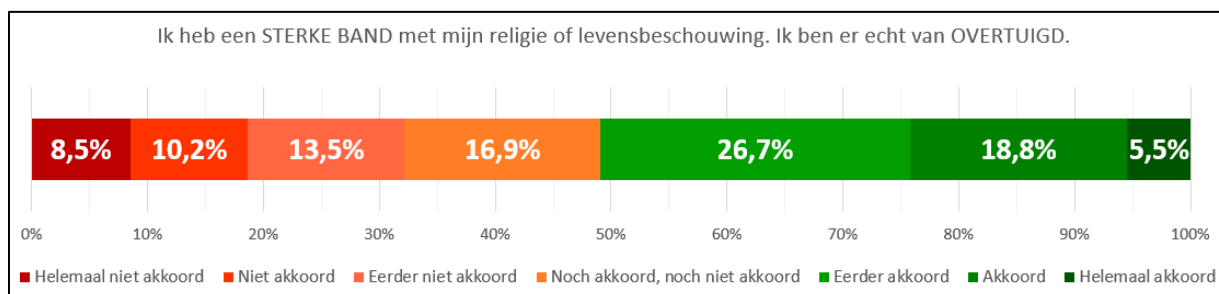
Globaal gezien bekend 28.7% van de respondenten zich tot een religieuze categorie (islam, katholiek of nominaal christelijk), wat bijna evenveel is dan de groep ‘algemeen religieus’ (28.5%). Dit betekent dus dat 57.2% van de jongvolwassenen zich openstelt voor transcendentie³⁵. Er zijn echter duidelijke verschillen naar gelang opleidingsniveau. 22.7% van de respondenten in een universitaire opleiding (studenten KU Leuven RZL) zijn te plaatsen in categorieën met een religieuze context. Bij studenten uit een lerarenopleiding is dit 33.6% (Arteveldehogeschool), bij Thomas More 31.5%.

³⁵ Mogelijk verder onderzoek zou kunnen nagaan welk effect een hogere opleiding of de maatschappelijke rol (vanaf 18j kan een jongere meer) heeft op de levensbeschouwing. De periode van hogere studies is een periode waar jongvolwassenen een eigen identiteit ontwikkelen en meer vrijheid krijgen om eigen keuzes maken (studiekeuze, invulling vrije tijd, relaties ...).

3.7.2. Levensbeschouwelijke band en dimensies

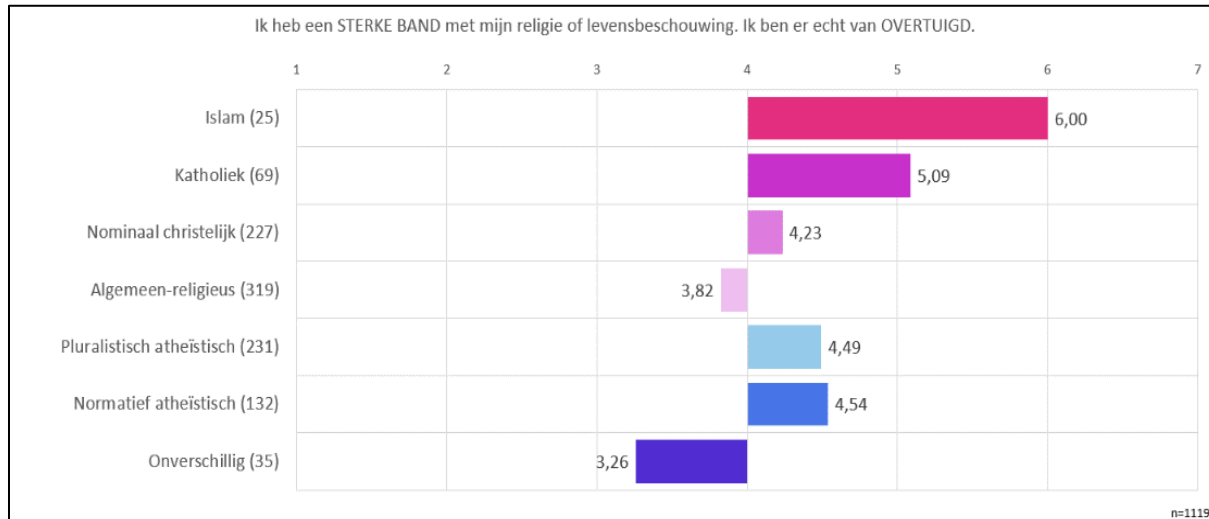
3.7.2.1. Band met de eigen levensbeschouwing

Iets meer dan 50% is eerder akkoord met de stelling zij met de levensbeschouwing een sterke band hebben.

Figuur 70: Percentiel resultaten mbt band met de eigen levensbeschouwing

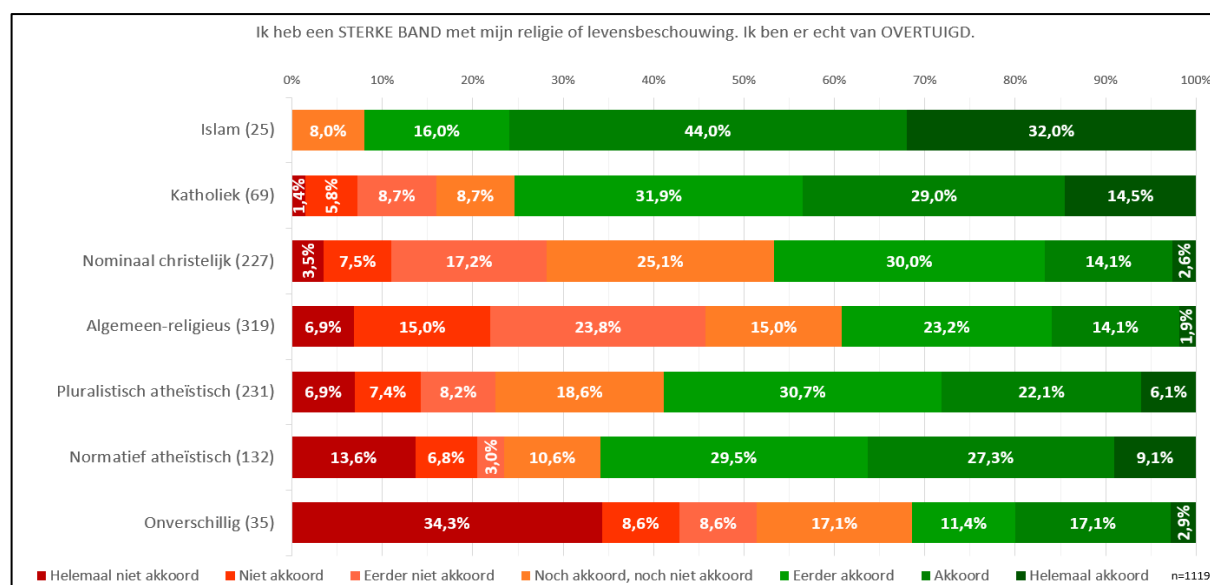
Dit is vooral van toepassing voor zij die katholiek zijn (gemiddeld 5 - eerder akkoord) of moslim (6 akkoord). Wie onverschillig is zal uiteraard geen sterke band hebben met een levensbeschouwing. Merk ook de houding op van wie algemeen-religieus is, de band met een levensbeschouwing is er minder sterk.

Figuur 71: Band met de eigen levensbeschouwing per levensbeschouwelijk profiel

De gedetailleerde grafiek toont de spreiding binnen elke categorie.

Interessant hierin is het verschil binnen het atheïsme. Normatieve atheïsten hebben duidelijk een sterkere band met hun levensbeschouwing dan de pluralistische atheïsten: 36,4 % van de normatieve atheïsten is minstens akkoord met de stelling, bij pluralistische atheïsten is dat slechts 28%³⁶.

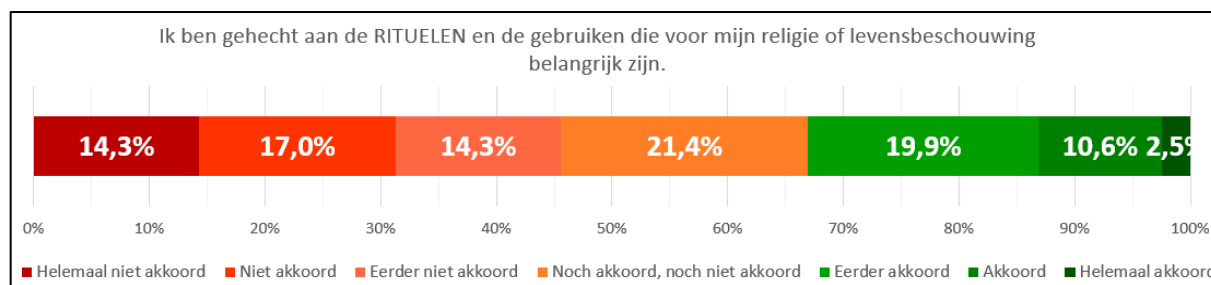

Figuur 72: Band met de eigen levensbeschouwing - percentiel per levensbeschouwing

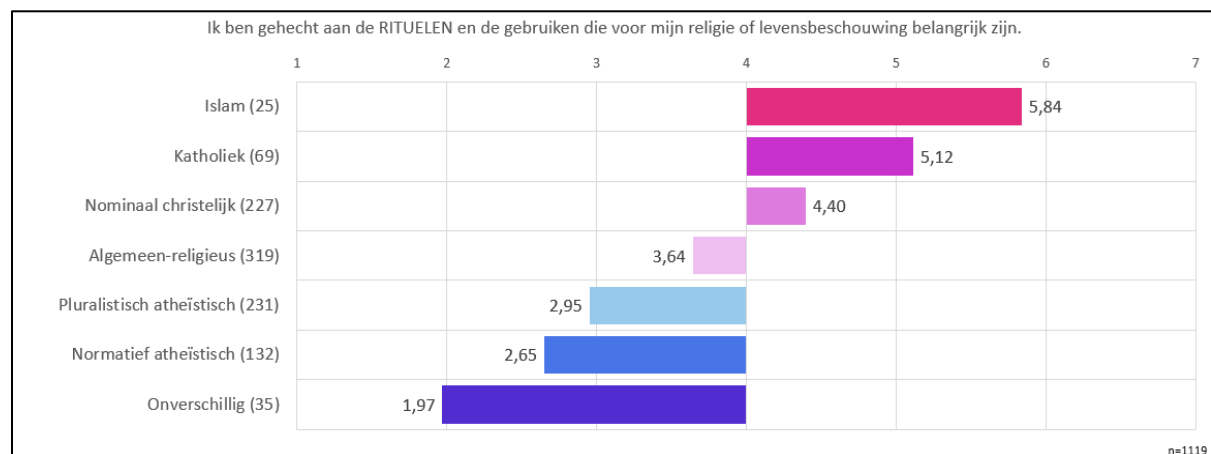
³⁶ Bijzonder vreemd is dat van de normatieve atheïsten 13% zegt geen band te hebben met eigen levensbeschouwing. Beschouwen zij de eigen visie als geen levensbeschouwing? Is hun atheïsme vooral een algemene ontkenning van enige transcendentie, zonder verder te reflecteren op mogelijke effecten op zelfbeeld, wereldbeeld? Beschouwen zij alles rond levensbeschouwing als religieus klinkend? Of is het atheïstisch denken zo ongeordend dat het niet als een volwaardige levensbeschouwing soms ervaren wordt? Zie John GRAY, *Seven Types of Atheism*, London, Allen Lane, 2018.

3.7.2.2. Band met rituelen

Slechts 25% van de respondenten is eerder akkoord tot helemaal akkoord met de stelling dat zij gehecht zijn aan rituelen. Er is echter een groot verschil tussen de levensbeschouwelijke categorieën.

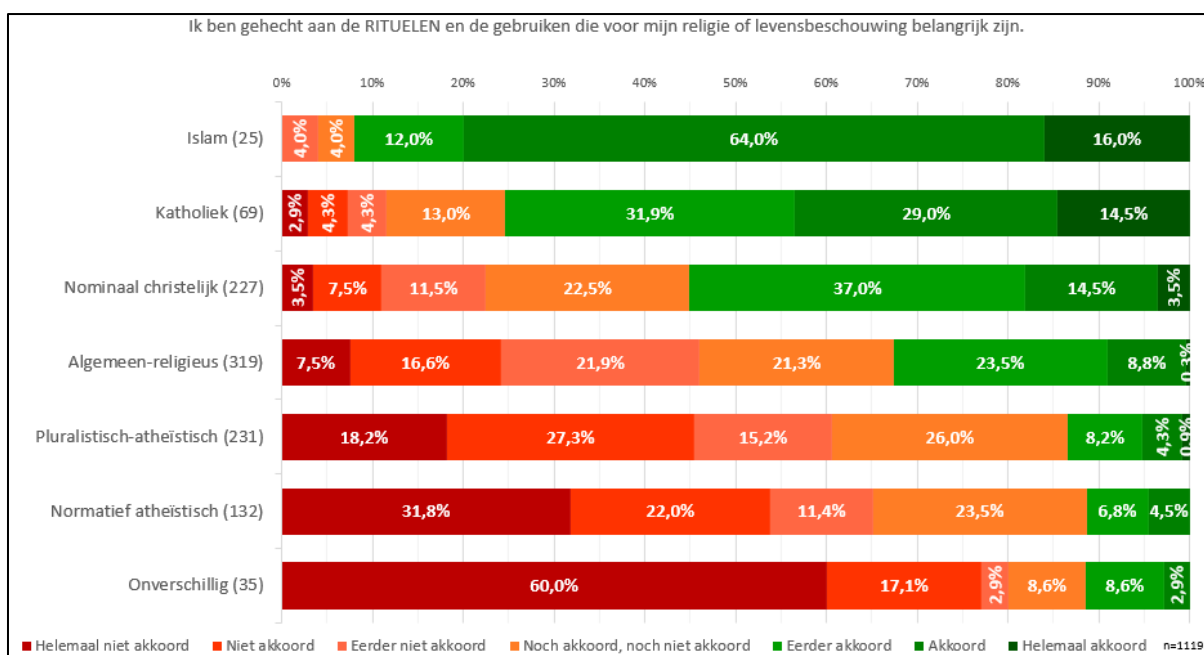

Figuur 73: Percentiel resultaten mbt band met rituelen

Figuur 74: Band met de rituelen per levensbeschouwing

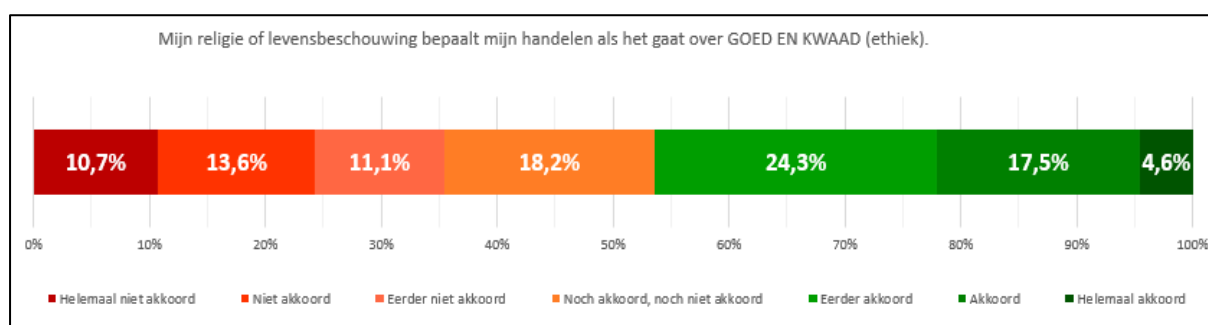
Wie tot een meer expliciet religieuze categorie behoort, hecht meer belang aan rituelen. De 'omslag' van eerder akkoord naar niet akkoord is te vinden tussen nominaal christelijk en algemeen-religieus. Wie algemeen-religieus is eerder geen belang aan rituelen. De meest opvallende groep is zij die zich onverschillig noemen: zij stellen zijn akkoord dat rituelen voor zichzelf onbelangrijk zijn. De gedetailleerde grafiek toont dat zelfs 60% van de onverschilligen rituelen onbelangrijk vinden. Dezelfde grafiek toont dat bij de categorie islam / katholiek rituelen een grotere rol spelen. Meer dan 75% uit deze groepen is minstens eerder akkoord met de stelling dat zij gehecht zijn aan rituelen.

Figuur 75: Band met de eigen rituelen – percentagegrafiek per levensbeschouwing

3.7.2.3. Ethisch handelen

In welke worden ethische beslissingen of keuzes inzake goed en kwaad bepaald door de levensbeschouwelijke context? Wordt er rekening mee gehouden. De vraag in het onderzoek luidde: Mijn religie of levensbeschouwing bepaalt mijn handelen als het gaat over GOED EN KWAAD (ethiek).

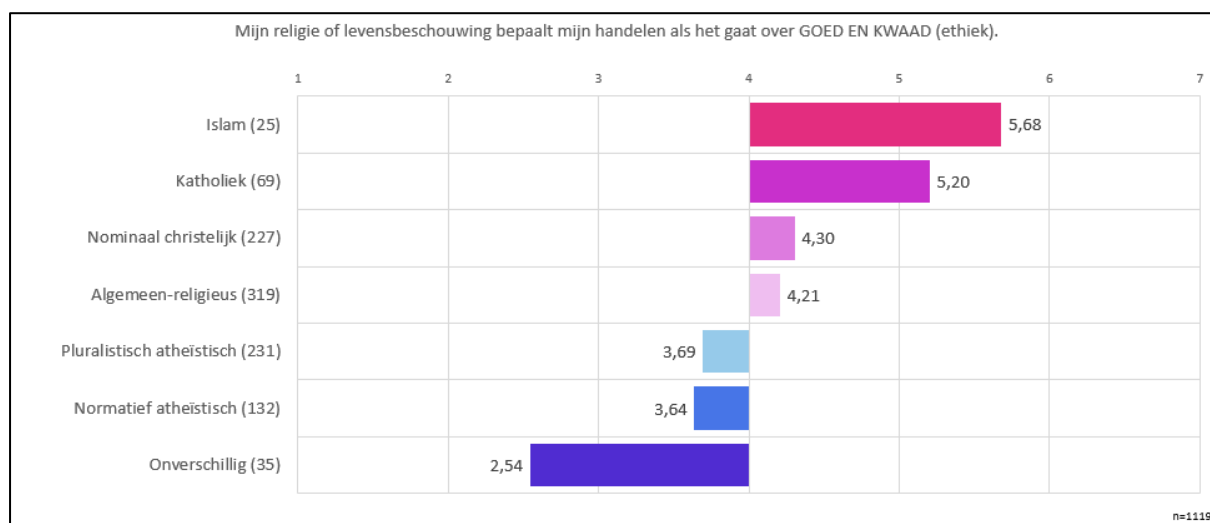
Figuur 76: Percentagegrafiek - belang van levensbeschouwing voor het ethisch handelen

Iets minder dan 50% gaat minstens eerder akkoord met deze stelling.

Dit is een hogere score dan rituelen maar is wellicht te verklaren in het feit dat bij een atheïstische rituelen minder voorkomen en terwijl het vrijzinnig humanisme als ethisch gedachten wel goed past bij het atheïsme. Vrijzinnig humanisme wordt zelfs vereenzelvigd met atheïsme, terwijl het vrijzinnig humanisme vooral wijst op het moreel principe om de mens centraal te stellen en de beslissing 'vrijzinnig' te nemen en niet te laten beïnvloeden door andere partijen.

Opmerkelijk is de houding van wie in de algemeen-religieuze categorie hoort. Bij deze respondenten heeft de levensbeschouwing toch een impact op de ethische reflectie, terwijl rituelen

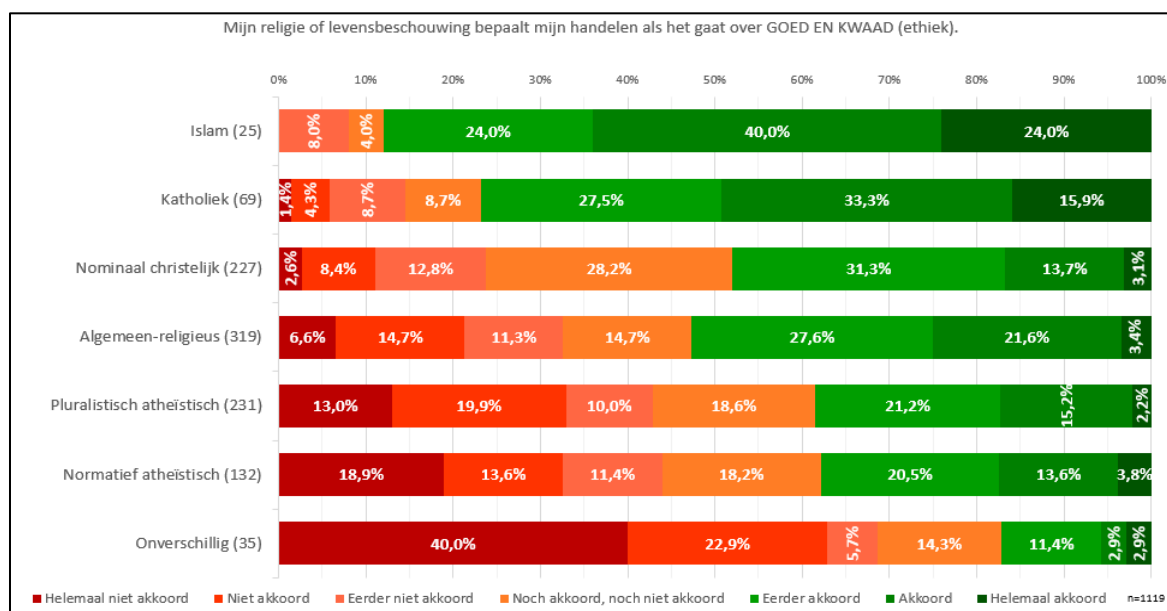
voor die groep geen belang had. Atheïsten scoren op dit item gemiddeld 3,6 en zij schuiven op naar de groep die inzake ethische beslissingen eerder geen levensbeschouwelijke impact toelaat. Bij

Figuur 77: Belang van levensbeschouwing voor het ethisch handelen per levensbeschouwelijk profiel

onverschilligen is dit een norm.

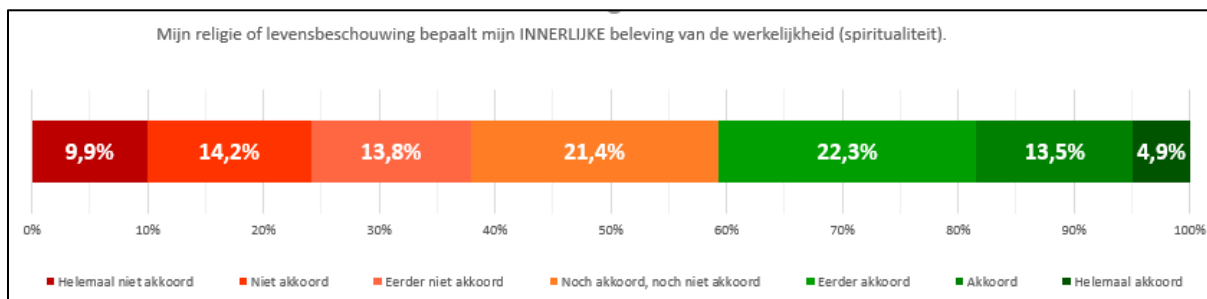
De grafiek met de spreiding laat zien dat respondenten uit de algemeen-religieuze categorie hoger scoren dan respondenten uit de nominaal-christelijke groep. Tegelijk valt de hoge score van katholieken en moslims op: respectievelijk 75% en 88 % is minstens eerder akkoord en bij 15% katholieken en 24% is de impact van levensbeschouwing op het ethisch handelen zeer groot.

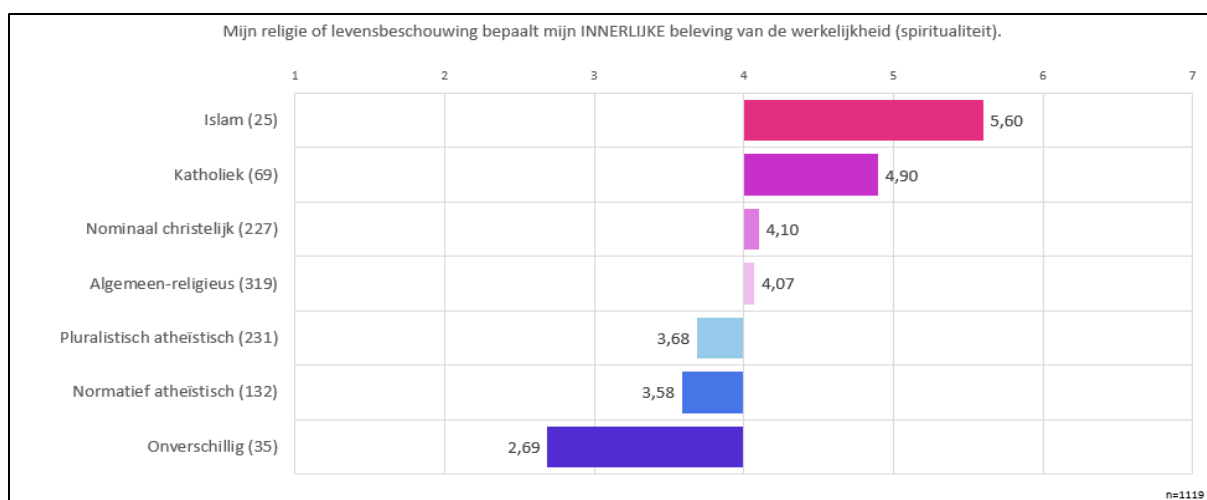
Figuur 78: Percentagegrafiek: belang van levensbeschouwing voor het ethisch handelen per levensbeschouwelijk profiel

3.7.2.4. Innerlijke beleving

In welke mate kleurt de levensbeschouwing de eigen innerlijk beleving van de werkelijkheid? Respondenten moesten zich al of niet akkoord verklaren met de volgende stelling: Mijn religie of levensbeschouwing bepaalt mijn INNERLIJKE beleving van de werkelijkheid (spiritualiteit). 40% van de respondenten geeft aan minstens eerder akkoord te zijn, 18 % van deze groep is minstens akkoord.

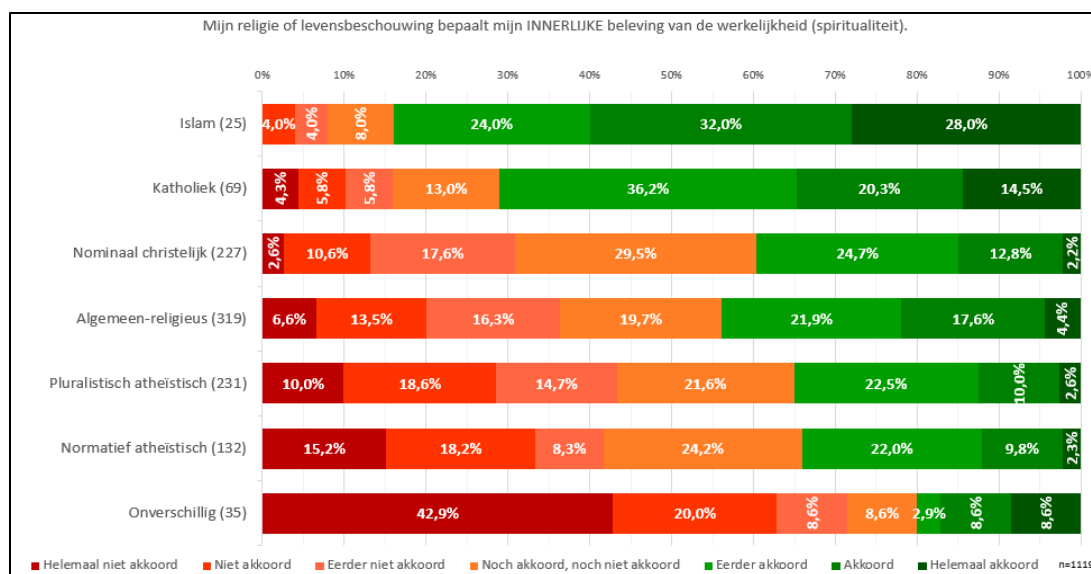
Figuur 79: Percentagegrafiek mbt het belang van levensbeschouwing voor de innerlijke beleving

Figuur 80: Belang van levensbeschouwing voor de innerlijke beleving per levensbeschouwing

Vooraf respondenten uit de categorieën Islam en katholiek zijn het ermee eens dat de levensbeschouwing een impact heeft op de innerlijke beleving.

Meer dan 70% (bij Islam zelfs 86%) uit de categorie Islam of katholiek kijkt de wereld vanuit de eigen levensbeschouwing. Bij de categorie nominaal christelijk of algemeen religieus is dit geen 40%, net iets hoger dan respondenten uit de atheïstische categorieën.

Figuur 81: Percentielresultaten per levensbeschouwelijk profiel mbt belang van levensbeschouwing voor innerlijke beleving

3.7.2.5. Conclusie

De mean-scores van de verschillende dimensies van een levensbeschouwing zijn op zich weinig zeggend. De scores bevinden zich telkens rond het nulpunt, 4. De resultaten zijn echter veel interessanter wanneer ze opgedeeld worden per levensbeschouwelijke categorie.

De resultaten op de vraag of men een sterke band heeft met de eigen levensbeschouwing zijn opvallend. Er wordt een tendens zichtbaar. Moslims, nog meer dan katholieken, zijn echt overtuigd van hun levensbeschouwing. Nominaal christenen daarentegen laten een nauwelijks positieve score optekenen. Algemeen religieuzen kennen een dieptepunt, daarna stijgt de score opnieuw bij de atheïsten. Onverschilligen laten niet verrassend een zeer zwakke band optekenen. Het is echter duidelijk dat hoe normatiever de levensbeschouwing is, hoe sterker de band is met die levensbeschouwing. Het is daarom logisch dat de algemeen-religieuzen, die zich openstellen voor transcendentaleiteit maar iedere religieuze traditie schuwen, de mist sterke band hebben, op de onverschilligen na.

De andere dimensies van een levensbeschouwing kennen allen dezelfde tendens: een sterke positieve score wordt waargenomen bij de religieus, die daarna stelselmatig afneemt bij meer seculiere levensbeschouwingen. Zo zijn de resultaten bij de vraag omtrent de gehechtheid aan rituelen overduidelijk: enkel de moslims, katholieken en nominaal christenen antwoorden positief. De algemeen-religieuzen wijzen, net zoals de atheïstische groepen en de onverschilligen, het belang van rituelen af. Rituelen zijn dus zuiver een religieuze aangelegenheid. Eenzelfde tendens is merkbaar bij de vraag omtrent goed en kwaad. Hier zullen algemeen-religieuzen echter een licht positief antwoord op geven. Onverschilligen daarentegen zijn ook in ethiek niet geïnteresseerd. Tot slot, de innerlijke beleving is enkel voor moslims en katholieken van belang. De scores van de nominaal christenen en de algemeen-religieuzen liggen heel dicht bij elkaar, al zijn ze maar nipt positief.

De verschillende opgesomde dimensies (band met de eigen levensbeschouwing, rituelen, ethiek, innerlijke beleving) blijken niet echt 'dimensies van een levensbeschouwing' te zijn, maar vooral 'dimensies te zijn die herkenbaar zijn voor wie religieus profiel heeft'.

Levensbeschouwingen met een religieus profiel geven sneller aan dat hun levensbeschouwing impact heeft op ethische aspecten, maar ook op de innerlijke beleving van de werkelijkheid.

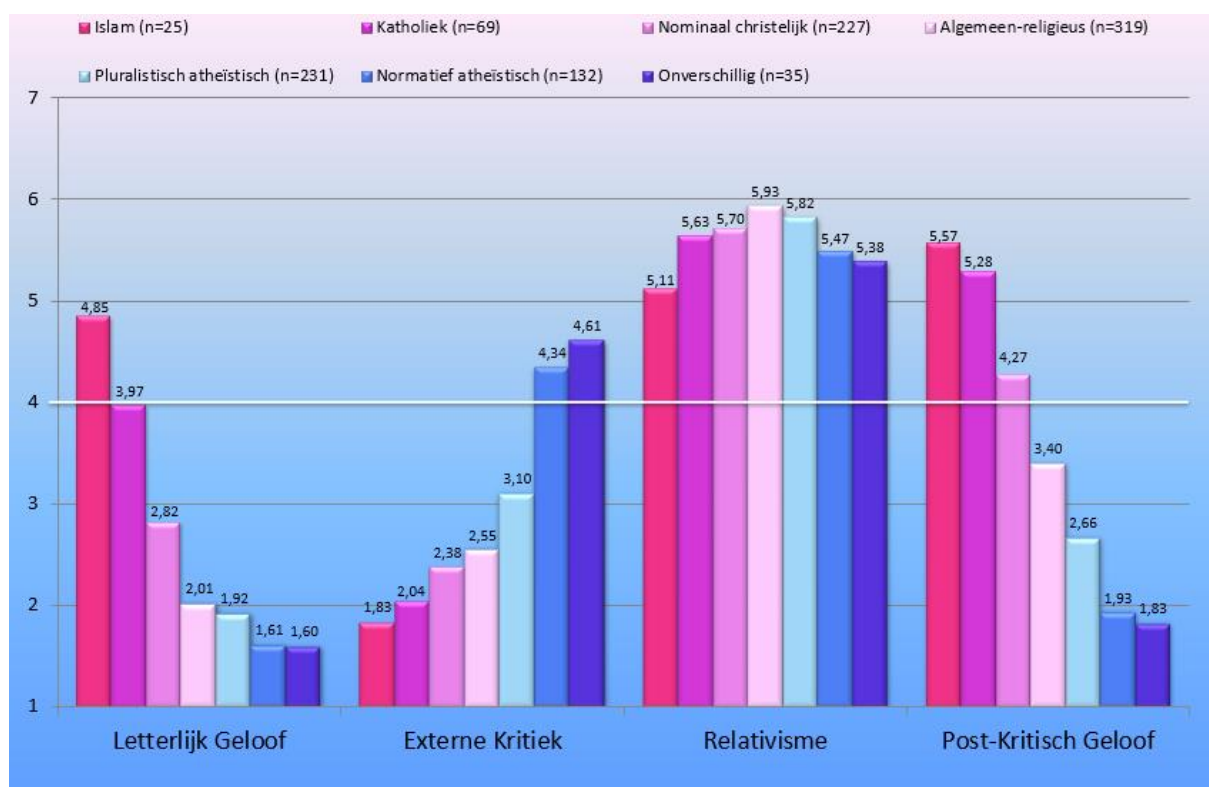
3.7.3. PKG-schaal per levensbeschouwelijke categorie

Hoe zijn de categorieën verdeeld over de PKG-schaal? De PKG-schaal werd reeds bij de beschrijving van elke categorie voorgesteld. Het overzicht toont dat het relativisme een hoge score heeft. Eerder werd aangegeven dat dit relativisme goed geïnterpreteerd moet worden en eerder gezien moet worden als een bewustzijn van de contingentie en eigen positie te midden van heel wat andere levensbeschouwelijke posities. Het onderscheid tussen onverschilligen en normatieve atheïsten is inzake PKG-schaal miniem. Het is door meer in te gaan op andere vragen zoals impact van de levensbeschouwing, rol van rituelen, ethiek en ervaring dat ze te onderscheiden zijn. Het verschil tussen pluralistische atheïsten en normatieve atheïsten valt net wel op in de PKG-schaal. Pluralistische atheïsten staan meer open voor pluraliteit (licht hogere score in relativisme) en scoren merkkelijk lager inzake externe kritiek. Respondenten uit de categorie algemeen-religieus scoren het hoogst inzake relativisme. Er is een hogere PKG-score (3,40) dan externe kritiek (2,55).

Verder valt op dat de moslims, hoewel ze een kleine groep uitmaken in de steekproef, een eigenzinnig profiel hebben. Ze zijn de enige groep met een positief letterlijk geloof. Toch wordt dit gecombineerd met een duidelijke positieve appreciatie voor relativisme, terwijl het Post-kritische geloof de grootste waarde is. Het letterlijk geloof heeft duidelijk het Post-kritisch geloof ondersteund. Bij de katholieken is het letterlijk geloof een stuk lager, hoewel nog groot, wat resulteert in een Post-kritisch geloof dan kleiner is dan het relativisme.

Respondenten uit de categorie algemeen-religieus scoren het hoogst inzake relativisme.

Er zijn twee 'soorten bewegingen' in onderstaande tabel. De eerste soort is het eenduidig dalen of stijgen naargelang het type levensbeschouwing. Bij letterlijk geloof en post-kritisch geloof geldt de regel: hoe geloviger de levensbeschouwelijke categorie, hoe hoger de score op de betreffende geloofsstijl. Bij externe kritiek is het exact het omgekeerde: hoe geloviger de levensbeschouwelijke categorie, hoe lager de score op externe kritiek. De tweede soort beweging is een 'bergbeweging': bij relativisme stijgt de score naarmate de levensbeschouwelijke categorieën minder gelovig zijn, de algemeen-religieuze groep vormt de top, waarna de scores opnieuw dalen bij de atheïstische groepen en de onverschilligen. Dergelijke beweging is ook merkbaar bij de vragen omtrent de superioriteit van de eigen levensbeschouwing en het vermijden van interlevensbeschouwelijke gesprekken, wat later in dit rapport nog besproken wordt.

Figuur 82: PKG-schaal per levensbeschouwelijke categorie

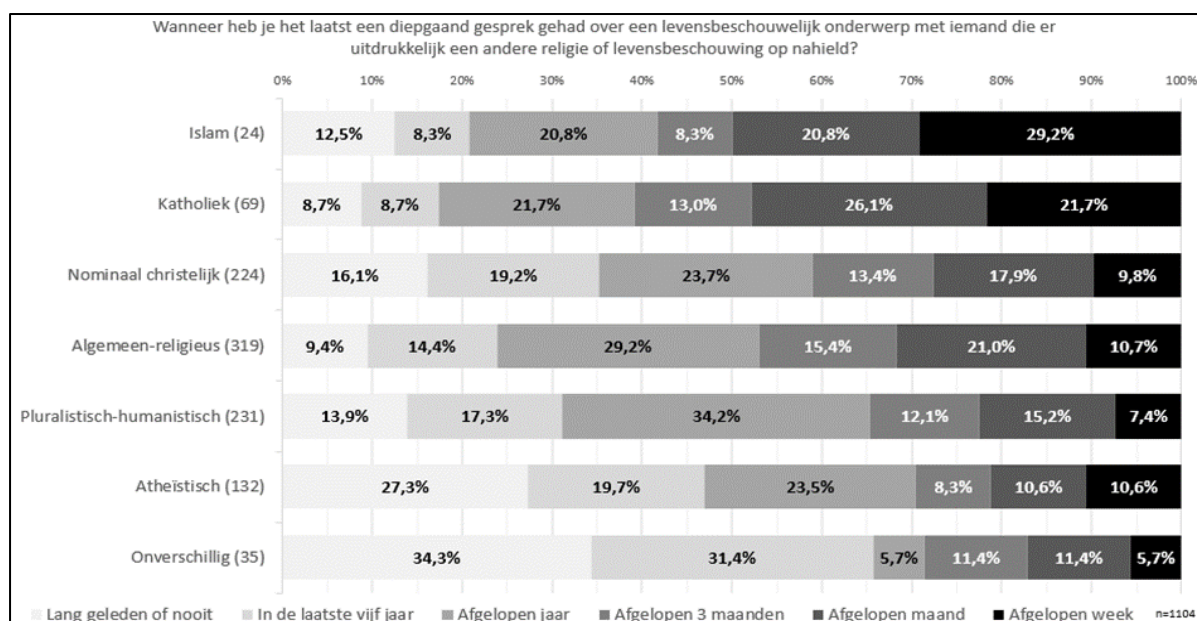
Moslims zijn de enige met een positief letterlijk geloof, en een Post-kritisch geloof dat groter is dan het relativisme.

3.7.4. Interlevensbeschouwelijke dialoog

In het onderzoek werd specifiek ingegaan op de interlevensbeschouwelijke dialoog. Een element uit het levensbeschouwelijk profiel behelst onder meer de openheid voor andere levensbeschouwingen. Daarenboven is sinds 2010 in het Vlaamse onderwijs meer aandacht gegaan naar die interlevensbeschouwelijke dialoog. Verschillende Erkende erediensten en (vrijzinnige) verenigingen kwamen immer overeen om een gezamenlijk project rond Interlevensbeschouwelijke dialoog uit te werken. De Vlaamse Overheid steunde dit initiatief waardoor sinds 2010 de eerste ILC-projecten in het Vlaamse onderwijs officieel uitgerold werden. Scholen dienen ILC-projecten te realiseren à ratio van 6u per leerjaar in zowel lager als secundair onderwijs³⁷.

3.7.4.1. Frequentie

Jongvolwassenen hebben op regelmatige basis een diepgaand gesprek met andersdenkenden. Merk wel op dat deze vragenlijst is afgenomen van september tot december 2020. De coronacrisis heeft zodoende heel wat impact gehad op het aantal persoonlijke gesprekken die mensen konden voeren. Meer dan 10% geeft aan de afgelopen week een diepgaand gesprek te hebben gehad over een levensbeschouwelijk onderwijs met een andersdenkende, voor 16,9% was dat de afgelopen maand.

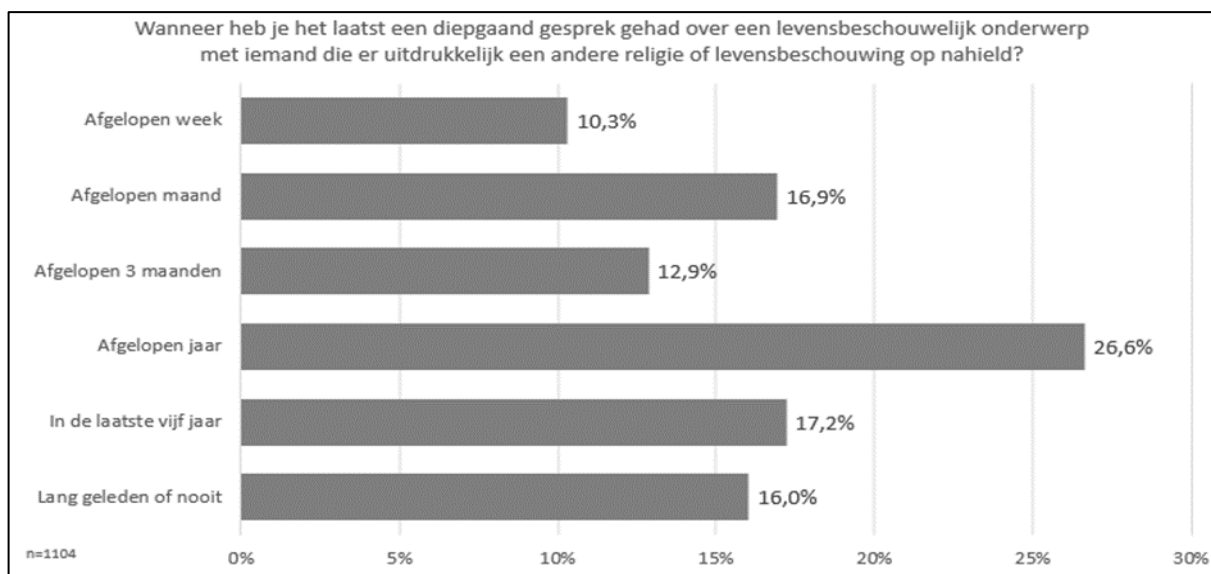
Figuur 83: Frequentie interlevensbeschouwelijke contacten - percentiel resultaten per levensbeschouwing

Bijna zes op tien (59,8%) deed dit het afgelopen jaar of was het nog langer geleden.

Bovendien blijkt dat de meest geëngageerde gelovigen (moslims en katholieken) regelmatig een diepgaand gesprek hebben. Hun percentage bij de som van de antwoordmogelijkheden 'afgelopen week', 'afgelopen maand' en 'afgelopen drie maanden' liggen een stuk hoger dan bij de andere groepen. Dit toont dat het actief betrokken zijn bij een bepaalde

³⁷ Zie THOMAS, *Interlevensbeschouwelijke Dialoog - Thomas - Godsdienstonderwijs.Be*, n.d., [Februari 01, 2021]. Online: <https://www.kuleuven.be/thomas/page/interlevensbeschouwelijk-leren/>. (toegang 28.06.2021).

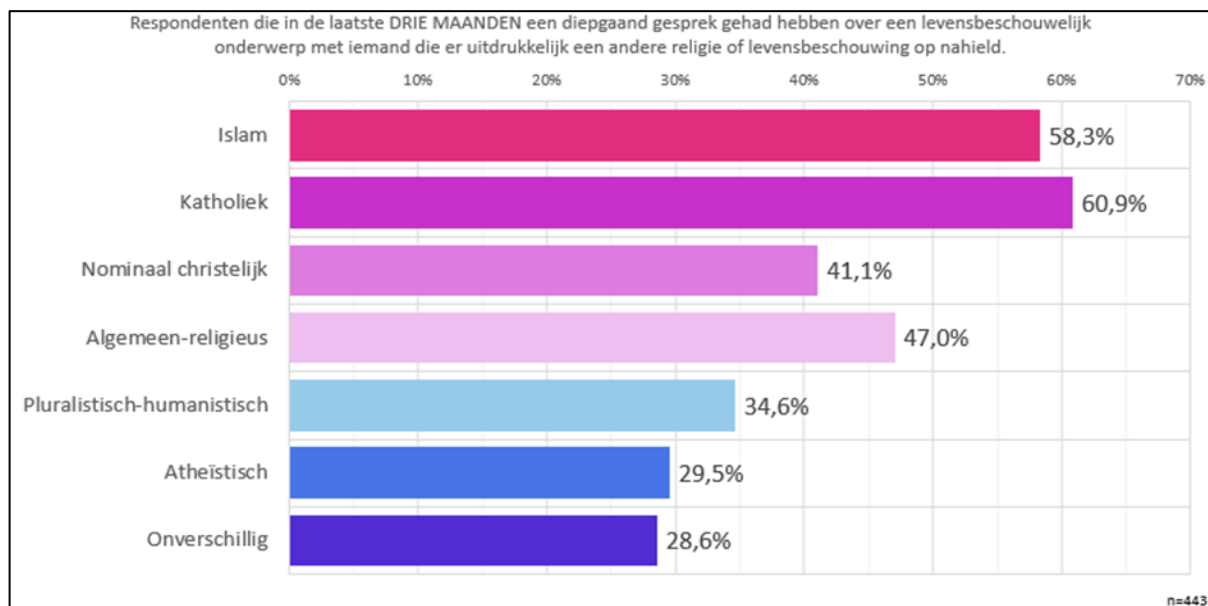
levensbeschouwing interlevensbeschouwelijke dialoog niet in de weg staan. De religieuze groepen weten de eigen levensbeschouwelijke positie zinvol te verbinden met een bestaande traditie, binnen

Figuur 84: Percentages van laatste interlevensbeschouwelijk gesprek

de context van een multiculturele samenleving. Tegelijk is het ook niet verwonderlijk dat katholieken en moslims vaker interlevensbeschouwelijke gesprekken, aangezien zij kleine groepen zijn en dus velen een andere mening hebben dan hen. Maar tot slot blijkt ook dat de algemeen-religieuze groep hoger scoort dan de nominaal-christelijke groep. Staan de respondenten uit de algemeen-religieuze groep iets meer open of meer onbevangen tegenover andere levensbeschouwingen³⁸?

³⁸ Het onderscheid tussen nominaal-christelijk en algemeen-religieus toonde reeds dat wie algemeen-religieus is, meer ongebonden is ten aanzien van de eigen levensbeschouwing. Bij nominaal christenen is er als het ware een historische band met de levensbeschouwing, maar weinig dagelijkse interesse. Ditzelfde onderscheid wordt gemaakt in het onderzoek van Generation Z.

Figuur 85: Percentages per levensbeschouwelijk profiel van zij die in de laatste drie maanden een interlevensbeschouwelijk gesprek hadden

3.7.4.2. Kennis omtrent de eigen levensbeschouwing

De vragen omtrent levensbeschouwing werden opgesteld aan de hand van de indeling van de verschillende Interlevensbeschouwelijke Competenties (ILC's) die door alle erkende levensbeschouwingen onderschreven worden en deel uit maken van de leerplannen.

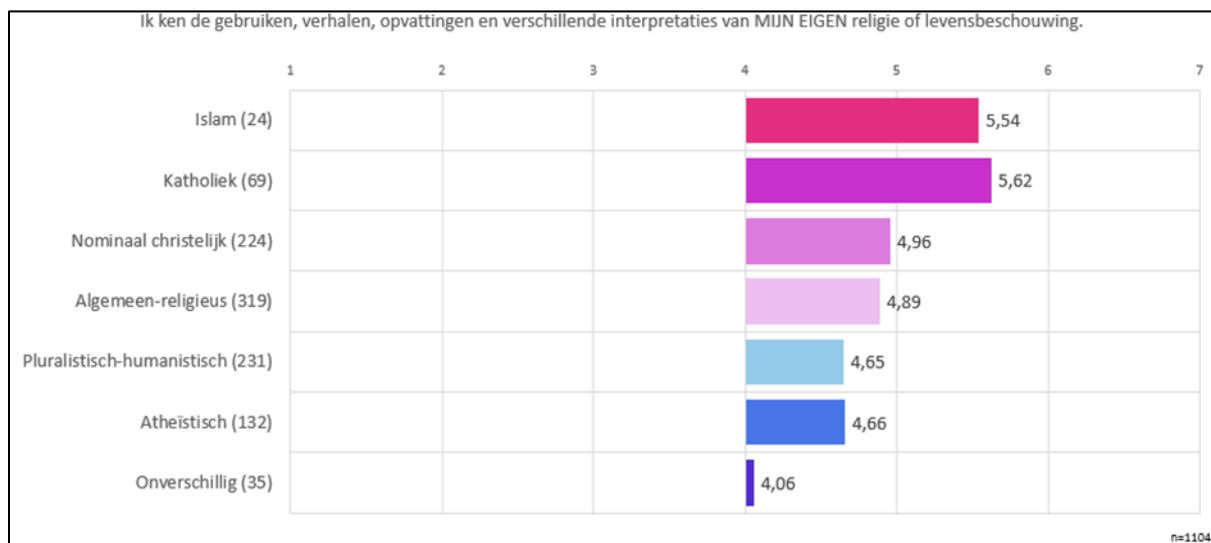
De ILC's kennen drie delen: 'Ik en mijn levensbeschouwing', 'Ik, mijn levensbeschouwing en deze van de ander' en 'Ik, mijn levensbeschouwing en de samenleving'. Deze drie delen worden elk onderverdeeld in een kennis-aspect en een vaardigheden/attitudes-aspect. Deze zes aspecten komen terug in de eerste zes vragen omtrent interlevensbeschouwelijke dialoog in deze vragenlijst³⁹.

³⁹ ILCOS vzw, *Interlevensbeschouwelijke Competenties – Levensbeschouwelijke Vakken*. Be, n.d; <https://www.levensbeschouwelijkevakken.be/interlevensbeschouwelijke-competenties/> (toegang 26.02.2021).

	<u>Ik en mijn levensbeschouwing</u>	<u>Ik, mijn levensbeschouwing en deze van de ander</u>	<u>Ik, mijn levensbeschouwing en de samenleving</u>
<u>Kennis</u>	Vraag 1: Ik ken de gebruiken, verhalen, opvattingen en verschillende interpretaties van MIJN EIGEN religie of levensbeschouwing	Vraag 2: Ik ken de gebruiken, verhalen, opvattingen en verschillende interpretaties van de voornaamste ANDERE religies of levensbeschouwingen in mijn omgeving.	Vraag 3: Ik vermijd een gesprek over levensbeschouwelijke onderwerpen met iemand die een andere religie of levensbeschouwing heeft.
<u>Vaardigheden & attitudes</u>	Vraag 5: Ik kan uit een interlevensbeschouwelijke dialoog elementen halen die mijn eigen religie of levensbeschouwing verrijken.	Vraag 4: Ik ga heel graag in gesprek over levensbeschouwelijke onderwerpen met iemand die een andere religie of levensbeschouwing heeft	Vraag 6: Ik vind dat religies en levensbeschouwingen een privéaangelegenheid zijn. Levensbeschouwelijke symbolen en tradities in het openbaar, alsook maatschappelijke discussies over levensbeschouwelijke thema's in de media, moeten vermeden worden.

De Vlaamse ILC-competenties zijn onderverdeeld in 3 stappen waarbij enerzijds kennis en anderzijds vaardigheden en attitudes worden beoogd. Een basisvoorwaarde voor een interlevensbeschouwelijke dialoog is dat men de eigen levensbeschouwelijke gebruiken, verhalen, opvattingen en interpretaties kent. Leerlingen volgen in Vlaanderen gedurende 12 jaar een levensbeschouwelijk vak. De kennis van de eigen levensbeschouwing zou dan geen probleem mogen zijn, toch stelt 15% niet vertrouwd te zijn met de verhalen en gebruiken van de eigen levensbeschouwing.

Net geen 70% van de respondenten geeft aan vertrouwd te zijn met de gebruiken, verhalen, opvattingen en verschillende interpretaties van de eigen levensbeschouwing. 15% geeft aan in kleine tot grote mate niet ermee vertrouwd te zijn. De gemiddelde score van 4.80 is het resultaat van grote verschillen onder de verschillende levensbeschouwingen. Islam en katholiek geven duidelijk aan zeer vertrouwd te zijn met hun eigen levensbeschouwing (5.54 en 5.62). Verder geldt de regel: hoe seculierder de levensbeschouwing, hoe minder vertrouwd. Bij het normatief atheïsme en nihilisme zien we de grootste groepen respondenten die helemaal niet akkoord zijn.

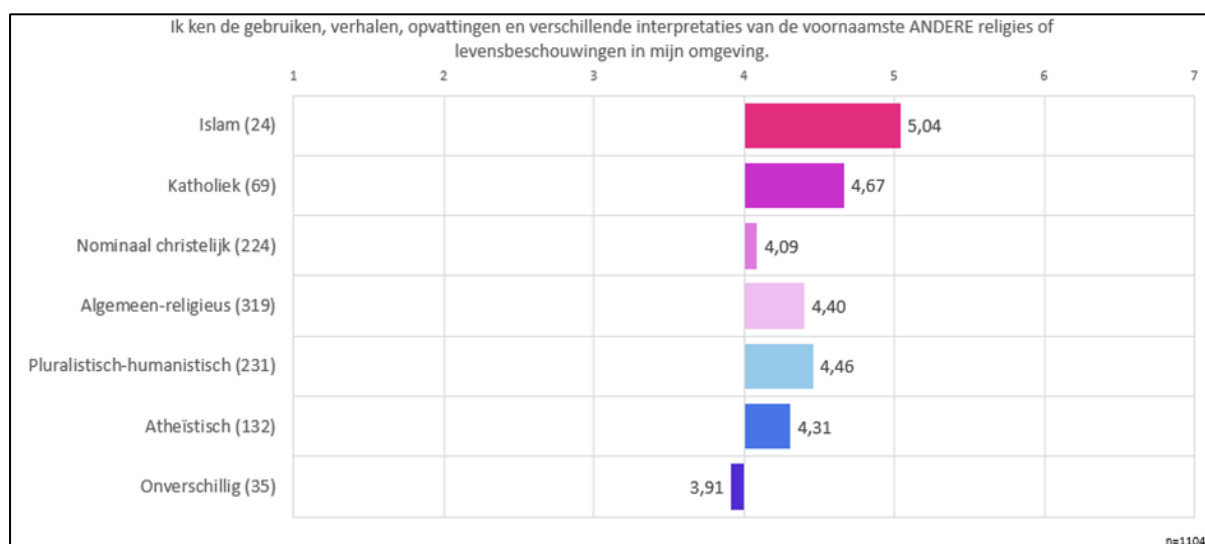

Figuur 86: Kennis eigen gebruiken per levensbeschouwing

Onverschilligen hebben de laagste score: zij zitten rond het nulpunt. Verder blijkt dat veel atheïsten uit dit onderzoek ook les volgden in een katholieke school. Het valt duidelijk vast te stellen dat dit levensbeschouwelijk onderwijs in een katholieke school voor hen minder verrijkend is voor hun identiteit, wat rechtstreeks gelinkt is aan het feit dat zij hun aangeven hun eigen levensbeschouwing minder te kennen dat de katholieken die bij hen in het katholieke onderwijs zaten.

3.7.4.3. Kennis van andere levensbeschouwingen

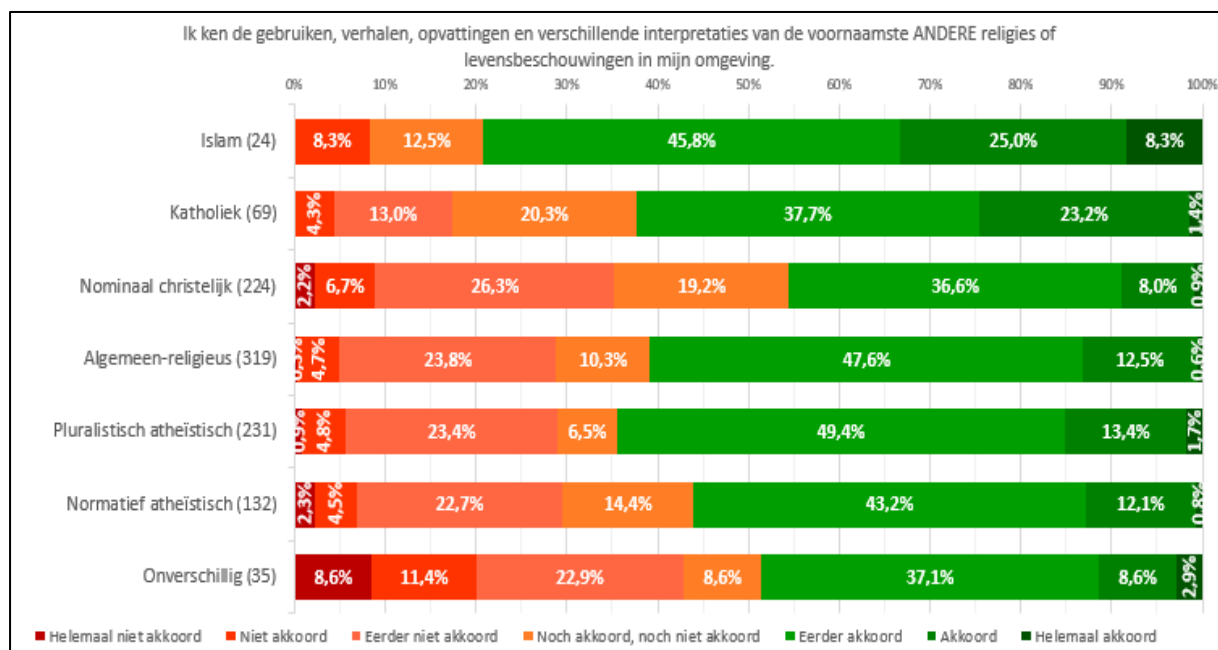
Naast de kennis van de eigen levensbeschouwingen wordt binnen de ILC's ook ingezet op de kennis van gebruiken, verhalen, opvattingen en verschillende interpretaties van andere levensbeschouwingen. De resultaten zijn minder hoog dan de resultaten van de kennis van de eigen levensbeschouwing: 52% van de respondenten geeft aan minstens eerder akkoord te zijn met de stelling (in vergelijking met net geen 70%). 31% is minstens eerder niet akkoord. Slechts 12,7 % is akkoord met de stelling. De gemiddelde score ligt dan ook op slechts 4.31 op de zeven punt Likertschaal. Vooral de scores van de katholieken en de nominaal christenen liggen lager in vergelijking met de kennis van de eigen levensbeschouwing. De nominaal christenen halen zelfs de laagste score (4.09) hoewel minder dan de helft akkoord gaat met de stelling. Daar bij de katholieken 17,3% aangeeft (eerder) niet akkoord te zijn met de stelling, stijgt dat percentage bij de nominaal christelijke groep 34%. Bij die laatsten is zelfs meer dan 50% op zijn minst neutraal of negatief omtrent deze stelling. Dit toont aan dat nominaal christenen niet sterk geworteld zijn in de christelijke traditie, hoewel ze zich er wel nog toe bekennen. Dit vraagt verder onderzoek⁴⁰.

Figuur 87: Kennis van gebruiken en verhalen... van andere levensbeschouwingen per levensbeschouwelijk profiel

“Hieruit blijkt dat de kennis over andere levensbeschouwingen relatief beperkt is en er zeker nog groeikansen zijn.

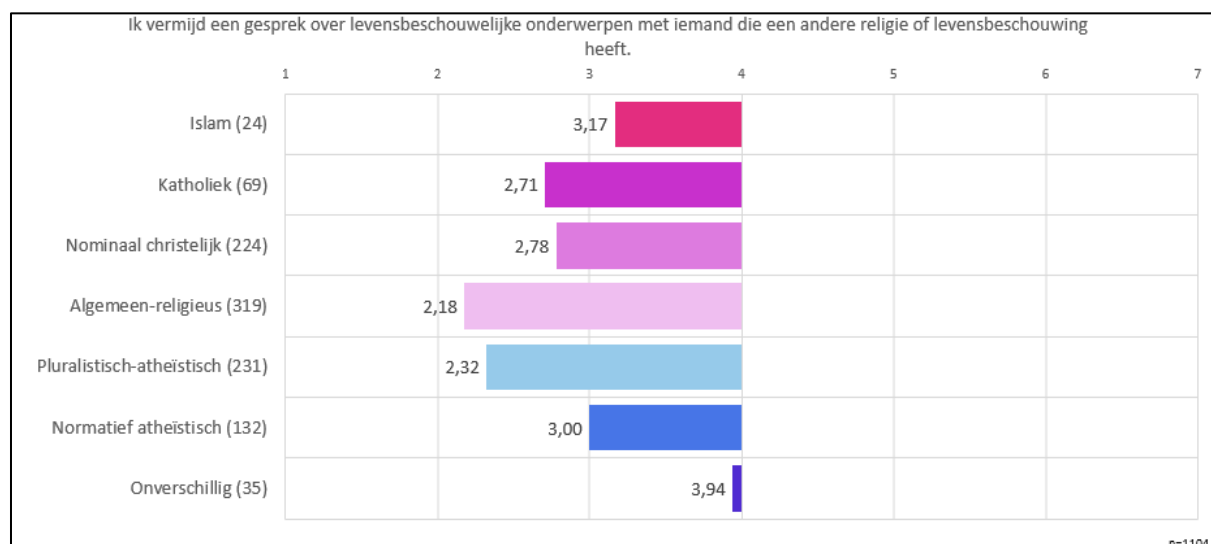
⁴⁰ Een mogelijke verklaring is dat in het katholiek onderwijs ILC-projecten moeizamer verlopen dan in officiële scholen waar alle levensbeschouwingen aanwezig zijn en eigen leerkrachten hebben. Een andere mogelijke verklaring is dat het leerplan katholieke godsdienst sinds 2019 veranderd werden waarbij de aandacht voor de interlevensbeschouwelijke dialoog explicieter verwerkt werd.

Figuur 88: Percentagegrafiek mbt kennis van gebruiken, verhalen, ... van andere levensbeschouwingen, per levensbeschouwing

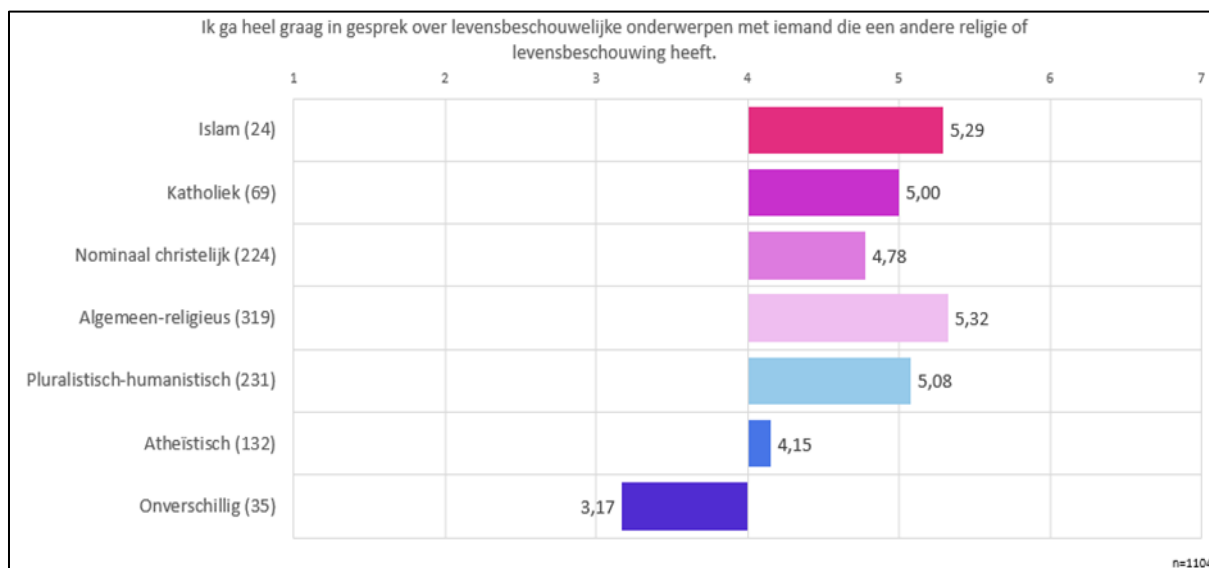
3.7.4.4. Vermijden van een interlevensbeschouwelijk gesprek?

Slechts weinig respondenten geven aan een interlevensbeschouwelijk gesprek te vermijden. 70% zegt het gesprek niet te vermijden, 13% zegt van wel. Interlevensbeschouwelijke gesprekken worden doorgaans niet vermeden. De algemeen-religieuze groep is daarin het meest uitgesproken: zij staan het meest open voor een interlevensbeschouwelijk gesprek (2.18). Dit is mogelijks het gevolg van een combinatie van twee factoren: enerzijds hun openheid voor het transcendente, weliswaar vaag, anderzijds hun onafhankelijkheid tegenover gelijk welke levensbeschouwelijke traditie (rituelen, ethiek, spiritualiteit)⁴¹. De pluralistische atheïsten scoren bijna even sterk: zij zullen mogelijks vooral omwille van humanistische redenen bijv. aangeven dat andere levensbeschouwing kunnen aangezien voor sommigen een religie mensen helpt om meer mens te worden. Bij katholieke en moslim respondenten zien we een kleine groep (respectievelijk 12% en 20%) interlevensbeschouwelijke gesprekken vermijden. Bij onverschilligen vermijdt 40% een gesprek: in totaal heeft deze groep een nipt negatief resultaat: ze zijn niet geïnteresseerd in andermans levensbeschouwing.

Figuur 89: Vermijden van een interlevensbeschouwelijk gesprek per levensbeschouwing

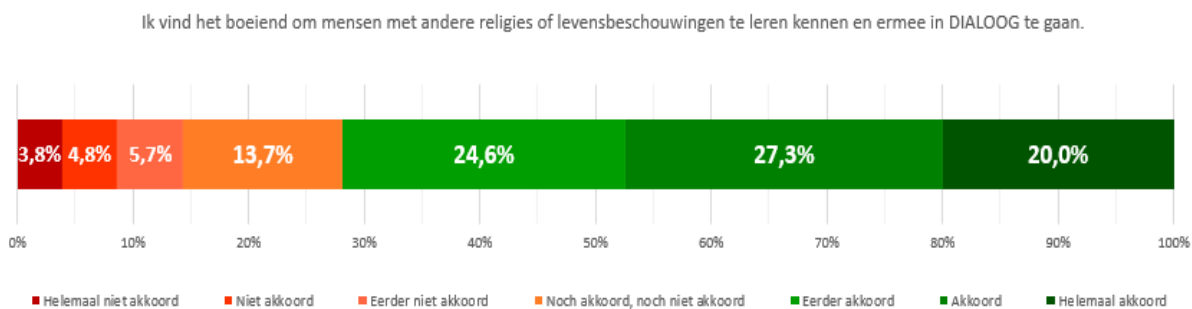
Gaat men dan het graag het gesprek aan? Deze vraag bevaart een emotie bij de respondenten en heeft dus een wat andere invalshoek. Globaal kan men stellen dat men

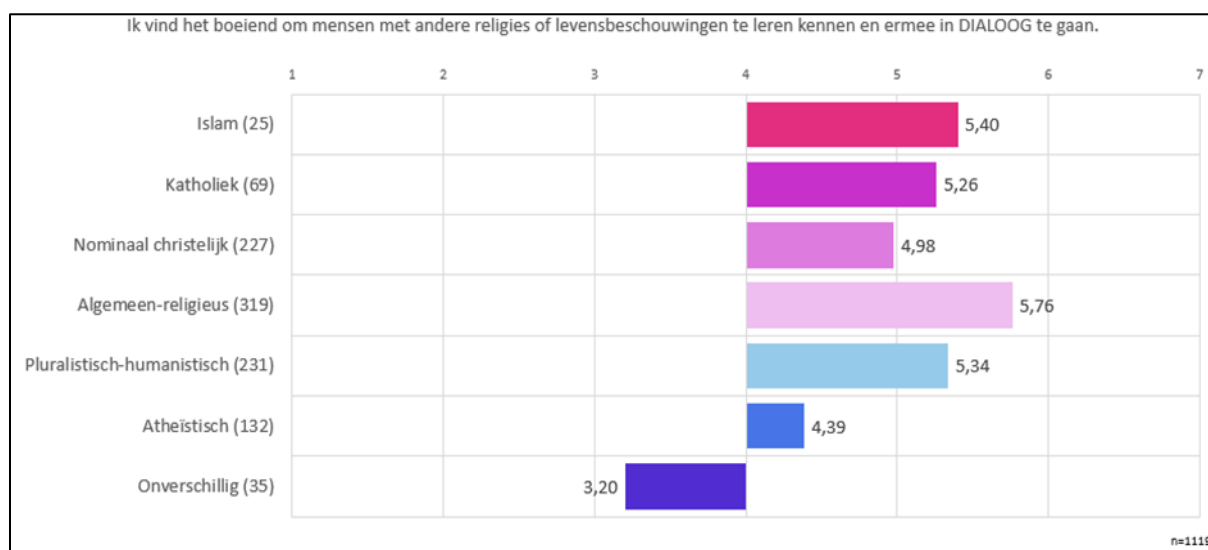
Figuur 90: Gaat men graag een interlevensbeschouwelijk gesprek aan, per levensbeschouwing

levensbeschouwelijke gesprekken doorgaans niet vermijdt, wat niet betekent dat iedereen even graag bij dergelijke gesprekken aansluit. De cijfers zijn iets lager dan bij de vraag of men het gesprek vermijdt, maar globaal is er toch een positieve houding: 62% is eerder akkoord met de stelling. Iedere levensbeschouwelijke groep, met uitzondering van de onverschilligen, stelt heel graag het gesprek aan te gaan met iemand die een andere levensbeschouwing heeft (mean-score: 4.85). De normatieve atheïstisch groep heeft echter een nauwelijks positieve score. Hoewel ze dus ervaren dat de dialoog vermijden met andere levensbeschouwelijke groepen geen goed idee is, lijken ze aan te geven niet echt van dit gesprek te genieten. Opvallend is ook de lagere score van de nominaal christenen (4.78). Hier lijkt bevestigd te worden dat de nominaal christenen als niet-praktiserenden wel de christelijke cultuur en waarden waarderen omwille van hun ouders of traditie maar er toch ietwat meewarig tegenover staan, waardoor zij ook minder graag in gesprek gaan met andere levensbeschouwingen. De gelovige groepen (islam en katholiek) daarentegen halen een stuk hogere score: respectievelijk 5.29 en 5.00. Toch moeten gemiddelde scores per levensbeschouwelijke groep altijd genuanceerd worden: zo gaat onder katholieken 18,8% niet graag in gesprek.

Eens het gesprek aangegaan is, is zo'n interlevensbeschouwelijke dialoog dan boeiend? Meer dan 72% vind van wel, 14% eerder niet. Met een gemiddelde score van 5.12 liggen de resultaten per levensbeschouwelijke groep dan ook eerder hoog. Algemeen-religieuzen hebben de hoogste score (5.76), de resultaten van nominaal christenen liggen lager dan deze van katholieken (4.98 vs 5.26), de normatieve atheïsten hebben een nauwelijks positieve score (4.39) en de onverschilligen wijzen de stelling duidelijk af door als enigen een negatieve score te behalen (3.20). Verder onderzoek toont aan dat binnen de verschillende levensbeschouwelijke categorieën er ook altijd diversiteit is: zo zijn er enkelingen bij de algemeen religieuze groep die het gesprek niet boeiend vinden, en vindt 31,4% van de onverschilligen het interlevensbeschouwelijke gesprek wel boeiend.

Figuur 91: Percentagegrafiek mbt boeiende van een interlevensbeschouwelijke dialoog

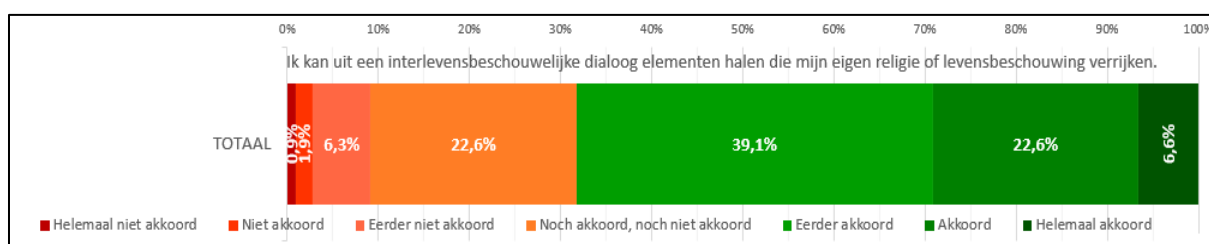
Figuur 92: Hoe boeiend men het vind om een interlevensbeschouwelijke dialoog aan te gaan, per levensbeschouwing

72% van de respondenten vindt
interlevensbeschouwelijke dialogeren
boeiend.

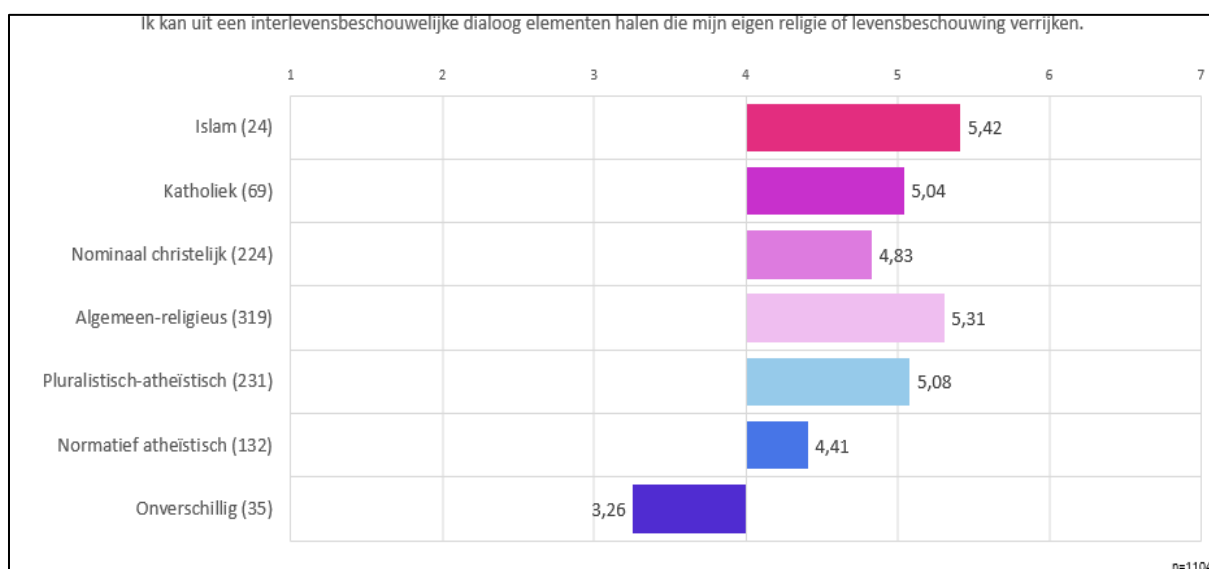
3.7.4.5. Verrijkt de interlevensbeschouwelijke dialoog de eigen levensbeschouwing?

Heel wat respondenten gaven aan dat de interlevensbeschouwelijke dialoog met anderen hun eigen levensbeschouwing kan verrijken. Deze vraag peilt dus naar het 'coming back'-principe. Na het aangaan van de dialoog, het leren kennen van de ander of het 'crossing over'-principe, is men in staat zichzelf te verrijken dankzij de ontmoeting met de ander⁴².

Terwijl 72% stelt dat een interlevensbeschouwelijk gesprek minstens eerder boeiend is, zegt 70% dat dit ook verrijkend is voor de eigen levensbeschouwelijke visie.

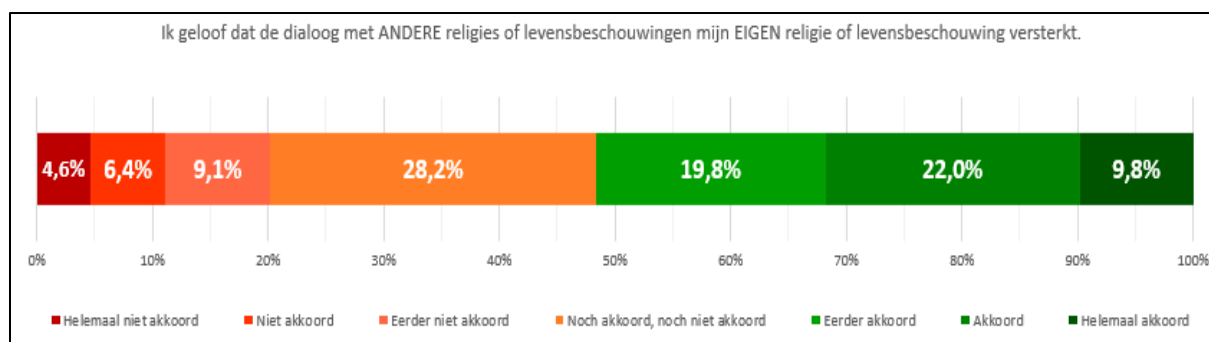
Figuur 94: Wordt de eigen levensbeschouwing verrijkt door de interlevensbeschouwelijke dialoog - percentiel resultaat

Figuur 93: Verrijking van de eigen levensbeschouwing door interlevensbeschouwelijke dialoog per levensbeschouwelijk profiel

Dezelfde vraag werd aan het begin van het onderzoek met een klein verschil in formulering gesteld. Iets meer dan 50% geeft aan dat een interlevensbeschouwelijke dialoog versterkt, 67% is akkoord met verrijken.

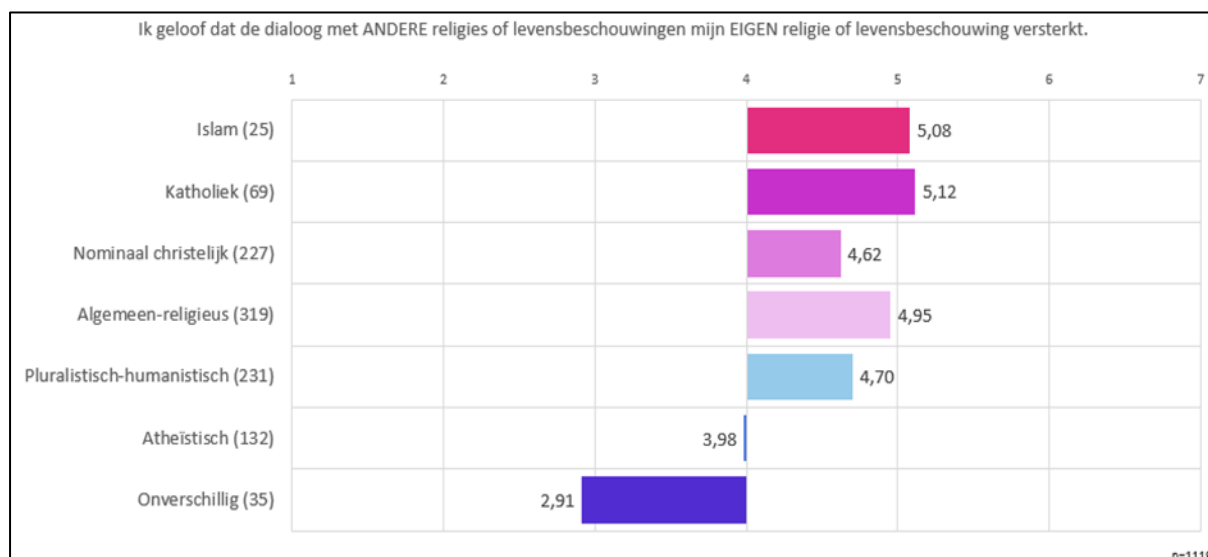
⁴² Didier POLLEFEYT, *Hoe vorm geven aan „interlevensbeschouwelijke dialoog“ tussen de levensbeschouwelijke vakken in het gemeenschapsonderwijs*; <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/10/17/allemaal-dialogescholen/> (toegang 13 april 2021).

Figuur 95: Percentagegrafiek resultaten: versterkt interlevensbeschouwelijk dialoog de eigen levensbeschouwing

Niet enkel de gelovigen (islam en katholiek), maar ook de algemeen-religieuzen en pluralisten halen een hoge score. Nominaal christenen zakken onder de vijf: het feit dat ze niet erg betrokken zijn in hun eigen traditie, leidt ertoe dat ze minder uit de dialoog met anderen halen. Dit toont aan dat het crossing over en *coming back*-principe alleen meer ten gronde kan slagen als men voldoende verankerd is in de eigen levensbeschouwing. Ook de normatieve atheïsten halen een positieve score, al zij het nog lager dan de nominaal christenen en pluralistische atheïsten. De normatieve atheïsten, die de normativiteit van het atheïsme als uitgangspunt gebruikt, is dus niet enkel minder graag in gesprek met anderen, maar haalt ook minder verrijking uit die dialoog. Het lijkt alsof ze met een duidelijke atheïstische positie niet zoveel goeds uit een andere levensbeschouwing kunnen halen. Dit stemt overeen met de visie dat ze uiteindelijk willen dat iedereen hun atheïstische mening deelt.

Het crossing over en coming back-principe kan alleen als men voldoende verankerd is in de eigen levensbeschouwing..

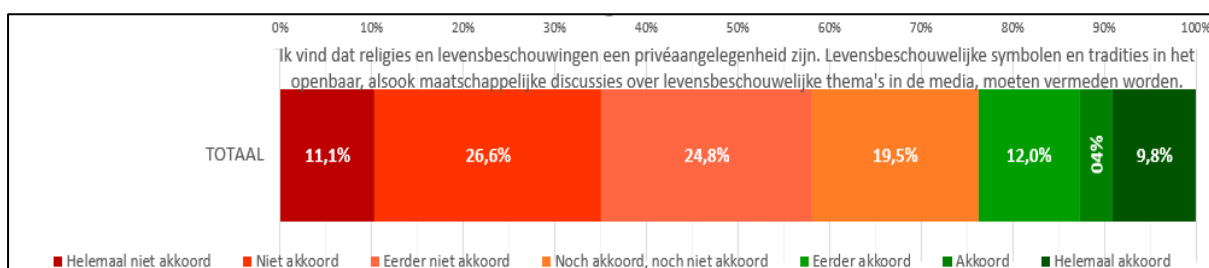

Figuur 96: Interlevensbeschouwelijke dialoog versterkt de eigen levensbeschouwing - per levensbeschouwelijk profiel

3.7.4.6. Is levensbeschouwing een privé aangelegenheid

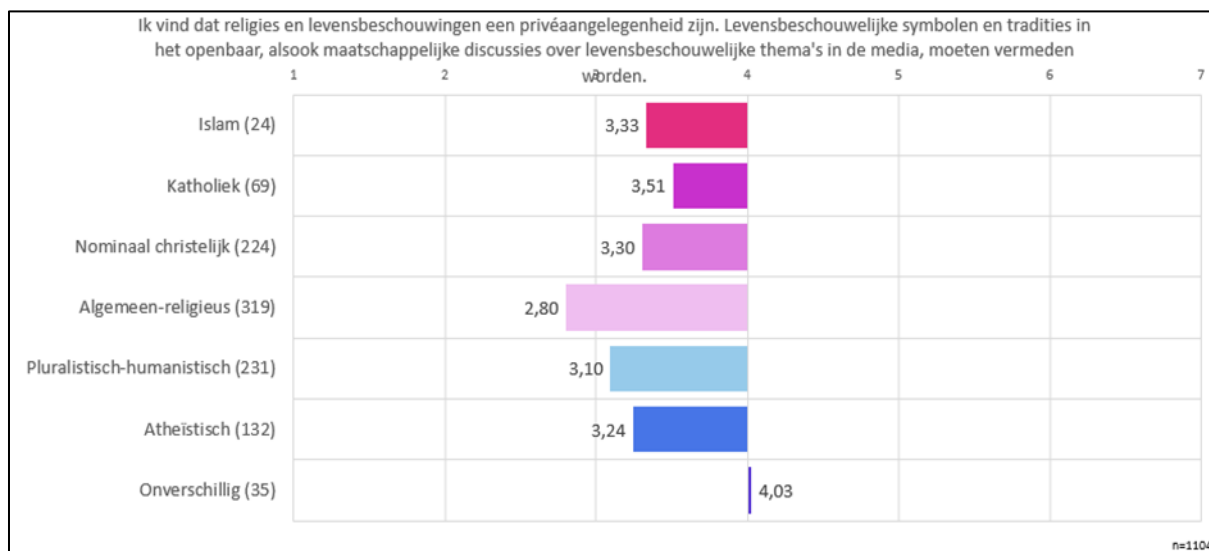
Af en toe wordt in Vlaanderen de mening geopperd dat Vlaanderen het Franse model moet volgen en alles inzake levensbeschouwing moet bannen uit het publiek forum⁴³. De respondenten hebben een duidelijke mening: nog geen kwart (22.2%) is voorstander van een privatisering van levensbeschouwing. Toch zal een dergelijke maatschappelijke tendens geen sinecure zijn, ondanks deze resultaten, aangezien het relativisme zo'n hoogtij viert en het zeker ten aanzien van traditionele religies een gelaten houding aanneemt.

“Privatisering van levensbeschouwing tegenhouden zal geen sinecure zijn aangezien het relativisme hoogtij viert.”

Figuur 97: Percentage resultaten - in welke mate hoort levensbeschouwing een prive-aangelegenheid te zijn

In het globaal overzicht per categorie staan de onverschilligen... onverschillig tegenover de vraag, terwijl alle andere groepen eerder niet akkoord zijn met deze stelling.

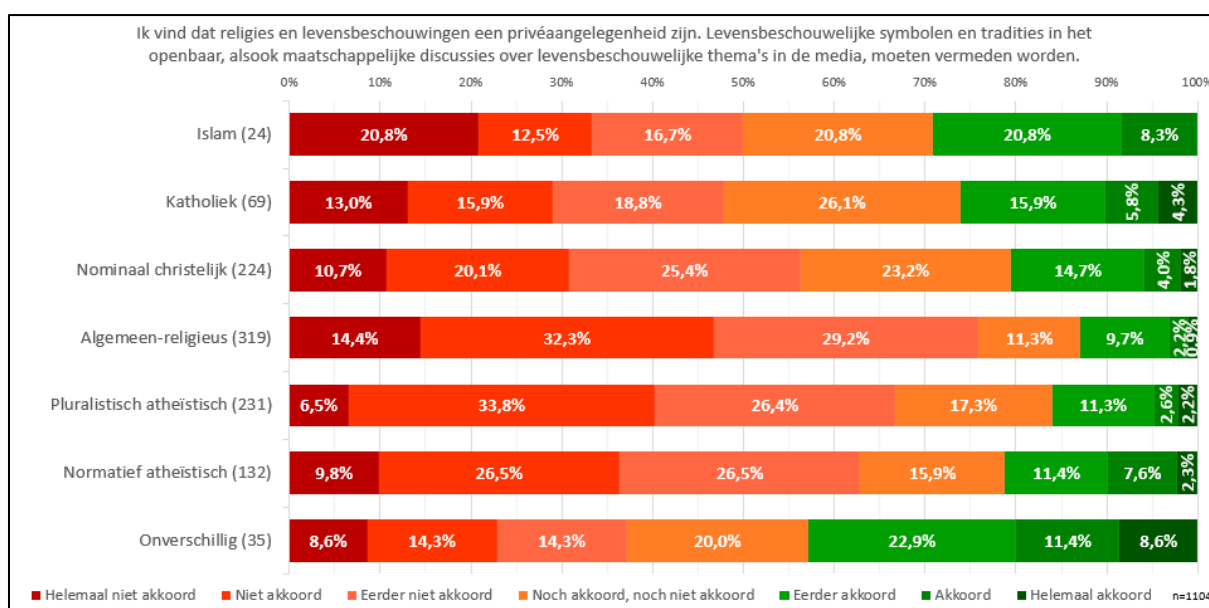

Figuur 98: Levensbeschouwing als privé-aangelegenheid, per levensbeschouwelijk profiel

43 Lieve WOUTERS, *Waarom je het begrip laïcité echt niet in de grondwet wil*; [https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/artikel/waarom-je-het-begrip-laïcité-echt-niet-de-grondwet-wil](https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/artikel/waarom-je-het-begrip-la%C3%AFcit%C3%A9-echt-niet-de-grondwet-wil) (toegang 13 april 2021).

De resultaten op deze vraag zijn enigszins verrassend. Men zou verwachten dat de atheïsten eerder akkoord gaan met deze stelling ende facto een secularisering van het maatschappelijke debat verdedigt. De algemeen-religieuze groep wijst deze benadering het sterkst af, net zoals ze deed in de vraag omtrent het vermijden van een gesprek met mensen met een andere levensbeschouwing.

De onverschilligen doen hier hun naam eer aan: het kan het niet veel schelen of er in de media over levensbeschouwing wordt gepraat of niet. Echter, het staafdiagram toont dat de onverschilligen enorm verdeeld zijn hierover: een goede 40% gaat met de stelling akkoord, een bijna even grote groep gaat niet akkoord en 20% zit in de twijfelzone. De staafdiagram toont dat een genuanceerde voorstelling nodig is: globaal is dus het levensbeschouwelijk debat in de maatschappij welkom, maar minstens 15% van de respondenten is het daar niet mee eens, in de groep van

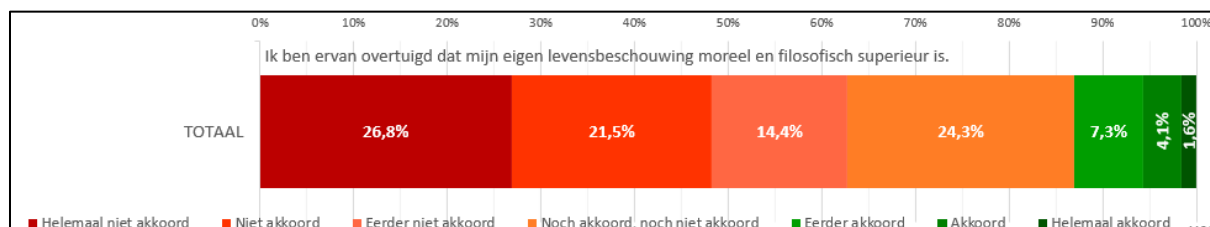
Figuur 99: Levensbeschouwing als privé-aangelegenheid? Percentiel resultaten per levensbeschouwelijk profiel

katholieken en moslims zijn deze scores respectievelijk 25 en 29%.

Privatisering van levensbeschouwing tegenhouden lijkt geen sinecure te zijn aangezien het relativisme hoogtij viert, terwijl jong-volwassenen die privatisering doorgaans afwijzen.

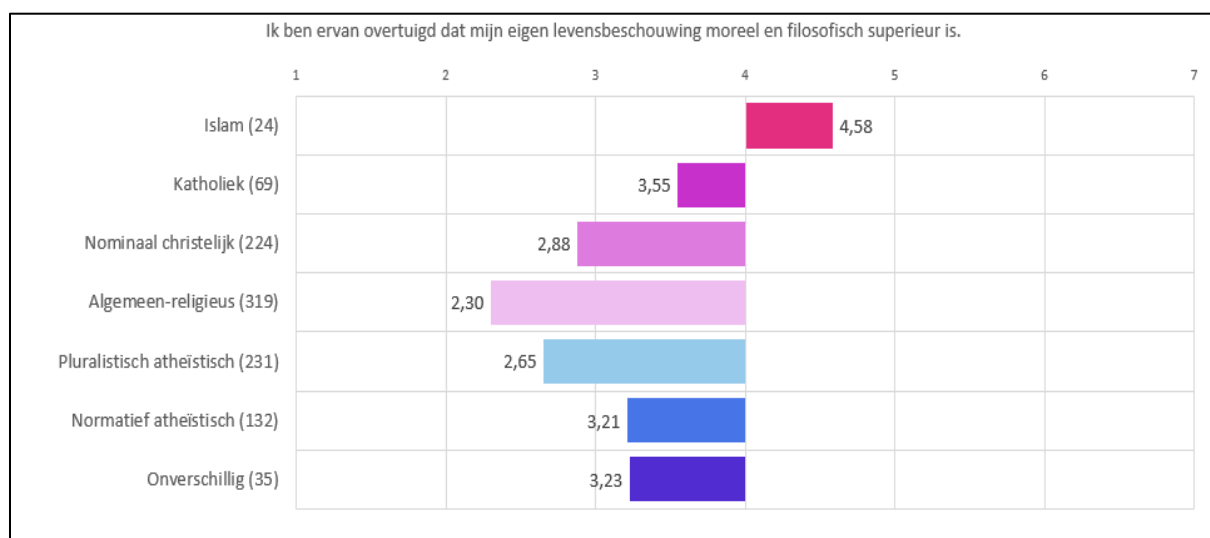
3.7.4.7. Is de eigen levensbeschouwing superieur?

Dit onderzoek vroeg de respondenten ook of ze hun eigen levensbeschouwing moreel of filosofisch superieur vinden. 63% is minstens eerder niet akkoord, 48% is niet akkoord en 26,8% is zelfs helemaal niet akkoord. Meer dan 12% is minstens wel akkoord.

Figuur 100: Is de eigen levensbeschouwing superieur? Percentagegrafiek

De globale grafiek per categorie laat het volgende zien: hoe minder een groep betrokken is bij een bepaalde levensbeschouwelijke traditie, hoe steviger de stelling wordt verworpen. De algemeen-religieuze groep kent de grootste afwijzing, waarna men een watervaleffect ziet: de nominaal christenen wijzen het minder sterk af, de katholieken nog wat minder; de pluralisten wijzen het iets minder stevig af als de algemeen-religieuze groep maar wel uitgesprokener dan de atheïstisch-humanisten.

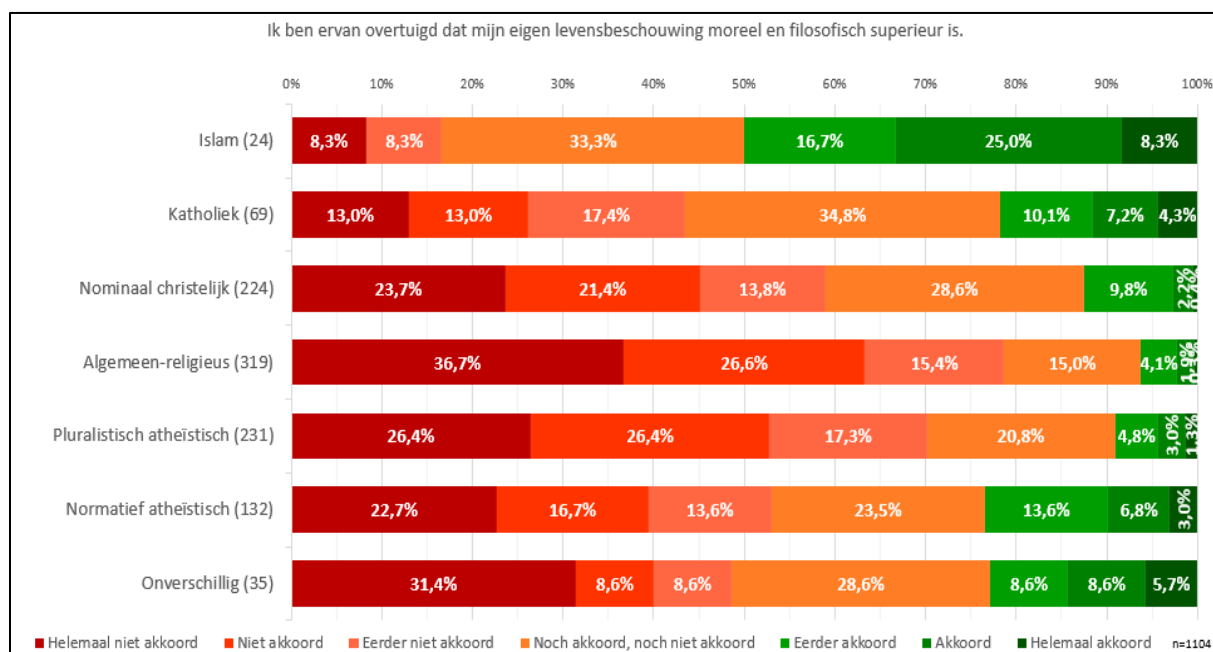

Figuur 101: Overtuiging mbt superioriteit eigen levensbeschouwing, per levensbeschouwelijk profiel

Het is wel opvallend dat de moslims een positief antwoord geven op deze stelling. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de heel negatieve connotatie die het woord 'superieur' heeft⁴⁴. De moslims, die misschien (nog) een andere moedertaal hebben, ervaren deze pejoratieve connotatie mogelijks niet of minder. Tegelijk is het mogelijk dat moslims hun eigen waarheidsclaims durven maken, zoals in deze vraag, zonder daarom in te boeten op openheid en pluraliteit ten aanzien van andersdenkenden. Het woord 'superieur' lokt heel wat negatieve connotaties uit bij tal van respondenten, vandaar het duidelijke afwijzen. Het loont de moeite om in een volgend onderzoek eenzelfde vraag te stellen, maar in plaats van 'superieur' 'beter' te hanteren. Desalniettemin ligt de

⁴⁴ Het woord superieur is mogelijks een moreel beladen woord. In sommige culturen en talen heeft dit woord deze negatieve connotatie niet. Is dat de reden waarom moslims zonder al te veel redenen het woord superieur accepteren?

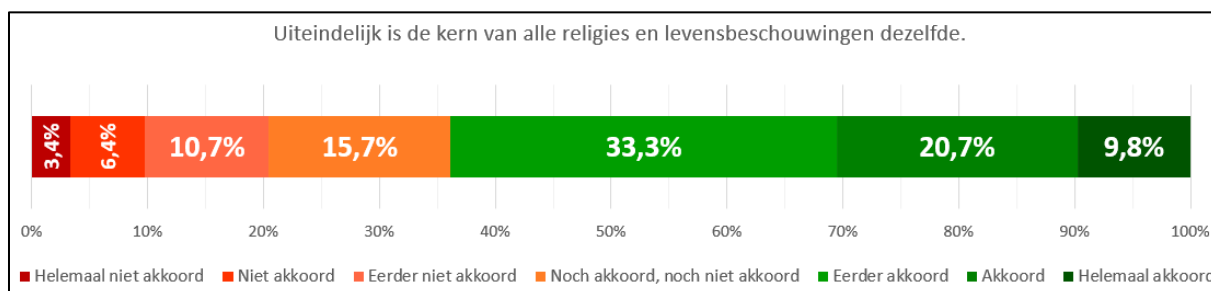
sterke afwijzing van deze stelling in de lijn van het PKG-profiel van de gehele populatie, waarin relativisme heel sterk scoort. De staafdiagram bij deze vraag toont opnieuw dat nuance nodig is: ook al zijn de meeste categorieën doorgaans uitgesproken negatief over de superioriteit van de eigen levensbeschouwing, toch is er bij de meeste categorieën nog een hoog percentage van respondenten die wel minstens eerder akkoord zijn met deze uitspraak: bij de moslims is dat 50%, bij de katholieken en normatief atheïsten 22%. Bij de pluralistische atheïsten en algemeen religieuze respondenten komt het cijfer onder de 9%.

Figuur 102: Overtuiging mbt superioriteit eigen levensbeschouwing, percentiel resultaten per levensbeschouwing

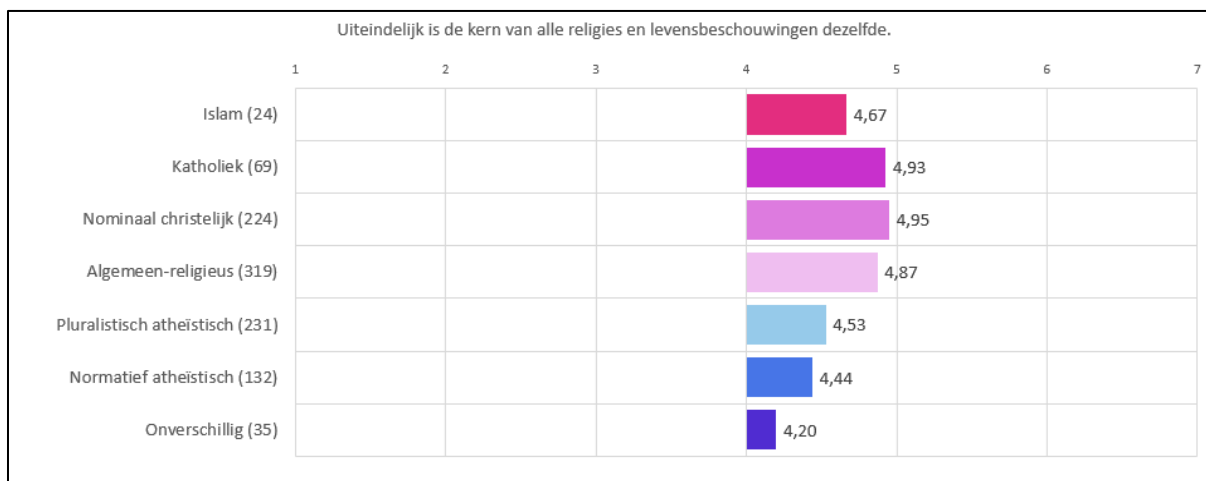
3.7.4.8. Is de kern van alle levensbeschouwingen dezelfde?

Op deze vraag antwoordt 62% dat zij minstens eerder akkoord zijn, 30% is akkoord en 10% helemaal akkoord.

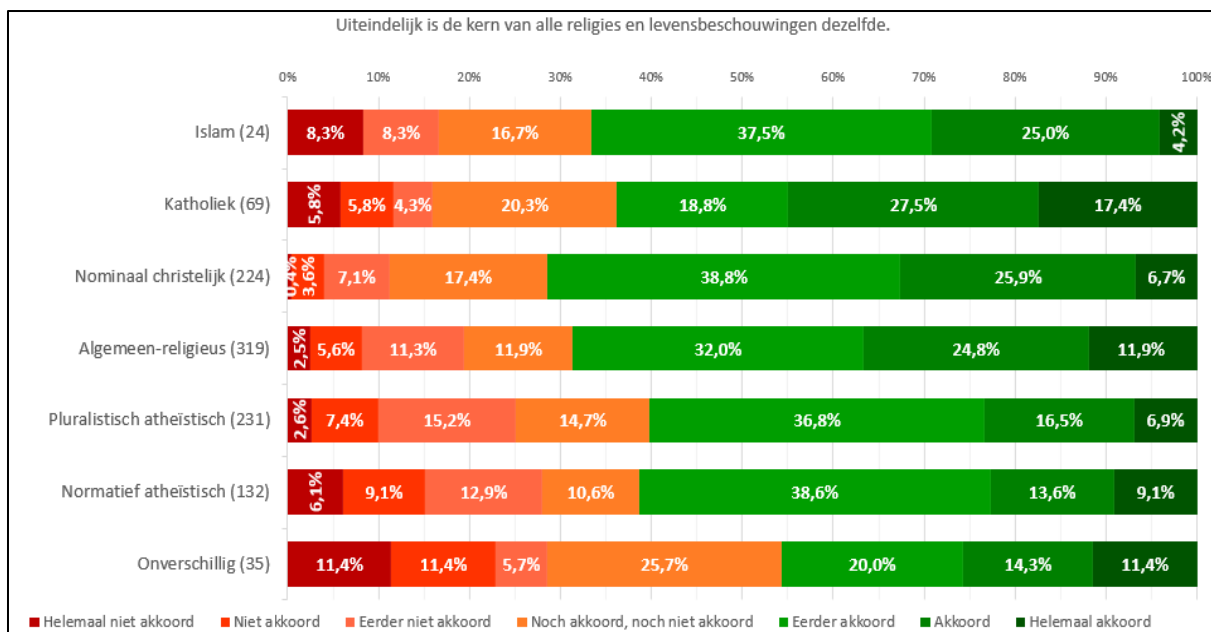
Figuur 103: Ervaart men de kern van alle levensbeschouwingen als dezelfde? Percentiel resultaten

De globale grafiek per categorie toont aan dat men grotendeels eerder akkoord is met deze stelling:

Figuur 104: Ervaart men de kern van alle levensbeschouwingen als dezelfde? Resultaten per levensbeschouwelijk profiel

De staafdiagram per categorie toont dat er echter geen eensgezindheid is. Merkwaardig is dat de onverschilligen hier het meest negatief zijn: 27% is eerder niet akkoord met de stelling dat de kern van alle levensbeschouwingen dezelfde is.

Figuur 105: Ervaart men de kern van alle levensbeschouwingen als dezelfde? Percentagegrafiek resultaten per levensbeschouwelijk profiel

Tot slot blijkt dat iedere levensbeschouwelijke groep vindt dat de kern van alle religies dezelfde is. De nominaal christenen en de katholieken scoren hierop heel sterk, nog iets sterker dan de algemeen-religieuze groep. Dit is op zich opvallend want deze vraag meet dusdanig het relativisme. Hieruit blijkt dat gelovigen vandaag perfect hun geloof kunnen combineren met een sterke score op relativisme: uit het correlatiemodel van de PKG-schaal bleek reeds dat de correlatie tussen PKG-geloof en relativisme quasi nul is. Wanneer men dieper inzoomt op de verscheidene antwoorden op deze stelling blijkt dat er nauwelijks mensen zijn die niet akkoord gaan met deze uitspraak, enkel bij de onverschilligen is er geen meerderheid akkoord met deze stelling. Bij de andere groepen halen de akkoord-zijde en de twijfelzone samen keer op keer 75% of meer. Vrijwel alle respondenten zijn licht positief over de stelling dat de kern van alle levensbeschouwing dezelfde is. Want men zou verwachten dat naarmate iemand sterker gelooft in de eigen levensbeschouwing, toch meer verschil ziet tussen levensbeschouwingen. Niettemin ligt het resultaat in het verlengde van de resultaten van 'relativisme': hoge scores in de PKG (en dus een hogere levensbeschouwelijke betrokkenheid), sluiten een meer pluralistische kijk niet uit. Toch is de dalende lijn bij de twee atheïstische groepen en de onverschilligen opvallend. Hun dalende score is te verklaren door hun overtuiging van de normativiteit van het atheïsme.

3.7.4.9. Conclusie: interlevensbeschouwelijke dialoog

Jongvolwassenen hebben relatief vaak een diepgaand gesprek over een levensbeschouwelijk onderwerp met iemand die een andere levensbeschouwing heeft, al dient opgemerkt te worden dat deze vragenlijst werd afgenomen tijdens de coronacrisis waarin menselijke contacten sterk beperkt waren. Toch bleek dat moslims en katholieken vaker dergelijke gesprekken hebben, dubbel zo vaak als normatieve atheïsten. Algemeen religieuzen noteerden een sterkere score dan de nominaal christenen, die wel ietwat verbonden zijn met de christelijke traditie.

Om in dialoog te kunnen gaan met andersgezinden, dient men echter eerst verankerd te zijn in de eigen levensbeschouwelijke traditie. Gelovigen gaven vaker aan de eigen verhalen, gebruiken, opvattingen en interpretaties van de eigen levensbeschouwing te kennen. Moslims en katholieken stelden ook dat zijn kennis hebben over andere levensbeschouwingen. Hierbij viel echter op dat de nominaal christenen de op één na zwakste score optekenden, ze werden zelfs ingehaald door de twee atheïstische groepen. Een beperkte geworteldheid in een religieuze traditie resulteert duidelijk in het beperkt kennis (en waarschijnlijk ook interesse) hebben over andere levensbeschouwingen.

Bij de vragen die gingen over het interlevensbeschouwelijke gesprek an sich, zette de algemeen-religieuze groep vaak de sterkste score neer. De algemeen-religieuzen verzetten zich het meest tegen het vermijden van interlevensbeschouwelijke gesprekken, genieten het meest van die gesprekken, vinden het het meeste boeiend, stellen het sterkst dat levensbeschouwingen geen privéaangelegenheid dienen te zijn en zijn het minst overtuigd dat de eigen levensbeschouwing moreel en filosofisch superieur is. Deze uitgesproken standpunten komen voort uit het sterke relativisme dat de algemeen-religieuze groep optekent in de PKG-schaal. Toch is het bij de vraag of alle levensbeschouwingen dezelfde zijn een nek-aan-nekrace met drie groepen, waarbij de algemeen-religieuze net niet als sterkste uit de bus komt. Dergelijke kleine statistische verschillen, zijn echter niet significant.

Openheid voor interlevensbeschouwelijke dialoog is duidelijk gelinkt aan de score op relativisme. Dit blijkt ook uit de correlatieanalyse: relativisme correleert uitdrukkelijk met tal van vragen omtrent interlevensbeschouwelijke dialoog (zie verder in dit rapport). Aangezien iedere levensbeschouwelijke groep een sterke score op relativisme heeft, staan ze dus ook allemaal open voor die dialoog. Enkele eigenaardigheden springen toch in het oog. De eerste eigenaardigheid is te vinden bij de vraag omtrent de morele en filosofische superioriteit van de eigen levensbeschouwing. Enkel de moslims halen hier een positieve score. Dit kan mogelijks verklaard worden door taal of de durf om duidelijker waarheidsclaims te maken, zonder dat openheid ten aanzien van andere levensbeschouwingen in het gedrang komt.

“Openheid voor interlevensbeschouwelijke dialoog is duidelijk gelinkt aan de score op relativisme. Aangezien iedere levensbeschouwelijke groep een sterke score op relativisme heeft, staan ze dus ook allemaal in verschillende mate open voor die dialoog.”

Ten tweede geloven de normatieve atheïsten niet dat de dialoog met andere levensbeschouwingen hun eigen levensbeschouwing kan versterken, terwijl alle andere (m.u.v. de onverschilligen natuurlijk) dit wel vinden. Dit toont toch wel aan dat het fundamentalisme niet meer aan katholieke zijde zit. Het heeft zich verlegd naar de atheïstische kant: bij normatieve atheïsten en onverschilligen is er weinig kennis, interesse en openheid voor andere levensbeschouwingen. Hoewel men soms

claimt neutraal of mee met de tijd te zijn, is men dit hoegenaamd niet: men vertrekt vanuit een duidelijke radicaliteit en normativiteit. Dit alles is het meest zichtbaar in de vraag of alle levensbeschouwingen dezelfde zijn: atheïsten halen een lage score omdat ze overtuigd zijn van hun eigen particulariteit. Tegelijk kan men het niet ronduit oneens zijn met de stelling, omdat het anders ruimte geeft aan religieuze normativiteit. De atheïstische particulariteit blijft echter gepaard gaan met een positieve score voor relativisme, mogelijks omdat men de tijdsgeest ook aanvoelt.

Dit toont toch wel aan dat het fundamentalisme niet meer aan katholieke zijde zit. Het heeft zich verlegd naar de atheïstische kant.

3.8. Factoren die de levensbeschouwelijke identiteit beïnvloeden

Dit onderzoek tracht inzage te bekomen in de verschillende factoren die een invloed hebben op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen. Om dit te realiseren werd een lijst met tal van personen, factoren en gebeurtenissen opgesteld. De respondenten dienden deze elementen te scoren van +3, een heel erg versterkende invloed op de eigen identiteit, tot -3, een heel erg verzwakkende invloed op de eigen identiteit. De opsomming van personen, factoren en gebeurtenissen werd opgesplitst in verschillende categorieën: de individuele levenssfeer, onderwijs, werkomgeving, levensgebeurtenissen, invloed van de cultuur, en tot slot de religieuze invloedssfeer. Dit is de volgorde die gehanteerd werd in de vragenlijst.

3.8.1. Persoonlijke invloedssfeer

In de persoonlijke invloedssfeer blijkt de ervaring van de natuur de meest versterkende factor te zijn. 64% van de respondenten gaf aan dat dit een versterkende invloed had op de eigen levensbeschouwelijke identiteit, slechts 5% stelde dat dit een verzwakkend effect had en 31% van de respondenten geeft geen impact aan.

- De natuur blijkt een levendig thema te zijn onder jongvolwassenen. Bovendien correleert de beleving van de natuur ook sterk met de overtuiging dat de kern van alle religies en levensbeschouwingen dezelfde is, wat een teken van sterk relativisme is. Aangezien het relativisme een zeer hoge gemiddelde score haalt, is het niet verwonderlijk dat de beleving van de natuur hier als sterkste factor uitkomt. De beleving van de natuur blijkt vooral voor de katholieken, moslims, nominaal christenen en algemeen-religieuzen een grote rol te zijn: enkel zij haalden een score die hoger is dan 1.

0,67	Levensbeschouwing versterkt door: Ervaring van zorg geven aan anderen, anderen verzorgen
0,66	Levensbeschouwing versterkt door: Een reis die je ooit gemaakt hebt
0,65	Levensbeschouwing versterkt door: Een avontuur dat je ooit meemaakte
0,64	Levensbeschouwing versterkt door: Ervaring van zorg ontvangen van anderen, zelf verzorgd worden
0,58	Levensbeschouwing versterkt door: Je beleving van de natuur
0,50	Levensbeschouwing versterkt door: Bezinning, verstillig, meditatie
0,49	Levensbeschouwing versterkt door: Muziek, kunst, film
0,46	Levensbeschouwing versterkt door: Ervaring van succes in het leven, sociaal prestige verwerven, een winnaar zijn, uitgekozen worden, lof ontvangen
0,45	Levensbeschouwing versterkt door: (Persoonlijk religieus geïnspireerd) engagement voor een goed doel, activisme, solidariteit, protest tegen onrecht, geven van aalmoezen...
0,43	Levensbeschouwing versterkt door: Buitenlandse reis / stage in kader van Hoger Onderwijs
0,41	Levensbeschouwing versterkt door: Grootschalige positieve gebeurtenis, bijv. club of land wint de voetbalkup, partij wint de verkiezingen, economische groei, samen de coronacrisis
0,33	Levensbeschouwing versterkt door: Relatie met / zorg voor huisdieren
0,21	Uiteindelijk is de kern van alle religies en levensbeschouwingen dezelfde.

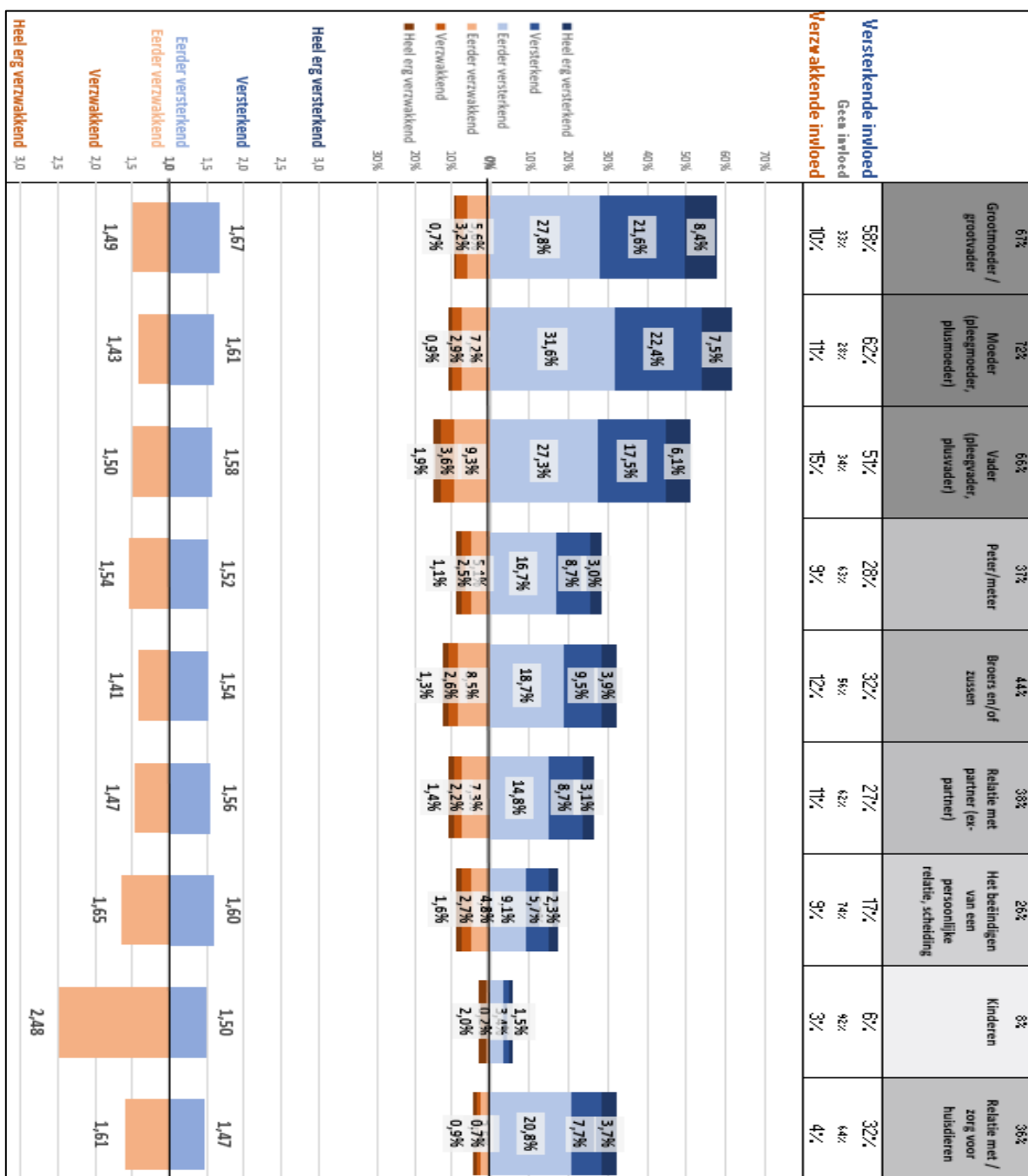
Figuur 106: Voornaamste invloedsfactoren vanuit de persoonlijke levenssfeer

De beleving van de natuur correleert sterk met de overtuiging dat de kern van alle religies en levensbeschouwingen dezelfde is, wat een teken van sterk relativisme is.

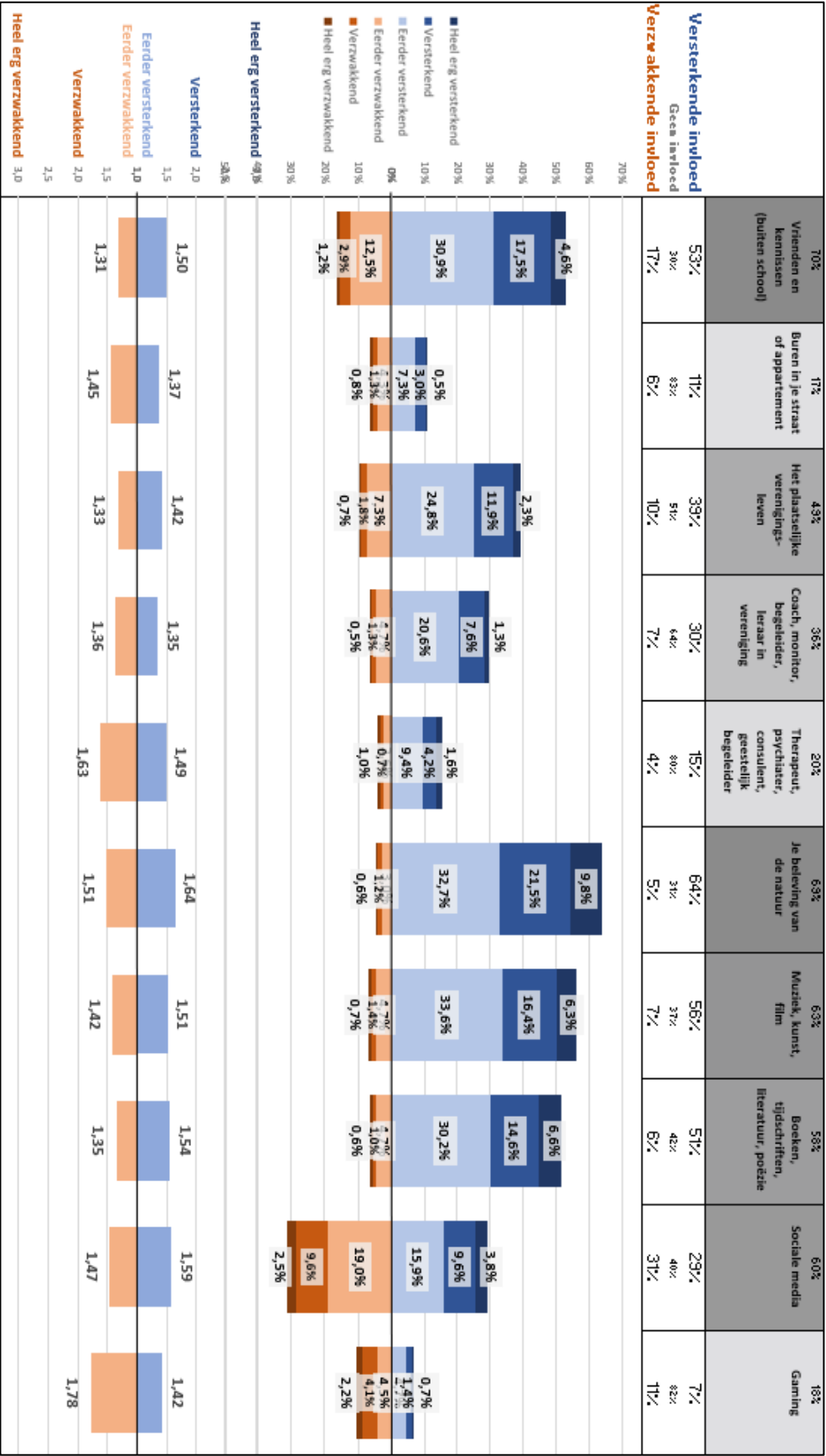
- Ook dichte familie scoort hoog: moeder staat op plaats twee met 62% van de respondenten die een versterkende invloed laten optekenen, wat toch een stuk meer is dan de vader met 51%. Ook de grootouders halen een stevige score: hier valt vooral het gebrek aan verzwakkende invloed op. Vooral katholieken en nominaal christenen halen vaak de grootouders aan als een sterke factor op hun identiteit. Dat ook nominaal christenen dit aangeven, komt waarschijnlijk vooral door het feit dat zij hun grootouders zien als bewaarders van het christendom: de oudere generatie, die veel meer katholiek is, wordt gezien als grote inspiratiebron. Ook de moeder heeft een grote impact: katholieken en moslims scoren verbazend hoger dan de andere levensbeschouwelijke groepen. Zoals eerder opgemerkt haalt de vader een stuk lagere score. Vooral het grote verschil bij katholieken tussen vader en moeder is opvallend. Bij moslims is dit verschil veel minder groot. Moslims blijken ook veel meer dan de anderen naar hun vader te kijken wat betreft impact op hun identiteit.
- De factor 'eigen kinderen' heeft een zeer lage score, omdat slechts weinig personen van de respondentengroep van 18 tot 25-jarigen zelf eigen kinderen heeft.
- Verder geeft 53% aan dat vrienden en kennissen buiten school een versterkende invloed hebben op de eigen identiteit, wat hoger is dan de medeleerlingen op school (uit de groep 'onderwijs'), die maar 44% haalt. Dit komt omdat de vrienden buiten school volledig vrijwillige vriendschappen zijn, daar men niet kan kiezen wie er in de eigen klas zit. Vrienden en kennissen hebben bij moslims weerom een grote impact. De pluralisten komen hier op plaats twee. De burens in de straat hebben over het algemeen een lage impact, de onverschilligen noteren een duidelijk negatieve score, wat mogelijk kan wijzen op een onverschilligheid ten aanzien van burens in het algemeen.
- Verder vallen ook de scores van de sociale media op: meer respondenten gaven aan dat deze een verzwakkende invloed hadden (31%) dan een versterkende invloed (29%). Dit leidt ertoe dat de gemiddelde score op het nulpunt ligt, maar vooral de moslims lijken veel impact aan te geven. Zo lijkt te worden bevestigd dat heel wat moslims info en *feed* vinden online⁴⁵.
- Bij katholieken en nominaal christenen hebben de meter en de peter een zekere versterkende invloed op de identiteit, al liggen de scores daar een stuk lager dan bij de ouders. Bij de moslims is er als enige een negatieve score opgetekend
- De factor muziek/kunst/film heeft over het algemeen een grote impact op jongvolwassenen, al is deze impact opvallen lager bij moslims. Voelen zij zich niet goed bij de hedendaagse muziek of bij films?

⁴⁵ Jamil AMMAR & Songhua XU, *When Jihadi Ideology Meets Social Media* by Jamil Ammar, Songhua Xu, New York, Springer International Publishing, 2018, p. 46.

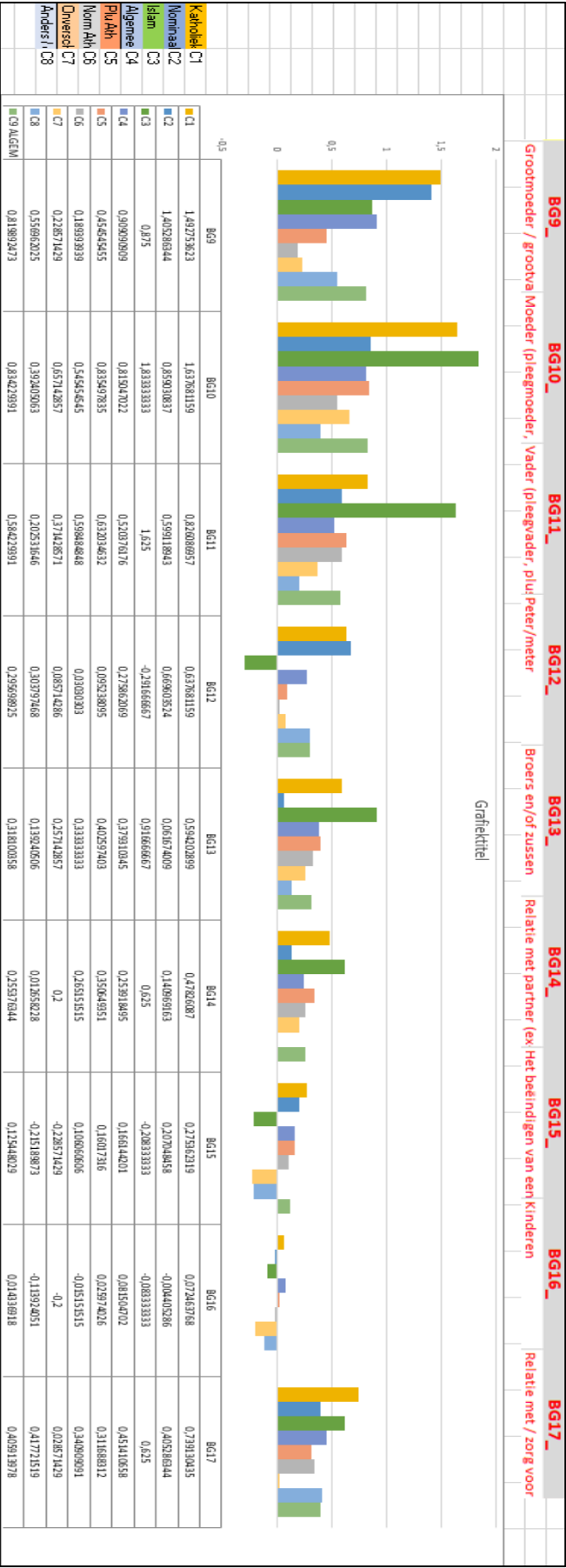
- Moslims hechten enorm veel belang aan hun familie en sociale kring. Ze haalden de hoogste resultaten bij de factoren moeder, vader, boers/zussen, relatie met partner, vrienden en kennissen, burens in je straat, plaatselijke vereniging, coach. Ook katholieken haalden bij de factoren van de persoonlijke invloedssfeer hoge scores. Gemiddeld gezien zijn de beleving van de natuur, de moeder, de grootouders en muziek, kunst en film de belangrijkste beïnvloedingsfactoren voor jongvolwassenen.

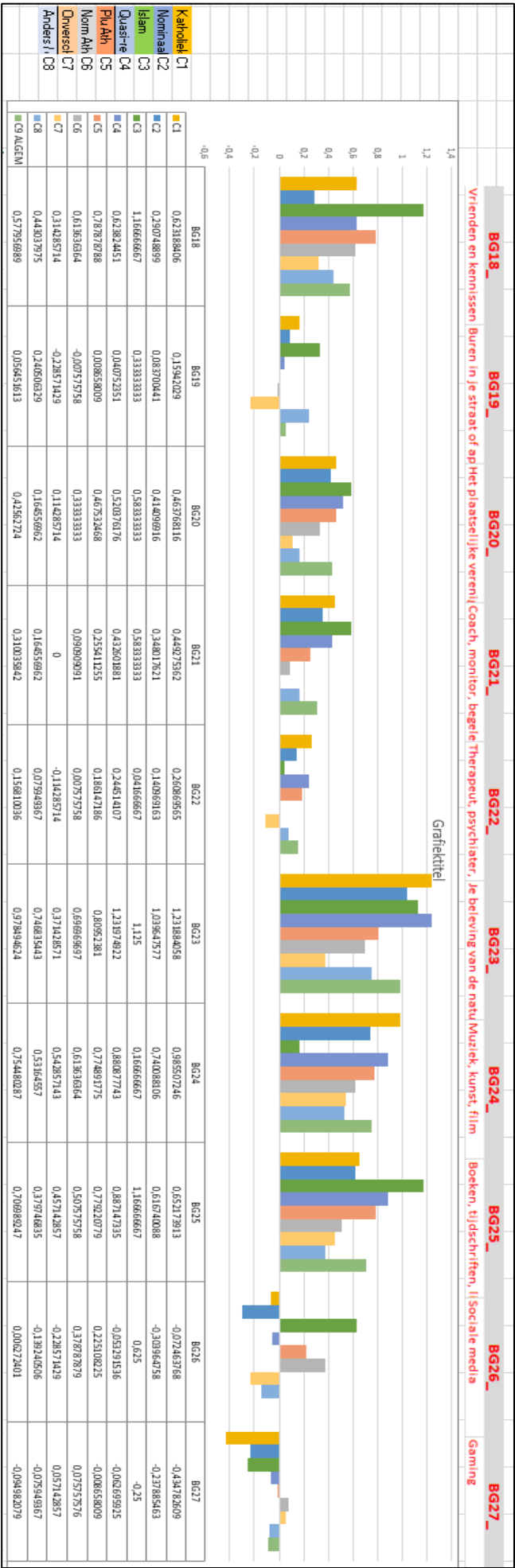
Figuur 107: Tabael voornaamste invloedsfactoren

Figuur 108: Voornaamste invloedsfactoren

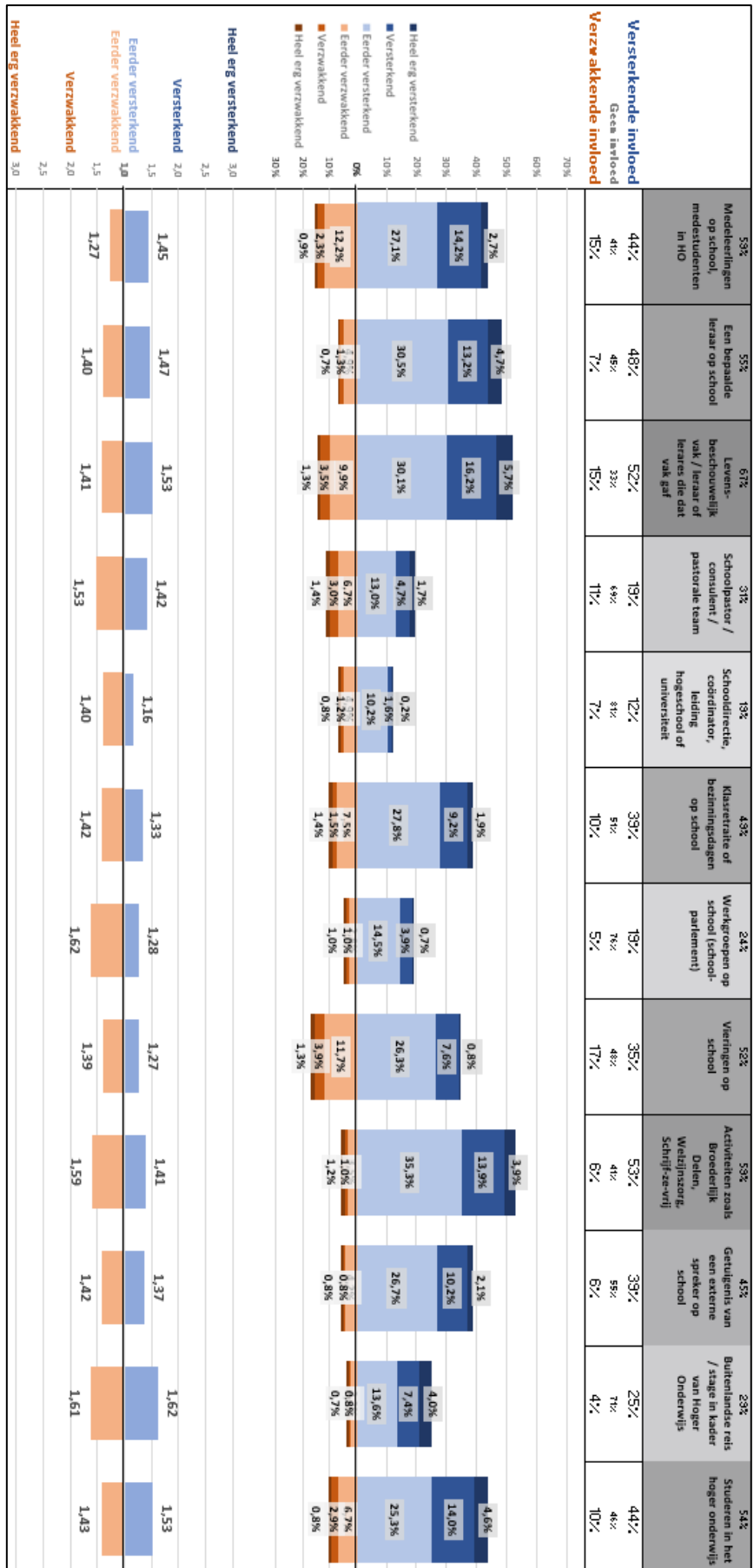
Figuur 109: Voornaamste invloedsfactoren per levensbeschouwing in de persoonlijke levenssfeer

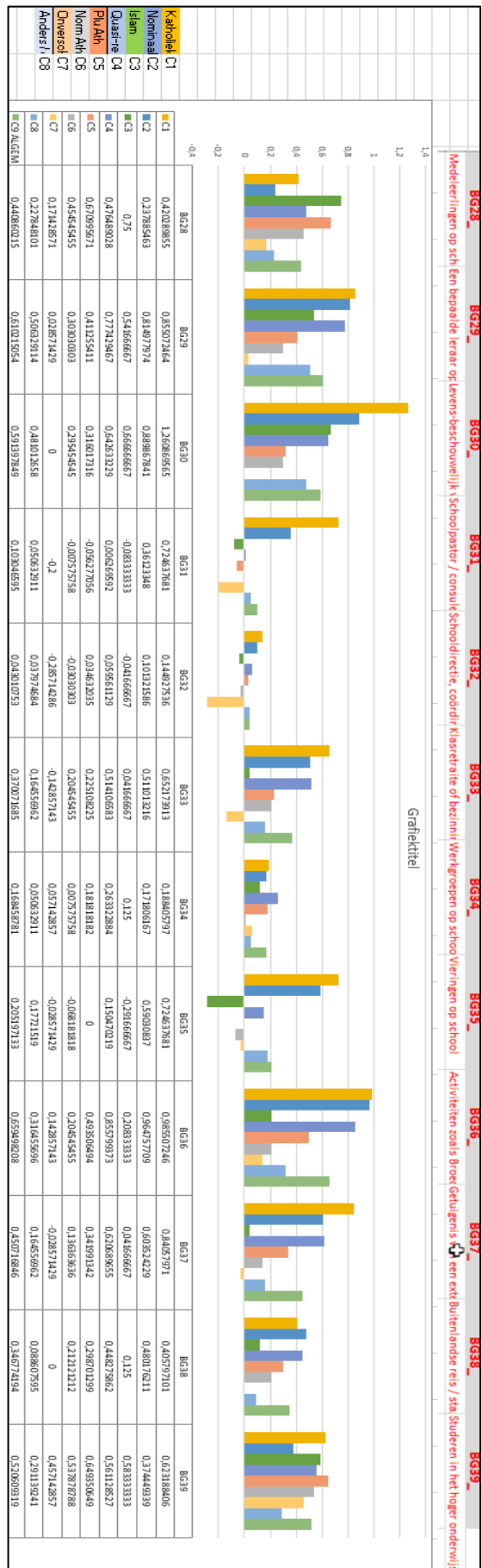
Figuur 110: Invloedsfactoren per levensbeschouwelijke profiel

3.8.2. Onderwijs

In het onderwijs zijn de activiteiten zoals Broeder Delen, Welzijnszorg en Schrijf-ze-vrij versterkend voor de identiteit van jongvolwassenen. Vooral katholieken, nominaal christenen en algemeen-religieuzen laten dit optekenen. Ook meer dan de helft vindt dat de figuur van de leraar van het levensbeschouwelijk vak dat men volgde, een versterkende invloed heeft gehad op de eigen identiteit. De tegenkating is ook betrekkelijk laag. Het zijn echter vooral de gelovigen (katholieken, nominaal christenen en moslims) en de algemeen-religieuzen die een versterkende impact opgeven. De scores bij de pluralisten en de normatief atheïsten liggen een stuk lager. Vieringen op school werd door 35% versterkend gevonden, vooral door katholieken en nominaal christenen. Toch vond 17% dit verzwakkend, velen van hen zijn bij de islam te vinden. Bijna de helft heeft geen impact van de vieringen waargenomen. Eenzelfde verhaal is te bespeuren bij de klasretraites of bezinningsdagen en de getuigenis van een externe spreker: katholieken en nominaal christenen geven een grote, versterkende impact aan, de score van de moslims is veel lager.

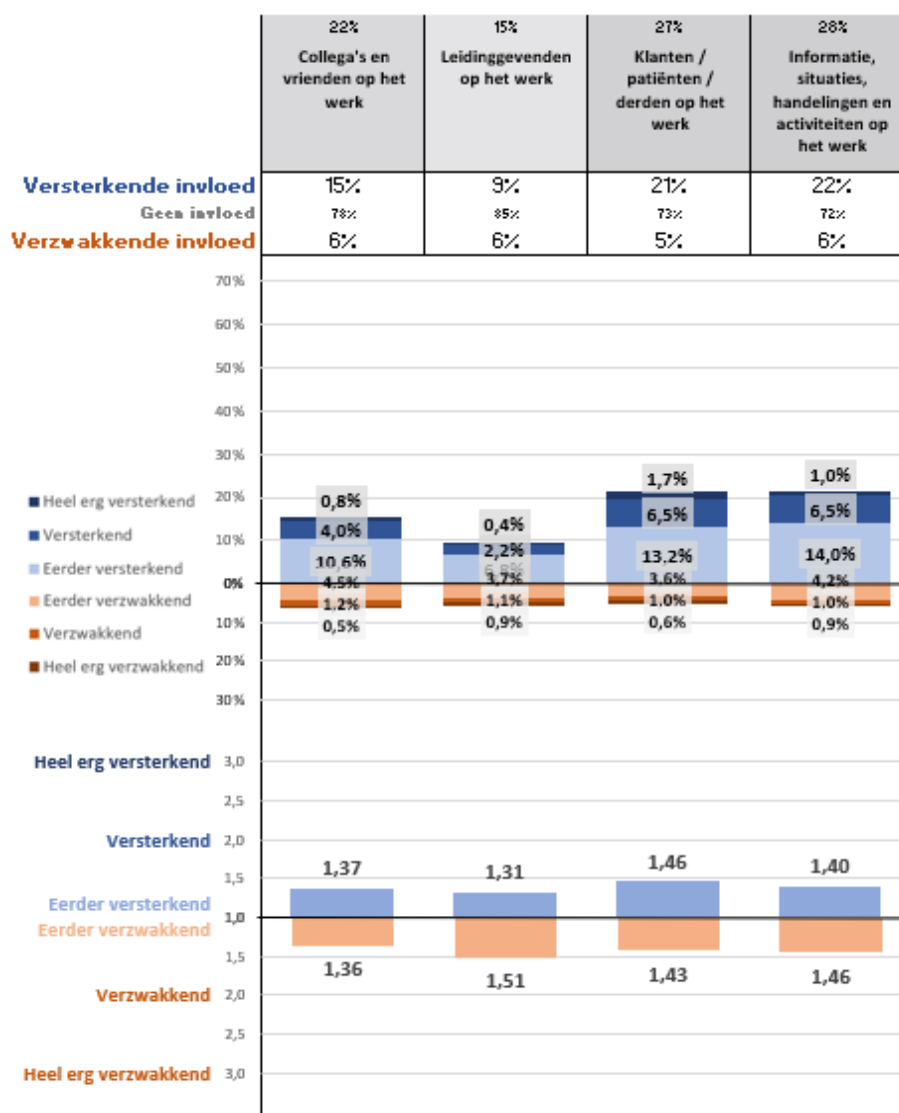
Figuur 111: Invloedsfactoren binnen het onderwijs

Figuur 112: Invloedsfactoren binnen het onderwijs per levensbeschouwelijk profiel

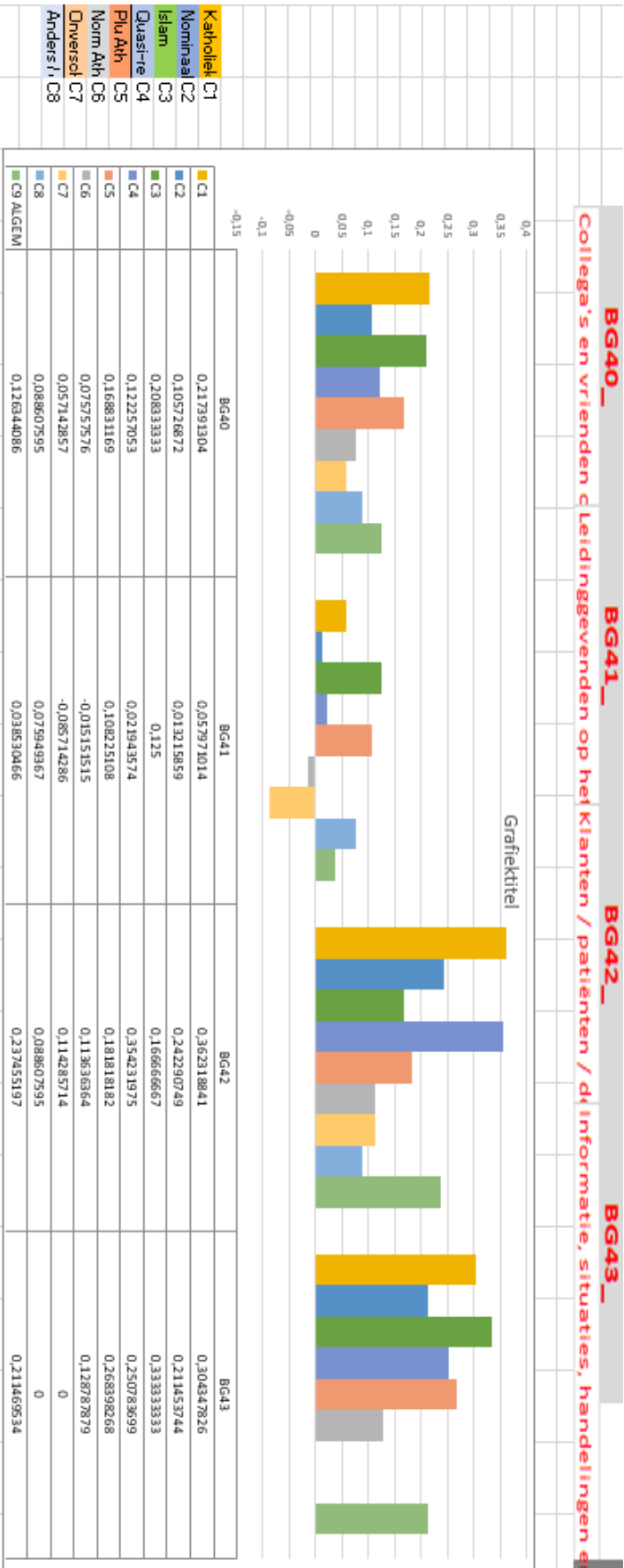
3.8.3. Werkomgeving

De personen op het werk hebben betrekkelijk weinig impact op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen. Hoewel al onze respondenten bestaan uit studenten en leerlingen, hebben heel wat van hen ongetwijfeld een vakantie - of studentenjob, al werd dit niet bevraagd in dit onderzoek. Zo berekende Randstad dat bijna 80% van de studenten, weliswaar ouder dan 15, een studentenjob heeft⁴⁶.

Figuur 113: Invloedsfactoren op het werk

⁴⁶ RANDSTAD, *Bijna 80 procent van de studenten werk.*; <https://www.randstad.be/nl/workforce360/flexibility-labour-market/bijna-80-procent-studenten-werkt/> (toegang 24 februari 2021).

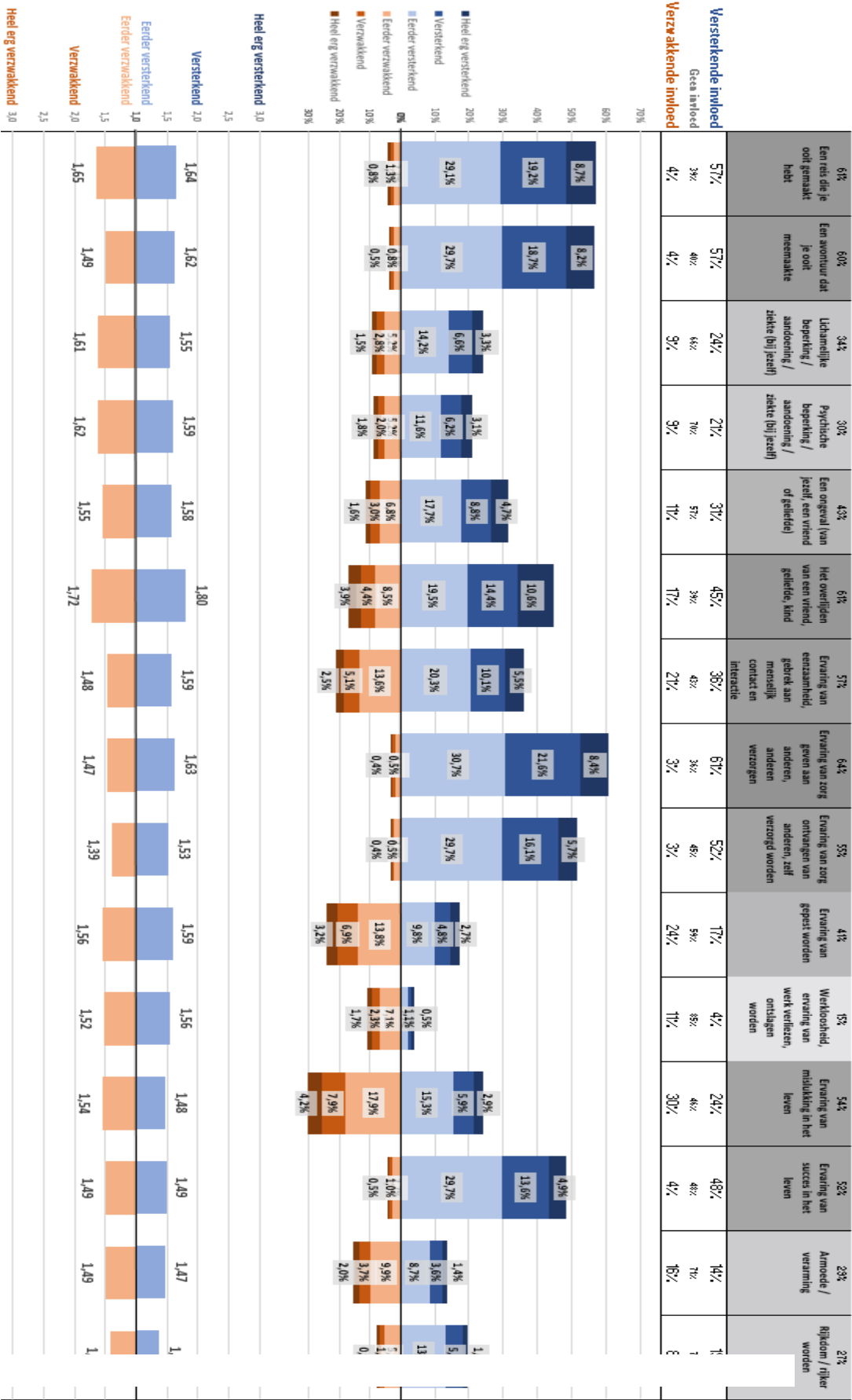
Figuur 114: Invloedsfactoren op het werk per levensbeschouwelijk profiel

3.8.4. Levensgebeurtenissen

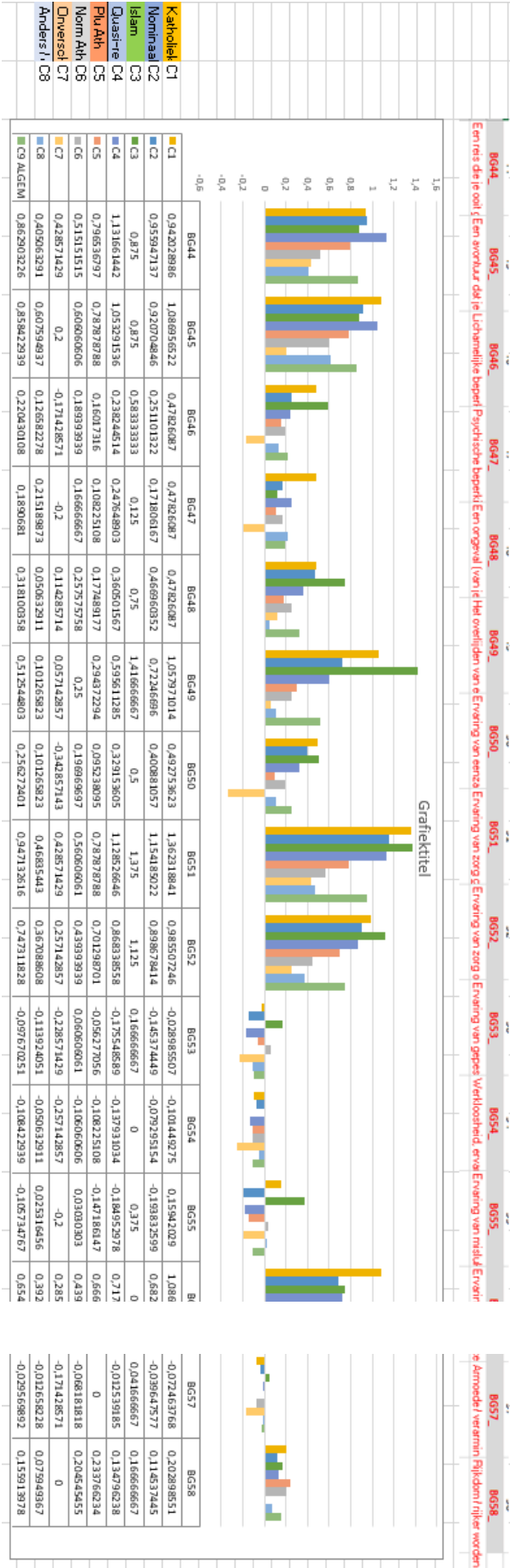
In de groep 'levensgebeurtenissen' geeft 61% van de respondenten aan dat zorg geven aan anderen een versterkend effect heeft op de levensbeschouwelijke identiteit. Merk op dat de zorg, en dus ook zorg geven, door de coronacrisis heel sterk in de actualiteit zat, net op het moment wanneer de respondenten de vragenlijst invulden. Zorg geven aan anderen blijkt voor iedere levensbeschouwelijke groep een impact te hebben, al geven gelovigen en algemeen-religieuzen een grotere impact dan gemiddeld aan. Verder zijn een reis en een avontuur dat men meemaakte versterkende factoren.

Merk op dat de negatieve scores bij een aantal levensgebeurtenissen veel hoger zijn dan in andere. Zo gaf 17% aan dat het overlijden van een vriend/geliefde/kind een verzwakkende invloed heeft gehad op hun huidige levensbeschouwing en voor 45% had het een versterkende invloed. Vooral moslims en katholieken ervaren dit als een versterkende factor, atheïsten en pluralisten halen bijna een nulscore. Let wel op dat deze scores niet zo eenduidig te verstaan zijn: het is goed mogelijk dat een stuk van diegenen die een versterkende invloed lieten optekenen op hun huidige levensbeschouwing, dat overlijden verzwakkend hebben ervaren op de vorige levensbeschouwing. Zo kan het zijn dat men zich vroeger identificeerde als katholiek, maar dat door het overlijden van een dierbare men het geloof verloren heeft en atheïst is geworden. In dat geval betekent dat overlijden een negatieve ervaring, die versterkend heeft gewerkt voor de huidige, atheïstische levensbeschouwing.

Ook het ervaren van eenzaamheid en het gebrek aan menselijk contact en interactie kent een hoge verzwakkende invloed. Gepest worden, ervaring van mislukking in het leven, armoede/verarming en werkloosheid/werk verliezen hebben een hogere verzwakkende dan versterkende score. Daar men bij het overlijden van een naaste nog een versterkend effect kon waarnemen bij gelovigen, is dit hoegenaamd niet het geval voor deze factoren: alle levensbeschouwelijke groepen geven lage of negatieve scores.

Figuur 115: Invloedsfactoren vanuit levensgebeurtenissen

Figuur 116: Invloedsfactoren vanuit levensgebeurtenissen per levensbeschouwin

3.8.5. Invloed van de cultuur

In deze groep haalt geen enkele factor een versterkende score van meer dan 40%.

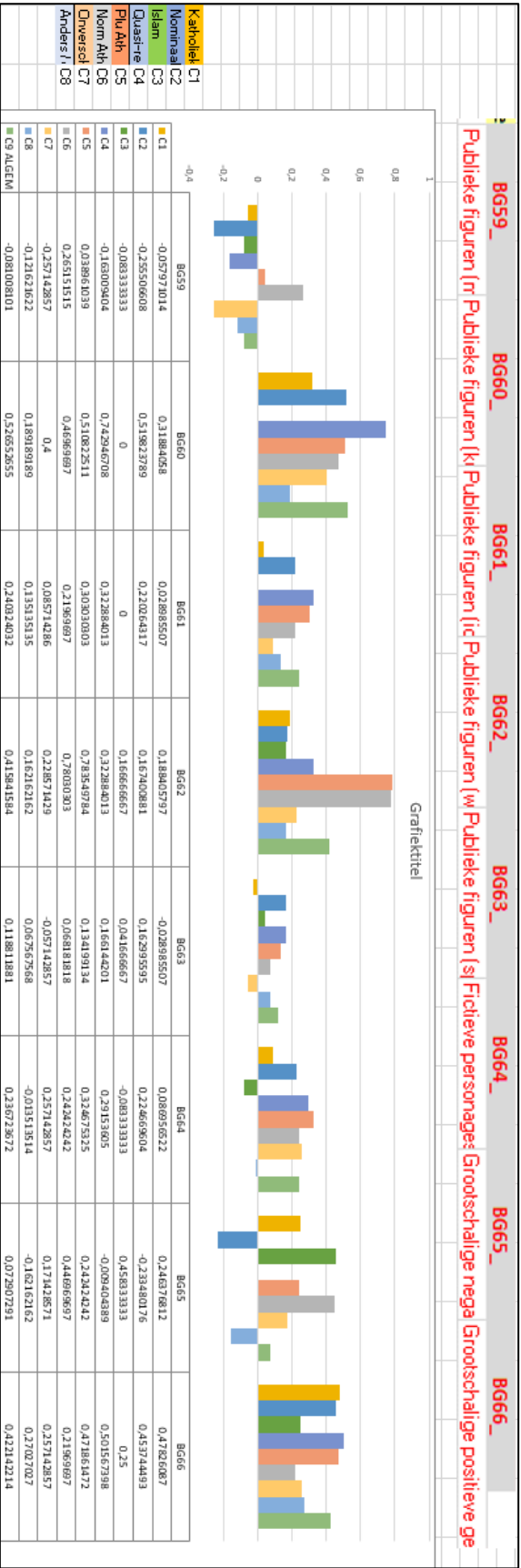
Het is opmerkelijk dat quasi een even groot percentage van respondenten aangeeft dat zowel een grootschalige negatieve als een grootschalige positieve gebeurtenis een versterkend effect heeft op hun identiteit. Echter, bij de negatieve gebeurtenis geeft ook 30% aan dat het een verzwakkend effect had, terwijl dit bij de positieve gebeurtenis slechts 4% was. Bij een grootschalige positieve gebeurtenis is de versterkende impact bij alle levensbeschouwelijke groepen quasi hetzelfde. Dit is niet zo bij een grootschalige negatieve gebeurtenis: moslims en atheïsten laten een duidelijk versterkend effect optekenen, nominaal christenen geven een verzwakkend effect op hun identiteit aan.

Publieke figuren uit de wetenschap genieten vooral een groot aanzien bij pluralistisch atheïsten en normatief atheïsten: hun scores stijgen ver uit boven de andere. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de brede maatschappelijke idee dat wetenschap 'objectief' is, en een alternatief vormt voor religie⁴⁷. Publieke figuren uit de kunst halen een sterkere score bij algemeen-religieuzen, waarschijnlijk omdat zij veeleer een kosmopolitische kijk hebben. Publieke figuren die gelinkt worden aan macht en geld halen tot slot enkel bij normatief atheïsten en pluralisten een gemiddelde positieve score. Dit komt omdat deze groepen niet geloven in een overstijgende realiteit en daarom veel meer gericht zijn op de materiële wereld.

Publieke figuren uit de wetenschap genieten vooral een groot aanzien bij pluralistisch atheïsten en normatief atheïsten.

⁴⁷ Laura MOLENAAR, *Wetenschap is niet zomaar een mening*; <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/wetenschap-is-niet-zomaar-een-mening~b82051ec/> (toegang 14 april 2021).

Figuur 117: Invloedsfactoren uit de cultuur

Figuur 118: Invloedsfactoren uit cultuur per levensbeschouwelijk profiel

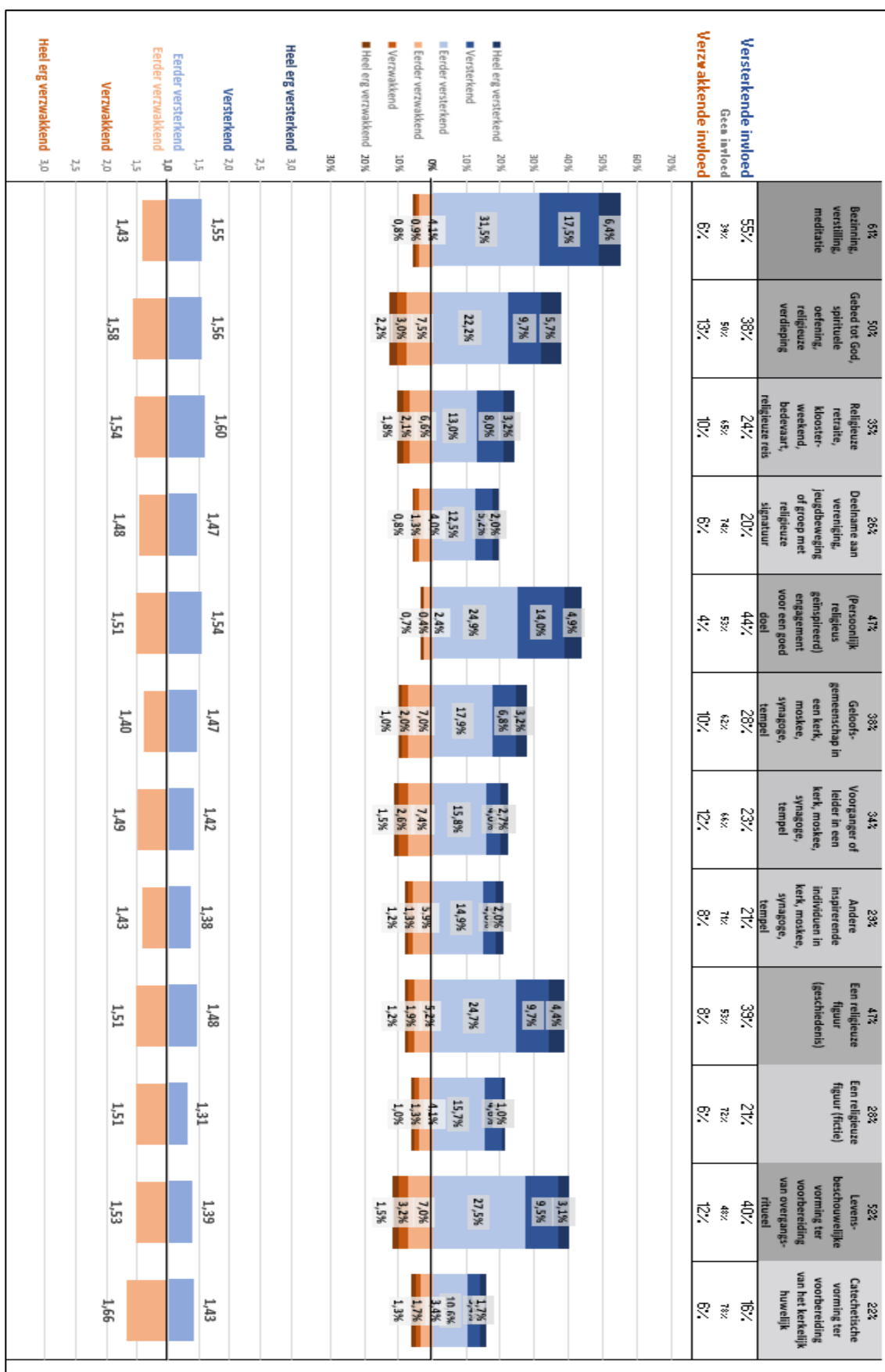
3.8.6. Religieuze invloedssfeer

In deze categorie werden er uitdrukkelijk religieuze factoren bevraagd. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat vooral katholieken en moslims, en in minder mate nominaal christenen, op deze factoren hoog scoren.

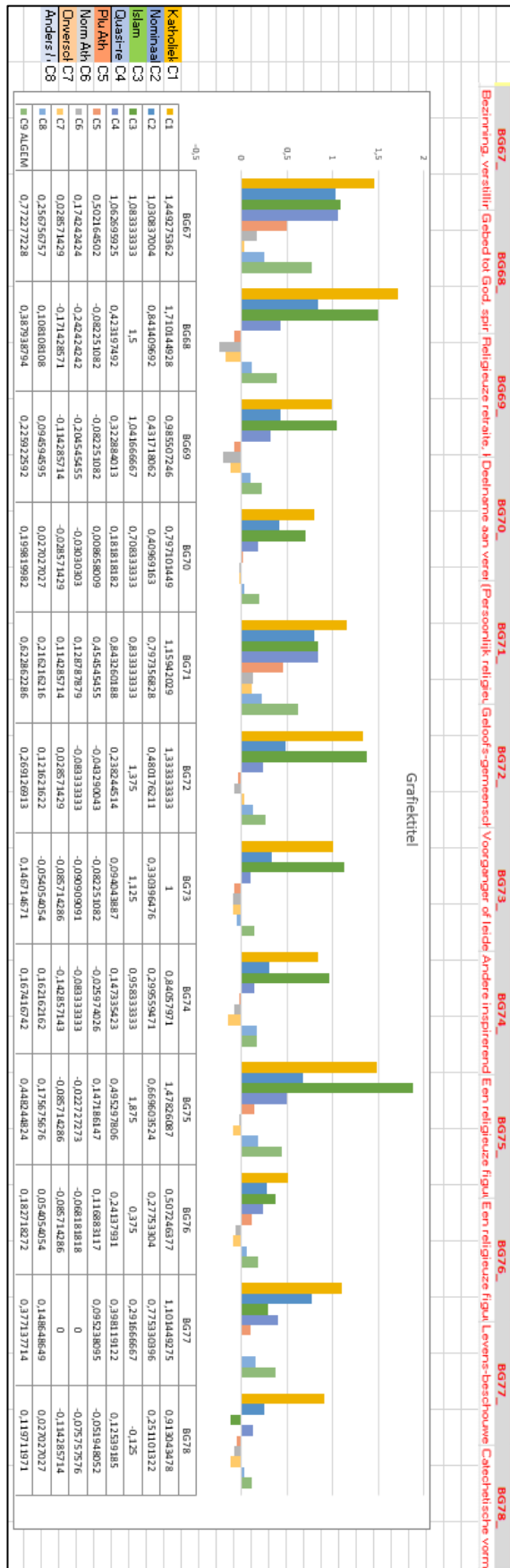
In totaal gaf 55% aan dat bezinning/verstillig/meditatie een versterkende invloed had op de eigen levensbeschouwelijke identiteit. Dit is de enige factor die in deze categorie meer dan 50% haalt. Het valt daarbij op dat een meer religieuze omschrijving van dit alles een veel lagere score haalt: 'gebed tot God, spirituele oefening, religieuze verdieping' is voor slechts 38% versterkend geweest, voor 13% ook verzwakkend. Dit is vooral op te merken bij de algemeen-religieuze groep. Deze haalt bij twee factoren een hoge score: bij bezinning/verstillig/meditatie en bij (persoon religieus geïnspireerd) engagement voor een goed doel. Deze groep haalde bij alle andere, uitdrukkelijk religieuze factoren, een veel lagere score. Hun hoge score bij bezinning/verstillig/meditatie is mogelijks te verklaren door het feit dat die termen breed-spirituele termen zijn, en geen optie voor een bepaalde religie uitdrukken. Bovendien heeft deze groep een groot respect voor engagement voor goede doelen, of dit nu religieus geïnspireerd is of niet. Dit respect is ook af te lezen uit de score voor activiteiten zoals Broeder Delen, Welzijnszorg, Schrijf-ze-vrijdag.

20% van alle respondenten stelde ook dat deelname aan een vereniging, jeugdbeweging of groep met religieuze signatuur een versterkend effect heeft gehad. Dit is op zich een merkwaardig lage score, aangezien bij het onderdeel 'verenigingen' 65% van de respondenten een vereniging opgaf, waarvan men stelde een versterkende impact te hebben ervaren. Maar de cijfers van de impact per levensbeschouwelijke groep wordt wel herbevestigd: het zijn vooral katholieken, moslims, en in wat mindere mate nominaal christenen, die een versterkend effect aangeven.

Verder geeft ook 40% aan dat levensbeschouwelijke vorming ter voorbereiding van een overgangsritueel (catechese bij eerste communie of vormsel; lentefeest) een positieve impact heeft gehad. Atheïsten en onverschilligen laten hier een nulscore optekenen.

Figuur 119: Invloedsfactoren vanuit religieuze context

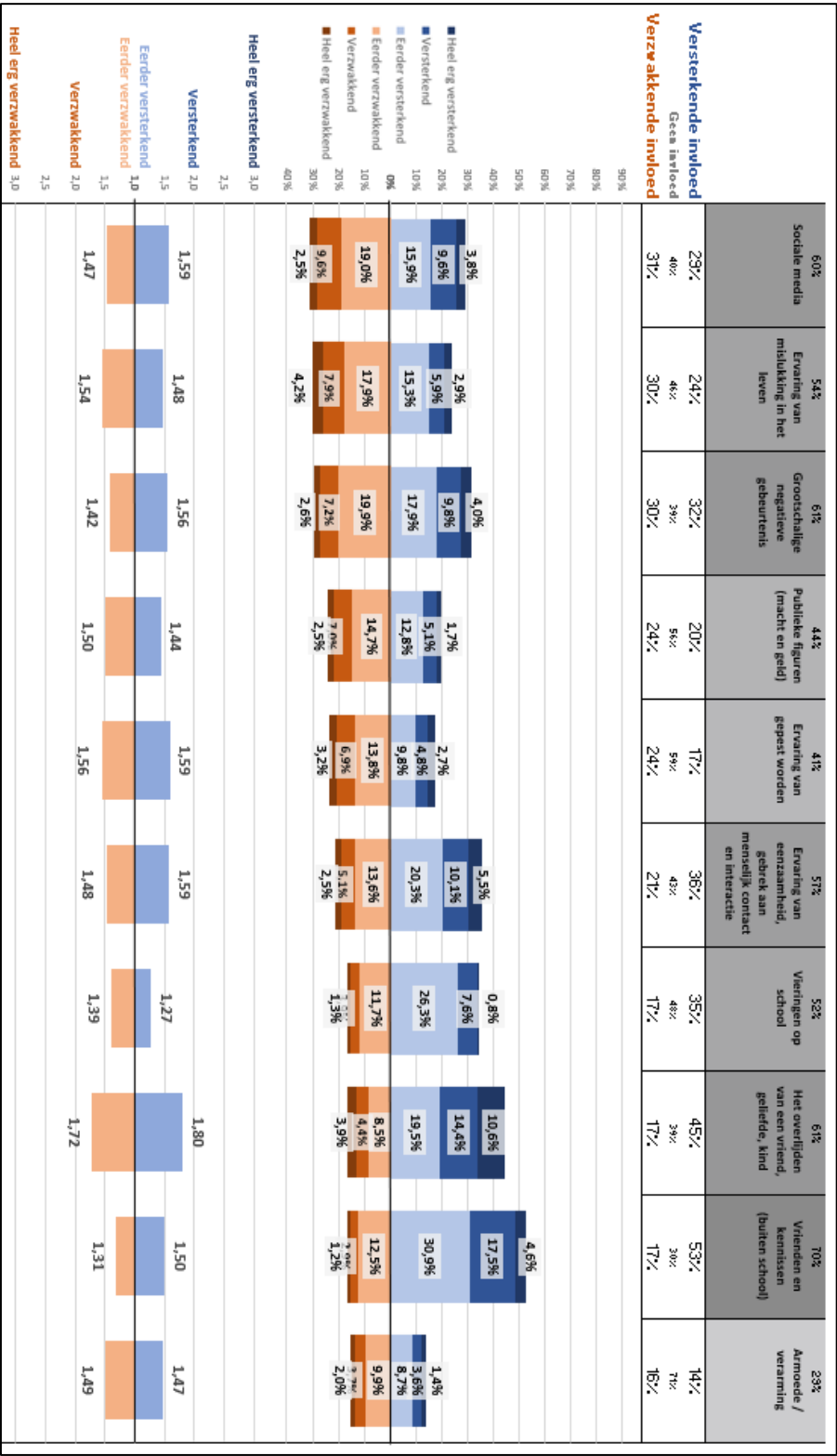
Figuur 120: Invloedsfactoren vanuit religieuz context per levensbeschouweljk profiel

3.8.7. Top 10 van de meest versterkende en verzwakkende beïnvloedingsfactoren

Sommige beïnvloedingsfactoren hebben gemiddeld, over alle levensbeschouwelijke groepen heen, een eerder verzwakkend effect op jongvolwassenen, andere eerder een versterkend effect. In volgende tabellen staat de top tien van de meest versterkende en de meest verzwakkende factoren.

De beleving van de natuur heeft de meest versterkende impact op jongvolwassenen, net geen twee op drie van de respondenten geeft een versterkend effect aan (van +1 tot +3). De moeder staat op plaats twee met 62% versterkende invloed en slechts 11% verzwakkende invloed. De vader haalt de top tien van alle groepen samen niet, maar haalt die bij enkele levensbeschouwelijke groepen wel. De ervaring van zorg geven staat op plaats drie en staat duidelijk voor de ervaring van zorg ontvangen. 'Geven' is belangrijker voor de impact op de identiteit dan 'nemen'. De grootouders staan op plaats vier. Bij de nominaal christenen staan ze zelf op de eerste plaats, aangezien die groep vaker vanuit traditie kijkt naar geloof en zodoende bij de (vaak katholiekere) grootouders uitkomt. Op de plaatsen vijf en zes staan belevingsfactoren: een gemaakte reis en avontuur dragen heel wat jonge mensen mee in hun visie op de wereld. Verder staat 'bezinning/verstillig/meditatie' in de top tien. Dit toont aan dat jongvolwassenen wel degelijk op zoek zijn naar zingeving in hun leven. De religieuze tegenhanger van deze categorie (Gebed tot God, spirituele oefening) staat niet bij de meest versterkende factoren van alle groepen tezamen, enkel moslims, katholieken en nominaal christelijken. Inzet in de wereld, voor de medemens staat op plaats 9. Deze immanente insteek met namen van twee christelijke organisaties komt ook in de top tien van nominaal christelijken en

algemeen-religieuzen terecht. Ten slotte staan op plaats tien de vrienden en kennissen buiten school. Deze groep staat duidelijk voor de medestudenten, aangezien de sociale kring buiten school een zelfgekozen groep is waartoe men behoort.

Figuur 122: Top 10 meest verzwakkende factoren

3.8.7.1. Top tien versterkende factoren per levensbeschouwelijke groep

Bij de beïnvloedingsfactoren per levensbeschouwelijke groep komen regelmatig dezelfde elementen terug. Zo staat in iedere groep de moeder in de top tien van meest versterkende factoren, wat niet gezegd kan worden van de vader. Katholieken en moslims laten duidelijk religieuze factoren optekenen. Verder valt ook op dat hoe geloviger het profiel van de respondenten, hoe hoger de percentages van de top tien versterkende factoren zijn: de sterkste factor bij de islam wordt door 88% van de respondenten als versterkend opgegeven, bij onverschilligen stelt slechts 51% dit.

Er zijn heel wat gelijkenissen tussen moslims en katholieken. Beide groepen zetten hun moeder op één. Verder hebben ze nog 5 factoren gemeenschappelijk in hun top 10: 'gebed tot God', 'Religieuze figuur', 'bezinning, verstillig, meditatie', 'Ervaring van zorg geven aan anderen' en de 'geloofsgemeenschap'.

Katholieken en nominaal christelijken hebben hun gevolgd levensbeschouwelijk vak in de top 10 staan. Verrassend genoeg de normatieve atheïsten ook, hoewel dit slechts bij 31% van de respondenten in deze groep zo is, terwijl de score bij katholieken 77% is en bij nominaal christelijken 65%.

Verder valt op dat hoe seculierder de levensbeschouwing, hoe hoger de natuur komt de staan als factor in de top tien. Toch daalt het percentage van de natuur: bij katholieken stelt driekwart dat de natuur (plaats 7) een versterkende impact op hun identiteit heeft, bij de onverschilligen is dit slechts 37% (plaats 3).

Hoe geloviger het profiel van de respondenten, hoe hoger de percentages van de top tien versterkende factoren.

In onderstaande tabel staat de top 10 van meest versterkende factoren. De percentages zijn het aantal respondenten dat aangaf dat de factor versterkend werkt (de som van alle versterkende antwoorden: +1, eerder versterkend, +2 versterkend en +3 heel erg versterkend).

	<u>Islam</u>	<u>Katholiek</u>	<u>Nominaal christelijk</u>	<u>Algemeen-religieus</u>	<u>Pluralistisch- atheïstisch</u>	<u>Normatief atheïstisch</u>	<u>Onverschillig</u>
1	Moeder: 88%	Moeder: 86%	Grootmoeder/ grootvader: 81%	Natuur: 73%	Vrienden en kennissen buiten school: 62%	Vrienden en kennissen buiten school: 55%	Moeder: 51%
2	Religieuze figuur: 83%	Gebod tot God, spirituele oefening: 83%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 73%	Bezinning, verstilling, meditatie: 70%	Muziek, kunst, film: 62%	Natuur: 55%	Vader: 43%
3	Vrienden en kennissen buiten school: 79%	Grootmoeder/ grootvader: 80%	Bezinning, verstilling, meditatie: 72%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 70%	Moeder: 60%	Vader: 52%	Natuur: 37%
4	Geloofsgemeenschap: 75%	Religieuze figuur: 78%	Activiteiten zoals Broeder Delen, Welzijnszorg...: 72%	Een reis dat je ooit maakte: 68%	Natuur: 58%	Moeder: 52%	Grootmoeder/ grootvader: 34%
5	Overlijden van een vriend, geliefde, kind: 71%	Bezinning, verstilling, meditatie: 77%	Natuur: 70%	Activiteiten zoals Broeder Delen, Welzijnszorg...: 65%	Boeken, tijdschriften, literatuur, poëzie: 55%	Publieke figuren (wetenschappen): 48%	Muziek, kunst, film: 34%
6	Gebod tot God, spirituele oefening, religieuze verdieping: 71%	Levensbeschouwelijk vak/ leraar die dat vak gaf: 77%	Moeder: 67%	Grootmoeder/ grootvader: 64%	Een reis dat je ooit maakte: 55%	Muziek, kunst, film: 47%	Vrienden en kennissen buiten school: 34%
7	Vader: 71%	Natuur: 75%	Een reis dat je ooit maakte: 65%	Een avontuur dat je ooit maakte: 63%	Een avontuur dat je ooit maakte: 55%	Een avontuur dat je ooit meemaakte: 45%	Boeken, tijdschriften, literatuur, poëzie: 31%
8	Bezinning, verstilling, meditatie: 67%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 74%	Levensbeschouwelijk vak/ leraar die dat vak gaf: 65%	Moeder: 62%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 55%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 45%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 31%
9	Ervaring van zorg geven aan anderen: 67%	Geloofsgemeenschap: 74%	Gebod tot God, spirituele oefening: 64%	Muziek, kunst, film: 62%	Vader: 52%	Medeleerlingen, medestudenten: 44%	Levensbeschouwelijk vak/ leraar die dat vak gaf: 31%
10	Ervaring van zorg ontvangen van anderen: 67%	Een avontuur dat je ooit meemaakte: 71%	Een avontuur dat je ooit maakte: 63%	Boeken, tijdschriften, literatuur, poëzie: 61%	Medeleerlingen, medestudenten: 52%	Studeren in het hoger onderwijs: 44%	Publieke figuren (kunst en visie): 31%

Figuur 123: Top 10 versterkende factoren per levensbeschouwing

3.8.7.1. Top tien verzwakkende factoren per levensbeschouwelijke groep

Sociale media blijkt een erg verzwakkende factor. Bij iedere levensbeschouwelijke groep, behalve de normatieve atheïsten staat deze in de top tien van meest verzwakkende factoren. Hoewel voor moslims de sociale media op plaats twee staat, heeft deze factor voor 54% toch een versterkend effect. Het beeld is dus genuanceerd. Hetzelfde geldt voor de ervaring van mislukking in het leven: die staat in de top tien bij iedere groep in de top tien, behalve bij de moslims.

Bij katholieken en nominaal christenen staan geen religieuze factoren of personen in de top tien. Bij de moslims is er wel één: de vieringen op school. Moslims hebben hier geen zo'n goede kijk op, als zegt slechts 21% dat dit verzwakkend was, wat op zich een lage score is. De vieringen staan ook in de top tien van de algemeen-religieuze groep, de pluralistisch-atheïstische groep; bij de normatieve atheïsten staat dit zelfs op plaats één.

De verzwakkende percentages zijn in het algemeen een stuk lager dan de percentages die als versterkend werden opgetekend. Het benoemen van factoren die versterkend zijn of waren, en dus bijgedragen hebben aan de levensbeschouwelijke identiteit, is duidelijk evidenter.

De verzwakkende percentages zijn in het algemeen een stuk lager dan de percentages die als versterkend werden opgetekend.

In onderstaande tabel staat de top 10 van meest verzwakkende factoren. De percentages zijn het aantal respondenten dat aangaf dat de factor verzwakkend werkt (de som van alle verzwakkende antwoorden: +1, eerder verzwakkend, +2 verzwakkend en +3 heel erg verzwakkend).

	<u>Islam</u>	<u>Katholiek</u>	<u>Nominaal christelijk</u>	<u>Algemeen-religieus</u>	<u>Pluralistisch-atheïstisch</u>	<u>Normatief atheïstisch</u>	<u>Omverschillig</u>
<u>1</u>	Publieke figuren (ideeën en entertainment): 25%	Sociale media: 35%	Sociale media: 42%	Sociale media: 37%	Ervaring van mislukking in het leven: 31%	Vieringen op school: 23%	Sociale media: 37%
<u>2</u>	Sociale media: 21%	Ervaring van gepest worden: 29%	Grootschalige negatieve gebeurtenis: 40%	Grootschalige negatieve gebeurtenis: 37%	Ervaring van eenzaamheid: 27%	Gebed tot God, spirituele oefening: 23%	Levensbeschouwelijk vak/ leraar die dat vak gaf: 29%
<u>3</u>	Armoede/verarming: 21%	Grootschalige negatieve gebeurtenis: 28%	Ervaring van mislukking in het leven: 37%	Ervaring van mislukking in het leven: 34%	Sociale media: 24%	Ervaring van mislukking in het leven: 22%	Publieke figuren: geld en macht: 26%
<u>4</u>	Publieke figuren (sportwereld): 21%	Medeleerlingen op school, medestudenten HO: 26%	Ervaring van gepest worden: 31%	Publieke figuren: geld en macht: 33%	Grootschalige negatieve gebeurtenis: 24%	Moeder: 17%	Grootschalige negatieve gebeurtenis: 23%
<u>5</u>	Vieringen op school: 21%	Ervaring van mislukking in het leven: 26%	Publieke figuren: geld en macht: 27%	Ervaring van gepest worden: 27%	Vieringen op school: 23%	Het overlijden van een vriend, geliefde, kind: 17%	Ervaring van mislukking in het leven: 23%
<u>6</u>	Ervaring van eenzaamheid: 17%	Vrienden en kennissen (buiten school): 23%	Vrienden en kennissen (buiten school): 23%	Ervaring van eenzaamheid: 24%	Ervaring van gepest worden: 23%	Grootmoeder/ grootvader: 17%	Klasretraite of bezinningsdagen op school: 23%
<u>7</u>	Rijkdom/rijker worden: 17%	Publieke figuren (wetenschap): 23%	Medeleerlingen medestudenten: 21%	Vieringen op school: 22%	Levensbeschouwelijk vak/ leraar die dat vak gaf: 22%	Ervaring van eenzaamheid: 17%	Ervaring van eenzaamheid: 23%
<u>8</u>	Klanten/patiënten/ derden op het werk: 17%	Publieke figuren: geld en macht: 23%	Ervaring van eenzaamheid: 19%	Publieke figuren (wetenschap): 20%	Publieke figuren: geld en macht: 20%	Grootschalige negatieve gebeurtenis: 16%	Gebed tot God, spirituele oefening, religieuze verdieping: 20%
<u>9</u>	Collega's op het werk: 17%	Armoede/verarming: 22%	Broers/zussen: 19%	Vrienden en kennissen (buiten school): 19%	Gebed tot God, spirituele oefening: 19%	Religieuze retraite, kloosterweekend, bedevaart: 16%	Ervaring van gepest worden: 20%
<u>10</u>	Muziek, kunst, film: 17%	Gaming: 22%	Overlijden van een vriend, geliefde, kind: 18%	Overlijden van een vriend, geliefde, kind: 18%	Religieuze retraite, kloosterweekend, bedevaart: 17%	Voorganger of leider in kerk, moskee, synagoge: 15%	Werkloosheid: 17%

Figuur 124: Top 10 meest verzwakkende factoren per levensbeschouwelijk profiel

3.8.8. Correlaties

In een eerder deel van de vragenlijst werden tal van beïnvloedingsfactoren opgesomd die mogelijk een invloed hebben op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen. In dit onderdeel wordt getracht na te gaan welke factoren met elkaar correleren. Men kan van een significante correlatie spreken van een waarde van 0.3. Of die waarde negatief of positief is, doet geen afbreuk aan de kracht van de correlatie, maar het toont wel of de correlatie factoren met elkaar verbindt of van elkaar afduwt.

3.8.8.1. Eerste correlatiegroep

Er zijn sterke correlaties te vinden tussen tal van factoren die te maken hebben met religieuze figuren en gebeurtenissen. De respondenten die één van onderstaande factoren aangeduid hebben, stellen heel vaak dat andere zaken hen ook beïnvloed hebben: de geloofsgemeenschap, de voorgang in die gemeenschap, andere inspirerende individuen in een geloofsgemeenschap, gebed tot God, religieuze retraite, religieuze figuur, deelname aan een vereniging met duidelijke religieuze signatuur, levensbeschouwelijke vorming bij een overgangsritueel, een fictieve religieuze figuur. Al deze factoren correleren bovendien duidelijk met post-kritisch geloof. De correlaties tussen de factoren in deze groep liggen heel hoog: van 0.80 (een zeer hoge correlatie) tot 0.44 (duidelijke correlatie). Tot slot valt op dat 'Mean score for Post-Critical Belief' duidelijk negatief correleert met correlatiegroep 4. Tot deze groep behoren tal van factoren zoals publieke figuren, sociale media vrienden buiten de school. In groep 4 correleert grootmoeder/grootvader negatief met de rest van de groep, wat betekent dat mensen met een sterk pkg-geloof, zoals katholieken, een hoge impact noteren op hun identiteit door hun grootouders. Dit bleek overigens ook uit een gerichte analyse.

0,80	Levensbeschouwing versterkt door: De voorganger of leider in een kerk/moskee/synagoge/tempel: priester, pastor, diaken, monnik, dominee, predikant, imam, rabbijn ...								
0,80	Levensbeschouwing versterkt door: De geloofsgemeenschap in een kerk/moskee/synagoge/tempel								
0,79	Levensbeschouwing versterkt door: Andere inspirerende individuen in een kerk/moskee/synagoge/tempel: medewerker, vrijwilliger, catecheet, spirituele zorgverlener, consultant ...								
0,71	Levensbeschouwing versterkt door: Gebed tot God, spirituele oefening, religieuze verdieping, soberheid, studie van religieuze literatuur								
0,70	Levensbeschouwing versterkt door: Religieuze retraite, kloosterweekend, bedevaart, reis naar een religieuze locatie								
0,62	Levensbeschouwing versterkt door: Een religieuze figuur (geschiedenis) – Jezus, Mohammed, Boeddha, Dalai Lama, Paus Franciscus, Martin Luther King, Pater Damiaan, Confucius ...								
0,61	Levensbeschouwing versterkt door: Deelname aan een vereniging, jeugdbeweging, of groep met een duidelijke religieuze signatuur (Jokri, IJD, Sint-Michielsbeweging, Europascouts, paroc								
0,56	Levensbeschouwing versterkt door: Levensbeschouwelijke vorming ter voorbereiding van een overgangsritueel (eerste communicatie, catechese, vormsel, catechese, lentefeest, bar mitswa / ba								
0,54	Levensbeschouwing versterkt door: Catechetische vorming ter voorbereiding van het kerkelijk huwelijk								
0,46	Mean score for Post-Critical Belief (one item removed)								
0,44	Levensbeschouwing versterkt door: Een religieuze figuur (fictie) – uit een boek, film, game, sociale media, verhaal, sprookje, legende ...								

Figuur 125: Correlatiegroep 1

3.8.8.2. Tweede correlatiegroep

Een tweede correlatiegroep tekent zich af rond het statement dat uiteindelijk alle religies en levensbeschouwingen dezelfde kern hebben. Respondenten die hierop sterk scoren, scoren vaak ook hoog op de volgende beïnvloedingsfactoren: de ervaring van zorg geven aan anderen, de ervaring van zorg ontvangen van anderen, een gemaakte reis, een meegemaakt avontuur, de beleving van de natuur, muziek/kunst/film/, (persoonlijk religieus geïnspireerd) engagement voor een goed doel/activisme/solidariteit/protest tegen onrecht, Deze groep van respondenten zou je kunnen omschrijven als kosmopolieten: ze staan open voor tal van ervaringen, zijn zorgzaam voor anderen en de natuur, zijn niet expliciet religieus maar stellen dat de kern van alle religies dezelfde is. De correlaties tussen de factoren in deze groep liggen tussen de 0.67 en 0.21. Enkel het laatste aspect haalt een score onder 0.3: het statement heeft 0.21, wat een zwakke correlatie is.

0.67	Levensbeschouwing versterkt door: Ervaring van zorg geven aan anderen, anderen verzorgen								
0.66	Levensbeschouwing versterkt door: Een reis die je ooit gemaakt hebt								
0.65	Levensbeschouwing versterkt door: Een avontuur dat je ooit meemaakte								
0.64	Levensbeschouwing versterkt door: Ervaring van zorg ontvangen van anderen, zelf verzorgd worden								
0.58	Levensbeschouwing versterkt door: Je beleving van de natuur								
0.50	Levensbeschouwing versterkt door: Bezinning, verstillig, meditatie								
0.49	Levensbeschouwing versterkt door: Muziek, kunst, film								
0.46	Levensbeschouwing versterkt door: Ervaring van succes in het leven, sociaal prestige verwerven, een winnaar zijn, uitgekozen worden, lof ontvangen								
0.45	Levensbeschouwing versterkt door: (Persoonlijk religieus geïnspireerd) engagement voor een goed doel, activisme, solidariteit, protest tegen onrecht, geven van aalmoezen ...								
0.43	Levensbeschouwing versterkt door: Buitenlandse reis / stage in kader van Hoger Onderwijs								
0.41	Levensbeschouwing versterkt door: Grootschalige positieve gebeurtenis, bijv. club of land wint de voetbalker, partij wint de verkiezingen, economische groei, samen de coronacrisis over								
0.33	Levensbeschouwing versterkt door: Relatie met / zorg voor huisdieren								
0.21	Uiteindelijk is de kern van alle religies en levensbeschouwingen dezelfde.								

Figuur 126: Correlatiegroep 2

3.8.8.3. Derde correlatiegroep

In de derde correlatiegroep worden tal van figuren, uit zowel het privéleven als het professionele leven, opgesomd. De vier factoren uit de categorie 'werkomgeving' correleren duidelijk met elkaar: sterke correlatiecijfers van 0.73 tot 0.56. Verder staan burenen, kinderen, peter/meter, publieke figuren uit de sportwereld, coach/monitor/begeleider en het plaatselijke verenigingsleven in deze groep.

0.73	Levensbeschouwing versterkt door: Leidinggevend op het werk								
0.68	Levensbeschouwing versterkt door: Collega's en vrienden op het werk								
0.58	Levensbeschouwing versterkt door: Klanten / patiënten / derden die je tegenkomt op het werk								
0.56	Levensbeschouwing versterkt door: De informatie, situaties, handelingen en activiteiten waarmee je op je werk in contact komt								
0.45	Levensbeschouwing versterkt door: Burenen in je straat of appartement								
0.44	Levensbeschouwing versterkt door: Een bepaalde therapeut / psychiater / consulent / geestelijk begeleider								
0.40	Levensbeschouwing versterkt door: Kinderen								
0.39	Levensbeschouwing versterkt door: Rijkdom / rijker worden								
0.38	Levensbeschouwing versterkt door: Peter/meter								
0.34	Levensbeschouwing versterkt door: Publieke figuren (sportwereld) — amateursporters, topsporters, sportcommentatoren ...								
0.30	Levensbeschouwing versterkt door: Een bepaalde coach / monitor / begeleider / leraar in het plaatselijke verenigingsleven								
0.30	Levensbeschouwing versterkt door: Het plaatselijke verenigingsleven, zoals de jeugdbeweging, de muziekschool, de sportschool / fitness, de dansgroep, de hobbyclub,								

Figuur 127: Correlatiegroep 3

3.8.8.4. Vierde correlatiegroep

In de vierde correlatiegroep komen heel wat factoren uit het leven van vooral jonge mensen samen. Publieke figuren, sociale media, gaming, fictieve personages en figuren uit films/series/strips/boeken correleren duidelijk met elkaar. Bovendien bevat deze groep ook figuren uit het ‘echte’ leven van jongvolwassenen: vrienden buitenschool en medeleerlingen en medestudenten. De figuur van grootmoeder/grootvader correleert negatief met deze groep: de ouderen horen duidelijk niet bij deze vaak digitale leefwereld.

Toch valt op hoe er enkele correlaties zijn met andere groepen. Zo blijken vrienden en kennis buiten school, medeleerlingen of – studenten en studeren in het hogere onderwijs te correleren met groep 8. In die groep zit de mean score voor letterlijk geloof, deze correleert negatief met groep vier. Een andere factor uit correlatiegroep 8, de impact van broers/zussen, correleert dan weer positief met groep 4. Verder correleren fictieve personages en studeren in het onderwijs ook met correlatiegroep 3.

0,62	Levensbeschouwing versterkt door: Publieke figuren (wetenschap) – bekende wetenschappers en professoren, populariserende wetenschapsauteurs ...								
0,59	Levensbeschouwing versterkt door: Publieke figuren (macht en geld) – politici, bestuurders, leiders van publieke instellingen, journalisten, opiniemakers ...								
0,57	Levensbeschouwing versterkt door: Sociale media								
0,54	Levensbeschouwing versterkt door: Publieke figuren (ideeën en entertainment) – bekende Vlamingen, muzikanten, acteurs, televisiemakers, komieken, rappers ...								
0,52	Levensbeschouwing versterkt door: Publieke figuren (kunst en visie) – kunstenaars, filosofen, schrijvers, cartoonisten, influencers op sociale media, activisten voor een bepaald doel								
0,51	Levensbeschouwing versterkt door: Vrienden en kennissen (buiten school)								
0,50	Levensbeschouwing versterkt door: Medeleerlingen op school / medestudenten in het hoger onderwijs								
0,49	Levensbeschouwing versterkt door: Studeren in het hoger onderwijs								
0,46	Levensbeschouwing versterkt door: Fictieve personages en figuren uit films, series, strips, boeken, computerspelletjes ...								
0,45	Levensbeschouwing versterkt door: Gaming								
0,44	Levensbeschouwing versterkt door: Boeken, tijdschriften, literatuur, poëzie								
-0,36	Grootmoeder / grootvader								

Figuur 128: Correlatiegroep 4

3.8.8.5. Vijfde correlatiegroep

De vijfde correlatiegroep clustert tal van negatieve ervaringen: ervaring van eenzaamheid, mislukking in het leven, gepest worden, psychische beperking, overlijden van een vriend/geliefde/kind, lichamelijke beperking, ongeval, armoede, grootschalige negatieve gebeurtenis, werkloosheid en het beëindigen van een relatie. Respondenten die één van deze factoren hebben aangeduid, hebben dus heel vaak ook andere negatieve ervaringen aangeduid. Er zijn duidelijk sterke, positieve, correlaties tussen al deze factoren. De correlaties van één van deze factoren met een andere correlatiegroep zijn eerder beperkt.

0,71	Levensbeschouwing versterkt door: Ervaring van eenzaamheid, gebrek aan menselijk contact en interactie								
0,70	Levensbeschouwing versterkt door: Ervaring van mislukking in het leven, sociaal prestige verliezen, laatst eindigen, aan je lot overgelaten zijn, faalangst								
0,67	Levensbeschouwing versterkt door: Ervaring van gepest worden (op school, op het werk, in het gezin, in je naaste omgeving)								
0,63	Levensbeschouwing versterkt door: Psychische beperking / aandoening / ziekte (bij jezelf)								
0,63	Levensbeschouwing versterkt door: Het overlijden van een vriend, geliefde, kind								
0,61	Levensbeschouwing versterkt door: Lichamelijke beperking / aandoening / ziekte (bij jezelf)								
0,60	Levensbeschouwing versterkt door: Een ongeval (van jezelf, een vriend of geliefde)								
0,60	Levensbeschouwing versterkt door: Armoede / verarming								
0,56	Levensbeschouwing versterkt door: Grootschalige negatieve gebeurtenis, bijv. economische crisis, gezondheids crisis (corona-pandemie), politieke crisis, ecologische crisis, natuurramp.								
0,50	Levensbeschouwing versterkt door: Werkloosheid, ervaring van werk verliezen, ontslagen worden								
0,38	Levensbeschouwing versterkt door: Het beëindigen van een persoonlijke relatie, scheiding								

Figuur 129: Correlatiegroep 5

3.8.8.6. Zesde correlatiegroep

Correlatiegroep 6 telt negen factoren, waarvan er drie een negatieve correlatie hebben. Zo is het statement dat men graag in gesprek gaat over levensbeschouwelijke onderwerpen niet verwonderlijk tegengesteld aan het statement dat men een gesprek over levensbeschouwelijke onderwerpen vermijdt. In deze groep komt ook de mean score van het relativisme terug, dat positief correleert met de vragen omtrent de interlevensbeschouwelijke dialoog die diversiteit positief bejegenen. De mean score van externe kritiek correleert duidelijk negatief met de positieve, groene, factoren in deze groep. Externe kritiek en relativisme correleren duidelijk negatief met elkaar: hoe groter de score voor de ene, hoe kleiner de score voor de andere. De stelling dat levensbeschouwingen een privéaangelegenheid zijn, behoort duidelijk niet tot het relativisme, maar correleert daarentegen wel duidelijk met externe kritiek.

Tot slot correleert de negatieve score van externe kritiek ook negatief met correlatiegroep 1, waar post-kritisch geloof deel van uitmaakt. Dit toont nogmaals aan dat post-kritisch geloof en externe kritiek negatief met elkaar correleren.

n=1002	Letterlijk Geloof	Externe Kritiek	Relativisme	Post-Kritisch Geloof
Letterlijk Geloof	1	-0,23	-0,30	0,59
Externe Kritiek	-0,23	1	-0,24	-0,54
Relativisme	-0,30	-0,24	1	0,02
Post-Kritisch Geloof	0,59	-0,54	0,02	1

0,78	Ik ga heel graag in gesprek over levensbeschouwelijke onderwerpen met iemand die een andere religie of levensbeschouwing heeft.			
-0,74	Ik vermijd een gesprek over levensbeschouwelijke onderwerpen met iemand die een andere religie of levensbeschouwing heeft.			
0,72	Ik vind het boeiend om mensen met andere religies of levensbeschouwingen te leren kennen en ermee in DIALOOG te gaan.			
0,62	Ik kan uit een interlevensbeschouwelijke dialoog elementen halen die mijn eigen religie of levensbeschouwing verrijken.			
0,50	Ik geloof dat de dialoog met ANDERE religies of levensbeschouwingen mijn EIGEN religie of levensbeschouwing versterkt.			
0,45	Mean score for Relativism (one item removed)			
0,42	Recentelijk een diepgaand gesprek gevoerd over een levensbeschouwelijk onderwerp met iemand die er uitdrukkelijk een andere religie of levensbeschouwing op nahield			
-0,39	Ik vind dat religies en levensbeschouwingen een privéaangelegenheid zijn. Levensbeschouwelijke symbolen en tradities in het openbaar, alsook maatschappelijke discussies			
-0,36	Mean score for External Critique (one item removed)			

Figuur 130: Correlatiegroep 6

Relativisme correleert negatief met externe kritiek, maar heeft een nulcorrelatie met PKG-geloof.

3.8.8.7. Zevende correlatiegroep

De zevende correlatiegroep omvat enkele religieuze of gelovige factoren. Zo blijkt dat het gevolgde vak levensbeschouwing duidelijk correleert met de versterkende ervaring van vieringen op school, klasretraites of bezinningsdagen, activiteit zoals Broederlijk Delen/Welzijnszorg/Schrijf-ze-vrijdag, schoolpastor, werkgroepen op school rond bepaalde thema's, schooldirectie en de getuigenis van een externe spreker. Respondenten die deze factoren als versterkend hebben ervaren, stelden doorgaans ook dat het vak godsdienst heeft bijgedragen tot het vormen van hun levensbeschouwelijke identiteit. In een eerder deel konden we al vaststellen dat enkel de katholieken en nominaal christenen aangaven dat het vak godsdienst een grote impact op hun identiteit heeft gehad. De respondenten die de factoren in deze groep hebben aangeduid, zijn dus vooral katholieken en nominaal christenen.

0,66	Levensbeschouwing versterkt door: Een levensbeschouwelijk vak dat je volgde op school / de leraar of lerares die dat vak gaf								
0,57	Levensbeschouwing versterkt door: Vieringen op school								
0,55	Levensbeschouwing versterkt door: Klasretraite of bezinningsdagen op school								
0,52	Levensbeschouwing versterkt door: Een bepaalde leraar								
0,51	Levensbeschouwing versterkt door: Activiteiten zoals Broederlijk Delen, Welzijnszorg, Schrijf-ze-vrij								
0,50	Het vak godsdienst heeft sterk bijgedragen tot het vormen van mijn levensbeschouwelijke visie en identiteit.								
0,49	Levensbeschouwing versterkt door: Een schoolpastor / een consulent / het pastorale team								
0,48	Levensbeschouwing versterkt door: Werkgroepen op school rond bepaalde thema's (schoolparlement)								
0,41	Levensbeschouwing versterkt door: De schooldirectie, de verantwoordelijke coördinatoren, de leiding van de hogeschool of universiteit								
0,39	Levensbeschouwing versterkt door: Getuigenis van een externe spreker op school								

Figuur 131: correlatiegroep 7

3.8.8.8. Conclusie

Er kunnen uit al deze groepen drie conclusies getrokken worden.

Ten eerste blijkt dat hoe geloviger de respondenten zijn, hoe groter de aangegeven impact van familie en naasten. Vooral moslims halen zeer hoge scores. Hoe seculierder de levensbeschouwing, hoe minder impact van de familie. Hetzelfde geldt, niet verwonderlijk, voor religieuze factoren.

Ten tweede geven gelovigen (katholieken, moslims, en in mindere mate nominaal christenen) over het algemeen vaker versterkende antwoorden. Hun scores zijn bij heel wat factoren hoger dan gemiddeld. Dit kan verklaard worden door het feit dat gelovigen bewuster bezig zijn met hun levensbeschouwelijke identiteit, en de factoren die er invloed op uitoefenen vlotter kunnen identificeren.

Tot slot blijkt dat alle levensbeschouwelijke groepen gelijkaardige scores halen bij positieve gebeurtenissen. Voor iedereen zijn die gebeurtenissen duidelijk versterkend. Bij negatieve gebeurtenissen echter (ongeval, overlijden, beperking, eenzaamheid, mislukking) zijn het de gelovige groepen die een aanzienlijk hogere versterkende invloed aangeven. Vooral voor onverschilligen zijn negatieve gebeurtenissen ronduit negatief voor de levensbeschouwelijke identiteit.

In dit onderdeel werd de derde onderzoeksvraag beantwoord: “Welke factoren hebben impact op de levensbeschouwelijke ontwikkeling van jongeren?” Er blijkt niet zomaar een eenduidig antwoord te zijn op deze vraag. Dit komt omdat de verschillende factoren sterk afhankelijk zijn van het persoonlijke levensverhaal van iedere mens. De verschillende ervaringen en gebeurtenissen die voor de ene een grote impact heeft gehad op de levensbeschouwelijke identiteit, kan de andere volledig onbekend zijn. Toch zijn er een aantal constanten. De meeste impact wordt gegenereerd door de persoonlijke relaties die jongvolwassenen aangaan met de mensen rondom zich. Beleving van de natuur staat steevast op 1, gevolgd door de moeder, ervaring van zorg geven aan anderen, de grootouders en een gemaakte reis. ‘Zorgen’ is zo echt een thema in de top drie van meest versterkende factoren: zorg voor de natuur en anderen en de ongetwijfeld ook de zorg die men van moeder ervoer.

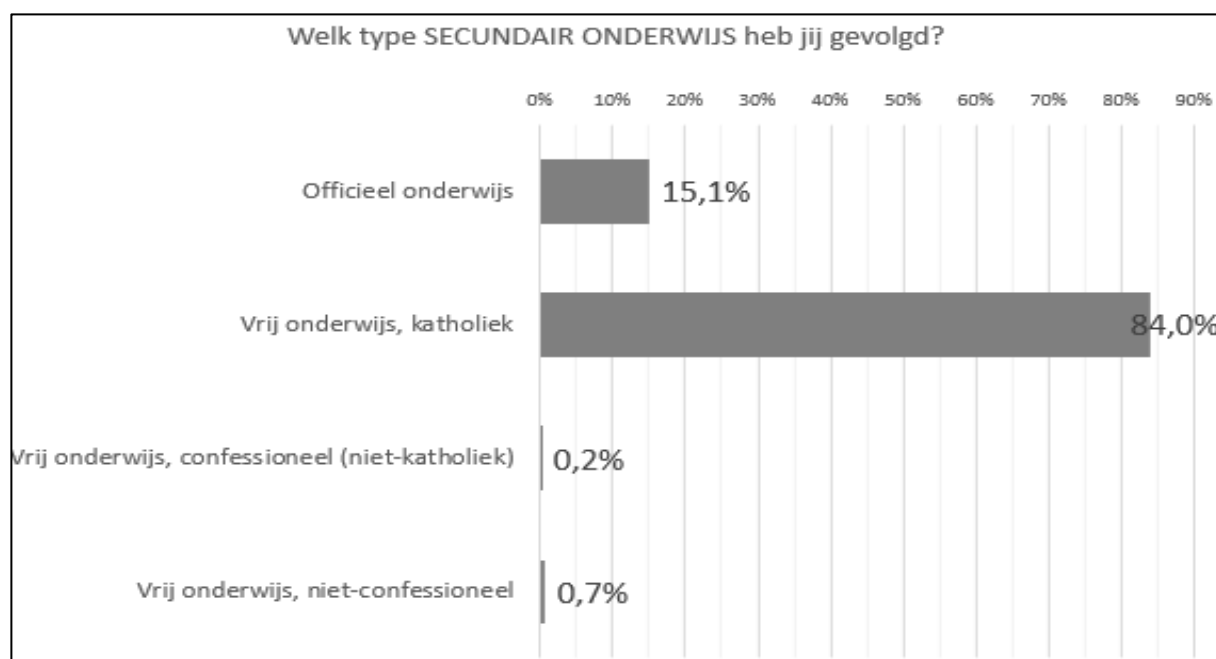
De meeste impact wordt
gegenereerd door de
persoonlijke relaties die
jongvolwassenen aangaan
met de mensen rondom zich.

3.9. Onderwijscontext

3.9.1. School

Met de vragen omtrent onderwijs wordt beoogd om in kaart te brengen hoe jongvolwassenen hun levensbeschouwelijke vakken op de secundaire school ervaren hebben. Hun feitelijke ervaringen worden dus bevraagd, niet hun normatieve posities. Bijna al de respondenten zijn studenten in het hoger onderwijs. Slechts enkelen, 53 op een totaal van 1119, zijn zevendejaars in het secundair onderwijs. De overgrote meerderheid van de respondenten denkt bij deze vragen dus na over de lessen die men een tijd terug gekregen heeft. Aangezien de gemiddelde leeftijd van de respondentenpopulatie 22 is, betekent dit dat men gemiddeld vier jaar terug in de tijd moet gaan.

84.0% van de respondenten is in het secundair naar een katholieke school geweest, 15.1% naar het officieel onderwijs. Enkelingen gingen ook naar het vrij, confessioneel maar niet katholiek onderwijs (0.2%) en het vrij en niet-confessioneel onderwijs (0.7%).

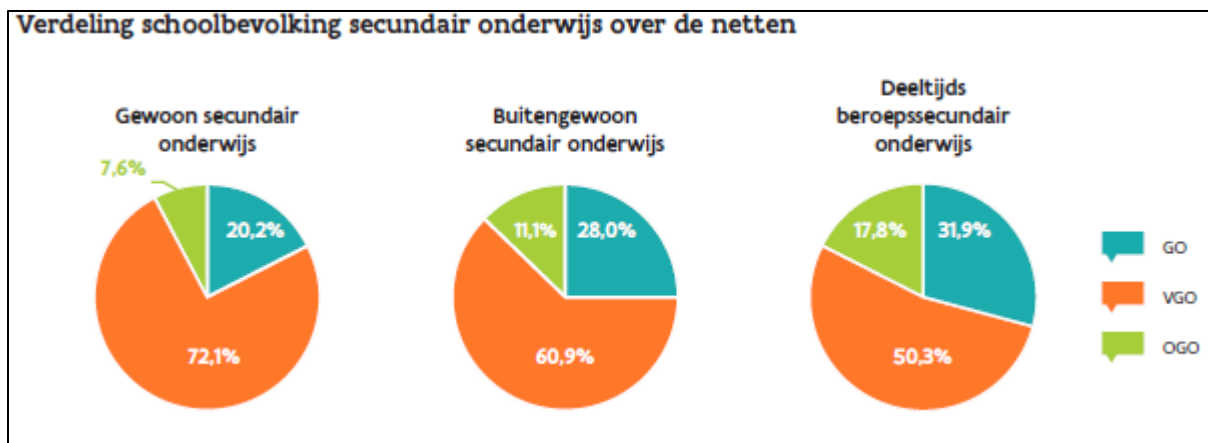

Figuur 132: Type gevolgd onderwijs

Het aantal mensen dat naar het vrij onderwijs is gegaan, is in dit onderzoek oververtegenwoordigd. Vlaanderenbreed gaat in totaal slechts 72.1% van de studenten naar het vrij onderwijs, 20.2% naar het gemeenschapsonderwijs en 7.6% naar het officieel onderwijs dat niet tot de vorige groep behoort⁴⁸. Merk wel op dat deze cijfers de samenstelling in het schooljaar 2019-2020 vertegenwoordigd, en dat dit onderzoek afgenomen wordt in het eerste semester van 2020-2021.

⁴⁸ VLAANDEREN, *VLAAMS onderwijs in cijfers* (december 2020); <https://www.vlaanderen.be/publicaties/vlaams-onderwijs-in-cijfers> (toegang 24 februari 2021).

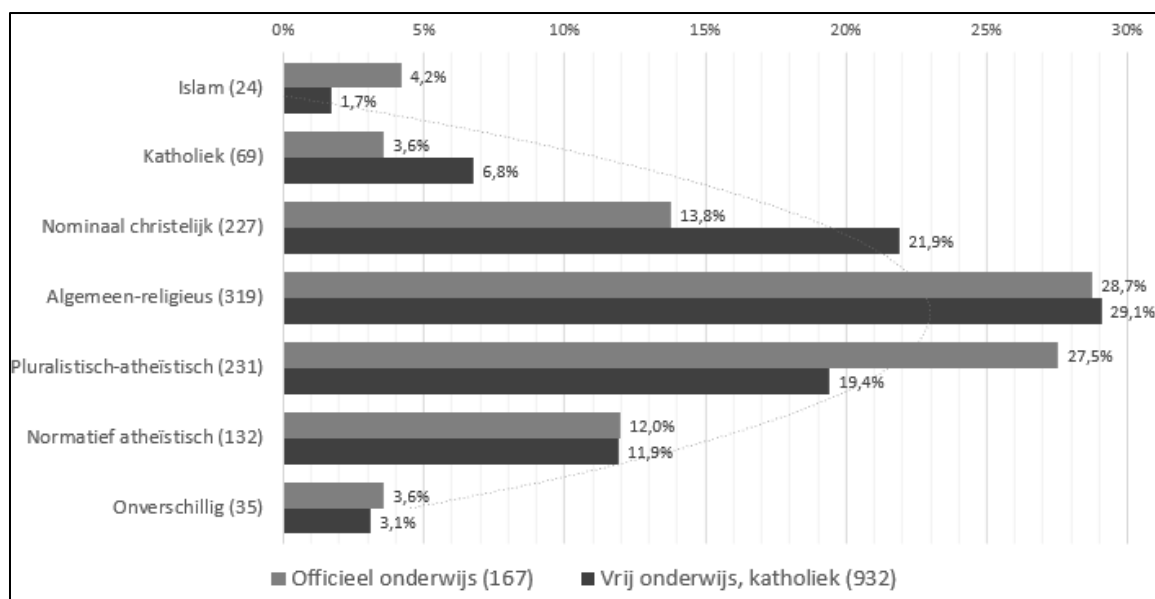
De respondentengroep in dit onderzoek ging dus die veel meer dan gemiddeld naar het katholieke onderwijs. Dit hoeft op zich niet te verbazen aangezien het onderzoek respondenten heeft gezocht in katholieke instellingen zoals KU Leuven, Arteveldehogeschool, Thomas More en twee katholieke basisscholen (Heilige Hartcollege Halle en Virgo Plus Vilvoorde).

Figuur 133 Cijfers van het Departement Onderwijs

Het loont de moeite om te kijken in welk onderwijstype de respondenten onderwijs genoten hebben op basis van hun levensbeschouwelijke indeling. Zo blijven moslims veel vaker naar het officieel onderwijs te gaan dan naar het vrije, katholieke onderwijs. Ook de pluralistische en normatieve atheïsten en onverschilligen gaan vaker naar het officieel onderwijs. Katholieken en nominaal christenen zitten in grote getalen in het katholieke onderwijs, al gaan respectievelijk 8.7 en 10.1 procent van hen naar het officieel onderwijs. Echter, ondanks deze verschillen, blijkt de samenstelling in de verschillende netten grote gelijkenissen hebben.

Verder dient opgemerkt te worden dat deze resultaten de identiteit betreft van (bijna allemaal) jongvolwassenen die het secundaire onderwijs verlaten hebben. De secundaire school waar men op startte aan twaalfjarige leeftijd, werd niet enkel gekozen omwille van haar levensbeschouwelijke identiteit. Zo laten veel ouders en twaalfjarigen zich leiden door de locatie van de school, het type richtingen dat men er kan volgen, de reputatie en de vrienden die er al dan niet ook naar toe gaan.

Figuur 134: Indeling van respondenten per onderwijstype en levensbeschouwend profiel

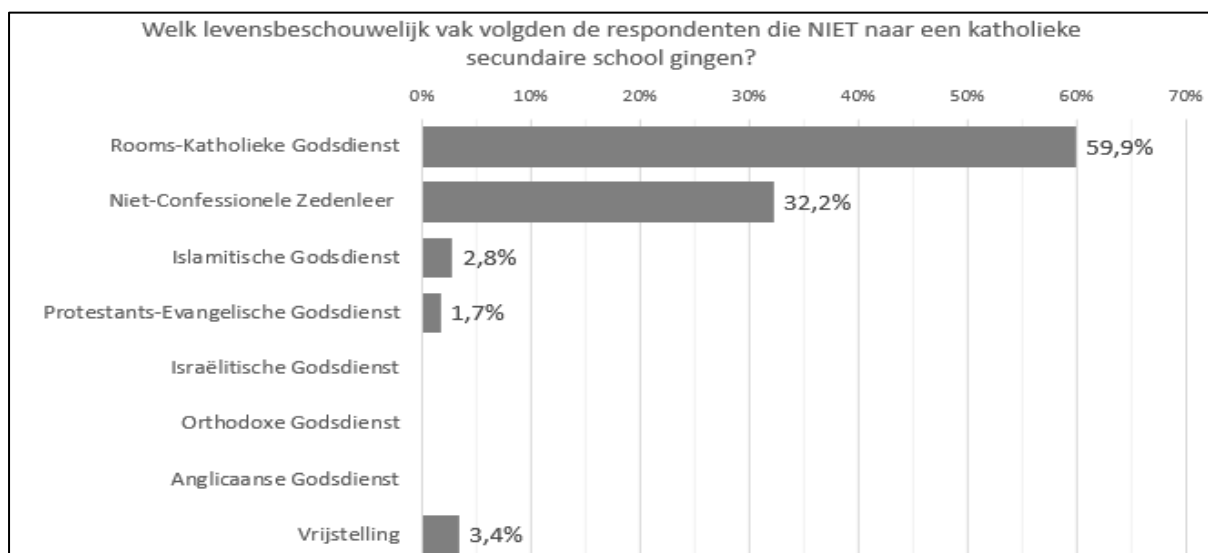
3.9.2. Gevolgd levensbeschouwend vak

In totaal volgde 92,3% van de respondenten het vak Rooms-katholieke Godsdienst, 5,7% volgde Niet-Confessionele Zedenleer, 0,6% Islamitische Godsdienst, 0,3% de Protestants-Evangelische Godsdienst, 0,1% de Orthodoxe Godsdienst en 1% had een vrijstelling.

Figuur 135: Gevolgd levensbeschouwend vak

Ook in deze cijfers is het katholieke kamp oververtegenwoordigd. In het gewoon voltijds secundair onderwijs volgt, volgens de cijfers van het Vlaamse departement Onderwijs op 1/02/2018, namelijk slechts 80.2% van alle leerlingen Rooms-katholieke Godsdienst. Zedenleer is dan goed voor 13.8%, Islamitische Godsdienst voor 6.1%, al de andere erkende erediensten maken samen 1.7% van het totaal uit⁴⁹. Uit dit onderzoek kunnen we ook afleiden welk levensbeschouwelijk vak de respondenten volgden die niet naar een katholieke secundaire school waren geweest. 59.9% heeft Rooms-katholieke Godsdienst gevolgd, 32.2% Zedenleer, 2.8% Islamitische Godsdienst, 1.7% Protestants-Evangelische Godsdienst, 1.7% Israëlitische Godsdienst, 0% Orthodoxe Godsdienst, 0% Anglicaanse Godsdienst, 3.4% tot slot had een vrijstelling⁵⁰.

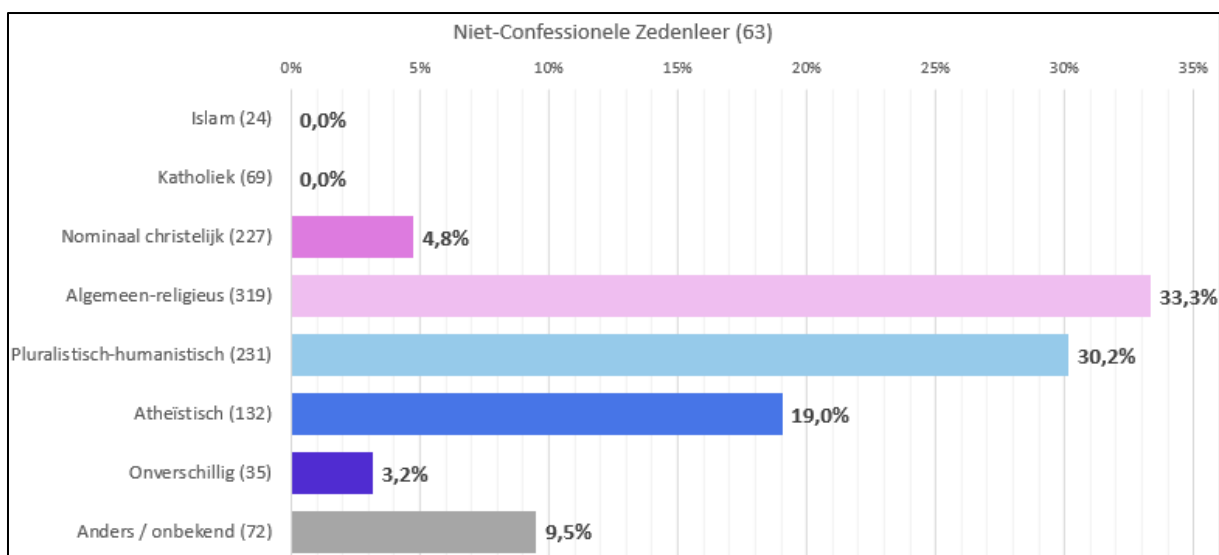

Figuur 136: Gevolgd levensbeschouwelijk vak van wie niet naar een katholieke school ging

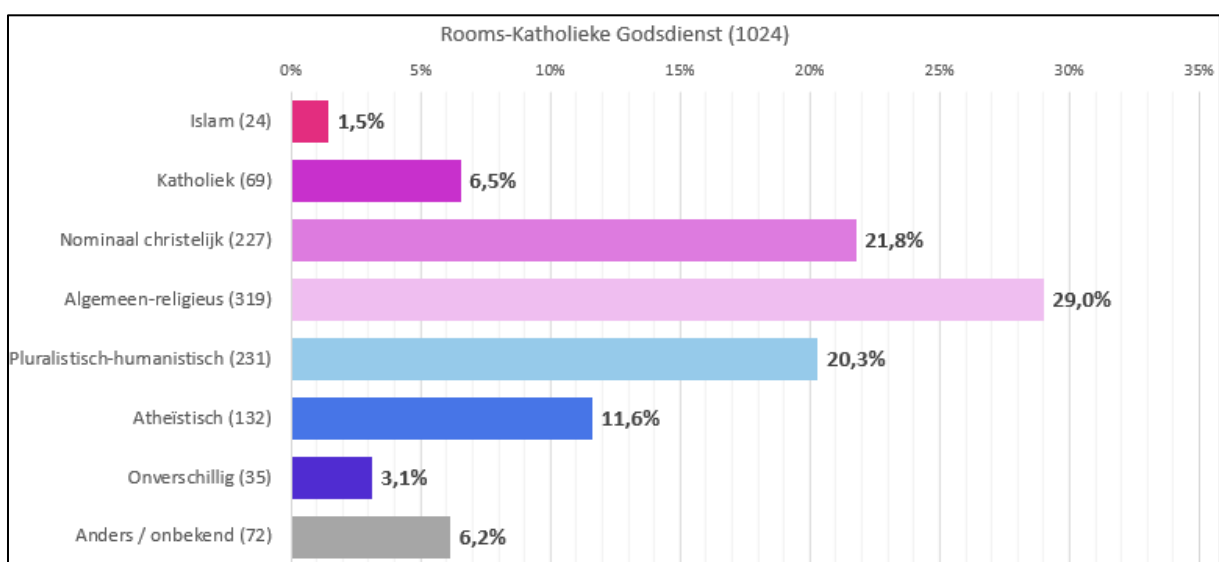
Het loont de moeite om na te gaan wat de levensbeschouwelijke samenstelling is van het vak Rooms-katholieke godsdienst, in vergelijking met het vak niet-confessionele zedenleer (NCZ). Let wel, slechts 63 respondenten gaven aan Zedenleer gevolgd te hebben. Niemand die NCZ volgde was moslim of katholiek, in het vak Rooms-katholieke godsdienst (RKG) was die 1.5% en 6.5% van de leerlingen. In het vak zedenleer zitten er 10% meer pluralisten en bijna 8% meer atheïsten dan in de katholieke godsdienstles, maar ook maar liefst 17% minder nominaal christenen. Het percentage onverschilligen is bij beide vakken bijna identiek en heel laag: om en bij de 3 procent. Er is ook een opmerkelijk verschil tussen het aantal respondenten die in de groep 'anders/onbekend' vallen: in NCZ is dit 9.4%, in de katholieke godsdienstles slechts 6.2%. Dit betekent dat slechts drie groepen in de data van NCZ statistisch relevant genoeg zijn om op de nemen in de analyse.

⁴⁹ VLAAMS PARLEMENT, *Schriftelijke vraag van Kathleen Krekels aan Hilde Crevits (7.02.2018)*; <http://docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1377486> (toegang 24 februari 2021).

⁵⁰ *Ibid.*

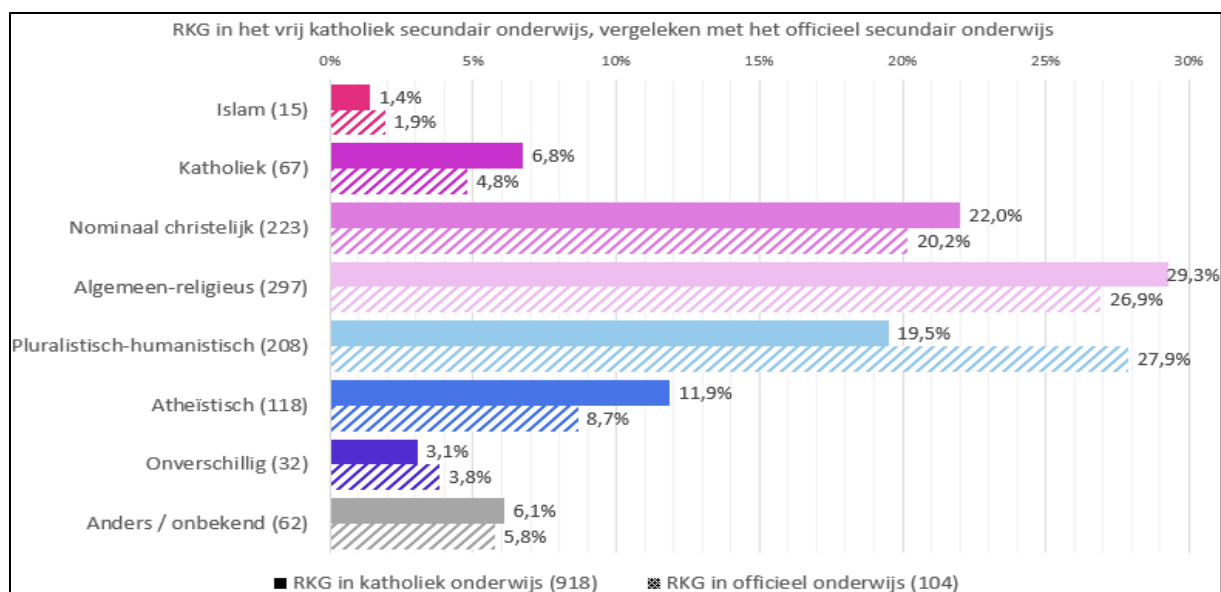

Figuur 137: Percentage levensbeschouwelijke groepen in vak Niet-Confessionele Zedenleer

Figuur 138: Percentage levensbeschouwelijke groepen in het vak Rooms-katholieke godsdienst in het Katholiek Onderwijs

Tot slot kan men het levensbeschouwelijke profiel van de leerlingen die Rooms-katholieke godsdienst gevolgd hebben in het vrij katholiek secundair onderwijs vergelijken met leerlingen die Rooms-katholieke godsdienst in het officieel onderwijs volgden. De scores voor islam, katholiek, onverschillig en anders/onbekend liggen heel dicht bij elkaar. Dit kan niet gezegd worden voor de pluralisten: in het officieel onderwijs maken pluralisten 27.9% van de leerlingen in de les godsdienst uit, terwijl dit in het katholiek onderwijs slechts 19.5% is. Men kan het omgekeerde vaststellen bij de overige levensbeschouwelijke groepen. Nominaal christenen maken in het katholiek onderwijs 22.0% van het totaal uit, in het officieel onderwijs slechts 20.2%. Ook de algemeen-religieuze en de atheïstisch-humanistische groep zijn in het vak katholieke godsdienst in het katholiek onderwijs groter dan hun tegenhangers in katholieke godsdienstles in het officieel onderwijs. Hieronder staat een berekening van twee fictieve klassen van 25 studenten, de ene volgt RKG in het katholiek onderwijs, de ander RKG in het officieel onderwijs. De verschillen zijn minimaal, maar in het katholiek onderwijs zit wel één bijkomende respondent uit de groep 'anders/onbekend' en één extra normatief atheïst.

Figuur 139: Percentage levensbeschouwelijke groepen in RKG in het vrij katholiek onderwijs, vergeleken met officieel secundair onderwijs

Hieronder staat een berekening van 3 fictieve klassen van 25 studenten: de eerste betreft een klas die RKG volgt in het Katholiek Onderwijs, de tweede volgt RKG in het officieel onderwijs en de derde groep volgt NCZ. RKG in het katholiek onderwijs heeft ietwat meer katholieken en nominaal christenen. Dit komt omdat vooral de kleine groep leerlingen en hun ouders voor wie de katholieke identiteit wel belangrijk is, men de kinderen duidelijk naar de lessen RKG stuurt. NCZ kent wat meer pluralistisch en normatief atheïsten. Zowel RKG als NCZ blijken veel leerlingen te hebben die behoren tot de algemeen-religieuze groep. Wat de werkelijke impact van het levensbeschouwelijke vak is, kan uit dit onderzoek echter niet geconcludeerd worden. Aangezien er geen voor – en nameting is gebeurd bij de start van de secundaire schoolcarrière, kan de reële impact dus niet gemeten worden. Bovendien is het dan nog koffiedik kijken hoe de impact van één vak gefilterd kan worden uit de data.

	RKG in Katholiek Ond.	RKG in Officieel Ond.	NCZ in Officieel Ond.
Islam (15)	0,4	0,5	0,0
Katholiek (67)	1,7	1,2	0,0
Nominaal christelijk (223)	5,5	5,0	1,2
Algemeen-religieus (297)	7,3	6,7	8,3
Pluralistisch-atheïstisch (208)	4,9	7,0	7,5
Normatief-atheïstisch (118)	3,0	2,2	4,8
Nihilistisch-onverschillig (32)	0,8	1,0	0,8
Anders / onbekend (62)	1,5	1,4	2,4
	25	25	25

Figuur 140: Levensbeschouwelijke samenstelling van een klas in diverse onderwijsnetten en levensbeschouwelijke vakken

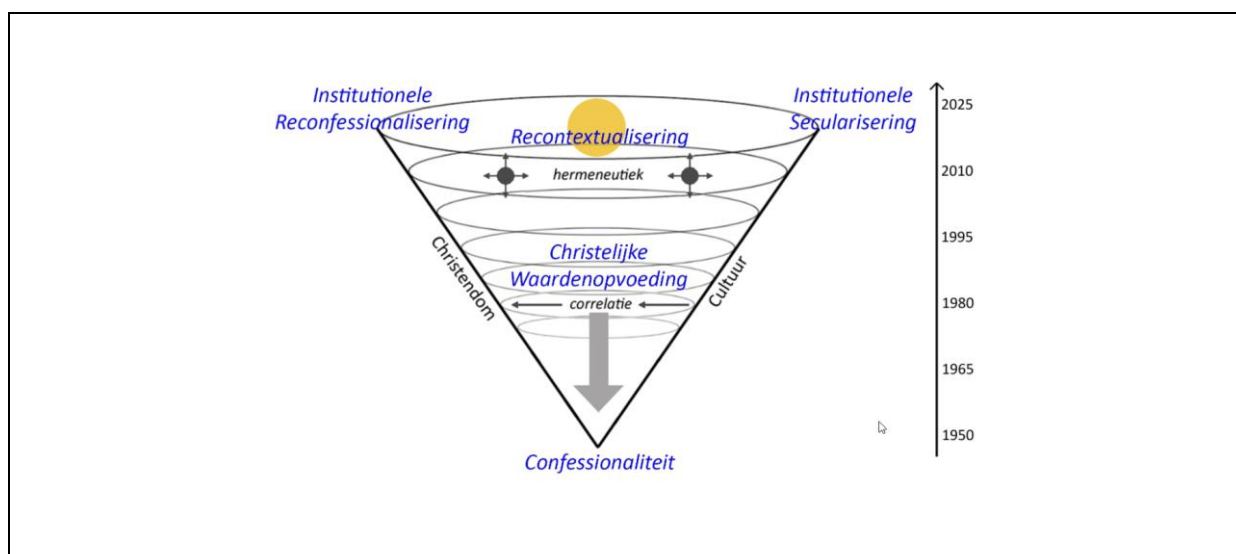
3.9.3. Vastgestelde methodologieën in RKG en NC

De inhoudelijke vragen omtrent het ervaren van het gevolgde levensbeschouwelijke vak zijn gebaseerd op de Melbourne-schaal. Op deze schaal zijn verschillende visies op de maatschappij aangeduid. De Melbourne-schaal stelt vast dat cultuur en geloof (in Vlaanderen: het katholicisme) sinds de tweede helft van de vorige eeuw uit elkaar zijn gegroeid. In 1950 hadden instellingen, zoals het onderwijs, nog een confessionele identiteit. Deze identiteit is doorheen de tijd onder druk komen te staan. De scholen kunnen verschillende richtingen zijn opgegaan. Sommige scholen zijn volledig geseculariseerd en hebben zo in realiteit de katholieke identiteit achter zich gelaten. Andere, hoewel in Vlaanderen een kleine minderheid, zijn gaan **reconfessionaliseren**: ze hebben actief aansluiting gevonden bij de katholieke traditie, wars van maatschappelijke en culturele veranderingen. Heel wat scholen hebben echter geopteerd voor de 'christelijke waardenopvoeding'. In dit model wordt er een brug geslagen tussen het christelijke geloof en de veranderde cultuur op basis van christelijke waarden. Deze inductieve manier is echter gebaseerd op **monocorrelatie**, waar eenentwintigste eeuwse jongeren niet meer vatbaar voor zijn. Om de tweede uitersten, reconfessionaliseren en secularisering, te vermijden en een nieuwe confessionele methode te hanteren, werd het model van **recontextualisering** tot stand gebracht. Dit model vormt een 'meta-niveau' waarin gelovige traditie en cultuur betrokken worden, zonder tegen elkaar uitgespeeld te worden.

De laatste jaren heeft moraalfilosoof Patrick Loobuyck sterk geijverd voor de LEF-benadering (Levensbeschouwing, ethiek en filosofie). Zijn nieuwe benadering vertrekt vanuit de neutraliteit van de leraar, die als enig doel heeft de leerlingen informeren (en dus zonder binnenperspectief). Deze benadering betekent echter de facto een secularisering van het levensbeschouwelijke vak. We noemen dit de **neutraal pluralistische** benadering.

Tenslotte is er een onderwijsmethodiek waarbij men het levensbeschouwelijk vak herleid tot een algemeen menselijk vak.

Merk op dat de grafieken van het van niet-confessionele zedenleer slechts 3 levensbeschouwelijke groepen tonen. Dit komt omdat het aantal respondenten in de andere groepen met zodanig weinig zijn dat ze onmogelijk representatief kunnen zijn voor hun particuliere groepen. De grafieken van NCZ kennen de groepen 'islam', 'katholiek', 'nominaal christelijk' en 'onverschillig' niet.

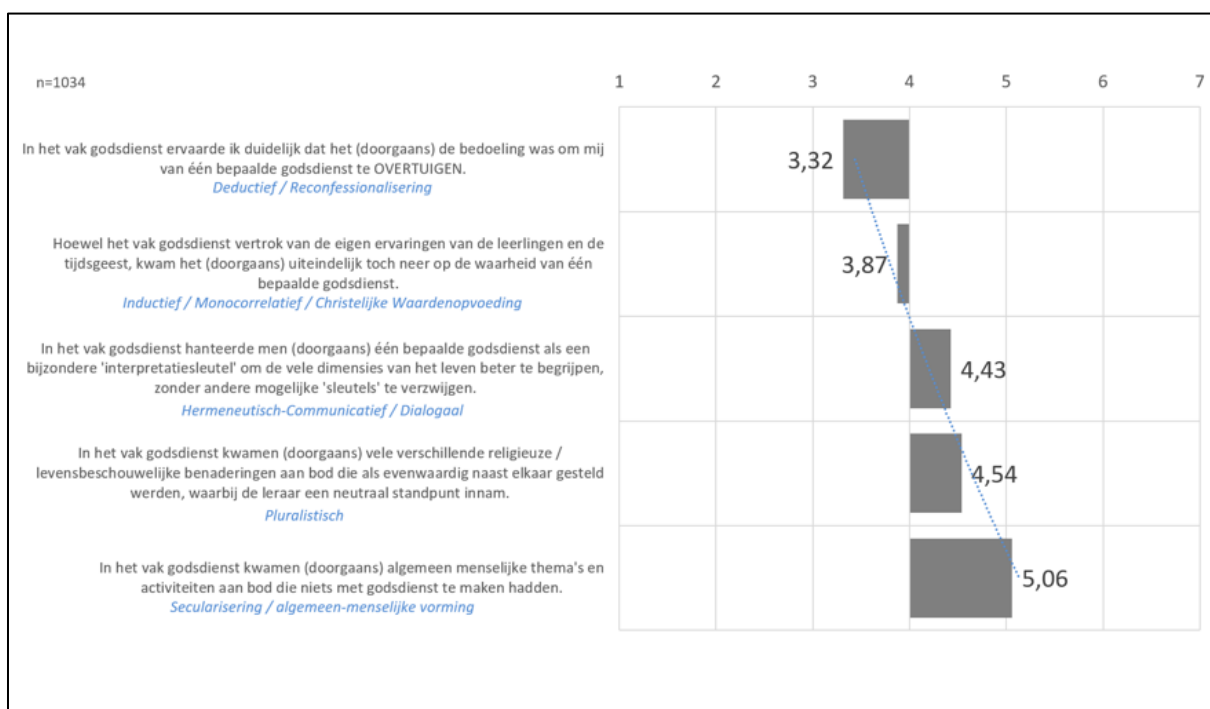

Figuur 141: Melbourne-schaal en levensbeschouwelijke onderwijsmethodes

Gemiddelde scores

De vijf methodologieën werden bevraagd bij zowel de studenten die RKG gevolgd hebben, als degene die NCZ volgden. De studenten die RKG gevolgd hebben stellen dat ze in het secundair onderwijs geen reconfessionalisering (3.32) en in beperkte mate waardenopvoeding (3.87) ervaren hebben. De enige confessionele benadering die een positieve score noteerde was de hermeneutische benadering (4.43). De neutraal pluralistische benadering (4.54) en secularisering (5.06) werden echter veel vaker vastgesteld. Een binnenperspectief vanuit het katholicisme werd dus nauwelijks waargenomen.

De studenten die NCZ gevolgd hebben, laten gelijkaardige scores opmeten, al zij die meer uitgesproken. Reconfessionalisering en waardenopvoeding halen nog negatievere scores (3.20 en 3.46). De neutraal pluralistische benadering en secularisering halen nog sterkere scores met 5.01 en 5.41. De hermeneutische benadering moest ook terrein inleveren en behaalde een nauwelijks positieve score van 4.01. Tot slot is de impact van NCZ op haar leerlingen signifikanter dan de impact van RKG (4.43 versus 3.84). Veel vaker geven leerlingen die NCZ volgden aan dat het vak bijgedragen heeft tot het vormen van hun levensbeschouwelijke visie en identiteit.

Figuur 142: Perceptie levensbeschouwelijke onderwijsmethodologieën in RKG

Figuur 143: Perceptie levensbeschouwelijke onderwijsmethodologieën in NCZ

Correlaties

De correlaties tussen de verschillende methodologieën laten enkele opmerkelijke dingen zien. Zo blijkt dat er sterke correlaties zijn tussen reconfessionalisering en waardenopvoeding, bij de studenten die RKG volgden. Dit kan wijzen op het feit dat leerlingen duidelijk de correlatiestrategie van de waardenopvoeding doorzien: het is uiteindelijk de bedoeling om met de waardenopvoeding aan verborgen reconfessionalisering te doen. Opvallend genoeg is er een sterke correlatie tussen waardenopvoeding en recontextualisering (de hermeneutische methode): dit kan erop wijzen dat recontextualisering echt wel als een confessionele benadering 'gebrandmerkt' wordt. De respondenten die vooral confessionele benaderingen hebben vastgesteld, hebben ook vaak een eerder seculiere levensbeschouwing. Deze groep ziet de confessionele manieren dan ook vaak als hetzelfde: verschillende manieren om hetzelfde te bereiken. Verder is er een kleinere correlatie tussen de neutraal pluralistische benadering en secularisering. Tot slot is duidelijk dat de neutraal pluralistische benadering en secularisering een positieve correlatie hebben met de vraag of RKG impact had op hun identiteit. Dit verwondert op zich niet omdat in RKG enkel katholieken en nominaal christenen zeggen dat het vak een impact heeft gehad op hun identiteit en dat vooral deze groepen vaker aangeven dat ze de neutraal pluralistische benadering en secularisering hebben ervaren in het secundair onderwijs. Bij NCZ zijn er gelijkaardige correlaties.

De respondenten die vooral confessionele benaderingen hebben vastgesteld, hebben zelf vaak een eerder seculiere levensbeschouwing.

Correlaties RKG

Pearson correlation matrix						
	BG82_	BG83_	BG84_	BG85_	BG86_	BG87_
BG82_	1,00	0,66	0,33	-0,35	-0,23	-0,08
BG83_	0,66	1,00	0,43	-0,42	-0,19	-0,09
BG84_	0,33	0,43	1,00	-0,28	-0,10	0,00
BG85_	-0,35	-0,42	-0,28	1,00	0,27	0,22
BG86_	-0,23	-0,19	-0,10	0,27	1,00	0,18
BG87_	-0,08	-0,09	0,00	0,22	0,18	1,00

Alle respondenten, niet slechts de geldige!

BG82: Deductief / Reconfessionalisering
 BG83: Inductief / Monocorrelatief / Christelijke Waardenopvoeding
 BG84: Hermeneutisch-Communicatief / Dialogaal
 BG85: Pluralistisch
 BG86: Secularisering / algemeen-menselijke vorming

Figuur 144: Correlatie RKG en onderwijsmethodologieën

Correlaties NCZ

Pearson correlation matrix						
	BG88_	BG89_	BG90_	BG91_	BG92_	BG93_
BG88_	1,00	0,48	0,26	-0,23	-0,44	0,04
BG89_	0,48	1,00	0,49	-0,15	-0,24	0,00
BG90_	0,26	0,49	1,00	0,04	-0,21	0,25
BG91_	-0,23	-0,15	0,04	1,00	0,42	0,41
BG92_	-0,44	-0,24	-0,21	0,42	1,00	0,20
BG93_	0,04	0,00	0,25	0,41	0,20	1,00

Alle respondenten, niet slechts de geldige!

BG88: Deductief / van bovenaf opleggen
 BG89: Inductief / Monocorrelatief
 BG90: Hermeneutisch-Communicatief / Dialogaal
 BG91: Pluralistisch
 BG92: Geen specifieke Vrijzinnig-Humanistische maar wel algemeen-menseli

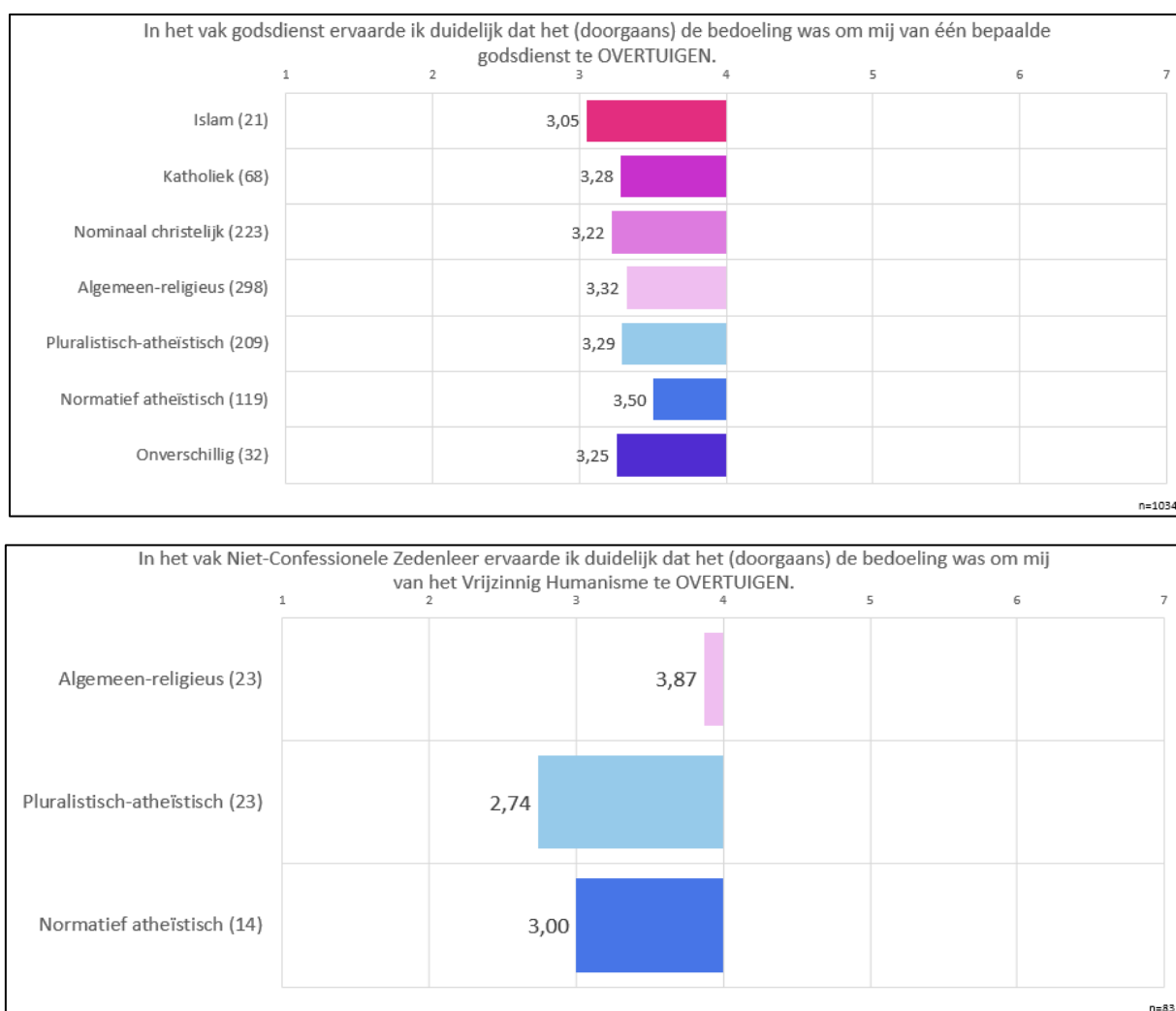
Figuur 145: Correlatie NCZ en onderwijsmethodologieën

Deze cijfers lijken allerm minst rooskleurig voor de normatieve positie die het katholiek onderwijs inneemt: de hermeneutische benadering. Leerlingen hebben veel te weinig het binnenperspectief van de leraar ervaren. De vraag is of dit werkelijk zo is, want het is mogelijk dat leerkrachten RKG zelf aangeven dat ze wel degelijk dat binnenperspectief binnenbrengen in de les. In ieder geval is het duidelijk dat de secularisering in Vlaanderen ertoe heeft geleid dat leerlingen te weinig ervaren hebben dat hun leraar vanuit een eigen authentieke visie durfde getuigen over de katholieke traditie.

3.9.3.1. Reconfessionalisering

De vraag omtrent overtuigen tracht in te schatten of leerlingen tijdens hun secundaire schooltijd reconfessionalisering hebben ervaren. De mean-scores zijn duidelijk (3.32 voor RKG en 3.20 voor NCZ): nee, de leerkracht heeft hen niet trachten te rekruteren voor een bepaalde religie. Iedere levensbeschouwelijke groep is het hiermee eens. Echter, de meer seculiere levensbeschouwingen in RKG geven een minder afwijzend antwoord: de atheïstische groep noteert een score van 3.5. Hun hogere score komt waarschijnlijk voort uit hun hogere gevoeligheid voor reconfessionalisering, desalniettemin erkennen ze dat ze dit nauwelijks ervaren hebben. Toch stelt bijna 35% van de respondenten uit de atheïstische groep dat ze reconfessionalisering ervaren hebben, wat geen zware afwijzing van deze pedagogische methode is. Dit kan mogelijk aan tonen dat de getuigenisfunctie bij de leerkrachten niet volledig verdwenen is.

In NCZ is de score van de algemeen-religieuzen minder afwijzend dan de score van de algemeen-religieuzen in RKG. Bij de pluralisten en atheïsten valt het omgekeerde vast te stellen.

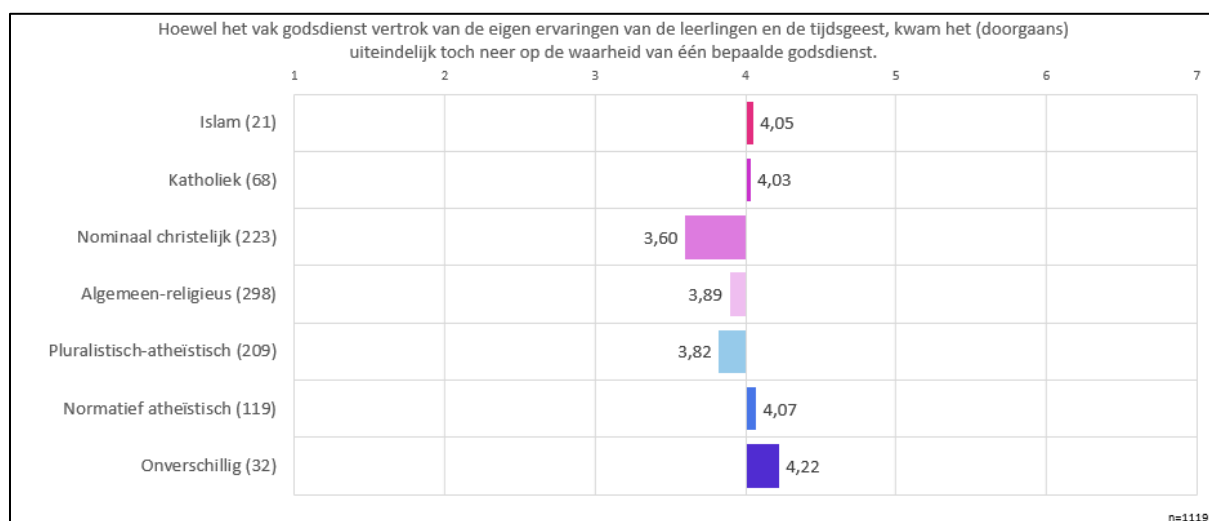
Figuur 146: Score reconfessionalisering per levensbeschouwelijk profiel in RKG en NCZ

3.9.3.2. Waardenopvoeding

De tweede vraag betreft het model van de waardenopvoeding. Op basis van een inductieve manier tracht de leerkracht in dit model een monocorrelatie mogelijk te maken tussen de ervaringen van leerlingen en het christelijke verhaal. Doorgaans doet men dit op basis van de 'zachte waarden' zoals respect of rechtvaardigheid. Dit model is echter heel voorspelbaar, leerlingen verzetten zich op normatieve wijze doorgaans tegen dit model, zo bleek uit eerder onderzoek⁵¹.

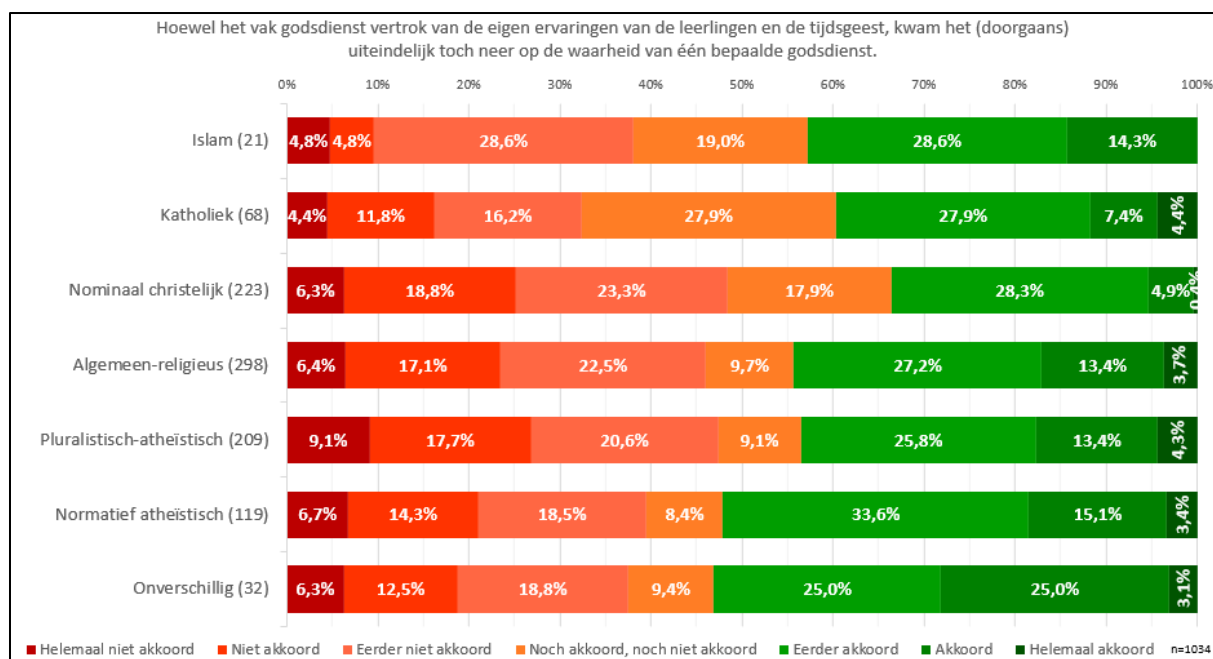
Uit dit onderzoek blijkt dat leerlingen het model van de waardenopvoeding ietwat vaststellen. De gemiddelde score is 3.87 bij RKG en 3.46 bij NCZ, wat een afwijzing is van dit model. De nominaal christenen in RKG geven de laagste score. Dit vloeit voort uit het feit dat de waardenopvoeding nauw aansluit bij het profiel van nominaal christenen: hun aansluiting bij de christelijke traditie gebeurt doorgaans niet door een persoonlijke godsrelatie maar door de traditie en de christelijke waarden. Enkele groepen noteren een licht positieve score: weinig verrassend zijn dit de atheïsten en onverschilligen, maar - en dit verrast wel - ook de moslims. Hier dient opnieuw opgemerkt te worden dat er slechts weinig respondenten zijn die onder 'islam' vallen (slechts 21). Diepere analyse van de data toont dat waardenopvoeding in RKG de meningen verdeelt: er zijn veel respondenten die dit niet waargenomen hebben, maar er is evengoed een groot deel die dit wel deed. Slechts bij de atheïsten en de onverschilligen is er een kleine meerderheid die akkoord gaat. Bij de andere levensbeschouwelijke groepen hebben noch de tegenstanders noch de voorstanders een meerderheid; de rest zit in de twijfelzone.

In NCZ zien we een ietwat andere grafiek: daar is de score bij de algemeen-religieuze quasi hetzelfde. Maar de pluralisten geven in NCZ een veel negatiever antwoord op deze vraag: ze hebben nauwelijks vrijzinnige waardenopvoeding ervaren. De atheïsten geven in NCZ een negatieve score, terwijl de atheïsten in RKG een licht positieve score gaven. De humanistische levensbeschouwingen geven in NCZ duidelijk aan dat het niet de bedoeling was hen te overtuigen.

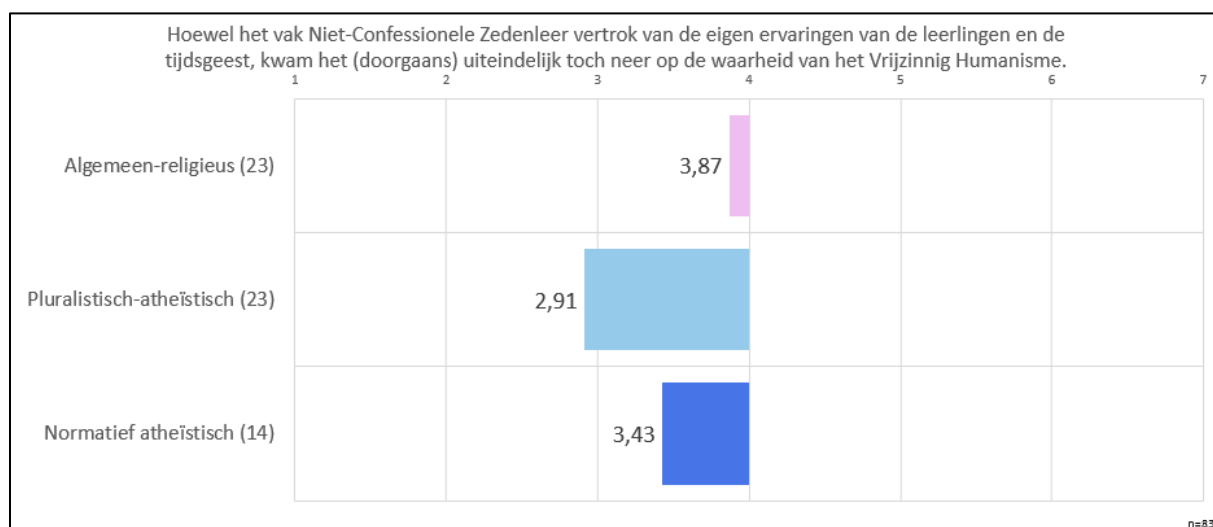

Figuur 147: Score waardenopvoeding / monocorrelatie per levensbeschouwelijk profiel in RKG

⁵¹ Didier POLLEFEYT en Jan BOUWENS, *Catholic Identity Options form a Theological Perspective: The Melbourne Scale*, in: Didier POLLEFEYT en Jan. BOUWENS, *Identity in Dialogue. Assessing and Enhancing Catholic School Identity. Research Methodology and Research Results in Catholic Schools in Victoria, Australia*, Zürich-Berlin, LIT Verlag, 2014, 52-59.

Figuur 148: Percentagegrafiek monocorrelatie per levensbeschouwelijk profiel in RKG

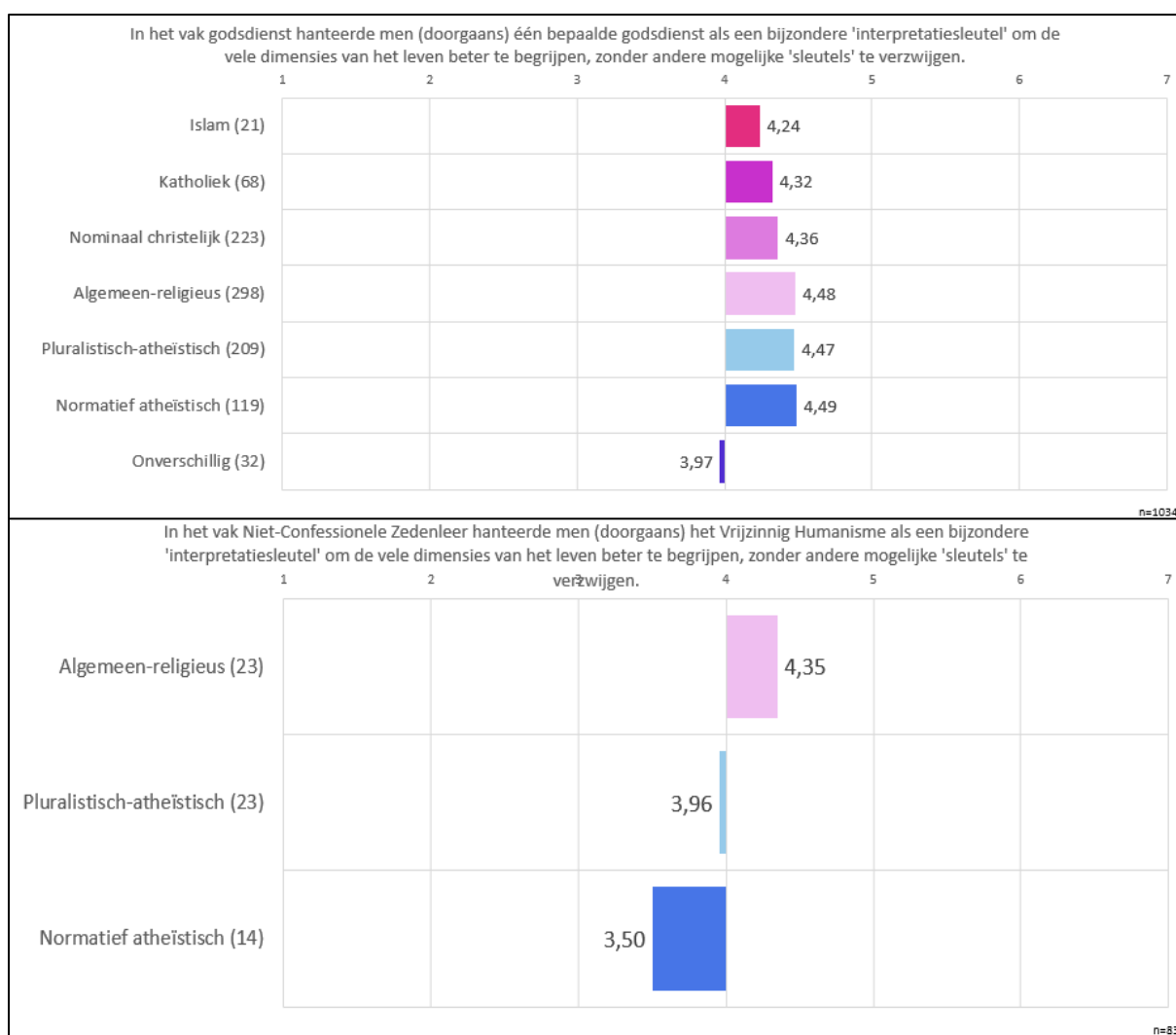
Figuur 149: Monocorrelatie in NCZ

Geen enkele levensbeschouwelijke groep heeft uitgesproken de waardenopvoeding ervaren.

3.9.3.3. Hermeneutische benadering

De hermeneutische benadering is de voorkeursbenadering van het katholieke onderwijs, wat vorm heeft gekregen in het concept van de 'katholieke dialogeschool'. De hermeneutische benadering is gestoeld op enerzijds de openheid ten aanzien van andere levensbeschouwingen en anderzijds op de voorkeursoptie voor de katholieke traditie. Deze twee elementen zijn echter geen tegengestelden van elkaar, maar zijn beiden motor voor het hermeneutische dialogale proces. Met de hermeneutische benadering gelooft het katholieke onderwijs dat het ontdekken van de eigen katholieke traditie mogelijk is, niet ondanks maar juist dankzij de dialoog met anders - of niet-gelovigen. Het is de andere die u uitdaagt om na te denken over uw eigen standpunt, om uw visie op de wereld te verrijken. Echter, in dialoog gaan met andere levensbeschouwingen kan enkel gebeuren vanuit een bepaalde positie. Voor het katholieke onderwijs is die positie het katholieke geloof.

De hermeneutische benadering in de godsdienstles wordt door alle groepen, met uitzondering van de onverschilligen, vastgesteld. De gelovige groepen, islam en katholiek, laten een kleine vaststelling optekenen, idem voor de nominaal christenen. Merk wel op dat bij de moslims er geen meerderheid te vinden is voor deze benadering, dit komt door het groot aantal 'noch akkoord, noch niet akkoord'-antwoorden. De algemeen-religieuze, pluralistische en atheïstische groep stellen de hermeneutische benadering iets meer vast. Dit is waarschijnlijk het gevolg van hun grotere gevoeligheid voor deze benadering, waardoor ze ook aangeven deze meer te hebben ervaren. In het katholiek onderwijs is de hermeneutische benadering de enige confessionele benadering die een positieve score behaalt, het is de enige confessionele methode die nog werkt. Reconfessionalisering

Figuur 150: Score hermeneutische benadering per levensbeschouwelijk profiel

heeft al lang geen grote steun meer, maar nu is ook duidelijk dat de waardenopvoeding op haar retour is. Enkel de hermeneutische benadering is een werkbare confessionele methode. In NCZ daarentegen is de score bij pluralisten en atheïsten negatief. De hermeneutische benadering wordt door de meer seculiere groepen meer vastgesteld in RKG maar veel minder in NCZ.

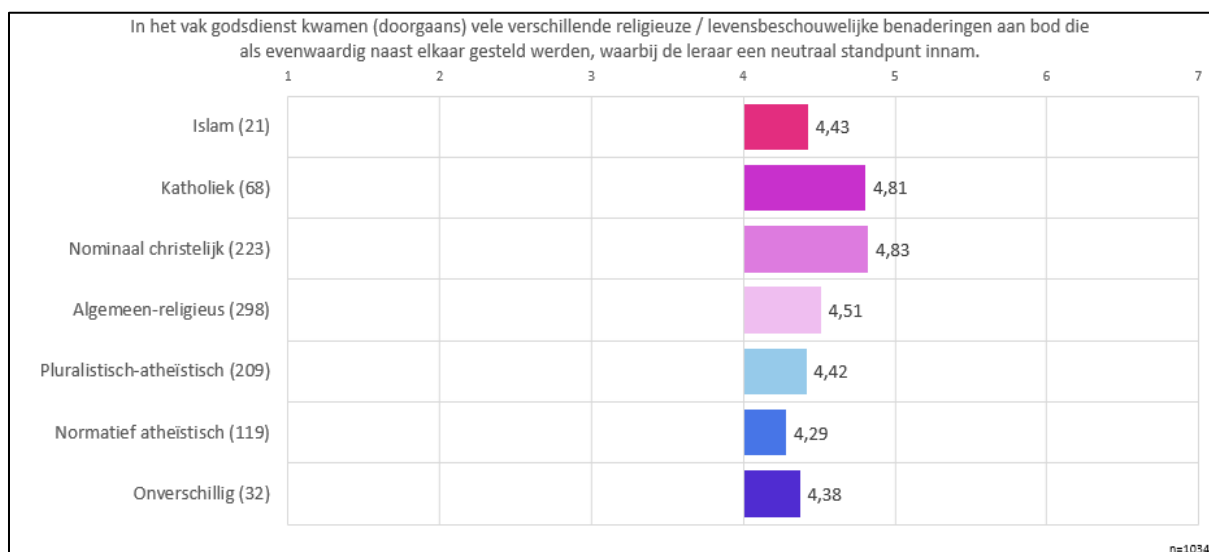
3.9.3.4. Neutraal pluralistisch levensbeschouwelijk onderwijs

In de vragenlijst is ook een vraag opgenomen die de neutraal pluralistische onderwijsmethode in kaart brengt. Deze benadering pleit voor een neutraal standpunt van de leraar, zodat deze de bestaande religies en levensbeschouwingen 'objectief' kan voorstellen. Met een dergelijke benadering wordt een binnenperspectief, vanuit een particuliere levensbeschouwing, echter onmogelijk maakt. Deze aanpak vertrekt vanuit de vaststelling dat Vlaanderen geseculariseerd is. Deze insteek zal uiteindelijk onvermijdelijk leiden tot meer secularisering.

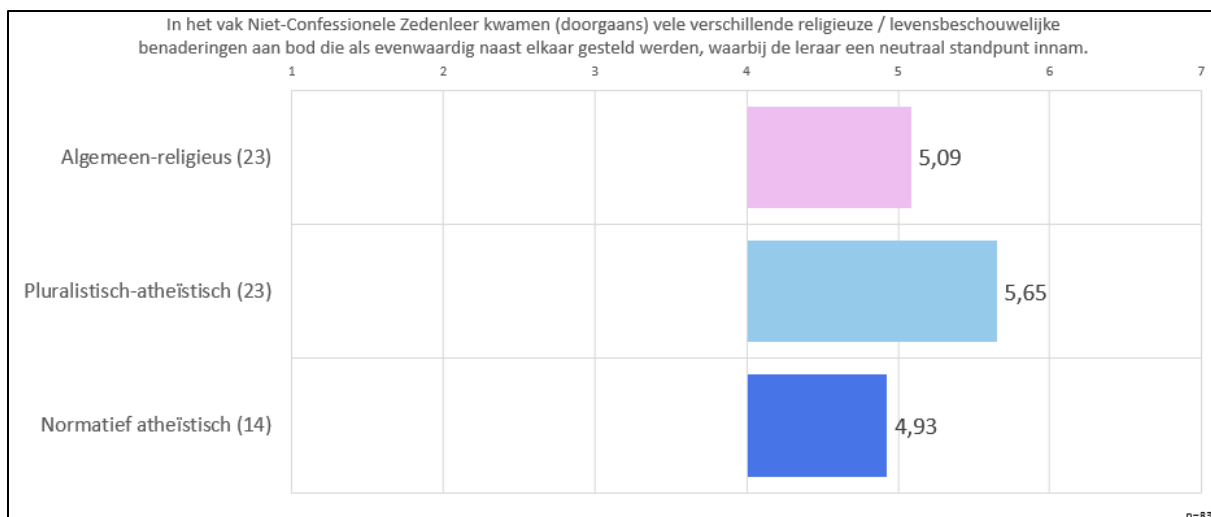
Toch hebben heel wat leerlingen deze benadering ervaren in het secundair onderwijs (RKG heeft een mean-score van 4.54, bij NCZ is dat 5.01). Vooral katholieken en nominaal christenen in RKG geven aan dat dit vast te stellen was tijdens de lessen godsdienst. Moslimleerlingen geven dit in mindere mate aan. Verder geldt de regel dat hoe meer seculier de levensbeschouwing is, hoe minder men stelt neutraal pluralistisch onderwijs ervaren te hebben. Merk ook op dat de twee kleinste levensbeschouwingen qua respondentenaantallen (Islam met 21 en Onverschillig met 32) ook het grootste aantal twijfelaars kent: islam 23.8% en onverschilligen 25%.

In NCZ wordt de neutraal-pluralistische benadering nog veel meer vastgesteld: al de groepen hebben een verhoogde, en nog meer uitgesproken positieve score gegeven.

Merk op dat de vraag, die getypeerd wordt als de neutraal-pluralistische benadering, de woorden 'een neutraal standpunt' gebruikt. Echter, dit kan ook betekenen dat leerlingen het gevoel hadden dat hun leerkracht geen standpunt innam of dat hij/zij op een oppervlakkige manier les gaf. Enige nuancering betreffende deze vraagstelling is dus aan de orde.

Figuur 151: Score neutrale benadering van levensbeschouwing in RKG

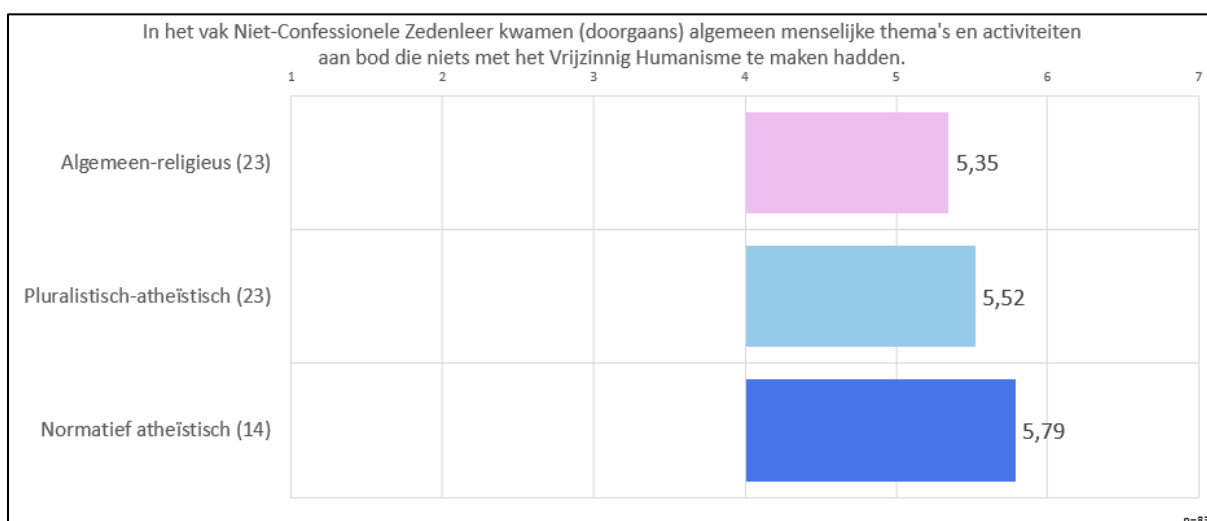
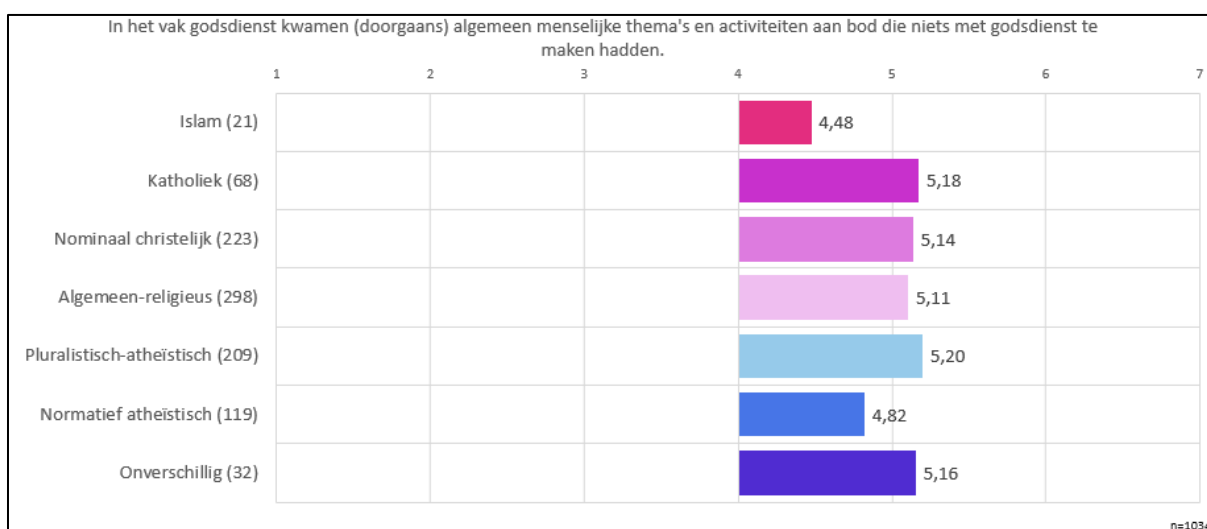
Figuur 152: Score neutrale benadering van levensbeschouwing in NCZ

3.9.3.5. Secularisering

Tot slot wordt ook een vraag gesteld omtrent de waargenomen secularisering in het vak godsdienst. Heel wat leerlingen bevestigen dat er een seculariseringstendens waar te nemen zijn/waren: gemiddeld behaalde de vraag 5.06 bij diegenen die het vak godsdienst gevolgd hebben en 5.41 bij zedenleer.

Alle levensbeschouwelijke groepen stellen duidelijk dat secularisering de meest voorkomende methodologie was.

Enkel respondenten in RKG uit de groep islam (4.48) en atheïstisch groep (4.82) gaven een score onder de 5. Alle andere groep geven een score van 5.11 tot 5.20. De scores zijn nog hoger bij NCZ. Hieruit blijkt dat leerlingen erg vaststellen dat de vakken Rooms-katholieke godsdienst en NCZ doorspekt zijn van de secularisering.

Figuur 153: Seculiere benadering in NCZ en RKG

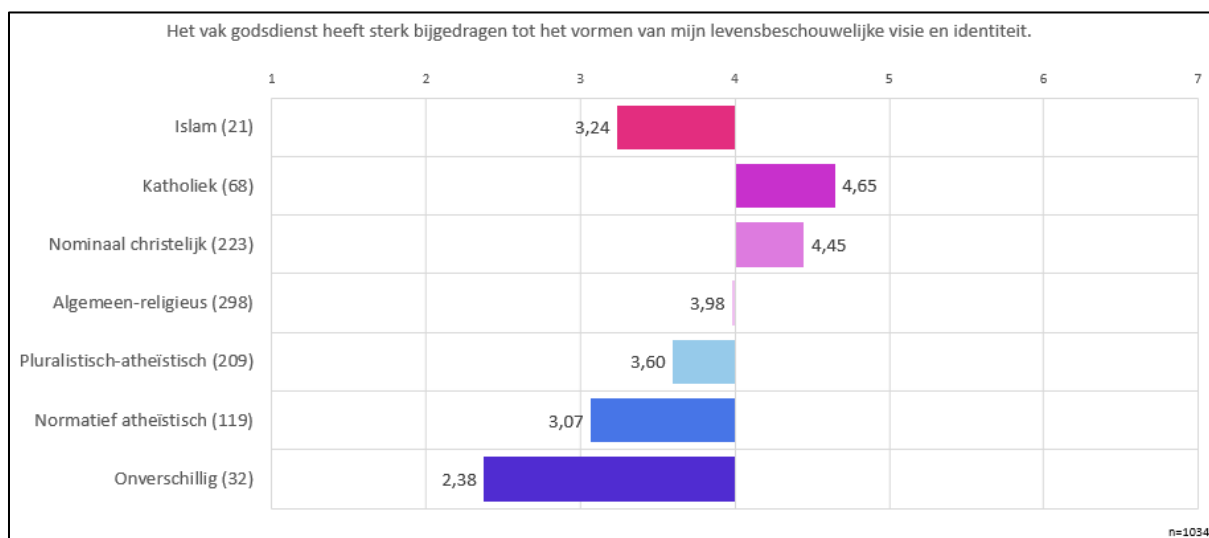
3.9.3.6. Vormen van de levensbeschouwelijke identiteit

De laatste vraag tracht in te schatten in welke mate de levensbeschouwelijke vakken een impact hebben op de levensbeschouwelijke identiteit. De gemiddelde score van RKG is hier negatief: RKG heeft dus voor velen weinig tot geen impact (gemiddelde score 3.83). NCZ doet het een stuk beter met een gemiddelde score van 4.43.

In RKG is het vanuit de idee van de recontextualisering (en de katholieke dialoogschool) de bedoeling dat iedereen, ongeacht welke levensbeschouwing, erin slaagt de eigen levensbeschouwing te versterken. Zo is een goede katholieke dialoogschool ook in staat om van een atheïst een betere atheïst te maken⁵². Het is de dialoog met anderen op zich die een nieuwe motor kan zijn voor het verder ontdekken van de eigen levensbeschouwing. Uit

In RKG stellen enkel katholieken en nominaal christenen dat het vak sterk heeft bijgedragen tot het vormen van hun identiteit.

de resultaten van het onderzoek blijkt dit echter niet het geval te zijn: enkel de nominaal christenen en nog iets meer de katholieken geven aan dat hun eigen identiteit verder gevormd is dankzij het vak godsdienst. Dat het vak godsdienst andere levensbeschouwelijke groepen niet weet te vormen in hun eigen identiteit, is dan ook geen goed nieuws voor RKG omdat men de eigen doelstelling zo niet haalt. Dat de onverschilligen een sterk negatieve score geven, valt te verwachten. Maar ook de moslims, atheïsten en pluralisten geven een negatieve score. De algemeen-religieuze groep is verdeeld, maar er is alvast geen duidelijke instemming te bespeuren.

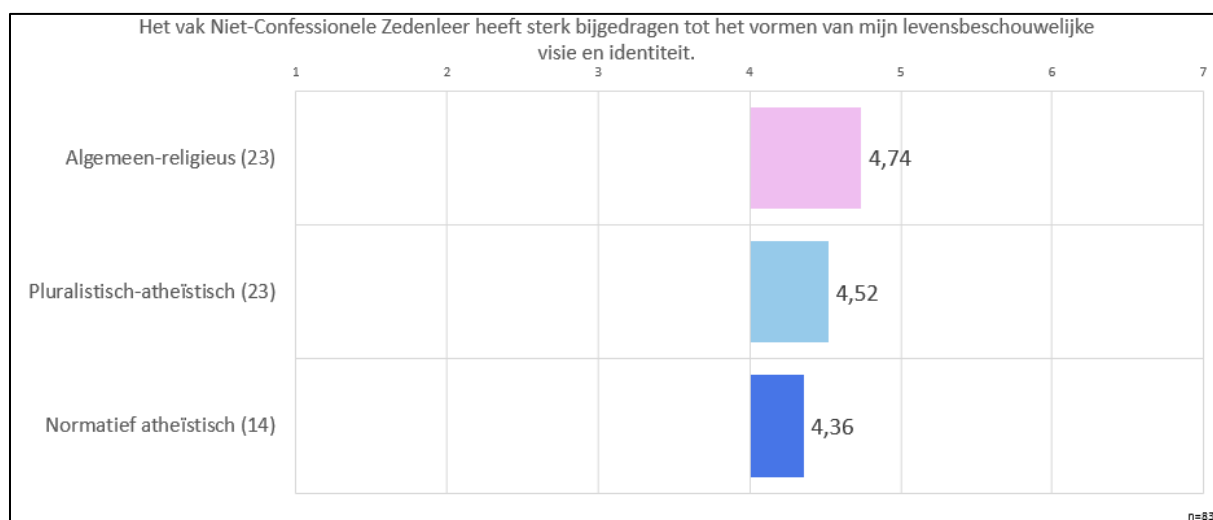

Figuur 154: Impact van levensbeschouwelijk onderwijs op de identiteit (RKG)

⁵² Ilse CORNU, *Topman Katholiek Onderwijs Lieven Boeve: 'Een goede katholieke dialoogschool maakt van een atheïst een betere atheïst'* (12.09.2016); <https://magazijn.community/topman-katholiek-onderwijs-lieven-boeve-een-goede-katholieke-dialoogschool-maakt-van-een-atheest-een-betere-atheest/> (toegang 24 februari 2021).

Algemeen-religieuzen, pluralisten en atheïsten weten wel hun identiteit te vormen in NCZ. Er blijkt nog altijd een klassieke breuklijn te lopen tussen RKG en NCZ: de identiteit van katholieken en nominaal christenen worden enkel gevormd in RKG en de identiteit van de meer seculiere benaderingen worden enkel gevormd in NCZ. Uit de data van dit onderzoek kan niets gezegd worden over de impact die NCZ heeft op het beperkt aantal moslims, katholieken en nominaal christenen die het vak volgen.

Uit dit onderzoek kan niets gezegd worden over de impact die NCZ heeft op het beperkt aantal moslims, katholieken en nominaal christenen die het vak volgen.

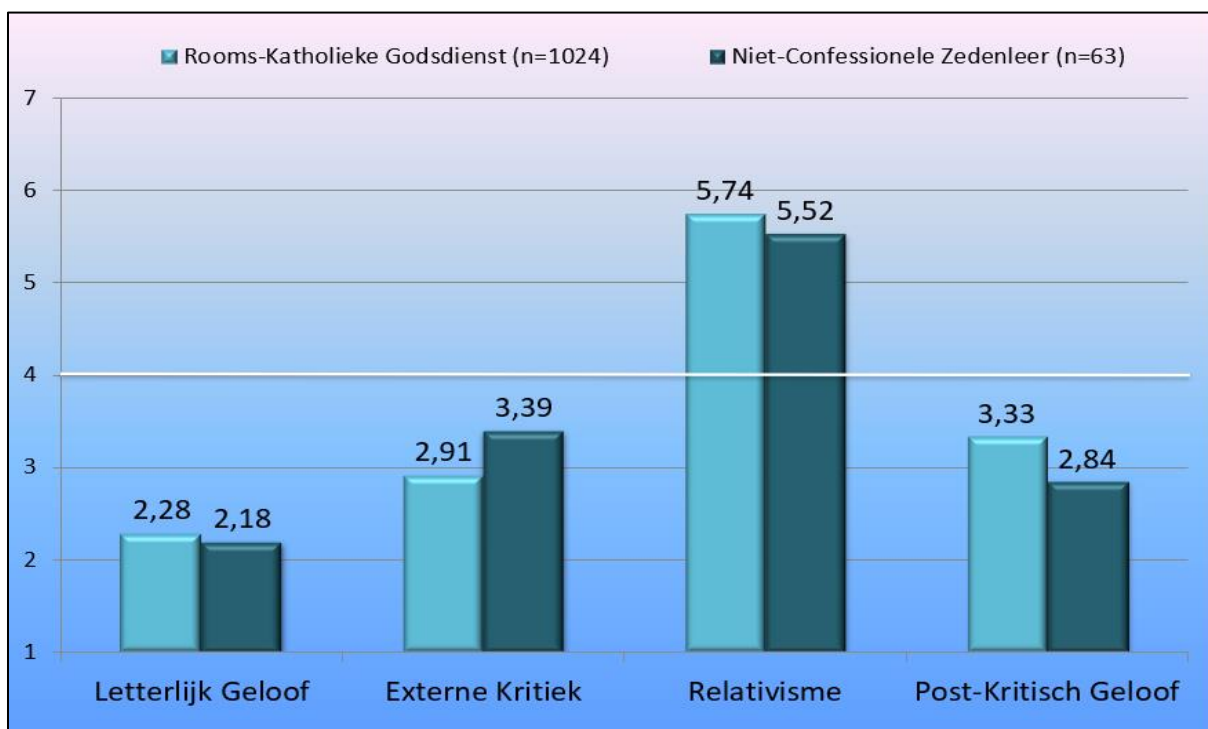

Figuur 155: Impact van levensbeschouwelijk onderwijs op de identiteit (NCZ)

3.9.3.7. PKG-resultaten

In onderstaande tabel worden de pkg-resultaten getoond van alle respondenten op basis van het levensbeschouwelijke vak dat ze volgden.

Het relativisme viert hoogtijd onder jongvolwassenen: zowel in NCZ als RKG is dit de dominante geloofsstijl, bovendien heeft het als enige een positieve score. Letterlijk geloof wordt door beide groepen sterk afgewezen. Er zijn toch enkele duidelijke verschillen waar te nemen. Zo noteren de respondenten die NCZ gevolgd hebben een duidelijk hogere score op externe kritiek en bijgevolg een duidelijk lagere score op post-kritisch geloof. Deze twee geloofsstijlen hebben een negatieve correlatie: als de ene stijgt, zal de andere bij gevolg dalen. De verschillen tussen de respondenten die RKG gevolgd hebben en zij die NCZ gevolgd hebben, zijn vooral te verklaren door het feit dat er veel minder nominaal christenen en katholieken in NCZ zitten. Ondanks deze verschillen is het globale beeld van de pkg-resultaten heel gelijkaardig.

Figuur 156: PKG-schaal per gevolgd levensbeschouwelijk vak

“De verschillen tussen de respondenten die RKG gevolgd hebben en zij die NCZ gevolgd hebben, zijn vooral te verklaren door het feit dat er veel minder nominaal christenen en katholieken in NCZ zitten.”

3.9.3.8. Correlaties

Correlaties drukken de samenhang tussen de verschillende vragen uit. Er is een duidelijk onderscheid zichtbaar tussen de gelovige benaderingen (reconfessionalisering, waardenopvoeding en recontextualisering) met positieve correlaties enerzijds, en de seculiere benaderingen (neutraal pluralistische benadering en secularisering) met negatieve correlaties anderzijds. Secularisering krijgt de sterkst negatieve correlatie met -0.64 , wat minder is dan de negatieve score van de neutraal pluralistische benadering (-0.48). Bij de gelovige benaderingen krijgt recontextualisering, wat de hermeneutische methode is, de minst uitgesproken correlatie. Uit deze correlaties blijkt dat de respondenten duidelijk het onderscheid tussen de gelovige en seculiere benaderingen aanvoelen, en zo ook consequent de vragenlijst invullen. Uit de resultaten bij de desbetreffende vragen bleek ook al dat er consequente antwoorden werden gegeven: seculiere levensbeschouwelijke groepen gaven telkens aan vooral de gelovige benaderingen te hebben ervaren, terwijl de gelovige levensbeschouwingen dit veel minder aangaven.

De verschillen tussen de respondenten die RKG gevolgd hebben en zij die NCZ gevolgd hebben, zijn vooral te verklaren door het feit dat er veel minder nominaal christenen en katholieken in NCZ zitten.

0,79	Hoewel het vak godsdienst vertrok van de eigen ervaringen van de leerlingen en de tijdgeest, kwam het (doorgaans) uiteindelijk toch neer op de waarheid van één bepaalde godsdienst.
0,77	In het vak godsdienst ervaarde ik duidelijk dat het (doorgaans) de bedoeling was om mij van één bepaalde godsdienst te OVERTUIGEN.
-0,64	In het vak godsdienst kwamen (doorgaans) vele verschillende religieuze / levensbeschouwelijke benaderingen aan bod die als evenwaardig naast elkaar gesteld werden, waarbij de leraar
0,56	In het vak godsdienst hanteerde men (doorgaans) één bepaalde godsdienst als een bijzondere 'interpretatiesleutel' om de vele dimensies van het leven beter te begrijpen, zonder andere n
-0,48	In het vak godsdienst kwamen (doorgaans) algemeen menselijke thema's en activiteiten aan bod die niets met godsdienst te maken hadden.

Figuur 157: Correlaties onderwijsmethodologieën in het vak RKG

3.9.3.9. Conclusie

De tendensen bij respondenten die RKG en zij die NCZ volgden zijn eerder gelijkend. Toch is duidelijk dat de gelovige methodologieën (reconfessionalisering, waardenopvoeding en de hermeneutische benadering) meer vastgesteld worden in het Katholieke Onderwijs. Toch blijven reconfessionalisering en waardenopvoeding er afgewezen, hetzij minder sterk dan in het officieel onderwijs. De waardenopvoeding, die eind vorige eeuw alom dominant was, verliest terrein. Reconfessionalisering wordt duidelijk afgewezen, al geeft een goede 30% toch aan dit waargenomen te hebben. Deze pedagogische benadering is dus nog niet helemaal verdwenen, wat zou kunnen aantonen dat de getuigenisfunctie niet volledig verdwenen is bij de godsdienstleraar. Indien men werk wil maken van een confessionele, hedendaagse benadering is enkel de hermeneutisch-communicatieve pedagogie een optie:

De waardenopvoeding was het dominante pedagogische concept van de vorige eeuw. Het heeft alvast haar relevantie verloren.

ze haalt als enige een positieve score en wordt door meer dan de helft van de respondenten gepercipieerd. De twee niet-gelovige methodologieën, de neutraal pluralistische benadering - en volledige secularisering, worden het meest waargenomen. Toch dienen er bemerkingen gemaakt te worden bij de neutraal pluralistische benadering. Studenten kunnen dit ervaren hebben vanuit een invulling zoals het uitgewerkt werd door Loobuyck, maar een 'neutrale positie' kan evengoed geïnterpreteerd worden als een onverschillige of niet-betrokken houding. Hierover later meer bij het kwalitatief onderzoek. Bovendien blijken er ook duidelijke correlaties te zijn tussen de gelovige posities onderling en de niet gelovige onderling. Desalniettemin is dit geen goed nieuws voor het pedagogisch project van het Katholiek Onderwijs Vlaanderen, dat de hermeneutische benadering via de katholieke dialoogschool vorm geeft in haar eigen net. Het verschil tussen de score van de hermeneutische benadering en de neutraal pluralistische benadering is enigszins klein, maar toch werd de neutraal pluralistische benadering duidelijk waargenomen.

Het opmerken van bepaalde methodologieën hangt in bepaalde gevallen samen met de levensbeschouwelijke categorie waartoe de respondent behoort. Zo is het opvallend dat in RKG de algemeen-religieuzen en de twee atheïstische groepen meer de hermeneutische benadering hebben ervaren dan de gelovige groepen. In NCZ is de omgekeerde reactie merkbaar: hoe (normatief) atheïstischer de categorie, hoe minder het de hermeneutische benadering op basis van het Vrijzinnig Humanisme werd vastgesteld. Bij de neutraal pluralistische benadering in RKG zijn het vooral de katholieken en de nominaal christelijken die die benadering hebben

Uit deze data blijkt dat RKG gelovigen vaker de niet-gelovige benadering vaststellen en niet-gelovigen vaker de gelovige benadering.

ervaren, de normatief atheïsten laten nauwelijks een positieve score optekenen. Secularisering wordt door iedere levensbeschouwelijke groep vastgesteld. In RKG halen de normatief atheïsten echter een opmerkelijk lagere score dan hun klasgenoten, terwijl in NCZ diezelfde groep juist een hogere score neerzet. Uit deze data blijkt dat in RKG gelovigen vaker de niet-gelovige benadering vaststellen en niet-gelovigen vaker de gelovige benadering. Verder staan vooral volgens de normatief atheïsten in RKG de gelovige methodologieën sterker, terwijl in NCZ veel meer de neutraal

pluralistische benadering en secularisering door hen worden vastgesteld. Een mogelijke verklaring kan liggen in dwingende karakter van de context: de overgrote meerderheid van de respondenten ging naar het katholiek onderwijs, waar de lessen RKG verplicht zijn.

Er kwam een antwoord op de vierde onderzoeksvraag: “Wat is de impact van de levensbeschouwelijke vakken in het onderwijs op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen? Welke methodologieën stellen zij vast?” De rol van het onderwijs, meer bepaald de impact van de levensbeschouwelijke vakken op de identiteit werd in dit onderdeel bevraagd. Het vak RKG heeft enkel een impact op de levensbeschouwelijke identiteit en visie van nominaal christenen en katholieken. Alle andere levensbeschouwelijke categorieën gaven een negatief antwoord. De geveugdelde uitspraak van Lieven Boeve, dat de dialoogschool “van atheïsten betere atheïsten maakt”, is dus hoegenaamd niet aan de orde aangezien ze aangeven dat het vak RKG geen impact heeft gehad op hun levensbeschouwing⁵³. In het vak NCZ gaf iedere groep een positief antwoord. Echter, niet elke levensbeschouwelijke categorie is voldoende vertegenwoordigd in het officieel onderwijs: enkel bij de groepen algemeen-religieus, pluralistisch-atheïstisch en normatief atheïsten kon statistisch relevante data verzameld worden. Bovendien blijken er in NCZ effectief een pak minder katholieken en nominaal christenen te zitten.

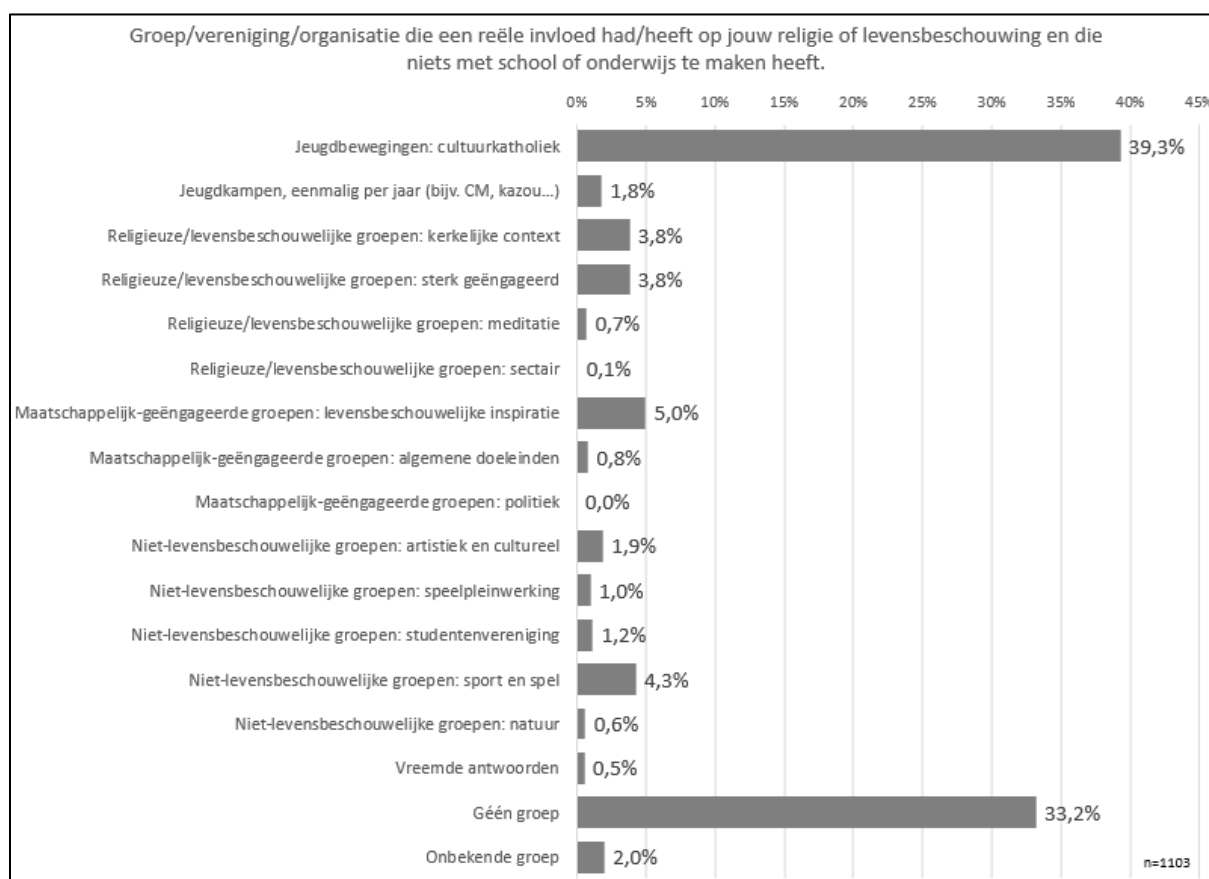
De jongvolwassenen hebben in het verleden vooral veel neutraal pluralistische benadering en secularisering ervaren. In zowel het NCZ als in het RKG lijkt de focus, aldus de jongvolwassenen, vooral te liggen op het neutraal vertellen van de verschillende levensbeschouwingen of het louter behandelen menselijke thema's. Reconfessionalisering wordt hoegenaamd niet meer vastgesteld. De hermeneutische benadering wordt ook wat meer vastgesteld dan de waardenopvoeding. Deze laatste was alvast het dominante pedagogische concept van de vorige eeuw. De waardenopvoeding heeft alvast haar relevantie verloren. Deze onderzoeksvraag wordt verder uitgewerkt in het kwalitatief onderzoek, waar ook de normatieve positie van jongvolwassenen wordt bevraagd.

Het verschil tussen de vakken RKG en NCZ, en tussen de netten vervaagt enigszins. Er zijn geen gigantische verschillen, niet qua profiel van de leerlingen en niet qua perceptie van methode in het levensbeschouwelijke vak. De verschillen die wel op te merken zijn, zijn toch van belang. Zo maakt de hermeneutische methode het verschil tussen RKG en NCZ. Het van RKG kan nog steeds ‘RKG zijn’ dankzij het hermeneutische model. Toch is de impact van secularisering en neutraal pluralistische benadering duidelijk. Dit vraagt om het aanscherpen van het katholieke profiel. Reconfessionalisering en waardenopvoeding zullen niet het antwoord vormen. Het aanscherpen van de katholieke identiteit dient te gebeuren in bescheidenheid zodat het een bescheiden vorm van geloof kan mogelijk maken.

⁵³ Ilse CORNU, *Topman Katholiek Onderwijs Lieven Boeve: ‘Een goede katholieke dialoogschool maakt van een atheïst een betere atheïst.’* (12.09.2016); <https://magazijn.community/topman-katholiek-onderwijs-lieven-boeve-een-goede-katholieke-dialoogschool-maakt-van-een-atheïst-een-betere-atheïst/> (toegang 7 mei 2021).

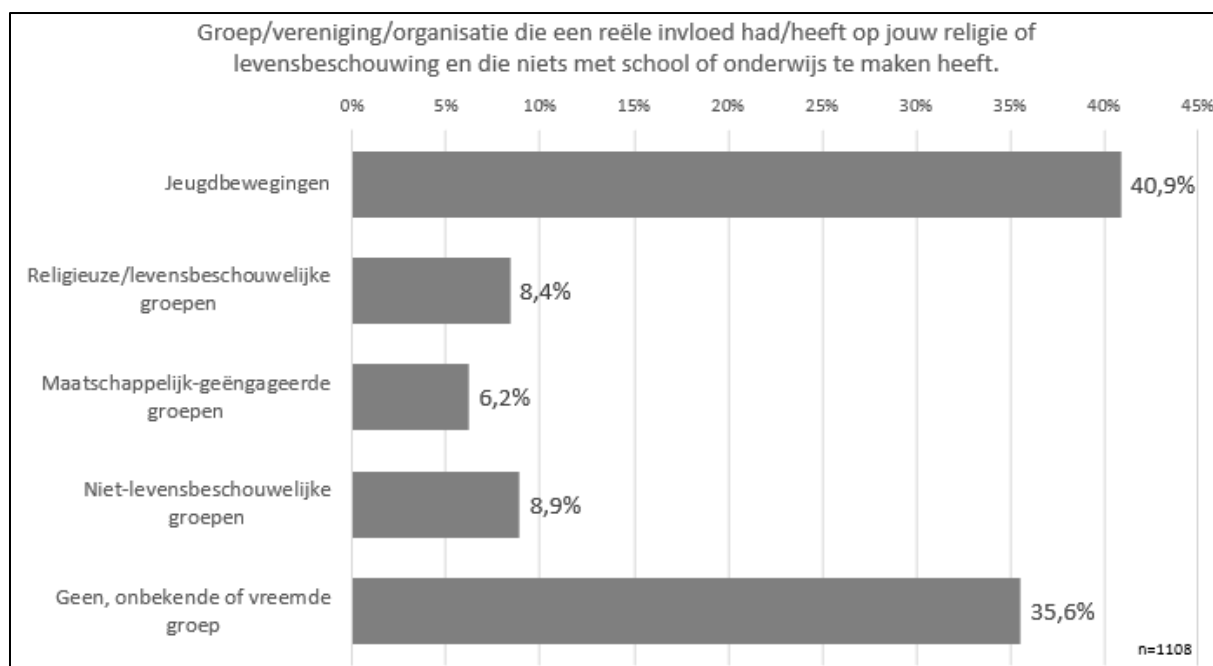
3.10. Verenigingscontext

Dit onderzoek tracht ook in kaart te brengen wat de impact is van buitenschoolse verenigingen op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen. De respondenten werden gevraagd om één vereniging op te geven waar ze vandaag of in het verleden deel van uitmaken of uitmaakten en die het meest invloed heeft of had op hun levensbeschouwelijke identiteit. Vervolgens werden al deze antwoorden onderverdeeld in een bepaalde categorie. De vragen die betrekking hebben op de ervaring van jongvolwassenen zijn, net zoals de vragen omtrent het onderwijs, opgebouwd vanuit de Melbourne-schaal. De verschillende posities op deze schaal worden de respondenten voor de voeten geworpen: confessionaliteit, reconfessionaliseren, secularisering, waardenopvoeding en recontextualisering.

Figuur 158: overzicht verenigingen die impact hebben op levensbeschouwing bij jong-volwassenen

Al deze groepen kunnen geclusterd worden tot 5 grotere categorieën: jeugdbewegingen, religieuze/levensbeschouwelijke groepen, maatschappelijk-geëngageerde groepen, niet-levensbeschouwelijke groepen en tot slot de categorie 'geen, onbekend of vreemde groep'. In totaal gaf meer dan 40% van de respondenten de naam van een jeugdbeweging op. 35,6% gaf geen vereniging, een onbekende groep of een vreemd antwoord op. De andere categorieën zijn veel kleiner, met elk nog geen tien procent.

Figuur 159: Impact van verenigingen op levensbeschouwelijke visie

Indien de vijfde groep (Geen, onbekend of vreemde groep) uit de antwoorden gefilterd wordt, bekomt men onderstaande procentuele verdeling. De jeugdbewegingen in Vlaanderen hebben allemaal een duidelijk levensbeschouwelijk verleden, of zijn vroeger uit levensbeschouwelijke beweegredenen opgericht. Vandaag hebben de jeugdbewegingen echter een licht levensbeschouwelijk profiel en hebben ze een breder doel. De religieuze/levensbeschouwelijke groepen dienen hiervan onderscheiden te worden, aangezien zij wel een matig tot sterk levensbeschouwelijke/religieuze identiteit hebben. Verenigingen zoals IJD, parochiale of catechetische groepen of meditatie. Let wel, in onderstaande grafieken zijn de respondenten die aangaven de vragenlijst vanuit IJD in te vullen eruit gefilterd. Onder de maatschappelijk-geëngageerde groep verstaat men verenigingen die actief zijn in de politiek, of zich engageren voor het klimaat, de derde of vierde wereld. De niet-levensbeschouwelijke categorie kent een diversiteit aan groepen: kunst, toneel, dans, sport, studentenvereniging en speelpleinwerking vallen hieronder.

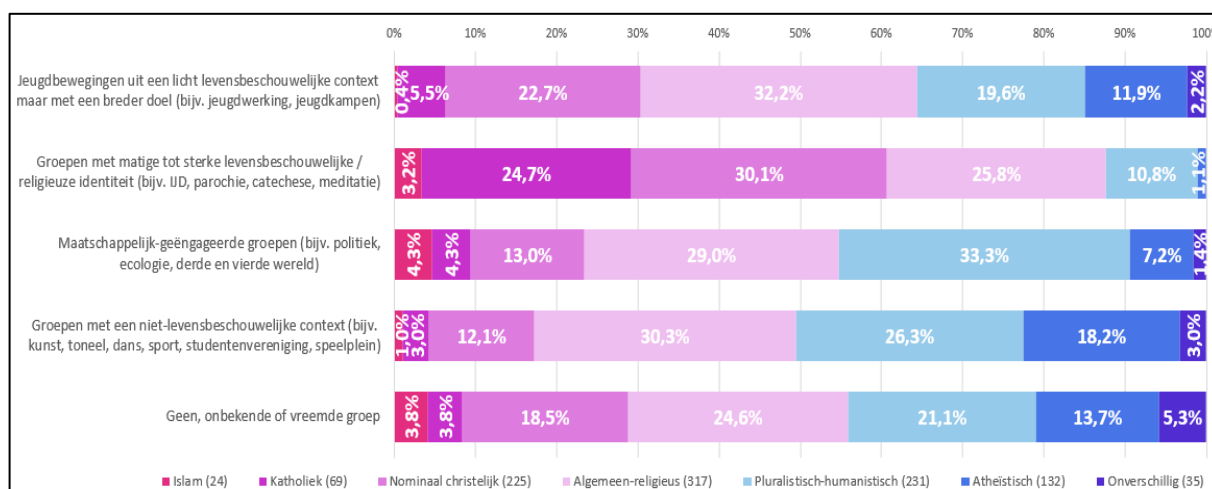

Figuur 160: Welke vereniging had impact op levensbeschouwing

De leden van de verschillende groepen hebben ook een verschillend levensbeschouwelijk profiel. De samenstelling van de grootste groep, de jeugdbewegingen, lijkt het meest op het gemiddelde levensbeschouwelijke profiel. Het aantal gelovigen is zeer beperkt: 0.4% is moslim, 5.5% katholiek. De algemeen-religieuze groep is de grootste met bijna één op drie leden van de jeugdbewegingen die zich ertoe bekennen.

De samenstelling van de grootste groep, de jeugdbewegingen, lijkt het meest op het gemiddelde levensbeschouwelijke profiel.

De religieuze/levensbeschouwelijke groepen kennen veel meer gelovige respondenten: bijna één op vier is katholiek, 3.2% is moslim. Bovendien is 30.1% nominaal christelijk. Deze drie categorieën bestrijken bijna 60% van de respondenten. Het aantal pluralisten, en zeker het aantal atheïsten is bij de levensbeschouwelijke groepen een pak langer dan gemiddeld. De maatschappelijk geëngageerde groepen hebben het grootste aantal moslims, hoewel er slechts 24 deze vragenlijst invulden. Verder valt de hoge score voor de pluralisten op, samen met een laag percentage atheïsten. Uit deze cijfers is toch duidelijk dat de verzuiling nog niet volledig is uitgewerkt: mensen met een gelovig profiel gaan veel vaker naar een groep met matig tot sterke levensbeschouwelijke identiteit. Toch is deze identiteit niet exclusief, het is een open gegeven waar ruimte is voor diversiteit. De niet-levensbeschouwelijke groepen kennen het hoogst aantal seculiere profielen. Pluralisten, atheïsten en onverschilligen maken bijna 40% van die groepen uit.

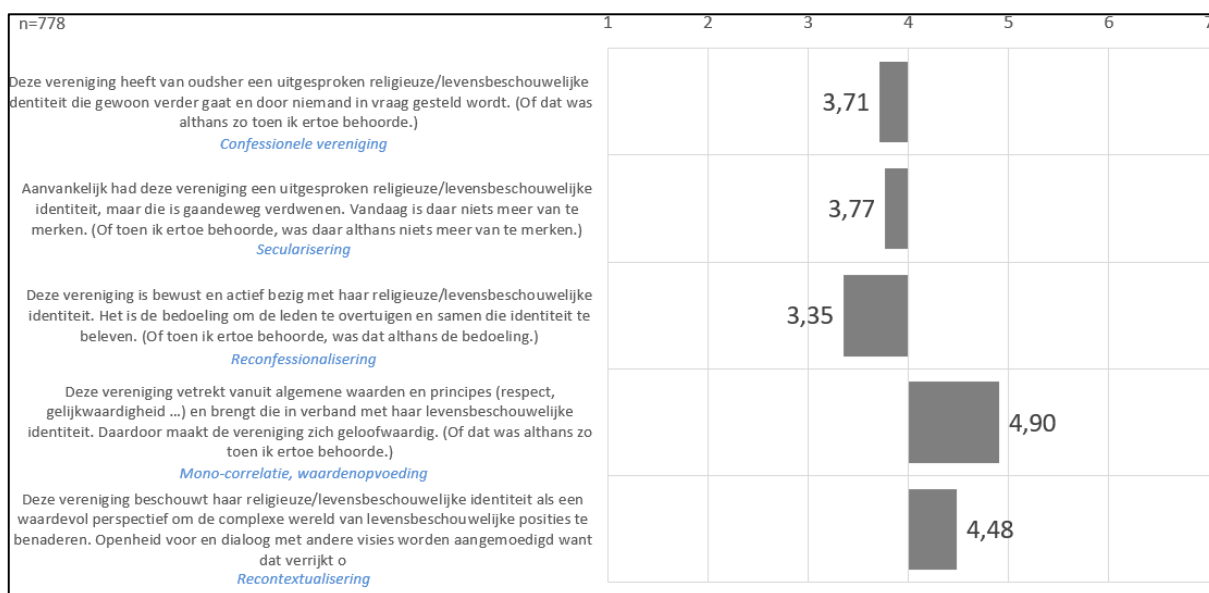
Figuur 161: Type verenigingen en indeling volgens levensbeschouwelijk profiel

Zes op tien van de onverschilligen en vier op tien van de normatief atheïsten heeft echter geen vereniging opgegeven waarvan men stelt dat het een grote impact heeft gehad op de eigen levensbeschouwelijke identiteit. Bij gevolg heeft een groot deel van hen deze sectie van de vragenlijst niet ingevuld. Hiermee halen onverschilligen en normatieve atheïsten een veel groter resultaat dan de katholieken (21,7%) of algemeen-religieuze groep (30,6%). Het weigeren erkennen van impact van een groep of

Hoe atheïstischer, hoe individualistischer. Of omgekeerd?

gemeenschap op de eigen identiteit is echter een teken van individualisme. Het toont aan dat deze groepen geloven in de maakbaarheid van het individu door het individu, los van de context of sociale omgeving. Normatieve atheïsten en onverschilligen hebben de hoogste scores op externe kritiek, blijkbaar geldt: hoe atheïstischer, hoe individualistischer. Verder onderzoek zou moeten uitwijzen of het niet omgekeerd is: hoe individualistischer, hoe atheïstischer?

De algemene resultaten, op basis van de verschillende posities van de Melbourne schaal, zijn duidelijk. Enkel de waardenopvoeding en de recontextualisering, twee gelovige benaderingen, behalen een positieve score. Vooral de waardenopvoeding kent brede steun met een mean-score van 4.90. De confessionele vereniging haalt een nauwelijks nipte score: ze wordt niet veel herkend, maar kent toch een zekere aanhang. Reconfessionalisering wordt duidelijk niet waargenomen. Secularisering wordt weinig waargenomen, maar behaalt een score onder het nulpunt: 3.77. Echter, de data per levensbeschouwelijke categorie en per verenigingsgroep zijn veel interessanter.

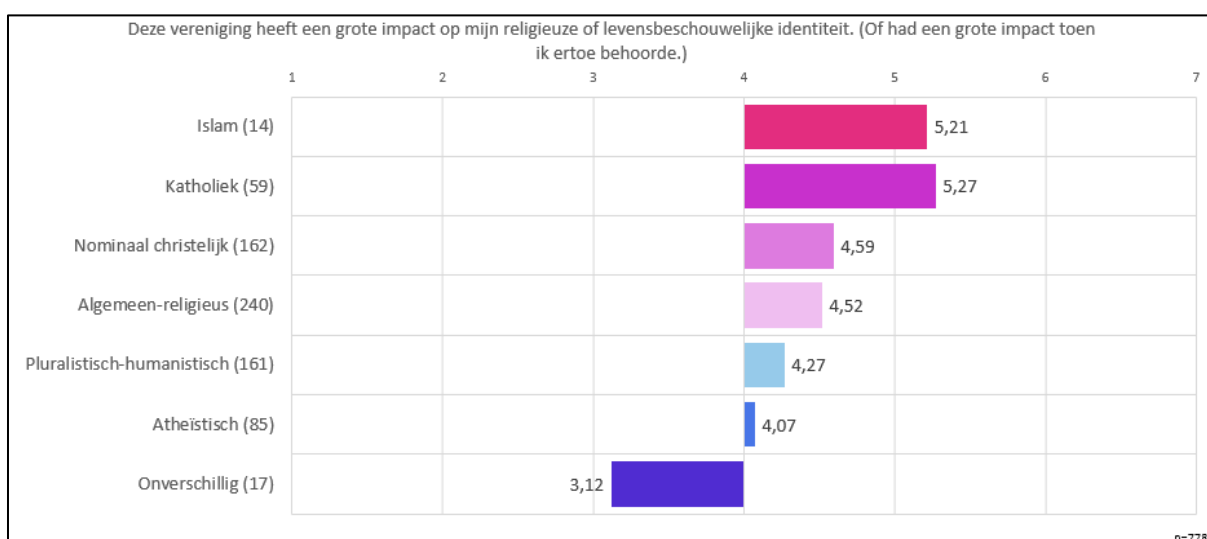
Figuur 162: Melbourne-schaal toegepast op verenigingen

Enkel de waardenopvoeding
en de recontextualisering
behalen een positieve score.

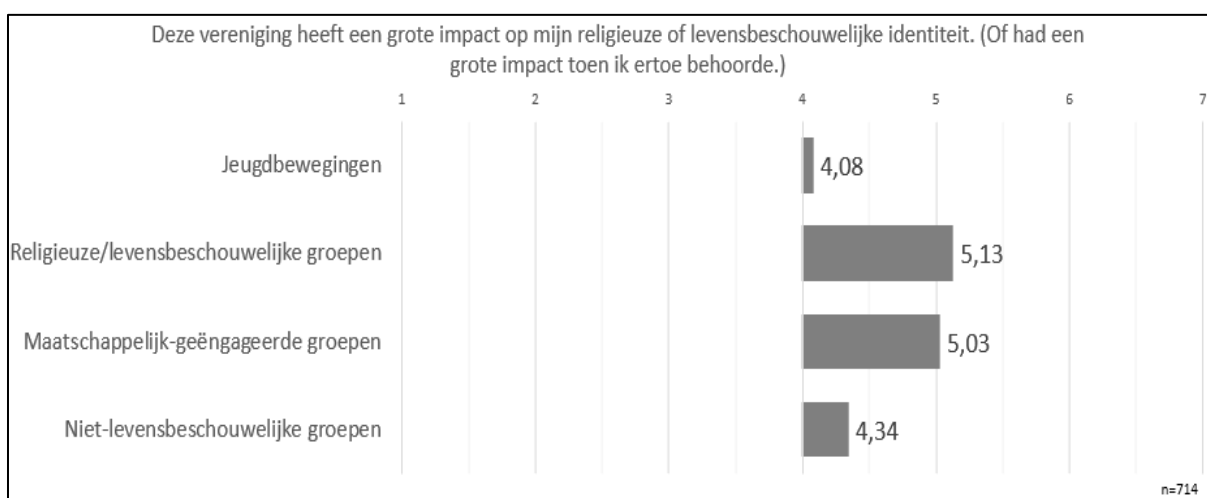
3.10.1. Levensbeschouwing in buitenschoolse verenigingen

Dit deel van het onderzoek tracht in kaart te brengen in welke mate verenigingen buiten de schoolcontext impact hebben op de levensbeschouwelijke identiteit van jongeren. De eerste vraag bevroeg dit rechtuit en wordt licht positief beantwoord met een gemiddelde score van 4.43. Vooral moslims en katholieken geven aan dat hun vereniging een grote impact heeft gehad. Vervolgens dalen de resultaten van de verschillende levensbeschouwelijke groepen naarmate hun profiel meer seculier wordt. De duidelijke afwijzing bij onverschilligen en normatief atheïsten valt hier op: dit kan opnieuw duiden op hun miskenning dat anderen een impact op hun identiteit kunnen hebben, de maakbaarheid gedachte van hun eigen individuele identiteit domineert.

Het type vereniging is ook sterk bepalend voor de impact op de identiteit: vooral jongvolwassenen die actief zijn in levensbeschouwelijke en in maatschappelijk geëngageerde groepen geven een grote impact aan. Deze groepen halen een sterke score van respectievelijk 5.13 en 5.03

Figuur 163: Impact van verenigingen op levensbeschouwing per levensbeschouwelijk profiel

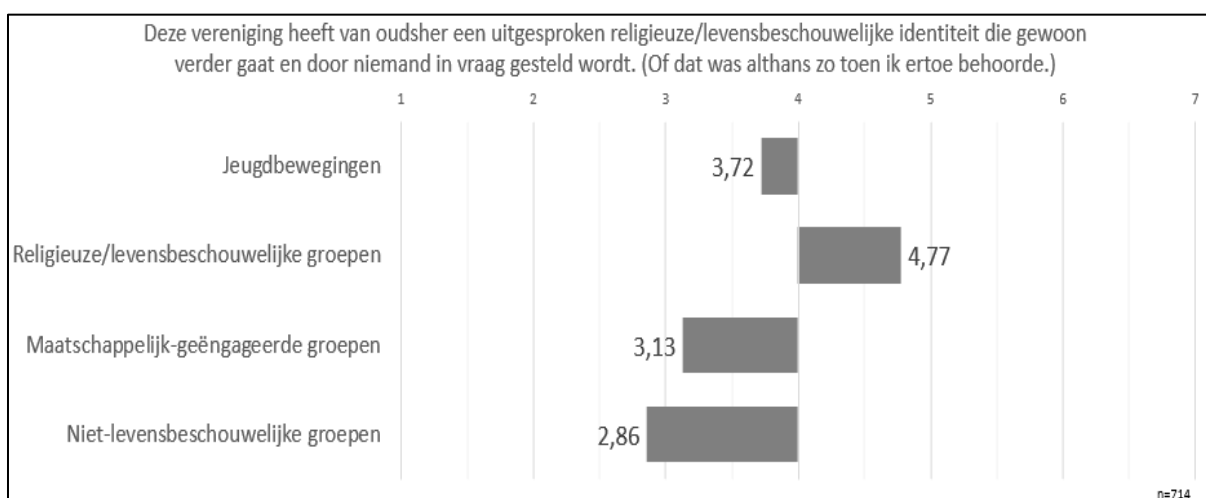
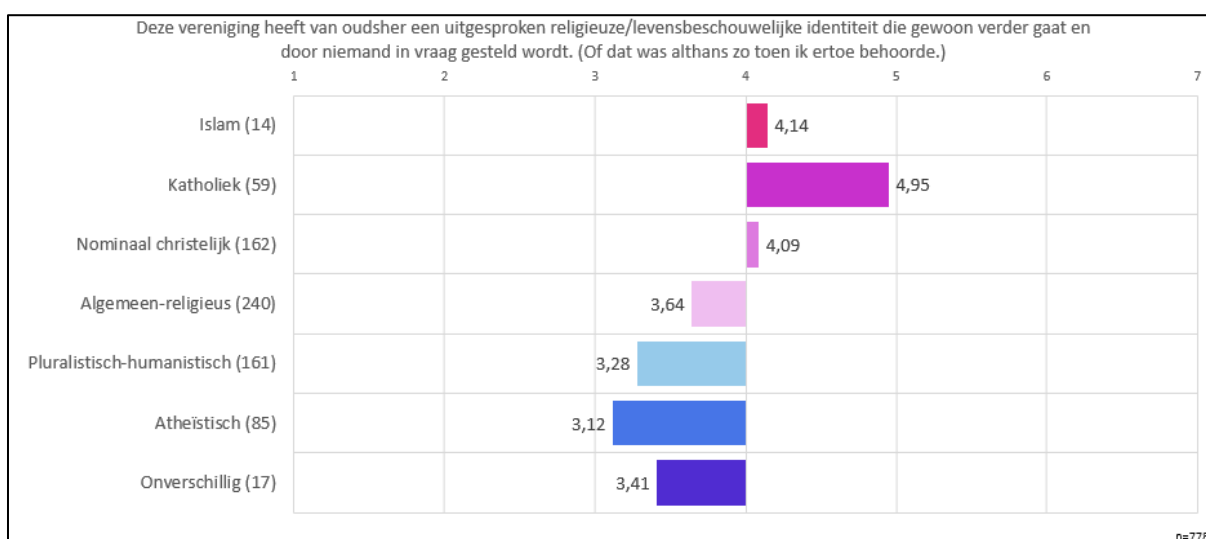
Figuur 164: Impact van verenigingen op levensbeschouwing

3.10.1.1. Confessionaliteit

De vraag omtrent confessionaliteit brengt in kaart in welke mate jongvolwassenen de levensbeschouwelijke identiteit van waaruit hun vereniging vertrok in het verleden, nog als aanwezig ervaren in het heden of toen zijn bij de vereniging betrokken waren. De gemiddelde score is negatief: 3.71.

Enkel de confessionele levensbeschouwingen geven op deze vraag een positief antwoord. Voor de moslims en de nominaal christenen is dit echter een zwak positief antwoord. Katholieken hebben dit veel meer uitgesproken ervaren: bijna twee op drie gaat met deze stelling akkoord. De seculiere levensbeschouwingen geven aan dit niet ervaren te hebben, wat enigszins verwonderlijk is aangezien net zij in de vragen omtrent het onderwijs gevoeliger waren voor confessionaliteit en vaker stelden dit ervaren te hebben. Dit heeft dat ook te maken met de verenigingen waar zij deel van uitmaakten: het zijn namelijk enkel de religieuze/levensbeschouwelijke groepen die een positieve score noteerden op deze stelling. En in de levensbeschouwelijke groepen zitten er veel minder mensen met een seculiere levensbeschouwing.

Confessionaliteit is dus nog enkel zichtbaar in groepen die zich uitdrukkelijk zo profileren, en die confessionaliteit wordt dan vooral door confessioneel-gerichte respondenten opgemerkt.

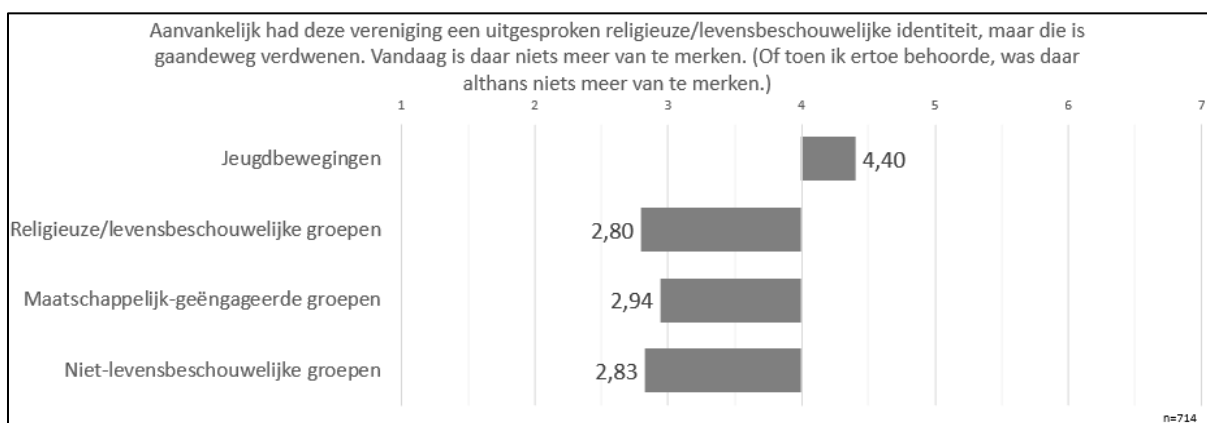
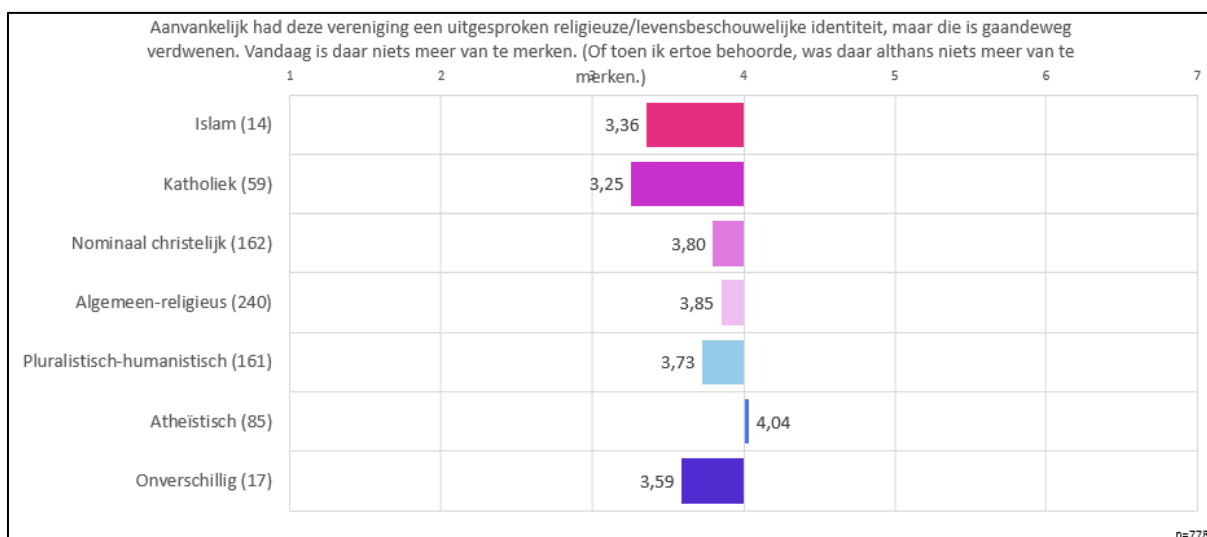

Figuur 165: Confessionaliteit in verenigingen

3.10.1.2. Secularisering

Moslims en katholieken stellen weinig tendensen van secularisering te hebben ervaren. Voor katholieken komt dit vooral omdat veel van hen deel uit maken van een religieuze/levensbeschouwelijke groep, waar ze nog een sterke confessionaliteit vaststellen. Iedere levensbeschouwelijke groep geeft op de vraag of men secularisering heeft vastgesteld een negatief antwoord, met uitzondering van de atheïsten.

De grafiek die de resultaten per vereniging weergeeft, toont aan dat de respondenten enkel bij jeugdbewegingen secularisering hebben ervaren. Dit komt omdat historisch in Vlaanderen elke jeugdbeweging een levensbeschouwelijk profiel had, en tal van jeugdbewegingen nog altijd een christelijke of katholieke naam dragen (KSA, Chiro, ...). De religieuze/levensbeschouwelijke groepen kennen geen secularisering. De andere twee categorieën, de maatschappelijk geëngageerde en de niet-levensbeschouwelijke, hebben vaak nooit een levensbeschouwelijke of confessionele basis gekend, en kunnen dan ook niet seculariseren.

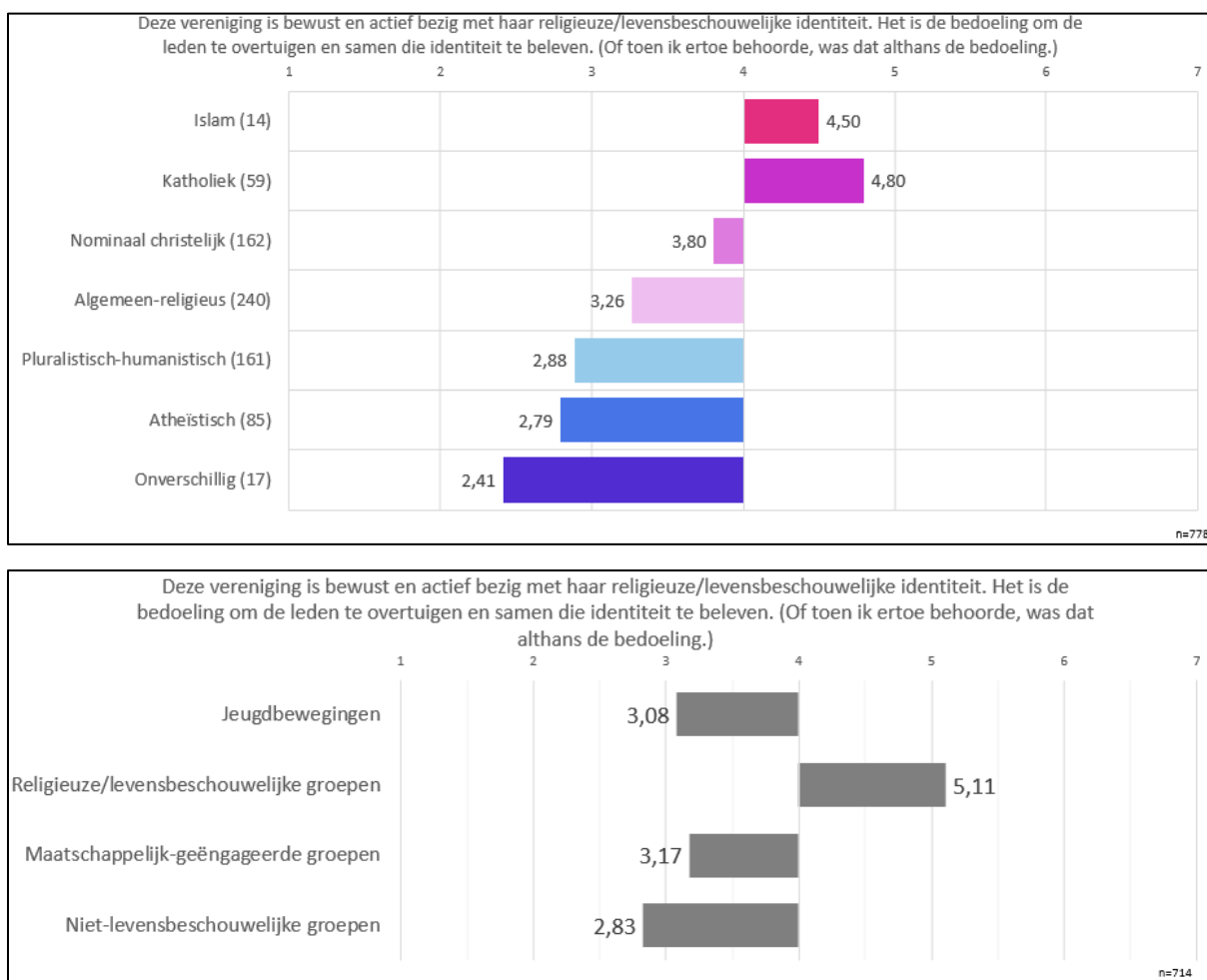

Figuur 166: Secularisering in verenigingen

3.10.1.3. Reconfessionalisering

Enkel moslims en katholieken lijken betrokken te zijn bij groepen of verenigingen die hun leden willen overtuigen. Zij gaven een score van 4.5 en 4.8, terwijl het gemiddelde (3.35) een duidelijke afwijzing is van de stelling. Ook bij deze stelling is duidelijk dat hoe seculierder de levensbeschouwing van de respondenten is, hoe minder ze reconfessionalisering in hun vereniging hebben ervaren.

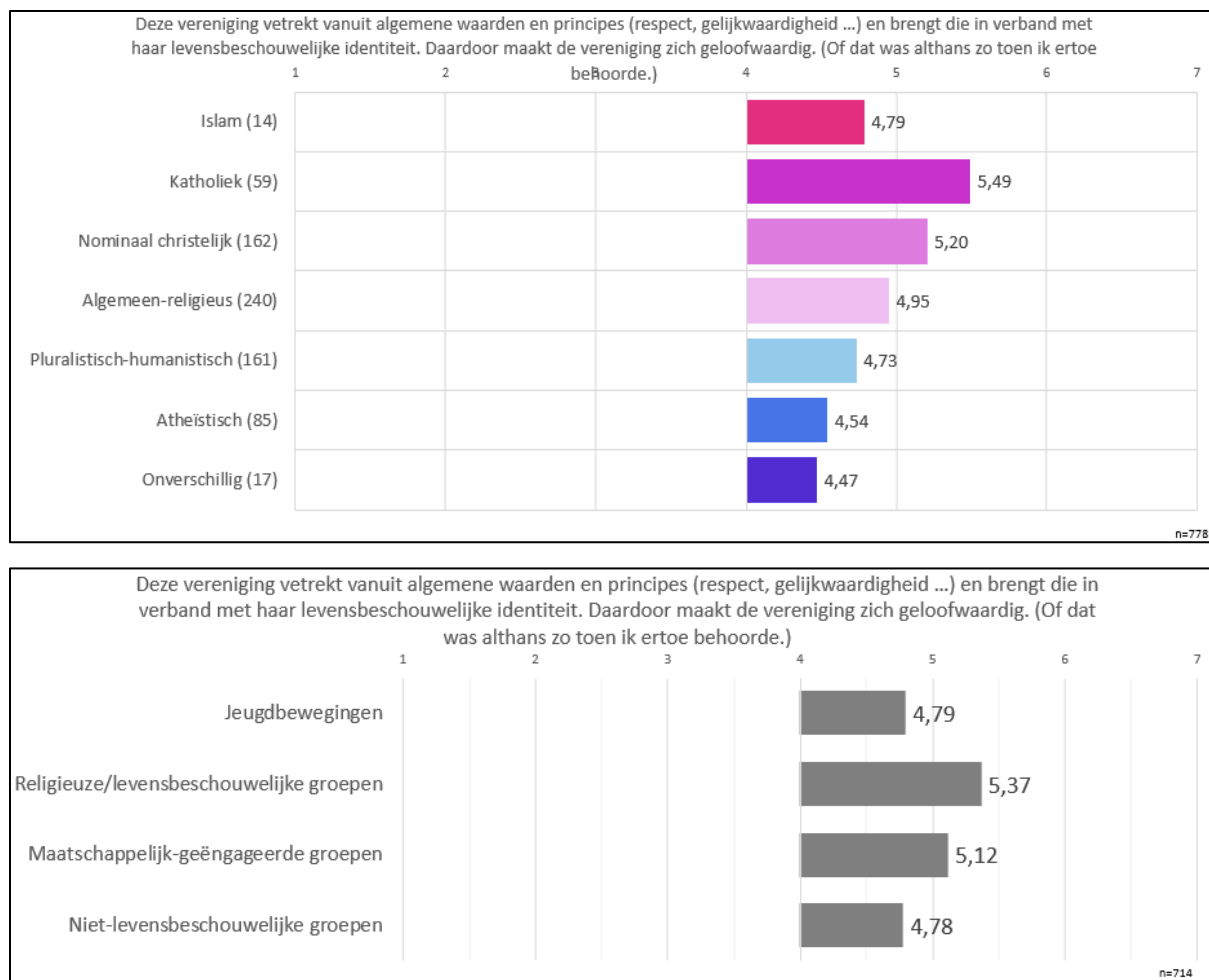
Bovendien blijkt opnieuw dat de respondenten bij de jeugdbewegingen, waarvan veel met een katholieke of christelijke identiteit, geen confessionele tendensen waarnemen. Enkel bij religieuze/levensbeschouwelijke groepen is dit wel het geval.

Figuur 167: Reconfessionalisering in verenigingen

3.10.1.4. Waardenopvoeding

Het principe van de waardenopvoeding blijkt nog sterk aanwezig te zijn bij alle levensbeschouwelijke groepen (mean-score van 4.90) en bij alle soorten verenigingen. Katholieken stellen dit het vaakst vast, waarna de scores opnieuw trapsgewijs dalen, met uitzondering van de islam.

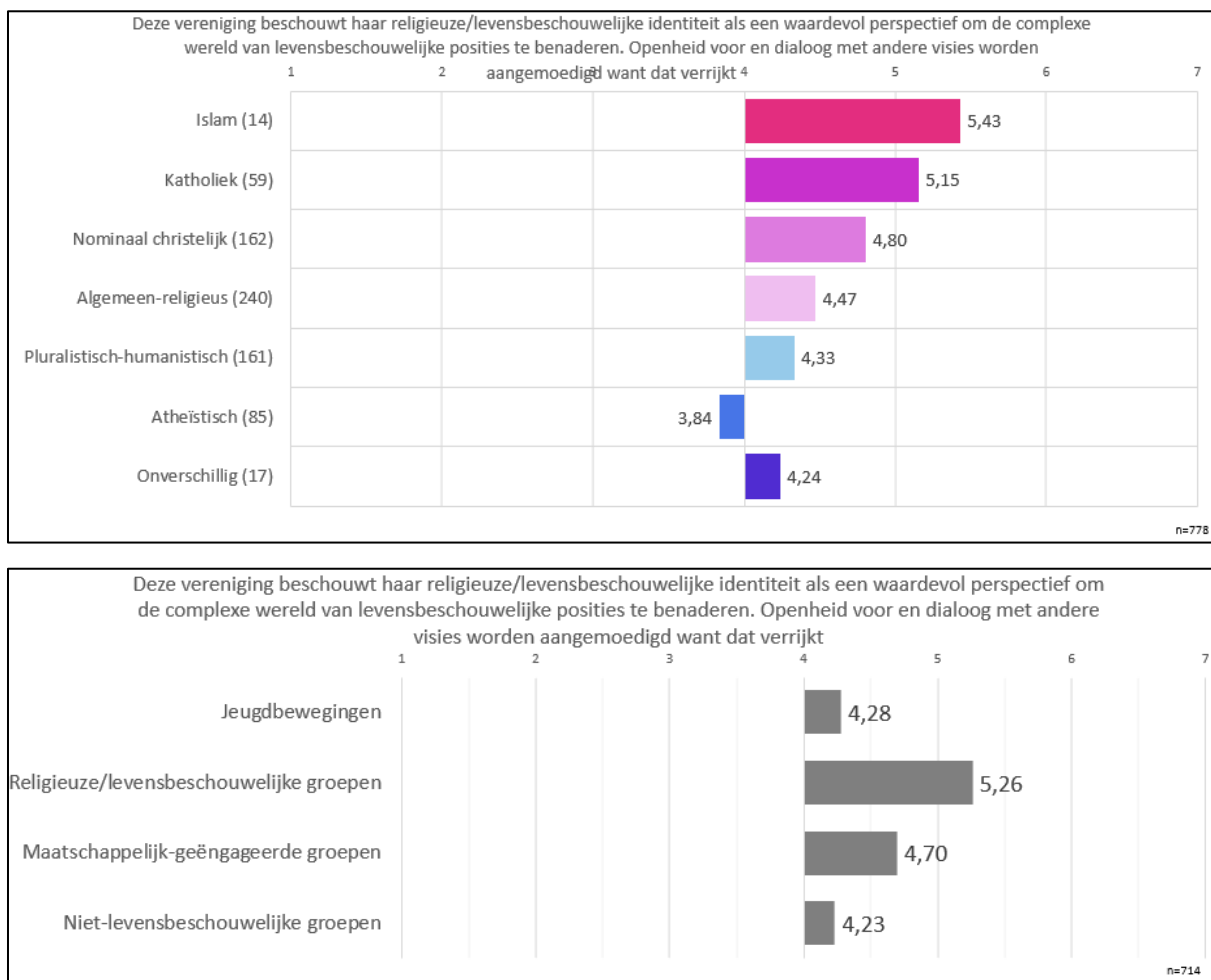
Figuur 168: Waardenopvoeding in verenigingen

De waardenopvoeding wordt, in tegenstelling tot het in onderwijs, wel nog sterk waargenomen in de verenigingen.

3.10.1.5. Recontextualisering

Tot slot stellen alle levensbeschouwelijke categorieën ook recontextualisering vast, met uitzondering van de atheïsten. De gemiddelde score ligt voor iedere groep ook lager dan de scores bij de vraag omtrent waardenopvoeding; enkel de moslims scores een stuk hoger op de vraag van recontextualisering.

Bij de verschillende verenigingen is er een gelijkaardige verhouding als bij de vraag omtrent waardenopvoeding, al liggen de scores ook hier wat lager.

Figuur 169: Recontextualisering in vereniging

3.10.1.6. Correlaties

De negende correlatiegroep omvat uitsluitend vragen omtrent buitenschoolse verenigingen. Het is opvallend hoe vier van de vijf posities, gebaseerd op de Melbourneschaal, allen een positieve correlatie hebben. Confessionaliteit, reconfessionalisering, waardenopvoeding en recontextualisering correleren allen positief met elkaar. Enkel secularisering heeft een licht negatieve score van -0.22, wat geen sterke correlatie is. De verschillende gelovige visies op de verenigingen worden duidelijk niet als concurrenten van elkaar gezien: er is enkel een klein verschil tussen de vier gelovige benaderingen enerzijds en secularisering anderzijds. De vraag of de vereniging een grote impact had op de levensbeschouwelijke identiteit correleert positief samen met de gelovige benaderingen. Dit kon reeds afgeleid worden uit de resultaten van die vraag: hoe geloviger het profiel van de respondenten, hoe meer impact er werd aangegeven.

0,74	Deze vereniging beschouwt haar religieuze/levensbeschouwelijke identiteit als een waardevol perspectief om de complexe wereld van levensbeschouwelijke posities te benaderen.
0,73	Deze vereniging is bewust en actief bezig met haar religieuze/levensbeschouwelijke identiteit. Het is de bedoeling om de leden te overtuigen en samen die identiteit te beleven. (Of te
0,70	Deze vereniging trekt vanuit algemene waarden en principes (respect, gelijkwaardigheid...) en brengt die in verband met haar levensbeschouwelijke identiteit. Daardoor maakt de
0,60	Deze vereniging heeft van oudsher een uitgesproken religieuze/levensbeschouwelijke identiteit die gewoon verder gaat en door niemand in vraag gesteld wordt. (Of dat was althans
0,59	Deze vereniging heeft een grote impact op mijn religieuze of levensbeschouwelijke identiteit. (Of had een grote impact toen ik ertoe behoorde.)
-0,22	Aanwankelijk had deze vereniging een uitgesproken religieuze/levensbeschouwelijke identiteit, maar die is gaandeweg verdwenen. Vandaag is daar niets meer van te merken. (Of te

Figuur 170: Correlaties mbt levensbeschouwing en verenigingen

3.10.1.7. Conclusie

In dit deel werd de vijfde onderzoeksvraag beantwoord: “Wat is de impact van buitenschoolse verenigingen op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen? Welke methodologieën stellen zij vast?”

Er zijn grote verschillen tussen de verschillende soorten bewegingen. De jeugdbewegingen, die een licht levensbeschouwelijk profiel hebben, gelijken het meest op het gemiddelde levensbeschouwelijke profiel. Groepen met een sterk levensbeschouwelijke of religieuze identiteit kennen daarentegen veel minder atheïsten en veel meer katholieken. De groepen zonder levensbeschouwelijke context blijken toch vooral in trek bij mensen met een atheïstisch profiel: de normatief atheïsten halen er hun grootste score en de pluralistisch-atheïsten hun op één na grootste score.

Het valt op hoe de antwoorden op de vragen omtrent de verenigingen verschillen van de deze omtrent het onderwijs. Bij de verenigingen is op te merken dat de gelovige levensbeschouwingen confessionnalitét en reconfessionalisering hebben ervaren, daar dat in het onderwijs precies het omgekeerde was. Bovendien ervaren gelovigen veel minder secularisering in hun vereniging. De confessionele levensbeschouwelijke groepen ervaren in dit onderdeel sterk de confessionele houdingen uit de Melbourne schaal (confessionnalitét, reconfessionalisering, waardenopvoeding en recontextualisering), de seculiere levensbeschouwingen juist veel minder. In het onderwijs is dit exact het omgekeerde: daar zijn gelovigen (zowel katholieken als nominaal christenen) veel gevoeliger voor de neutraal pluralistische benadering en secularisering en de seculiere levensbeschouwingen veel gevoeliger voor de confessionele benaderingen. Dit is waarschijnlijk het gevolg van het dwingende karakter van de context: de overgrote meerderheid van de respondenten ging naar het katholiek onderwijs, waar het van RKG verplicht was. Betrokken zijn bij groepen buiten de schoolcontext is volledig op vrijwillige basis, de levensbeschouwelijke impact hiervan wordt dan ook anders ervaren. Zo zijn bijvoorbeeld katholieken op zoek naar verenigingen die hun geloof ondersteunen, maar zijn atheïsten juist op zoek naar een vereniging waar ze geen confessionele benadering ervaren. Bovendien geven alle levensbeschouwelijke groepen, met uitzondering van de onverschilligen, bij de verenigingen aan dat het een grote impact heeft gehad op hun identiteit. Bij het vak RKG in het onderwijs stellen enkel katholieken en nominaal christenen dat hun identiteit door het vak gevormd werd. Het zijn bovendien vooral moslims en katholieken die stellen dat hun vereniging een grote impact heeft of had op hun identiteit. Vervolgens dalen de scores per levensbeschouwelijke groep naarmate hun profiel seculierder wordt.

In hun vereniging ervaren gelovigen vooral de gelovige benaderingen, in het onderwijs nemen ze echter vooral de seculiere benaderingen waar.

De jeugdbewegingen, waarvan vele met een katholieke of christelijke identiteit, blijken niet langer de stoottroepen te zijn van de katholieke zuil, hoewel deze vaak om die reden werden opgericht. De jeugdbewegingen hebben een gelijkaardige samenstelling als de brede samenleving en er worden weinig confessionele tendensen ervaren.

3.11. Correlaties tussen verschillende delen

In een eerder deel van de vragenlijst werden tal van beïnvloedingsfactoren opgesomd die mogelijk een invloed hebben op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen. In dit onderdeel wordt getracht na te gaan welke factoren met elkaar correleren. Men kan van een significante correlatie spreken van een waarde van 0.3. Of die waarde negatief of positief is, doet geen afbreuk aan de kracht van de correlatie, maar het toont wel of de correlatie factoren met elkaar verbindt of van elkaar afduwt.

Deze correlatiegroep is de groep van het letterlijke geloof. De vragen omtrent de beleving van de eigen levensbeschouwing komen hier bijna allemaal terug: letterlijk geloof correleert duidelijk positief met het ervaren van een sterke band met de eigen levensbeschouwing, spiritualiteit, rituelen, ethiek. Voorts komt ook een positieve correlatie met het statement omtrent de superioriteit van de eigen levensbeschouwingen bovendrijven. Al deze factoren duiden echter niet op een afscherming van andere levensbeschouwingen: er is een correlatie van 0.32 met de vraag of men kennis heeft over andere levensbeschouwingen. Ook kennis omtrent de eigen levensbeschouwing is een sterke correlatie in deze groep: het toont aan dat letterlijk geloof een sterke factor is in het ingeworteld zijn en blijven van de eigen levensbeschouwing. Verder zijn er verschillende dichte relaties die opduiken in groep acht: moeder, vader, broers en zussen, evenals de relatie met de partner blijken sterk met de andere factoren in deze groep te correleren. Al deze personen worden vooral door gelovigen als belangrijke invloeden gezien op hun levensbeschouwelijke identiteit. Katholieken en moslims scoren hierop beduidend hoger dan de andere levensbeschouwelijke identiteit.

De vraag of men overtuigd is van de superioriteit van de eigen levensbeschouwing correleert duidelijk negatief met de zesde correlatiegroep, waar de mean score van relativisme deel van uitmaakt. Dit is hoegenaamd niet verwonderlijk aangezien die vraag het volledig omgekeerde van alles waar relativisme voor staat, verwoordde.

Letterlijk geloof correleert ook negatief met correlatiegroep vier, waar heel wat digitale factoren zoals sociale media, gaming, fictieve personages en publieke figuren toe behoren.

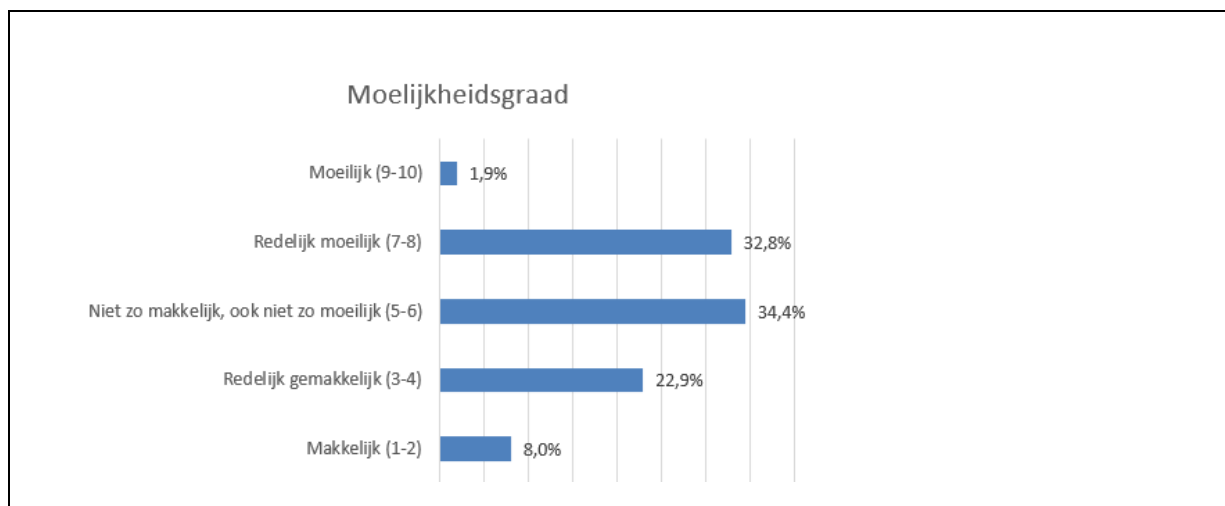
0,53	Ik heb een STERKE BAND met mijn religie of levensbeschouwing. Ik ben er echt van OVERTUIGD .
0,50	Mijn religie of levensbeschouwing bepaalt mijn INNERLIJKE beleving van de werkelijkheid (spiritualiteit).
0,49	Levensbeschouwing versterkt door: Moeder (pleegmoeder, plusmoeder)
0,48	Ik ben gehecht aan de RITUELEN en de gebruiken die voor mijn religie of levensbeschouwing belangrijk zijn.
0,47	Mijn religie of levensbeschouwing bepaalt mijn handelen als het gaat over GOED EN KWAAD (ethiek).
0,47	Levensbeschouwing versterkt door: Vader (pleegvader, plusvader)
0,41	Levensbeschouwing versterkt door: Broers en/of zussen
0,41	Mean score for Literal Belief (one item removed)
0,39	Ik ben ervan overtuigd dat mijn eigen levensbeschouwing moreel en filosofisch superieur is.
0,38	Ik ken de gebruiken, verhalen, opvattingen en verschillende interpretaties van MIJN EIGEN religie of levensbeschouwing.
0,32	Ik ken de gebruiken, verhalen, opvattingen en verschillende interpretaties van de voornaamste ANDERE religies of levensbeschouwingen in mijn omgeving.
0,31	Levensbeschouwing versterkt door: Relatie met partner (ex-partner)

Figuur 171: Correlaties tussen de diverse reeksen antwoorden voor wie OVERTUIGD is van zijn levensbeschouwing

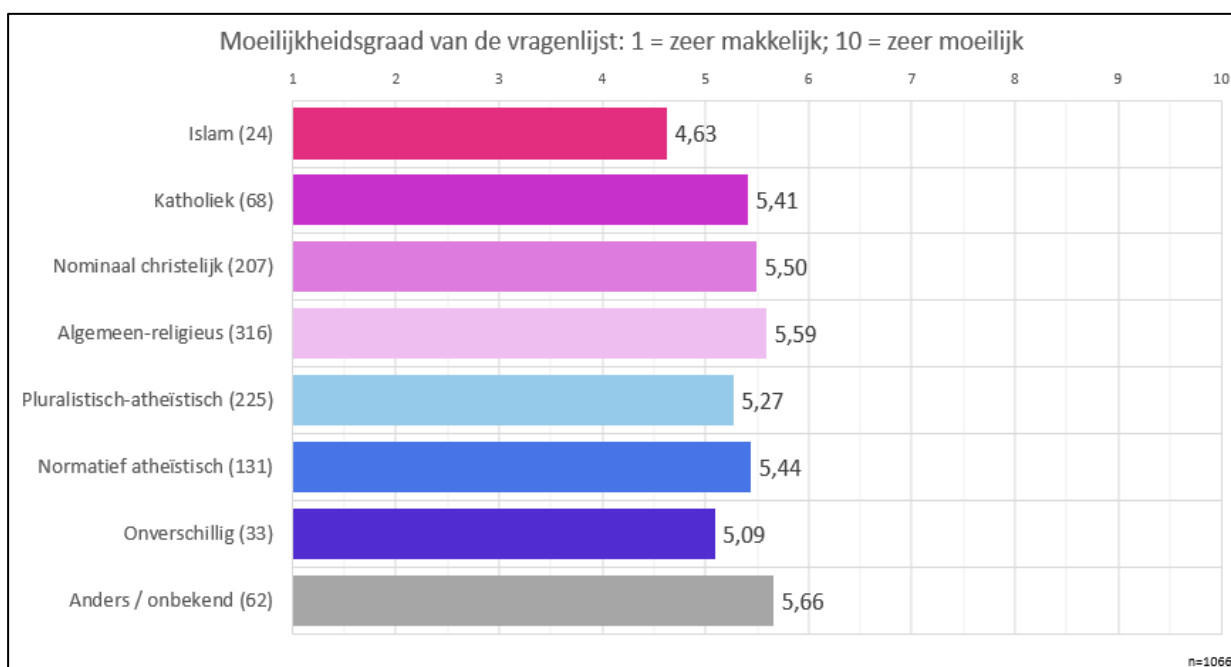
3.12. Evaluatievragen

Op het einde van de vragenlijst volgden drie evaluatievragen omtrent de bevindingen van het participeren aan het onderzoek.

De eerste vraag peilde naar de moeilijkheidsgraad van de vragenlijst. Een score 1 is zeer makkelijk, een score 10 betekent zeer moeilijk. De respondenten vonden de vragenlijst noch makkelijk noch moeilijk, de mean-score ligt iets boven de vijf (5.44). De gelovige respondenten vonden het nog iets makkelijker dan gemiddeld, de onverschilligen opvallend genoeg ook. De groep anders/onbekend, met respondenten die geen coherente of gewoonweg tegenstrijdige antwoorden gaven, vonden de vragenlijst het moeilijkst.

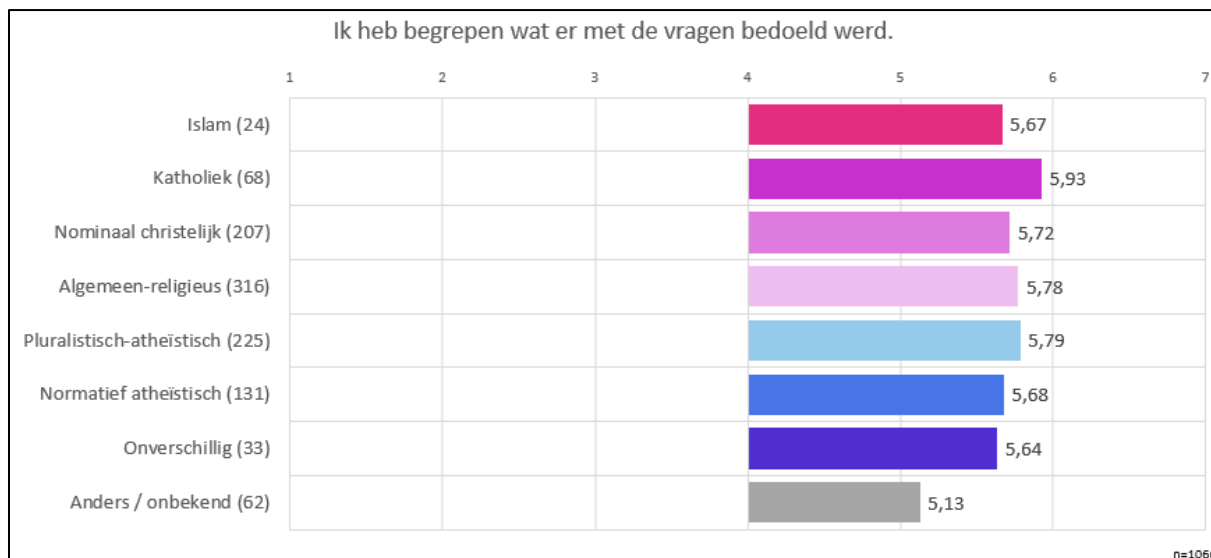

Figuur 172: Moeilijkheidsgraad van de vragenlijst

Figuur 173: Moeilijkheidsgraad van de vragenlijst per levensbeschouwing profiel

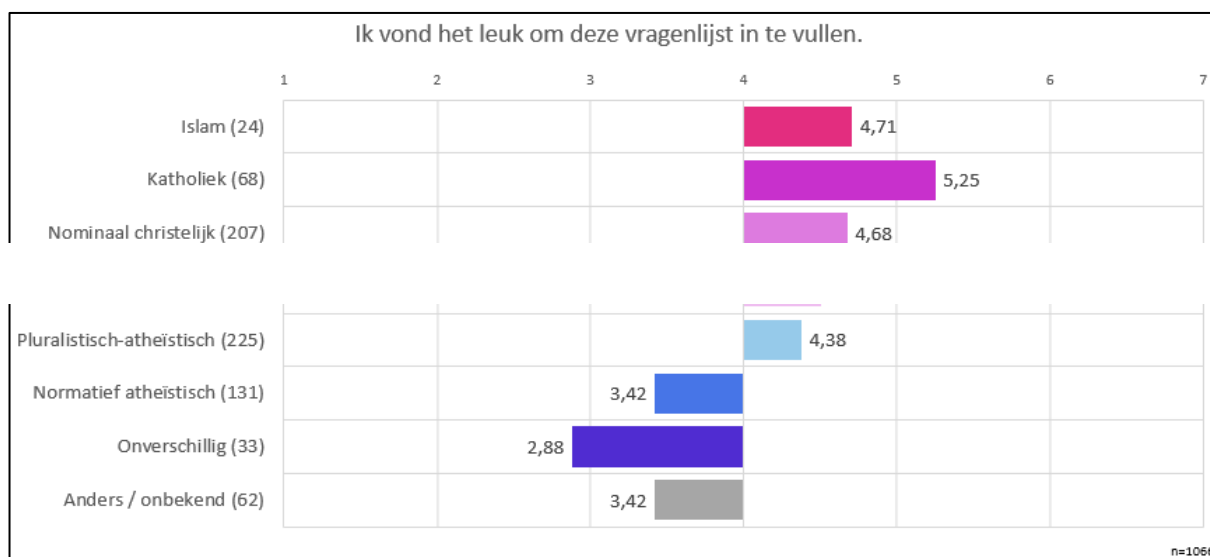
De tweede evaluatievraag brengt in kaart of de respondenten begrepen hebben wat er met de vragen bedoeld werd. Deze vraag heeft antwoordopties van 1 (helemaal niet akkoord), over 4 (noch akkoord noch niet akkoord) tot 7 (helemaal akkoord). De groep anders/onbekend had opnieuw het meeste moeite met de vragenlijst. De katholieken schieten hier wat bovenuit. Dit komt waarschijnlijk ook door het feit dat de vragenlijst werd samengesteld aan een katholieke universiteit, met katholieke onderzoekers. Hun referentie - en begrippenkader komt dan ook sneller overeen met andere katholieken.

Figuur 174: Duidelijkheid van de vragen

Tot slot werd gevraagd of de respondenten het leuk vonden om de vragenlijst in te vullen. De katholieken er sprongen opnieuw met hoofd en schouders boven uit. Het enthousiasme neemt wel af naarmate men minder religieus betrokken is. De atheïsten halen hier, evenals de groep anders/onbekend, een negatieve score. De onverschilligen laten in deze vraag overduidelijk hun desinteresse in zowel levensbeschouwing als dit onderzoek omtrent levensbeschouwing zien.

Onverschilligen en normatief atheïsten vonden het niet leuk om deze vragenlijst in te vullen.

Figuur 175: Werd de vragenlijst als 'leuk' ervaren?

3.13. Conclusies kwantitatief onderzoek

3.13.1. Op welke manier kan men de levensbeschouwing van jongvolwassenen indelen én is die categorisatie afwijkend van reeds bestaande classificaties?

Het kwantitatief onderzoek en de statistische analyse laten toe om op basis van de zelfidentificatie, de impact en specifieke rituele, ethische en innerlijke band met de eigen levensbeschouwing, de relatie met andere levensbeschouwingen en de PKG-schaal categorieën voorop te stellen. Deze categorieën zijn volledig nieuw en sluiten het best aan bij de hedendaagse levensbeschouwelijke realiteit.

Zo werd besloten om een onderscheid te maken tussen 'katholiek' en 'nominaal christelijk', hoewel meer dan de helft van de nominaal christelijken zichzelf gedefinieerd had als 'Rooms-katholiek'. Met dit onderscheid kon het verschil gemaakt worden tussen mensen die praktiserend zijn en een godsrelatie hebben en zij die meerwaarde vinden in louter de christelijke traditie en rituelen. In de PKG-grafiek is het onderscheid tussen beide categorieën ook heel duidelijk: de katholieken hebben duidelijk meer letterlijk en Post-kritisch geloof.

De algemeen-religieuze groep is een opmerkelijke categorie. Dit is de grootste groep in het onderzoek (28,5%). Respondenten uit deze categorie staan volop in de diversiteit en pluraliteit en hebben de hoogste score in de PKG-schaal inzake relativisme, terwijl zowel externe kritiek als post-kritisch geloof laag scoren. Dit wijst erop dat deze jongeren geen levensbeschouwelijke houvast hebben of vinden maar eerder vertrekken vanuit een algemeen-religieus diffuus bewustzijn. Traditionele levensbeschouwelijke richtingen hebben nauwelijks impact en bieden noch rituelen, noch ethische principes, noch interpretatiekaders aan om de werkelijkheid te benaderen. Deze jongvolwassenen voelen zich levensbeschouwelijk vrij en gaan ook sneller een interlevensbeschouwelijke dialoog aan. Toch kan deze groep niet gerecupereerd worden, noch door katholieken die hun openheid voor transcendentie loven, noch door atheïsten die hun kritische houding ten aanzien van tradities en instituties delen.

Er zijn twee atheïstische groepen: de pluralistisch-atheïstische groep en de normatief-atheïstische. De eerste maakt, hoewel de respondenten zelf duidelijk niet geloven in enige vorm van transcendentie, geen waarheidsclaim die ze wil laten gelden. De normatief atheïstische groep doet dit wel, wat duidelijk zichtbaar is in de PKG-resultaten: het haalt een stuk hogere score op externe kritiek en komt zo boven de vier uit. Tot slot valt op te merken dat de onverschillige groep, die stelt niets met levensbeschouwing te maken te willen hebben, een hogere score heeft op externe kritiek dan de normatieve atheïsten. Of hoe onverschilligheid vaak leidt tot normatieve verwerping van traditionele religies.

Deze nieuwe categorisatie is uniek en werd exclusief voor dit onderzoek uit empirische gegevens ontwikkeld.

Deze nieuwe categorisatie is uniek en werd exclusief voor dit onderzoek volledig ontwikkeld. Hoewel duidelijk werd dat bepaalde internationale onderzoek enkele classificatienoden reeds verwoord hadden, drong een tot nieuwe categorisatie zich op. Het resultaat is gebaseerd op eigen empirisch onderzoek en statistische analyse.

3.13.2. Is het relativisme bij jongvolwassenen toe te schrijven aan een culturele factor of eerder aan een psychologische ontwikkeling?

Vanuit het kwantitatief onderzoek kan er niet meteen volledig uitsluitel gegeven worden, daarvoor is de impact van de psychosociale ontwikkeling van jongvolwassenen te weinig onderzocht. Toch is duidelijk dat het relativisme de nieuwe *default position* geworden is, het nieuwe uitgangspunt. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat dit zomaar zal verdwijnen naarmate deze leeftijdsgroep ouder wordt. De aversie voor regels, instituties en levensbeschouwelijke normativiteit is daarvoor te groot. Daarnaast is duidelijk dat er in de Vlaamse context een grote beweging naar pluraliteit is ingezet. In een verder onderzoek, gebaseerd op het kwantitatief en kwalitatief onderzoek zal deze onderzoeksvraag opnieuw aan bod moeten komen.

De verschuivingen in de PKG-schaal zijn voornamelijk te verklaren vanuit een nieuwe maatschappelijke *default position*: het relativisme. Bij elke levensbeschouwelijke categorie (uitgezonderd bij de islam) is het relativisme ook de grootste geloofsstijl. Een groter relativisme betekent ook een grotere openheid van jongvolwassenen voor een diverse wereld en interlevensbeschouwelijke dialoog. Zij willen niet dat levensbeschouwing uit het maatschappelijk debat verdwijnt en vinden die openheid doorgaans verrijkend voor de eigen levensbeschouwing. Dit spoort samen met de maatschappelijke aandacht en druk die er is om elke vorm van intolerantie tegenover andere levensbeschouwingen de kop in te drukken en Vlaanderen tot een multiculturele samenleving te laten openbloeien. Of die tolerante levensbeschouwelijke houding resultaat is van het onderwijs en met name de invoering van de ILC-projecten of van een bredere algemene maatschappelijke inzet is niet onderzocht. Het positieve aan de grote stijging van het relativisme is het grote verlies voor externe kritiek: het normatieve en letterlijk ongelovige zit in het defensief, net zoals letterlijk geloof. Uit deze data blijkt trouwens dat alle waarheidsclaims verworpen worden, inclusief deze van de normatieve atheïsten. Epistemologische bescheidenheid is dus op haar plaats. Het Post-kritische geloof, de preferentiële geloofsstijl op theologische grond, stabiliseert maar weet zich ook niet te versterken. Hoewel Post-kritisch geloof door relativisme getolereerd kan worden, zolang het geen normatieve uitspraken doet, moet het geen actieve steun verwachten. De correlatie tussen de twee is dan ook quasi nul. Post-kritische gelovigen kunnen brandstof halen bij het letterlijke geloof. En aangezien het relativisme zo hoog is, kan zo een dubbele beweging ontstaan: enerzijds het benadrukken van de (levensbeschouwelijke) eigenheid, anderzijds openheid voor de anderen.

Relativisme is de nieuwe *default position*. Er is geen reden om aan te nemen dat dit in de komende jaren zal veranderen bij de jongvolwassenen. Dit relativisme is geen onverschilligheid maar eerder een openheid voor pluralisme.

3.13.3. Welke factoren hebben invloed op de levensbeschouwing van jongvolwassenen?

Heel wat factoren hebben een invloed op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen. De meeste invloed geldt als versterkend, maar bij bepaalde factoren bleek de verzwakkende impact sterker te zijn dan de versterkende: gaming, ervaring van gepest worden, armoede, ervaring van mislukking, werkloosheid en publieke figuren (macht en geld) hebben een verzwakkend effect op de levensbeschouwelijke identiteit.

Daarnaast zijn er factoren die voor alle levensbeschouwelijke groepen een grote versterkende impact hebben gehad. Zo haalt de beleving van de natuur de hoogste gemiddelde score, gevolgd door de moeder en grootouders. De vader haalt een veel lagere gemiddelde score. Niet enkel belangrijke figuren, maar ook voornamelijk gebeurtenissen blijken een duidelijk versterkende impact te hebben op de levensbeschouwelijke identiteit. Zo geven veel jongvolwassenen aan dat zorg geven aan anderen enorm versterkend is voor hun identiteit, evenals een reis of een avontuur dat men ooit meemaakte.

Tot slot zijn er duidelijke verschillen te bemerken tussen de verschillende levensbeschouwingen. Gelovigen (katholieken, moslims en in mindere mate nominaal christenen) geven een grote impact van familiale figuren en van factoren uit de religieuze invloedssfeer aan. Over het algemeen geldt ook dat, hoe geloviger de respondent is, hoe groter de gegeven versterkende score is. Ten slotte blijken de positieve gebeurtenissen (ervaring van succes, ervaring van zorg ontvangen) voor iedere levensbeschouwelijke groep quasi even impactvol, bij de negatieve gebeurtenissen (bv. overlijden van een naaste) ervaren enkel gelovigen een versterkende invloed.

Positieve gebeurtenissen blijken voor iedere levensbeschouwelijke groep quasi even impactvol, bij de negatieve gebeurtenissen enkel gelovigen een versterkende invloed.

3.13.4. Wat is de impact van de levensbeschouwelijke vakken in het onderwijs op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen? Welke methodologieën stellen zij vast?

De impact van de levensbeschouwelijke vakken op het vormen van de levensbeschouwelijke identiteit en visie van jongvolwassenen is beperkt. Bij het vak Rooms-katholieke godsdienst geven enkel katholieken en nominaal christenen een versterkende impact aan. Bij niet-confessionele zedenleer geven de drie levensbeschouwelijke groepen die daar te onderscheiden zijn, allen een positieve score aan. Wat betreft de impact van de levensbeschouwelijke vakken, loopt er een duidelijke breuklijn tussen RKG en NCZ.

Daarnaast werden de respondenten gevraagd om aan te geven welke modellen uit de Melbourne schaal ze tijdens de lessen van hun levensbeschouwelijk vak ervaren hebben. Doorgaans geldt de regel dat hoe geloviger men is, hoe meer men secularisering en de neutraal pluralistische benadering vaststelt; hoe seculierder de levensbeschouwing, hoe meer men de confessionele benaderingen waarneemt. De scores tussen RKG en NCZ zijn heel gelijkaardig: reconfessionalisering en waardenopvoeding werden niet waargenomen, de neutraal pluralistische benadering en secularisering werden heel erg waargenomen. De hermeneutische benadering werd ietwat waargenomen. De respondenten die NCZ gevolgd hadden gaven nog iets meer uitgesprokener antwoorden: de confessionele benaderingen behaalden nog negatieve scores, de seculiere wat hogere positieve scores.

Het opmerken van bepaalde methodologieën hangt in bepaalde gevallen samen met de levensbeschouwelijke categorie waartoe de respondent behoort. Zo is het opvallend dat in RKG de algemeen-religieuzen en de twee atheïstische groepen meer de hermeneutische benadering hebben ervaren dan de gelovige groepen. In NCZ is de omgekeerde reactie merkbaar: hoe (normatief) atheïstischer de categorie, hoe minder het de hermeneutische benadering op basis van het Vrijzinnig Humanisme werd vastgesteld. Bij de neutraal pluralistische benadering in RKG zijn het vooral de katholieken en de nominaal christelijken die die benadering hebben ervaren, de normatief atheïsten laten nauwelijks een positieve score optekenen. Secularisering wordt door iedere levensbeschouwelijke groep vastgesteld. In RKG halen de normatief atheïsten echter een opmerkelijk lagere score dan hun klasgenoten, terwijl in NCZ diezelfde groep juist een hogere score neerzet. Uit deze data blijkt dat in RKG gelovigen vaker de niet-gelovige benadering vaststellen en niet-gelovigen vaker de gelovige benadering. Verder staan vooral volgens de normatief atheïsten in RKG de gelovige methodologieën sterker, terwijl in NCZ veel meer de neutraal pluralistische benadering en secularisering door hen worden vastgesteld. Een mogelijke verklaring kan liggen in dwingende karakter van de context: de overgrote meerderheid van de respondenten ging naar het katholiek onderwijs, waar de lessen RKG verplicht zijn.

De secularisering van levensbeschouwelijke vakken wordt door iedere groep vastgesteld, maar vooral de gelovigen stellen vaker de niet-gelovige benadering.

Een bepaalde leraar van het levensbeschouwelijke vak en het vak zelf blijken reële factoren te zijn die impact hebben op jongvolwassenen. De scores van deze twee factoren zijn wel merkkelijk hoger bij katholieken en nominaal christenen, omdat zij uiteindelijk de enigen zijn met een positieve

score qua impact op de identiteit. Andere factoren die een impact genereren, zij het beperkter, zijn de medeleerlingen op school, de getuigenis van een externe speler, buitenlandse stage. Vieringen op school hebben een licht versterkende impact. Normatief atheïsten, onverschilligen en moslims tekenen hier wel een negatieve score op; dit resultaat wordt gecompenseerd door hoge scores bij katholieken en nominaal christenen.

3.13.5 Wat is de impact van buitenschoolse verenigingen op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen? Welke methodologieën stellen zij vast?

Het BRIDGE-project heeft ook de impact van het buitenschoolse verenigingsleven in kaart gebracht. De conclusie hierbij is het tegenovergestelde van de levensbeschouwelijke vakken: hoe geloviger de respondent, hoe meer men de gelovige benaderingen vaststelde; hoe seculierder de levensbeschouwing, hoe meer men de seculiere benaderingen vaststelde. Dit heeft alles te maken met het vrijblijvende karakter van de verenigingen: indien men zich niet thuis voelt in een bepaalde vereniging, zoekt men gewoon een andere op. Dit blijkt uit de samenstelling van de verschillende soorten verenigingen: groepen met een matig tot sterke levensbeschouwelijke of religieuze identiteit tellen veel meer katholieken en nominaal christenen in hun rangen (tot bijna 60%); groepen met een niet-levensbeschouwelijke context kennen dan weer veel minder dan gemiddeld gelovige respondenten. Maar de verenigingen hebben, in tegenstelling tot de levensbeschouwelijke vakken, wel een impact op de identiteit van alle levensbeschouwelijke groepen (met uitzondering van de onverschilligen).

De respondenten hebben weinig tot geen confessionaliteit in hun vereniging ervaren, enkel de katholieken behalen daar een duidelijk positieve score. Secularisering wordt door niemand ervaren, buiten misschien de atheïsten die sterk twijfelen. Reconfessionalisering wordt enkel door de moslims en katholieken ervaren, al de andere levensbeschouwelijke groepen ervaren dit niet in de vereniging waartoe ze behoren.

Secularisering wordt in de verenigingen, in tegenstelling tot in het onderwijs, nauwelijks vastgesteld.

4. Kwalitatief onderzoek

In dit hoofdstuk wordt het kwalitatief onderzoek, dat gevoerd werd na het verkrijgen van de data van de kwantitatieve studie, uitgelegd. Eerst en vooral worden de verschillende interviewvragen waarvoor gekozen werd besproken, alsook het verloop van het interview. Vervolgens worden de resultaten van dit kwalitatief onderzoek meegedeeld, hierop volgt een interpretatie. Ten slotte wordt alles bondig besproken in een besluit.

4.1. Methode en overzicht

4.1.1. Keuze van methodologie: (semi)-gestructureerd interview

Aan de hand van het standaardwerk van D. Mortelmans werd een interviewformat uitwerkt⁵⁴. Er is gekozen voor een reeks semi-gestructureerde interviews (15-tal interviews) waarbij de kwantitatieve resultaten verder geanalyseerd worden maar ook het eigen perspectief van de betrokken deelnemers naar boven kan komen. De interviews werden afgenomen bij verschillende groepen aan de Arteveldehogeschool, Thomas More, de KU Leuven en IJD.

Er werd in de interviews:

1. gepeild of de classificatie (en de presentatie ervan aan de hand van een pancarte) correct en academisch bruikbaar is (en als gemakkelijk toepasbaar werd ervaren)
2. nagegaan wat de achterliggende motiveringen en beweegredenen zijn van geïnterviewden om bepaalde factoren als versterkend of verzwakkend ten aanzien van de eigen identiteit op te geven.
3. gepeild of de zeer gevarieerde onderwijsmethodes in het levensbeschouwelijk onderwijs -gaande van reconfessionalisering tot het vermijden van levensbeschouwelijke onderwerpen - effectief naar voor komt bij een meer open gesprek en hoe geïnterviewden het levensbeschouwelijk onderwijs ervoeren.

Deze methode zorgt ervoor dat het interview deels gesloten en zeer gestructureerd is van, maar tevens deels open – vooral inzake de factoren. Er is gekozen voor een niet te uitgebreide codificatie omdat het niet het doel was een diepgaande analyse te voeren naar oorzaken en contexten van de situatie. Het voornaamste doel was vooral om de kwantitatieve data te toetsen.

Om deze doelstellingen te behalen werd er een protocol samengesteld om de interviews zo gelijk mogelijk af te nemen en te zorgen dat alle inhoud aan bod komt (zie bijlage 4). Er is gekozen voor kleine groepjes.

4.1.2. Opbouw interview - Protocol – inhoudelijke vragen

Voor de interviews bij deze onderzoekspopulatie werd ervoor gekozen de vragen op te delen in drie verschillende categorieën: het profiel waarmee de, jongvolwassenen zich identificeren op vlak van

⁵⁴ Dimitri MORTELMANS, *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*, Leuven, Acco. 2020.

geloof, de factoren die een invloed hadden op hun geloofsbeleving en het godsdienstonderwijs dat ze genoten hebben. Deze drie onderdelen werden ook toegepast bij het onderzoek van jongvolwassenen aangesloten bij IJD. De interviews van deze laatste groep werden tevens uitgebreid met een onderdeel dat specifiek gericht is op IJD als kerkelijke organisatie en hoe deze organisatie bijdraagt tot de levensbeschouwelijke identiteit van de jongvolwassenen die deelnamen aan dit onderzoek.

4.1.2.1. Deel 1 a Classificatie valideren en toepassen op zichzelf

In het eerste deel wordt afgetoetst of de nieuwe levensbeschouwelijke classificatie zoals die resulteerde in het kwalitatief onderzoek, herkenbaar is. De groepen werden voorzien van een passend beeld, een slogan en een beschrijving. Bij het kwalitatief onderzoek wordt nagegaan of enerzijds het beeld en de slogan voldoende is en passend is, en of een uitgebreidere beschrijving nodig is. Zie bijlage XX. Aan de participanten van de interviews werd gevraagd welk levensbeschouwelijk profiel het best bij hen past, waarna zes verschillende levensbeschouwelijke profielen werden opgesomd. Om dit bevattelijker te maken, werd gebruik gemaakt van een pancarte met daarin alternatieve benamingen, beelden en een uitleg.

De verschillende categorieën uit het kwantitatief onderzoek werden als volgt vertaald:

Het eerste levensbeschouwelijke profiel waaruit gekozen kon worden, was dat van 'de actieve, hartelijke deelnemer' of 'muzikant'. Deze groep slaat op de categorieën 'katholiek' en 'islam'. Jongeren die zichzelf een muzikant binnen het geloof noemen, geven hiermee aan dat ze actief deelnemen en dat ze zich sterk geworteld voelen in een religieuze traditie. Hierbij gaat het om jongvolwassenen die het geloof zeer belangrijk vinden en die ook aangeven dat het geloof vaak als een bepalende factor binnen het leven gezien kan worden. Bij dit profiel werd ook uitdrukkelijk aangegeven dat men ook kritisch kan staan tegenover datgene wat de religie of levensbeschouwing predikt, maar deze groep van gelovigen is er zich zeer hard van bewust dat de geloofstraditie hem of haar zeer veel kan bijleren.

Het tweede levensbeschouwelijke profiel was de categorie van 'de sympathisant', of de nominaal christelijken uit het eerdere onderzoek. Hierbij gaat het om jongvolwassenen die zich aan de rand van de religieuze traditie bevinden. Deze jongeren dragen wel enkele restanten van een gelovige opvoeding met zich mee, maar deze zijn nog nauwelijks zichtbaar binnen het dagelijkse leven. Men voelt zich in zekere mate nog steeds geworteld in een bepaalde levensbeschouwing of religie, maar ze geven aan dat de elementen uit de levensbeschouwing niet langer bepalend zijn voor het leven. Enkele verhalen uit de traditie worden wel als zinvol aanzien, maar het leven wordt door jongeren met dit profiel grotendeels zelfstandig ingekleurd.

Ten derde werd het profiel van 'de backpacker' of 'de (geïnteresseerde) reiziger' aangereikt, oftewel de algemeen-religieuzen. Bij dit profiel konden jongeren die zichzelf zien als een rondtrekker doorheen het landschap van de verschillende levensbeschouwingen zich aansluiten. Backpackers gaan veelal 'souvenirs' bricoleren en verzamelen uit verschillende levensbeschouwingen wel enkele elementen om op die manier hun eigen levensbeschouwing vorm te geven. Deze jongvolwassenen geloven soms wel in 'iets', maar zeker niet in een persoonlijke God.

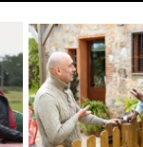
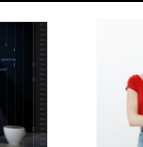
Als vierde levensbeschouwelijk profiel werd 'de goede buur' aangehaald, jongeren die zelf geen aansluiting vinden bij een religie of levensbeschouwing en die een atheïstische houding ten aanzien van religie en levensbeschouwing aannemen. Hier herkent men de pluralistisch-atheïstische

groep in. Ze geven zelf aan niet te geloven, maar vinden het niet erg indien anderen hier wel belang aan hechten. Typisch is dat deze jongvolwassenen wel graag het gesprek aangaan met anderen over religie en levensbeschouwing.

Als voorlaatste werd het profiel van ‘programmeur’ naar voren geschoven, de normatieve atheïsten uit het kwantitatieve onderzoek. De jongeren die aansluiting vinden bij dit profiel zijn van mening dat er slechts één waarheid is en dat de waarheid erom gaat dat er net géén god is. De jongeren binnen dit geloofsprofiel zien geen enkele meerwaarde in het geloof omdat het volgens hen gewoon niet bestaat. Ze zijn tegen religie en verzetten zich er zelfs tegen. ‘Programmeurs’ zijn ervan overtuigd dat ook de gelovigen wel zullen ontdekken dat het geloof nonsens is wanneer ze beter zouden nadenken en dat de gelovigen dan ook het geloof zelf zullen verwerpen.

Ten slotte werd het profiel van ‘slam the door’ aangeboden aan de participanten. Diegene die aansluiting vonden met dit geloofsprofiel hebben absoluut geen enkele interesse in het geloof, de onverschillige groep dus. Ze willen daarentegen een eigen leven leiden zonder rekening te moeten houden met religie en levensbeschouwing. Ze zijn daarenboven niet bereid om hierover in gesprek te gaan aangezien het niet als een meerwaarde wordt bevonden om hierover na te denken.

Dit leidde tot deze pancarte:

					
Actieve hartelijke deelnemer De muzikant	Sympathisant	De ontdekkingsreiziger Backpacker	De goede buur	De programmeur	De... Als-je-me-nou... (Slam the door)
Geworteld in een religieuze traditie	In de rand van een religieuze traditie	Rondtrekkend door het levensbeschouwelijk landschap	Ik geloof niet maar anderen kunnen met hun godsdienst gebaat zijn.	De enige waarheid: er is geen God!	Levensbeschouwingen interesseren me niet.
* Ik vind mijn geloof belangrijk en dit kleurt soms ook mijn leven. Het vormt het hart van wie ik ben. Ik vind de verhalen en/of de rituelen, gedachten uit mijn geloofstraditie inspirerend, ik voel me als een deel van een groter geheel. Dat betekent niet dat ik zomaar meeloop! Ik durf kritisch zijn maar besef ook dat een geloofstraditie me veel kan leren. * Ik ga graag hierover in een gesprek hierover en / of ik ben actief in een groep van deze geloofstraditie. Ik luister naar de traditie maar ben ook actief en ben niet verlegen voor een sociaal engagement.	Ik ben gedoopt en / of opgevoed in een bepaalde traditie, maar die is nauwelijks zichtbaar. Ik ben een verre sympathisant. Eigenlijk drijf ik mee op een bijna onzichtbare stroom. Ik ben een beetje geworteld in een geloofstraditie, ook al staat ze doorgaans niet centraal in mijn leven. Soms wel. Sommige waarden en verhalen uit mijn levensbeschouwelijke traditie vind ik zinvol, maar ik kleur voor de rest mijn leven zelf wel in. En niets verplicht me echt helemaal om in die stroom te blijven. Over mijn geloof of traditie spreken vind ik niet altijd zo gemakkelijk, maar ik ben niet tegen het onderwerp...	* Of ik geloof? Ja, op zijn minst (il)ets dat mij overstijgt, maar zeker niet God of Allah...die mij persoonlijk kent. * Ik reis vrij rond en zie de vele variaties van levensbeschouwingen. Ik vind dat in meeste levensbeschouwelijke tradities wel iets zinnigs zit en ik zie wel wat ik belangrijk vind. Ik heb geen vaste plek en ontdek af en toe wel een mooi verhaal, een ritueel of gedachte die mijn leven verdiept. * Ik bewonder het leven in de diepte en ga en sta waar ik iets zinnigs vind. Ik ga daarover soms graag in gesprek met anderen.	• Ik geloof zelf niet in God of iets. Nee dat bestaat niet, denk ik. Maar ik vind het helemaal niet erg dat anderen wel geloven. Als geloof mensen helpt, dan kan ik daar niets tegenop hebben. Maar zelf ben ik echt ongelovig en sta er een beetje kritisch tegenover. * Ik sta trouwens open om in gesprek te gaan met 'gelovigen'. In een dialoog over goed en kwaad kan ik zeker ook mijn mening formuleren. Ik ben kritisch en voel me als een goede buur. Als iemand met een andere levensbeschouwing met me spreekt.	* Ik ben helemaal niet gelovig... ik weet wel beter! Ik heb daar een duidelijke visie over en vind dat gelovigen- als ze beter zouden nadenken- ook wel zouden beseffen dat er echt geen God of iets. Voor mij is dat glashelder. Ook dat godsdienst vooral verstikkend is. • Ik wil daar gerust in gesprek over gaan, maar mijn mening staat wel vast. En wat ik denk is toch het belangrijkste? * Omdat godsdienst of geloof doorgaans mensen verblindt, zou het dragen van religieuze symbolen in publieke functies verboden moeten worden. Dit hoort niet tot de goede (programmeur-)taal. * Ik zie er misschien afstandelijk uit, zeker niet, maar als men over god of iets begint, dan weet ik wel beter... Ik laat me niet verrassen en ben alert als je over godsdienst begint, want dat is over de grens...	Of geloof nu zinvol is of niet? Het interesseert me echt niet!! Ik leef zoals ik leef en de ene dag is dat zo, de andere dag is dat anders. Over godsdienst en levensbeschouwingen kan je eindeloos praten en daarvoor dingen doen. Maar voor mij is het blablaba... Maar heeft dit wel zin? Voor mij niet... het liefst ga ik hier zelfs niet over nadenken.
1	2	3	4	5	6

Figuur 176: Pancarte gebruikt tijdens het kwalitatief onderzoek

De vragen die voortkomen uit deze classificatie zijn aldus:

1. Welke opmerkingen plaatsen respondenten bij de gebruikte indeling en beelden?
2. Kan men zich makkelijk en eenduidig situeren in de voorgestelde classificatie aan de hand van de slogan en het voorgestelde beeld
3. Verloopt de classificatie beter als bij slogan en beeld een beschrijving staat.

Deel 1 b: Classificatie valideren op anderen

Hierbij wordt onderzocht of respondenten de beschikbare classificatie uit het kwantitatief onderzoek kunnen valideren. De respondenten dienden dus een persoon die ze kenden in te delen volgens dezelfde pancarte.

Vragen waren:

1. In welke mate kan men een persoon die men kent indelen volgens de classificatie?
2. Verloopt deze classificatie gemakkelijk of ervaart men dat de classificatie moeilijk toe te passen is?

4.1.2.2. Deel 2: Factoren

In het tweede deel van het interview werd gepeild naar de factoren die een invloed hebben (of hebben gehad) op de geloofsbeleving van de jongvolwassenen. Hierbij gaat het om factoren die zowel versterkend als verzwakkend kunnen zijn voor de persoonlijke levensbeschouwelijke identiteit. Uit de enquêtes van het kwantitatief onderzoek bleek namelijk dat er heel wat factoren zijn die het geloof van jongvolwassenen kunnen beïnvloeden. Door deze vraag ook mee te nemen in het kwalitatief onderzoek kan hierop dieper worden ingegaan. Zodoende werd aan de participanten gevraagd om twee à drie factoren, versterkend of verzwakkend, te noemen die een invloed hadden of nog steeds hebben op de levensbeschouwelijke visie van de deelnemers. Om de participanten op weg te helpen, werd gebruik gemaakt van een woordwolk. In deze woordwolk werden de verschillende factoren, waarvan uit het kwantitatief onderzoek bleek dat ze een sterke invloed hadden op de levensbeschouwing van de jongvolwassenen, opgesomd. Sommige invloeden werden groter afgebeeld dan andere. De keuze hiervoor kwam voort uit de resultaten van het kwantitatief onderzoek, namelijk de factoren die volgens de participanten het meeste invloed hadden, werden in deze woordwolk groter afgebeeld dan de factoren die een minder grote invloed bleken te hebben. Deze woordwolk kon gebruikt worden als aanzet om de participanten ideeën te geven, deze werd pas getoond nadat de deelnemers elk voor zich de verschillende factoren genoteerd hadden. Vanuit deze woordwolk kon een gesprek en een interactie ontstaan tussen de deelnemers zodat verschillende factoren dieper besproken konden worden.

Volgende vragen dien gesteld te worden:

1. Zijn er extra factoren die niet in de kwantitatieve lijst opgenomen zijn?
2. Zijn er extra elementen die aan het licht komen door deze factoren te beschrijven?

4.1.2.3. Deel 3a: Onderwijs: drie doelstellingen afgetoetst

Er werd geopteerd om te vertrekken vanuit de 3 doelstellingen uit het leerplan Rooms-katholieke godsdienst. De meeste respondenten volgden katholieke godsdienst in het secundair onderwijs, wat in de lijn ligt van het kwantitatieve deel. Aan de hand van de vragen komen we niet alleen te weten welk vak men kreeg, maar ook hoe dit ervaren werd. Zo krijgen we dus zicht op de ervaren onderwijsmethodologie zoals die aan bod komt in het kwantitatief onderzoek. Als eerste werd de

vraag gesteld hoeveel kennis binnen de schoolse context wordt aangereikt over het christelijk geloof. Vervolgens werd gevraagd naar de ruimte die binnen de school voorzien is om over de pluraliteit op het vlak van levensbeschouwingen te praten. Ten slotte werd ook gekeken naar de mate waarin de aandacht voor de pluraliteit en het christelijke geloof binnen de lessen godsdienst een bijdrage levert tot het vormen van de eigen levensbeschouwelijke identiteit van de jongeren.

Dit zijn de bijhorende vragen:

1. In welke mate was er in de lessen plaats om het christelijke te verkennen?
2. In welke mate ware er in de lessen om het pluralisme en de verschillende levensbeschouwingen te verkennen.
3. Bood dit vak doorheen de christelijke en plurale verkenning, voldoende ruimte om bij te dragen aan een eigen levensbeschouwelijke visie

4.1.2.4. Deel b: onderwijsmethodiek en rol van de leraar levensbeschouwing / godsdienst

Er is ook nog een deeltje voorzien om de rol van de leraar te bespreken. Dit deel werd echter enkel binnengebracht indien ervaren werd dat de vraag omtrent de methodologieën niet beantwoord werd. Het kwantitatief onderzoek toonde dat het hermeneutisch model van levensbeschouwelijk onderwijs niet overal zo sterk herkenbaar was. De vragen worden dan:

1. Welke rol speelde de leraar levensbeschouwing vooral, was dit
 - ° een moderator-specialist-getuige
 - ° een neutrale leraar die met een soort helikopterperspectief iets voorstelt
 - ° een leraar die levensbeschouwelijke thema's vermijdt en eerder over 'koetjes en kalfjes' spreekt

Er wordt in een volgende vraag gepeild naar welke leraar leerlingen als ideale leraar zien:

2. Welke rol zou een leraar levensbeschouwing moeten spelen: iemand die optreedt als:
 - ° een moderator-specialist-getuige
 - ° een neutrale leraar die met een soort helikopterperspectief iets voorstelt
 - ° een leraar die levensbeschouwelijke thema's vermijdt en eerder over 'koetjes en kalfjes' spreekt

4.1.3. En wat met verenigingen?

Er is voor gekozen om het item 'verenigingen' niet te behandelen in het interview. Een goede bevraging over de impact van verenigingen zou te veel tijd vragen, temeer de context van elke vereniging zeer specifiek kan zijn en de voorkeur ging naar een diepere bevraging over het onderwijs.

4.1.3. Protocol- vormelijk

4.1.3.1. Online

Door de Coronapandemie moesten deze interviews online gebeuren. Dit was niet eenvoudig omdat vrij persoonlijke dingen gevraagd werden door onderzoekers die men doorgaans niet kent. Bij enkele groepen was de onderzoeker reeds vertrouwd met de docent / onderzoeker, wat het voordeel bood dat de sfeer sereen en openhartig was. De interviews werden afgenomen in maart, april en mei 2021.

4.1.3.2. Duurtijd: 50 min

Een interview was berekend op 50 min tot maximaal een uur zodat iedereen rustig aan bod kon komen en er toch actief naar elkaar geluisterd zou worden.

4.1.3.3. Begeleidende powerpoint

Om het inhoudelijk protocol goed te volgen werd gebruik gemaakt van een powerpoint, (zie bijlage 4)

Conform de projectbeschrijving werden er 11 groepen met respondenten die studeren aan de universiteit of hoger onderwijs en 3 groepen bestaande uit IJD-leden bevestigd. Elke groep bestond uit 3 tot 6 personen.

4.1.3.4. Opnames

Van alle gesprekken bestaan geluidsopnames (zie bijlage 4). De anonimiteit van de respondenten wordt gegarandeerd.

4.1.4. Data-analyse

Een volledige codering, met bijvoorbeeld *Nvivo*, werd niet gebruikt omdat mogelijks teveel codificaties aan bod zouden kunnen komen en inhouden zeer uiteenlopend konden zijn. Bovendien was het voornaamste doel van deze interviews om de reeds uitgebreid verzamelde kwantitatieve data af te toetsen. Er is een manuele samenvatting gerealiseerd waarbij vooral opmerkelijke uitspraken die zowel bevestigende als tegenstrijdige illustraties en nuanceringsen ten opzichte van de kwantitatieve onderzoeksresultaten naar voor worden gebracht.

4.2. Resultaten

4.2.1. Betreffende de classificatie: opmerkingen en aanvullingen?

Voor het interview werd de nieuwe levensbeschouwelijke classificatie uit het kwantitatief onderzoek herwerkt naar een voorstelling van groepen waarbij een beeld, een titel, een ondertitel en beschrijving werd voorzien.

Er waren pogingen om bijvoorbeeld de levensbeschouwelijke groepen op te delen volgens een beroep of een dier maar dat leverde diverse problemen op. Daarom werd een brede pancarte voorgesteld waarbij zowel een beroep (de programmeur), als een buur, muzikant etc. werd aangeboden. De pancarte werd na enkele interviews geëvalueerd om verfijningen en opmerkingen aan te brengen.

4.2.1.1. Welke opmerkingen plaatsen respondenten bij de gebruikte indeling en beelden?

1. De respondenten konden zich relatief goed plaatsen bij een levensbeschouwelijke groep van de classificatie zoals opgesteld uit het kwantitatief onderzoek en voorgesteld met afbeelding en slogan. Maar toch was er wat twijfel. Verder onderzoek toonde dat respondenten soms twijfelden om zich te plaatsen bij de groep 1 of 2, 2 of 3, 4 of 5. Zelden was er twijfel tussen 3 en 4. Dit is logisch gezien in 3 de groep algemeen religieus is, terwijl 4 het expliciet gaat over atheïsten. De twijfel viel weg wanneer de beschrijving meegegeven werd.
2. Tijdens de eerste gesprekken gaf men aan dat een aantal termen lichtjes gewijzigd dienden te worden. Daarenboven leek het beter om een uniforme kleur te gebruiken voor de one-liner. Kleuren hebben een betekenis en zo werd de rode kleur bij de categorie 'de goede buur' en de 'programmeur' als invloedrijk beschouwd, zodat de indruk ontstond dat dit een negatieve categorie is.

De "pancarte" zag er in de eerste sessie er als volgt uit (zie bijlage 4)

					
Actieve hartelijke deelnemer De muzikant	Sympathisant	De ontdekkingsreiziger Backpacker	De goede buur	De programmeur	De... Als-je-me-nou... (Slam the door)
Geworteld in een religieuze traditie	In de rand van een religieuze traditie	Rondtrekkend door het levensbeschouwelijk landschap	Ik geloof niet maar anderen kunnen met hun godsdienst gebaat zijn.	De enige waarheid: er is geen God!	Levensbeschouwingen interesseren me niet.
* Ik vind mijn geloof belangrijk en dit kleurt soms ook mijn leven. Het vormt het hart van wie ik ben. Ik vind de verhalen en/of de rituelen, gedachten uit mijn geloofstraditie inspirerend, ik voel me als een deel van een groter geheel. Dat betekent niet dat ik zomaar meeloop! Ik durf kritisch zijn maar beseef ook dat een geloofstraditie me veel kan leren. * Ik ga graag hierover in een gesprek hierover en / of ik ben actief in een groep van deze geloofstraditie. Ik luister naar de traditie maar ben ook actief en ben niet verlegen voor een sociaal engagement.	Ik ben gedoopt en /of opgevoed in een bepaalde traditie, maar die is nauwelijks zichtbaar. Ik ben een verre sympathisant. Eigenlijk drijf ik mee op een bijna onzichtbare stroom. Ik ben een beetje geworteld in een geloofstraditie, ook al staat ze doorgaans niet centraal in mijn leven. Soms wel. Sommige waarden en verhalen uit mijn levensbeschouwelijke traditie vind ik zinvol, maar ik kleur voor de rest mijn leven zelf wel in. En niets verplicht me echt helemaal om in die stroom te blijven. Over mijn geloof of traditie spreken vind ik niet altijd zo gemakkelijk, maar ik ben niet tegen het onderwerp...	* Of ik geloof? Ja, op zijn minst (i)ets dat mij overstijgt, maar zeker niet God of Allah...die mij persoonlijk kent. * Ik reis vrij rond en zie de vele variaties van levensbeschouwingen. Ik vind dat in meeste levensbeschouwelijke tradities wel iets zinvol zit en ik zie wel wat ik belangrijk vind. Ik heb geen vaste plek en ontdek af en toe wel een mooi verhaal, een ritueel of gedachte die mijn leven verdiept. * Ik bewonder het leven in de diepte en ga en sta waar ik iets zinvol vind. Ik ga daarover soms graag in gesprek met anderen.	• Ik geloof zelf niet in God of iets. Nee dat bestaat niet, denk ik. Maar ik vind het helemaal niet erg dat anderen wel geloven. Als geloof mensen helpt, dan kan ik daar niets tegenop hebben. Maar zelf ben ik echt ongelovig en sta er een beetje kritisch tegenover. * Ik sta trouwens open om in gesprek te gaan met 'gelovigen'. In een dialoog over goed en kwaad kan ik zeker ook mijn mening formuleren. Ik ben kritisch en voel me als een goede buur. als iemand met een andere levensbeschouwing met me spreekt.	* Ik ben helemaal niet gelovig ... ik weet wel beter! Ik heb daar een duidelijke visie over en vind dat gelovigen- als ze beter zouden nadenken- ook wel zouden beseffen dat er echt geen God of iets. Voor mij is dat glashelder. Ook dat godsdienst vooral verstikkend is. • Ik wil daar gerust in gesprek over gaan, maar mijn mening staat wel vast. En wat ik denk is toch het belangrijkste? * Omdat godsdienst of geloof doorgaans mensen verblindt, zou het dragen van religieuze symbolen in publieke functies verboden moeten worden. Dit hoort niet tot de goede (programmeer-)taal. * Ik zie er misschien afstandelijk uit, zeker niet, maar als men over god of iets begint, dan weet ik wel beter.... Ik laat me niet verrassen en ben alert als je over godsdienst begint, want dit is over de grens...	Of geloof nu zinvol is of niet? Het interesseert me echt niet!! Ik leef zoals ik leef en de ene dag is dat zo, de andere dag is dat anders. Over godsdienst en levensbeschouwingen kan je eindeloos praten en daarvoor dingen doen. Maar voor mij is het blabla... Maar heeft dit wel zin? Voor mij niet... het liefst ga ik hier zelfs niet over nadenken.
1	2	3	4	5	6

De algemene opmerkingen bij de pancarte waren vrij positief en het werd ervaren als een bruikbaar instrument. Na de eerste sessie bleek de kleurcode (van de onliner) op de korrel genomen. De atheïstische groepen hadden een rode kleur en dat lokte kritiek uit. Er werd in de nieuwe versie gekozen voor een eenzelfde kleur. Mogelijks kan een kleine variant in kleur aangeven dat er een groot onderscheid is tussen de atheïstische groepen en de 'religieuze' groepen, maar dit werd voorlopig niet gehandhaafd.

Er kwamen ook opmerkingen per levensbeschouwelijke categorie en de beschrijving ervan. Deze waren:

Groep 1: katholiek / moslim:

Actieve hartelijke deelnemer.

Deze term werd vaak geassocieerd met dat van een 'dogmatische of kritiekloze' gelovige, terwijl de beschrijving wel degelijk hint op een post-kritische gelovige.

Tal van respondenten gaven aan dat ze deze eerste groep nog steeds linken aan onkritisch meestappen in een religieuze traditie, waar de eigenheid van de persoon in verdwijnt. Na het lezen van de bijhorende tekst, waren velen verrast dat dit kritisch zijn wel degelijk toch de kenmerken van groep één behoort.

Dit werd tijdens het kwalitatief onderzoek veranderd naar : "de betrokken (soms kritische) deelnemer". Een goed beeld zou de jazz-muzikant zijn, omdat net in jazz improvisatie binnen een aantal muzikale kaders (thema's en ritmes) zeer kenmerkend. Maar omdat niet iedereen vertrouwd is met dit specifieke element van een jazz-muzikant is het beeld ongewijzigd behouden.

Interview 3

Ik was oorspronkelijk aan 2-3 aan het denken, maar ben uiteindelijk dan ook naar een gegaan. ik wist het verschil niet echt goed dus één en 3. Ik dacht eerst vooral 3 omdat ik nog zoekende ben, maar het is niet zo dat ik twijfel van "behoor ik nu meer tot het christendom of de islam?". Dat niet dus: ik ben zoekende maar alleen binnen mijn eigen geloofsovertuiging. (Spreker 9, 01:37:55)

Interview 7-8-9

"Ik had niet gedacht dat een kritische houding daar ook bij zou zijn, wat ik heel goed vind ook want ik omschrijf mezelf altijd als kerkkritisch maar ook kerkopbouwend. Vind het ook belangrijk voordat je in iets gelooft, of voordat je in iemand geloofd dat je eerst ook deze persoon op deze instantie in vraag durft te stellen. Dus ik ga er 100% mee akkoord."

"Spreker 1: Ja, ik denk dat veel mensen wel zo... Als je zegt dat je diep geworteld bent in religieuze traditie, veel mensen gaan dat dan wel associëren met heel conservatief of traditioneel geloof, heb ik wel gemerkt."

Interviewer: Persoonlijke ervaringen mee?

Spreker 1: Ja, veel mensen zijn daar een beetje bevooroordeeld en denk je dan automatisch van ja dan. En dan ben je waarschijnlijk ook, ja, homofob enzo echt heel stereotype beelden. En terwijl dat natuurlijk alles behalve het geval is. Ja. Dat gebeurt echt wel vaker, ja."

"Maar ik denk wel voor bijvoorbeeld nummer één ... Daar zijn ook heel veel verschillende gradaties in, denk ik. Maar ja, Dat is waarschijnlijk ook wel wat je bedoelt. Maar ik denk dat je ook heel veel allez ... er zijn zoveel verschillende manieren waarop je geworteld kan zijn in een religieuze traditie. Maar ik denk dat het zeker wel goede indelingen zijn." (Spreker 1)

De sympathisant (nominaal christelijk)

Het grijze beeld van de sympathisant is wel correct: hij/zij staat op afstand van een grotere groep en neemt niet echt deel aan het gesprek. Spijtig is dat het een grijze afbeelding betreft. De beschrijving van deze groep werd meer opgedeeld, waarbij aangegeven is dat men sommige waarden, verhalen uit de traditie zonder al te veel nadenken volgt.

Er zijn verschillende redenen om tot deze categorie te behoren: wel christelijk maar niet praktiserend zijn of groep één toch als te traditioneel zien.

Interview 7-8-9

"Mijn ouders bijvoorbeeld die zou ik ook ergens kunnen plaatsen namelijk bij sympathisanten. Ze zeggen wel dat ze gelovig zijn en ze plaatsen zich wel als katholiek maar ik denk dat het eigenlijk in praktijk daar eigenlijk niets aan te merken is. Maar ze willen daar wel graag over praten, dat denk ik wel. Maar dan ook weer met een grens bent want ze zijn niet praktiserend of ze denken of doen eigenlijk niet echt iets dat katholiek is. Dus ik denk dat ze dan zelf ook op hun grenzen zullen botsen. Dat laatste bij sympathisant vind ik daar dan toch wel echt wel goed bij passen (Over mijn geloof of traditie spreken vind ik niet altijd zo gemakkelijk, maar ik ben niet tegen het onderwerp.)" (Spreker 6, 16 april)

Interview 7-8-9

"En ik vind het precies zo nog iets teveel aan de kant ... ik ben nog wel meer mee bezig dan die omschrijving (van categorie 2) ... maar dan 1 is misschien net iets traditioneler dan alle of meer In het centrum van een religieuze traditie dan ik me nu bevindt." (spreker 2, 21 april)

Interview 1

Ja, toen dacht ik: "rondtrekkend door het levensbeschouwelijk landschap" toen kon ik mij daar wel nog in vinden, want ik dacht van ja dat houdt in dat je nog niet helemaal zeker bent waar je precies staat of waar je precies naartoe wil. Maar toen ik de 2de slide met details zag dacht ik wel dat dat beter misschien bij 2 passen. Ik had eigenlijk nog niet zo goed hoor wat dat betekende "in de rand van een religieuze traditie" ja dat vind ik niet zo'n duidelijke uitleg bij "sympathie" zien dus daarom ben ik dan na 2 gegaan. Ik <was misschien verward>: ik reis vrij veel rond en kom in contact met veel levensbeschouwingen <maar beperkt> / dat is natuurlijk wel jammer maar ja (Spreker 1, 00:08:40)

Interview 3

Maar ik had nummer 2 aangeduid omwille van de 2 woorden religieuze traditie: omdat ik het heel moeilijk vind om zo om zo de oude tradities van vroeger... ik denk dan voornamelijk naar de katholieke traditie met de sacramenten en zo (Spreker 3, 01:36:55)

De ontdekkingsreiziger en backpacker (algemeen religieus)

De titel met als insteek de 'ontdekkingsreiziger' werd als te actief ervaren. Respondenten gaven aan dat zij in hun leven open stonden voor religie als dit op hun levensweg kwam, maar niet dat ze dit zelf actief opzoeken. Ze ervaren zich als (geïnteresseerde) reizigers, bijna te vergelijken met toeristen die open staan voor wat ze op hun reis tegenkomen. De beschrijving werd in die zin

aangepast en minder actief zoekend gemaakt.

Zoals gesteld in de definitie van deze groep, laten algemeen-religieuzen zich niet graag in een bepaalde hoek duwen.

Interview 7-8-9

“Dat wilt zeggen dus bij 3, en dan zie ik staan: “ik heb geen vaste plek en ik ontdek af en toe wel een mooi verhaal, een ritueel of gedachte die mijn leven verdiept”. En dat klopt ook wel. Ik lees heel graag een religieuze tekst of ik kan daar echt wel ook levenskracht of zo dan uithalen of allez een wijsheid van uithalen. Maar ik pin mij niet vast op een bepaalde stroming.” (spreker 3, 21 april)

Interview 4

Ja, Ik wil wel toelichten.

Ik vind dat zelf nog moeilijk om mij in zo’n vak te plaatsen. Omdat denk ik dat er iets is . dat mij overstijgt ja meestal wel. Ik ben wel zeker van dat dat voor mij persoonlijk geen god is of zo..(spreker 1, 00:04:57)

De goede buur (pluralistisch atheïsme)

De titel en het beeld werd goed begrepen, maar de slogan ‘Ik geloof niet..’ was vaag. Sommigen twijfelden tussen algemeen religieus en pluralistisch-atheïstisch omdat ze dachten dat ‘ik geloof niet’ in verband te brengen was met een persoonlijke God. Ze twijfelden dus tussen groep 3 en 4 terwijl 3 een transcendente openheid heeft en 4 totaal niet. De ondertitel werd daarom duidelijker: Ik geloof niet in “iets” of God. Na aanpassing zagen we dat niemand nog twijfelde tussen 3-4.

Hoewel men zelf niet gelooft in iets overstijgends, kunnen pluralistische atheïsten, in tegenstelling tot hun normatieve tegenhangers, wel aanvaarden dat religie een meerwaarde kan zijn in het leven van anderen.

Interview 7-8-9

“En de goede buurt klopt ook wel want ik ga ook graag in gesprek met ... allez... ik ben niet iemand die dat, zoals ik al zei juist, die dat een bepaalde stroming heeft. Of die daar heel erg gelooft ... in een bepaalde god. Maar ik sta er wel heel echt achter als andere mensen dat wel doen. En ik zal hen daar ook in steunen, en ik wil ook graag in gesprek daar over gaan ... te leren hoe dat zij dat ervaren en hoe dat zij daarmee omgaan ... Dus ja ik denk dat dat wel klopt tussen drie en vier.” (spreker 3, 21 april)

Interview 4

Ik denk dat het vooral is dat ik van mening ben dat voor <voor sommige> mensen <godsdiens> iets kan zijn. dus dat heeft eigenlijk zo , maar ik ben zelf vrij ongeveer ongelovig” (00:07:16 Spreker 5)

Interview 5

<i>Omdat er stond bij de goede buur: “ik geloof zelf niet in god. Maar een ander mag dat gerust doet: Maar dat als geloof voor een ander persoon helpt, dan is dat voor mij zeker oké (Spreker 10, 00:43:40)</i>
De programmeur (normatief atheïsme) De omschrijving van deze groep werd normatiever gemaakt en veranderde van “De enige waarheid is: er is geen God”, uitgebreid naar: “De enige waarheid is: er is geen God! De overheid moet religies zoveel mogelijk beperken”. <u>Interview 7-8-9</u> <i>“Ja ik denk dat ik bij elke categorie wel iemand ken die daar toen behoort. Wat denk ik daarvan? Mensen die behoren tot 5, ja dat zijn eigenlijk de enige mensen waar ik niet graag in dialoog meegaan. Dat zijn dan mensen die gewoon zeggen ‘er is geen god en iedereen die geloof in god is dom’. Allez zo interpreteer ik dat toch. En dat leidt tot haat, nee dat probeer ik altijd te vermijden.” (spreker 6, 16 april)</i> <u>Interview 7-8-9</u> <i>“Ik moest bij de programmeur meteen denken aan de welbekende HLN-comments op facebook” (spreker 2, 16 april)</i>
De... als-je-me-nou of ‘slam the door’ (onverschilligen). Hier is er geen feedback gekomen in de kwalitatieve gesprekken. Niemand koos overigens deze groep. Toch liet één respondent optekenen dat men niet graag met mensen die onder deze categorie vallen in gesprek gaat. <u>Interview 7-8-9</u> <i>“Ik heb geen probleem om te spreken met mensen van 1 tot en met de vijf. Maar wel met iemand uit de categorie 6. Omdat ze zich juist afsluiten, omdat het ze niet interesseert en als het je niet interesseert ga je meestal ook niet vrijwillig in dialoog.” (spreker 3, 16 april)</i> <u>Interview 2:</u> Ja ik zit zo 2 keer tussen 4 en <6> ja het is zo 4 van ik geloof niet maar het maakt me ook niet uit als anderen dat wel doen en <6> van ja Ik vind het ook een beetje zinloos maar ik hang er zowat tussen het is niet dat ik iemand zou afblokken die tegen mij wel babbelen over zijn geloof maar het zou mij ook niet zoveel interesseren (Spreker 8, 00:53:15)

Toch waren er enkele respondenten die waarschuwen voor het categoriseren van levensbeschouwelijke visies. Zo benadrukken zij dat men een naaste niet kan reduceren tot een categorie.

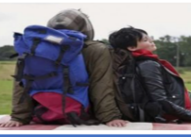
Interview 7-8-9

“Ik denk niet dat ik een nood heb om te categoriseren daarin. Het helpt natuurlijk wel met die beschrijvingen om na te denken over waar iemand staat daarin. Maar ik heb zo’n oefening nog nooit gedaan om mijn vrienden te categoriseren of op zo’n manier.” (spreker 4, 16 april)

“Maar ik vind die categorieën ... er is niet één slecht of goed ... het gaat erover of je dat duidelijk kunt argumenteren en duidelijk kunt uitleggen waarom je zo denkt.” ... “Natuurlijk categorieën ... dat is altijd het reduceren van de werkelijkheid maar ja we moeten we iets werken natuurlijk hè dus elke categorie kan zijn vrucht te dragen als er maar voor naar mijn punt duidelijk beargumenteerd is en ook eerlijk.” (spreker 5, 16 april)

4.2.1.2. De definitieve indeling voor verdere interviews

Rekening houdend met deze opmerkingen werd de pancarte dus gewijzigd en de wijzigingen zorgden ervoor dat de herkenning tot groepen goed verliep⁵⁵.

					
Actieve, hartelijke deelnemer De muzikant	Sympathisant	De (geïnteresseerde) reiziger Backpacker	De goede buur	De programmeur	De... Als-je-me-nou... (Slam the door)
Geworteld in een religieuze traditie	In de rand van een religieuze traditie	Rondtrekkend door het levensbeschouwelijk landschap	Ik geloof zelf niet in 'iets' of God! Maar religie kan voor anderen eventueel zinvol zijn!	De enige waarheid: er is geen God! De overheid moet religies zoveel mogelijk beperken.	Levensbeschouwingen interesseren me niet.
- Ik vind mijn geloof belangrijk en dit kleurt soms ook mijn leven. Het vormt het hart van wie ik ben. Ik vind de verhalen en/of de rituelen, gedachten uit mijn geloofstraditie inspirerend, ik voel me als een deel van een groter geheel. Dat betekent niet dat ik zomaar meeloop! Ik durf kritisch zijn maar beseft ook dat een geloofstraditie me veel kan leren. - Ik ga graag hierover in een gesprek hierover en / of ik ben actief in een groep van deze geloofstraditie. Ik luister naar de traditie maar ben ook actief en ben niet verlegen voor een sociaal engagement.	- Ik ben gedoopt en / of opgevoed in een bepaalde traditie, maar die is nauwelijks zichtbaar. Ik ben een verre sympathisant. Eigenlijk drijf ik mee op een bijna onzichtbare stroom. - Ik ben een beetje geworteld in een geloofstraditie, ook al staat ze doorgaans niet centraal in mijn leven. Soms wel. Sommige waarden en verhalen uit mijn levensbeschouwelijke traditie vind ik zinvol, maar ik kleur voor de rest mijn leven zelf wel in. En niets verplicht me echt helemaal om in die stroom te blijven. - Over mijn geloof of traditie spreken vind ik niet altijd zo gemakkelijk, maar ik ben niet tegen het onderwerp...	- Of ik geloof? Ja, op zijn minst (i)lets dat mij overstijgt, maar zeker niet God of Allah...die mij persoonlijk kent. - Ik reis vrij rond en zie de vele variaties van levensbeschouwingen. - Ik vind dat in meeste levensbeschouwelijke tradities wel iets zinvol zit en ik zie wel wat ik belangrijk vind. Ik heb geen vaste plek en ontdek af en toe wel een mooi verhaal, een ritueel of gedachte die mijn leven verdiept. - Ik bewonder het leven in de diepte en ga en sta waar ik iets zinvol vind. Ik ga daarover soms graag in gesprek met anderen.	- Ik geloof zelf niet in God of iets. Nee dat bestaat niet, denk ik. Maar ik vind het helemaal niet erg dat anderen wel geloven. Als geloof mensen helpt, dan kan ik daar niets tegenop hebben. Maar zelf ben ik echt ongelovig en sta er een beetje kritisch tegenover. - Ik sta trouwens open om in gesprek te gaan met 'gelovigen'. - In een dialoog over goed en kwaad kan ik zeker ook mijn mening formuleren. Ik ben kritisch en voel me als een goede buur als iemand met een andere levensbeschouwing met me spreekt.	- Ik ben helemaal niet gelovig ... ik weet wel beter! Ik heb daar een duidelijke visie over en vind dat gelovigen -als ze beter zouden nadenken- ook wel zouden beseffen dat er echt geen God of iets. Voor mij is dat glashelder. Ook dat godsdienst vooral verstikkend is. - Ik wil daar gerust in gesprek over gaan, maar mijn mening staat wel vast. En wat ik denk is toch het belangrijkste? - Omdat godsdienst of geloof doorgaans mensen verblindt, zou het dragen van religieuze symbolen in publieke functies verboden moeten worden. Dit hoort niet tot de goede (programmeer-)taal. Ik zie er misschien afstandelijk uit, zeker niet, maar als men over god of iets begint, dan weet ik wel beter.... Ik laat me niet verrassen	- Of geloof nu zinvol is of niet? Het interesseert me echt niet!! Ik leef zoals ik leef en de ene dag is dat zo, de andere dag is dat anders. - Over godsdienst en levensbeschouwingen kan je eindeloos praten en daarvoor dingen doen. Maar voor mij is het blabla... - Maar heeft dit wel zin? Voor mij niet... het liefst ga ik hier zelfs niet over nadenken.
1	2	3	4	5	6

⁵⁵ Bij de meer publieke presentatie van de pancarte werd de groep 'programmeur' gebruikt. In de uiteindelijke versie, werd na feedback vanuit wetenschappelijke hoek, dit nog aangepast naar de anti-theïst, zie hoofdstuk 7. De uiteindelijke pancarte is opgenomen in de bijlage.

4.2.2. Betreffende de classificatie zelf

De classificatie die aangeboden wordt is een indeling op basis van het kwantitatief onderzoek. De beelden, de titel en de ondertitel of slogan om die groepen te typeren wordt in het kwalitatief onderzoek dus afgetoetst.

4.2.2.1. Kan men de classificatie makkelijk toepassen op zichzelf?

De tweede en derde vraag betreffende de classificatie was:

2 - “Kan men zich makkelijk en eenduidig situeren in de voorgestelde classificatie aan de hand van de slogan en het voorgestelde beeld? “

3 - Verloopt de classificatie beter als bij slogan en beeld een beschrijving staat.

De gesprekken tonen aan dat het beeld, de titel en ondertitel reeds goed de groepen typeren. Geregeld was er twijfel (vooral tussen 1-2/ 2-3, 4-5) maar met de beschrijving werd dit goed opgevangen.

Kwalitatief onderzoek toont dat de gebruikte pancarte met beschrijving een vrij goed classificatie aanbiedt inzake levensbeschouwelijke groepen.

4.2.2.2. Betreffende de toepassing van de classificatie op anderen

Respondenten werd gevraagd of zij de classificatie vlot op iemand anders konden toepassen:

1- In welke mate kan men een persoon die men kent indelen volgens de classificatie.

2- Verloopt deze classificatie gemakkelijk of ervaart men dat de classificatie moeilijk toe te passen is?

De antwoorden tonen aan dat dit voor de respondenten de makkelijkste vraag was. Iedereen vond dit doorgaans gemakkelijk.

Interview 7-8-9

“Ja, Ik denk ook wel van wel. Ik vond dat ... Ik vind het ook wel een redelijk volledige en een mooie figuur of onderverdeling. En ik, ja, denk wel dat ik mijn naaste daar ook wel in zou kunnen plaatsen.” (spreker 3, 21 april)

“Ja ook als je zo gesprekken met mensen of zo en ja ... Dat je alle reacties of mening hier wel ergens terugziet.” (spreker 2, 21 april)

Interview 4

“Ja en neen want Ik had wel vrienden maar wie ik het zou kunnen denken maar 100% zeker zijn het toch nooit” (00:08:51 Spreker 5)

4.2.3. Betreffende de factoren

Respondenten werd in het kwalitatief onderzoek gevraagd om 2 tot 3 factoren te noemen die hun levensbeschouwing versterkt of verzwakt hebben.

1. Zijn er extra factoren die niet in de kwantitatieve lijst opgenomen zijn?
2. Zijn er extra elementen die aan het licht komen door deze factoren te beschrijven.

Het kwalitatief onderzoek bevestigt het kwantitatief onderzoek aangaande de factoren. De geïnterviewden noemden vooral factoren die ook in het kwantitatief onderzoek veel impact hadden: ouders (met name de moeder), natuur, school (mogelijks iets meer door de context van lerarenopleiding), zorg, grote tochten of reizen.

4.2.3.1. Geen echt nieuwe factoren.

Er zijn niet veel nieuwe factoren genoemd. De lijst uit het kwalitatief onderzoek is dus goed opgebouwd. Soms is er een kleine nuance. Zo noemde iemand TV-series (terwijl in de lijst media algemeen genoemd wordt)

Interview 4

Dan kon ik moeilijk op een 2e factor komen Maar ik heb tv series opgeschreven omdat je op die manier met verschillende series toch wel in contact kan komen met andere religies die je anders niet goed kent. En en dat zorgt er dan ook voor dat ik meer kan openstaan naar andere series en ja meer in gesprek zou kunnen gaan met mensen die andere geloofsovertuigingen hebben dan ik.(00:17:38 Spreker 8)

4.2.3.2 . Tegenslagen

Enkele keren werd ook een eigen ongeval of een grote tegenslag genoemd. Hierin viel de koppeling met de theodicee vraag op: als God zo goed/machtig is, waarom dan al dat lijden?

Interview 4

Ik heb zelf een accident gehad en dat daardoor Misschien ja beetje verzwakkend is want Ja, dan kun je je afvragen als er een god is Waarom gebeurt dat dan voor dat zoiets (00:13:20 Spreker 7)

“Ik heb het 4e middelbaar een vreselijke depressie gehad.

Mijn seksualiteit is een factor en waardoor ik ook meteen kritisch naar de wereld beginnen kijken ben. En ik kon gewoon niet aan ik kon gewoon niet geloven dat er een god is die zogezegd alwetend al een al goed en almachtig is terwijl dat landen gebombardeerd worden , terwijl er nog altijd geen recht voor vrouwen is..

Ja zo worden die dingen samen iets van existentialisme in puberteit zo" (00:14:20 Spreker 5)

4.2.3.3. Ouders (vooral de moeder...) en opvoeding

Bij de ouders / opvoeding is vooral opvallend dat ouders jongeren wel dopen en vormsel lieten meedoen, maar uiteindelijk alle ruimte geven om een eigen keuze te maken uiteindelijk. Deze vrijheid die jongeren krijgen wordt als positief ervaren.

Interview 3

Ja ik ben niet gelovig opgevoed: mijn mama is wel gelovig maar papa totaal niet. En ze hebben mij die mij eigenlijk zelf de keuze gegeven dus ik kan daar ook niet verder ingegaan. Dat heeft mij nooit echt aangesproken om zelf hoe ze echt gelovig of zo(01:48:57 Spreker 22)

Voor de moeder heeft een impact op de levensbeschouwelijke identiteit van jongvolwassenen, ook al hebben ze een verschillende identiteit.

Interview 7-8-9

"Ik zou meteen zeggen met mijn moeder. Zij is ook wel relatief gelovig en zij heeft mij ook wel altijd de schoonheid van het geloof doen inzien, hoewel ik zelf mezelf niet zou bestempelt als gelovig. Maar dat heeft toch wel een invloed gehad. Ik heb ook op haar aanraden ooit de Bijbel proberen lezen ... alle ik heb het Oude Testament volledig gelezen. Maar eigenlijk staan er nog wel leuke dingen in, ... alle leuke dingen ... ik bedoel niet leuk want dan wil mensen dood enzo. Maar er staan wel mooie teksten in. En zo van die zaken hebben mij daar wel in beïnvloed." (spreker 3, 21 april)

Bij anderen is de moeder even belangrijk en heeft ze net wel een grote impact gehad op het geloof van haar kind.

Interview 7-8-9

"Ja mijn ouders vooral, bij mijn moeder voor mij, eigenlijk. Omdat ja .. omdat mijn vader niet zo'n super goede band heb, maar met mijn moeder wel. Zij is ook echt heel gelovig. En ja, ik heb ook altijd naar opgekeken en heel veel respect voor haar gehad. Daarom heb ik ook (het geloof) echt wel zo over gekregen. Zo echt zo ... wel met zijn geloof bezig zijn actief enzo." (spreker 1, 22 april)

De vader wordt weinig aangehaald, en wanneer dit gebeurt, is dit veelal negatief of omwille van duidelijk ongelooft.

Interview 7-8-9

“Ja en dan daarnaast misschien mijn papa. Maar ik weet niet goed of dat dan een verzwakkende of versterkende factor is. Mijn papa is ook gelovig en vrij traditioneel en ik kan daar wel zo discussies mee hebben. Waarbij dat ik het niet altijd eens ben met hem ... soms ook wel ... een tunnelvisie is het niet ... maar. Hoe fel dat hij in hokjes kan denken en ik weet niet, ja, dan kan ik daar wel zo niet akkoord mee zijn. En dan in hokjes denken uit een heel strikt katholieke insteek.” (spreker 1, 21 april)

Interview 3

En ja ik ben eigenlijk nooit ik gelovig geweest ook maar mijn oma wel heel gelovig en dus ook voor haar voor haar ben ik gedoopt elkaar bent u komt niet aan mijn Oe communie maar een tijdje later is mijn alleen dialoog is mijn andere oma echt als ik denk ik 9 jaar was overleden en toen ben ik wel ook heel erg beginnen twijfelen omdat mijn vader ook zelf eigenlijk totaal niet gelovige zijn (Spreker 19, 01:50:31)

4.2.3.4. Wordt het levensbeschouwelijk patroon van ouders overgenomen?

In het kwalitatief onderzoek zou men uit de gespreksanalyses deze vraag wel kunnen stellen. Ze behoort niet tot de onderzoeksvraag, maar is zeker vermeldenswaardig. Het zou interessant zijn om de betrokken ouders te classificeren volgens de indeling én op basis daarvan nagaan of men doorgaans globaal dezelfde levensbeschouwing overneemt of niet.

Regelmatig wordt immers aangegeven dat ondanks een eerdere gelovige” opvoeding (en men gedoopt en gevormd werd) men uiteindelijk toch ongelovig is of nominaal christen. Maar is het omgekeerde ook waar? Zijn er respondenten die ondanks een ongelovige opvoeding toch tot meer gelovige groepen gerekend mogen worden?

4.2.3.5. Reizen en avonturen

De impact van gemaakte reizen en avonturen blijkt bij de geïnterviewde jongvolwassen groot, wat trouwens ook al bleek uit de kwantitatieve vragenlijst. Een gemaakte reis en een beleefd avontuur stonden op plaatsen 5 en 6 van de meest versterkende factoren. In welke organisatie deze reis organiseerde is van secundair belang. Zowel de Europascouts, Magis (een internationaal kamp van de Jezuïeten), Taizé als een pelgrimstocht worden genoemd.

Interview 7-8-9

“In het middelbaar heb ik een tijdje gezeten bij de EuropaScouts, dus dan is wel een zeer gelovig Scouts. En zeer die is wel eigenlijk zeer traditioneel en .. en zo ja, dat is ook een gescheiden Scouts, want je hebt jongensgroepen en meisjesgroepen apart. En ja ... dat heeft eigen wel een beetje een negatieve invloed gehad soms, maar ook wel positief, want ik heb daar heel veel vriendinnen gemaakt die ook gelovig zijn en dan zo ... en eigenlijk is dat heel speciaal, want op het middelbaar zelf in mijn scholen en in mijn omgeving in Antwerpen kwam ik eigenlijk nooit gelovige jongeren tegen, en in die scouts dan wel. En dan heb ik echt veel gelovige vrienden gemaakt. Maar anderzijds... iets negatiever daaraan is wel bijvoorbeeld. Daar was wel een heel zware totemisatie en dat vond ik dan wel een beetje contradictorisch om dan zo'n zware totemisaties te doen. En dan wel de volgende dag die

leiding terug te zien bidden en heel vroom doen enzo ... En daar had ik het een beetje moeilijk mee en daarom ben ik dan ook gestopt met de scouts, uiteindelijk.” (spreker 1, 22 april)

“Ik had er gekozen voor een sessie rond ecologie en daar waren dan een paar dagen dat iedereen in een apart onderdeel zat en dan op het einde kwam iedereen samen en dat heeft mij ook echt heel erg geraakt om zoveel echt zo gelovige jongeren bijeen te zien. Ik ben trouwens ook gegaan naar de wereldjongerendagen in Panama. En allez dat heeft ook zeker bijgedragen. En ja, dus om zo echt andere jongeren te zien ook bezig zijn met dat belooft. Dat is vooral ook echt een grote factor.” (spreker 1, 22 april)

Interview 7-8-9

“Ik denk als eerste ook een gemaakte reis die ik heb gedaan. Dat was eigenlijk ... ik was 16 of zo en ik had net best wel een moeilijke periode achter de rug. Maar een vriend van papa is pater en die organiseert ook pelgrimstochten. En ze hadden mensen nodig om die nog te kunnen laten doorgaan, ze waren eigenlijk met te weinig ... ja omdat hij ons kende ... maar toen had ik daar echt geen zin in. Ik identificeerde mij ook niet als gelovig ofzo. Zo ben ik dan toch meegegaan om die een plezier te doen en uiteindelijk was dat zo’n leuke en interessante reis ... veel gewandeld maar ook veel nagedacht en dat is een beetje een bezinningstocht maar anders dit zou ook echt heel ja leuk. Dus dat was zeker een moment dat ik zo een beetje een klik hebt gemaakt met die gemeenschap is misschien ook wel iets voor mij. En ik vind het wel interessant dus.” (spreker 2, 21 april)

Interview 7-8-9

“, maar ik vond dat toen heel erg omdat ik me echt die vraag stelde van “ja als ik zo hard twijfel als ik zo onzeker ben, kan ik dan wel godsdienstleerkracht worden? Want als ik het al niet weet, hoe moet ik het dan tegen mijn leerlingen gaan uitleggen?”. Dus dat vond ik heel moeilijk maar ... die pelgrimstocht van het gewoon elke dag hetzelfde doen: opstaan, wandelen, eten, aankomen, slapen. In de gesprekken die gevoerd werden kwam er een een rust over mij en en is er op die tocht toch zoiets geklikt in mij van “ik twijfel maar ik geloof wel”. En dat was heel belangrijk voor mij, dat ik eigenlijk de twijfel veel minder erg vond en dan heb ik ook daarna een boek gelezen, ik weet nu niet precies meer hoe dat heet, maar daar stond ook in van “Zolang dat je twijfelt is het oké, zolang je niet vastzit is het oké, dat het niet is omdat je twijfelt dat je een slechte gelovige zijt of ... me mocht noemen.”. Dus dat was een hele versterkende voor mij.” (spreker 2, 16 april)

Interview 7-8-9

“Ja, de gemeenschap vind ik ook belangrijk, zoals ook de Taizé-gemeenschap, een heel nieuwe ervaring om ook christen-zijn dan te ervaren, laten we zeggen.” (spreker 3, 16 april)

“Omdat die vieringen mij ook steeds weer het gevoel geven van... het warme en het verbindende gevoel. En ook ja die nabijheid van God toch, die ik anders niet altijd vind of ervaar dus Taizé is altijd ook weer een rustmoment van dat het gevoel en de ervaring vaak genoeg is, dus altijd zo weer een bevestiging van, ja van mijn geloof, zeg maar.” (spreker 2, 16 april)

Interview 2

En ja bij mij is het ook mijn opvoeding door mijn ouders maar ook ben ik door hen met zo van die religieuze reizen meegeweest door hen en heb daar tijdsgenoten ontmoet (Spreker 20, 01:01:21)

Interview 12 (IJD)

“Dank u wel, dat zijn twee keer versterkende invloeden als ik het goed begrepen heb? Nog iemand die de activiteiten van IJD Wilt delen?”

Spreker A: *“Ja bij mij zomerkampen. Kamp dat was altijd iets waar dat ik elk jaar kei hard naar uitkeek. Ik ben daar naartoe gegaan sinds dat ik 12 was, vanaf dat ik mocht en ik ben altijd blijven gaan en elk jaar keek ik een heel jaar uit om voor die ene week oo kamp te gaan en keileuk goeie vrienden terug te zien en nieuwe mensen te ontmoeten en ook samen zijn en daarvan genieten. En dan ook al nu om als begeleider mee te gaan als eerste keer op IJD kamp was wel speciaal omdat ge dan zo wat meer verantwoordelijkheid draagt en de kans krijgt om u leden eigenlijk nog beter te leren kennen en op een heel andere manier dan wanneer dat ge u vrienden ontmoet op een kamp. ”*

4.2.3.6. De Natuur

De natuur, die in de vragenlijsten op nummer 1 als meest versterkende factor uitkwam, wordt heel weinig aangehaald.

Interview 7-8-9

“Ook nog een versterkend element, namelijk dat ik god voel in een dagdagelijkse, in de natuur ja en in het positieve, in het negatieve.” (spreker 3, 16 april)

4.2.3.7. Verdere studies

Enkele geïnterviewde respondenten waren studenten theologie. Zij lieten optekenen dat hun studies hun geloof uitdaagt, maar dat andere mensen vaak verwachten dat ze op alles een antwoord hebben.

Interview 7-8-9

“Ja het is waar dat buitenstaanders voor, ja als ik dat zo mag zeggen, ... soms niet altijd goed weten hoe ze met ons moeten omgaan, met theologen, met katholieken, met christenen. En ze verwachten inderdaad dat we op alles een antwoord ook hebben, wat ook wel zeer moeilijk is omdat dat zich uit soms in conflicten en onverschillig gedrag. Dat is ook wel heel een opmerking waar ik mij ook aan bij aansluit.” (spreker 3, 16 april)

“Het, ja, zowel versterkende maar ook wel verzwakkende namelijk :mijn huidige opleiding. Dus zeker sinds ik in Leuven zit, heb ik precies elke week een geloofscrisis en dat is heel vermoeiend, maar ook wel goed want ik vind kritische en het onderbouwende ook heel belangrijk. Maar door dag in dag uit vaak met heel theoretische aspecten bezig te zijn en het echt tot op het bot ontleden, merkte ik dat het gevoel voor mij vaak wegviel. En dat ik ook vanuit de buitenwereld soms het gevoel kreeg van “dat ik op alles een antwoord moest geven dat ik alles moest kunnen verklaren”. En dat maakte mij dan ook wel weer heel onzeker. (spreker 2, 16 april)

4.2.3.8. Pesten op school

Ook verzwakkende factoren werden opgesomd. Toch zijn sommige verzwakkende factoren op lange termijn een versterkend iets gebleken voor de identiteit van jongvolwassenen.

Interview 7-8-9

“Ik had opgeschreven dat bij mij mijn grootste factor is dat ik heel veel gepest ben geweest ... in het begin van de middelbare school en had op het einde van de lagere school ook al. En ik mij daardoor heel vaak alleen voelde en alleen was ook. En dat ik op die manier heel veel tijd had om te denken, dat ik uiteindelijk daarin god ontmoet heb eigenlijk. Ik was alleen maar soms voelde ik mij dan ook niet alleen. En dat is ook wel een beetje een ontmoeting geweest.” (spreker 4, 16 april)

Interview: Het gepest zijn, oké, je zegt: “Ik heb nog wel tijd gehad om na te denken en Ik heb er wel god in ervaren.” Zou je dan zeggen dat het gepest zijn ook een versterkend effect heeft gehad op je identiteit?

Geïnterviewde: Ja zeker wel. Allez, niet per se het gepest zijn zelf, Maar de gevolgen van het gepest zijn vooral.” (spreker 4, 16 april)

Interview 12

Euhm een andere factor was school. Ik werd op school in het middelbaar gepest en ja met misdienaar te zijn maakt ge u niet echt heel populair. Euhm. Dus dat was wel ja, iedereen lachtte mij al uit, laat staan dat ze wisten dat ik gelovig was, dan ja dan was het helemaal om zeep euhm. (Spreker Y)

4.2.3.9. Zorg en verenigingen

Zorg en engagement is ook één van de belangrijke factoren in het kwantitatief onderzoek. Een context van engagement en zorg noopt jongeren toe om niet alleen verantwoordelijkheid te nemen, maar ook dit in een breder perspectief te plaatsen. Een geïnterviewde verwoordt dit heel frappant:

Interview 4

En dan een 3e aspect is de jeugdbeweging ik zit In de KSA - dus de katholieke studentenactie. Ik moet nu wel zeggen dat het aspect K van KSA vaak zoek is Maar ik ben daar hoofdleiding geweest, ik ben nu ook provinciaal en nationaal medewerker bij KSA en dan is het wel belangrijk dat we die kernwaarden van onze vereniging af en toe wel nog In de verf zetten en op die manier heb ik opnieuw appreciatie gekregen voor geloof en zie ik dat er In de katholieke normen en waarden wel heel veel mooie aspecten zijn die mensen stof tot nadenken kunnen geven of die mensen goed voorbeeld kunnen geven...(00:16:19 Spreker 4)

We zien hier hoe verenigingen, zonder expliciet zeer levensbeschouwelijk te zijn, impliciet wel veronderstellen dat wie er verantwoordelijkheid neemt, het levensbeschouwelijk kader verkent. Dit werkt soms versterkend voor jongeren.

4.2.4. Betreffende onderwijs

Het kwalitatief onderzoek bevestigt de complexe resultaten van het kwantitatief onderzoek. Er is een grote verscheidenheid en jongvolwassenen hebben een gemengde blik op het levensbeschouwelijk onderwijs: voor sommigen was het prima, voor anderen een gemiste kans.

Volgende vragen hadden we voor ogen bij het interview:

1. In welke mate was er in de lessen plaats om het christelijke te verkennen?
2. In welke mate ware er in de lessen om het pluralisme en de verschillende levensbeschouwingen te verkennen.
3. Bood dit vak doorheen de christelijke en plurale verkenning, voldoende ruimte om bij te dragen aan een eigen levensbeschouwelijke visie

4.2.4.1. In welke mate was er in de lessen plaats om het christelijke te verkennen?

Wat de eerste vraag betreft: Sommige geïnterviewden betreurden dat het specifiek christelijke te oppervlakkig en zonder diepgang en authenticiteit naar boven kwam. Anderen merkten op dat leerkrachten niet steeds de eigen spiritualiteit konden verwoorden en de materie oppervlakkig aanbrachten. Anderen beweren net het omgekeerde.

Interview 7-8-9

“Maar daar werd geloof eigenlijk doodgezwegen. Dus dat was een katholieke school, maar na het eerste middelbaar heb ik geen kerk meer van binnen gezien, geen enkel religieus gebouw. En de momenten waarop dat er eigenlijk in dialoog kon worden gegaan, die werden vervangen tot “Laten we Samen frietjes gaan eten.” of “Laten we samen een wandeling gaan maken”. Dat was ter vervanging van de kerkdiensten of de momenten waar dat er in dialoog kon worden gegaan. Dus echt, ja, dat heeft mij echt geïnspireerd om zelf godsdienst te gaan volgen. Omdat ik zoiets had van, die lessen, daar zat niks in. Dat was praten over koetjes en kalfjes en over ja, de liefde, vriendschap, burgerschap, Maar ik miste daar iets. Daar zat totaal geen verdieping in.” (spreker 2, 16 april)

Moet het christelijke perspectief aan bod komen in het vak Rooms-katholieke godsdienst? (normatieve vraag) Eén respondent gaf aan dat ze te weinig kennis over de christelijke traditie heeft meegekregen in het secundair onderwijs.

Interview 7-8-9

“Ja, in mijn lerarenopleiding, ik weet het nog dat het ging over de evangelisten en het synoptisch probleem. En mijn docent zei van: ja, normaal heb je dat in 5 en 6 (secundair) gezien? Ik keek die mens aan en zeg: “synoptisch wat?” Ik had geen idee, Ik heb nooit een bijbel vast gehad. Ik kan mij eens een moment herinneren. In het vijfde middelbaar ging het over de liefde. En, dat was dan de leerkracht dan op het einde van de les van: “aja, en hier is een bijbeltekst waarop je ziet dat jesus ook een heel liefdevol persoon was”. Dat was de conclusie.” (spreker 2, 16 april)

“Vind je dat (het christelijke perspectief) dan onderdeel hoeft te zijn, moet zijn van de godsdienstles of is dat iets dat achterwege kan gelaten worden?”

Spreker 2: Ik vind wel dat het er bij hoort. Ja. Maar daarom niet alleen het christelijke geloof, Maar ik denk wel dat het aan bod moet komen.” (spreker 2, 21 april)

Interview 7-8-9

“Interviewer: En vindt u dan dat die leerkrachten meer hadden moeten spreken over dat christelijke geloof?”

Spreker 1: Ja, dat denk ik wel.

Interviewer: Waarom precies?

Spreker 1: ja, ik snap niet zo goed anders het nut van godsdienst(les). Als je niet eens de basis kent van één van de grote godsdiensten. Bijvoorbeeld wij hebben het nooit echt grondig gehad over het jodendom of over de islam. Altijd wel een beetje ja ... vage dingen gedaan, Ik weet niet eens alle... dat is echt altijd... Ja, Ik denk dat niemand echt zo ooit een les godsdienst echt is bijgebleven omdat het altijd echt een beetje vaag was. En helemaal niet concreet ofzo.” (spreker 1, 22 april)

Interview 2

Bij ons was dit heel theoretisch... <>dat was gewoon van oké dat is die godsdienst en n hun dingen en dat is typisch voor die en dat is typisch voor die... dus het was echt zo een beetje van alles... alleen we hebben alles behandeld en ik heb wel bijgeleerd over die <godsdiensten> maar ik denk dat bij mij vooral is van uiteindelijk blijft dat toch iets persoonlijk dat je zelf moet over beslist. En die informatie <heeft> voor mij dus niet echt bijgedragen van nu ga ik plotseling wel geloven of niet of ga ik nog minder geloven... het waren gewoon een hoop weetjes en feiten die aangeraakt werden bij mij... (Spreker 11, 01:22:40)

4.2.4.2. In welke mate ware er in de lessen om het pluralisme en de verschillende levensbeschouwingen te verkennen.

Dezelfde extremen vindt men bij de antwoorden van de tweede vraag. Bij sommigen werd de pluraliteit genegeerd, bij anderen bevatte de aangereikte pluraliteit niet voldoende diepgang. Al de jongvolwassenen zijn het er wel over eens dat pluraliteit een onderdeel van de lessen dient te zijn.

Pluraliteit wordt aangegrepen als een kans.

Interview 7-8-9

“Een goede mix tussen christelijk geloof en andere soort, levensbeschouwingen en religies en godsdiensten. Dus Ik denk dat we ons wel redelijk oké gegaan, ja.” (spreker 3, 21 april)

“Bij ons, denk ik ... dat er wel. Zeker In het vijfde middelbaar kwam dat wel sterk aanbod, dan hebben we echt verschillende lessen over de islam en over het jodendom gedaan. Maar dat

waren dan ook wel denk ik de enige waar we echt over hebben geleerd. Maar wel uitgebreid en dat was ook wel heel interessant.

Interviewer: Zou je nu durven zeggen dat je kennis hebt over die levensbeschouwingen?

Spreker 2: Ik heb hem over geleerd en ik weet wel, ik ken wel bepaalde symbolieken, zo maar. Ik zou niet durven zeggen dat ik een kenner ben ofzo. Ik ken ook niet alles van religie.” (spreker 2, 21 april)

Toch kan pluraliteit niet correct aangebracht worden, waardoor de kans verloren gaat.

Interview 7-8-9

“Er was inderdaad wel pluraliteit, maar misschien ... euhm. Dus we zagen dat wel heel breed ... verschillende dingen ... We hadden het over het hindoeïsme op een bepaald moment zelfs, als ik me niet vergis. Over het sikhisme dingen geleerd ... en het was misschien ook iets te breed en daardoor te weinig in de diepte. want ik vond het altijd heel interessant. Oosterse religies nog steeds ... ik vind dat heel interessant. Maar doordat je dus zo wel breed gaat, tot aan het sikhisme en tot aan de Zuid-Amerikaanse natuurgodsdiensten, zit je misschien ook niet altijd op voldoende diepte. En dat is wel wat een een religie nodig heeft, denk ik om dat goed te bevatten.” (spreker 3, 21 april)

Interview 2

“Wel een beetje, ik weet niet of dit aan het vak zelf lag of aan de leerkracht. De laatste leerkracht godsdienst was heel erg christelijk en gaf het gevoel wat dingen te willen opdringen. Dat was een gigantische afknapper, want ik vond godsdienst vroeger interessant. De lessen waren geen discussies meer, het was een gemiste kans” (Spreker 16, 01:19:22)

In extremis werd zelfs geloofstwijfel teweeggebracht door de lessen RKG.

Interview 7-8-9

“Ik denk dat ik daar eerder een negatieve impact van heb overgehouden. En daarom dat ik het ook straf allez... zo verbaasd ben dat ik uiteindelijk voor theologie ben gegaan.” (spreker 1, 22 april)

4.2.4.3. Bood dit vak doorheen de christelijke en plurale verkenning, voldoende ruimte om bij te dragen aan een eigen levensbeschouwelijke visie

Tenslotte werd de vraag over de impact van de levensbeschouwelijke vakken op de eigen levensbeschouwelijke visie ook gemengd beantwoord. Voor sommigen kon het vak meer diepgang geven en zagen zij het vak deels als een gemiste kans. Anderen waren wel tevreden en vonden dat dit vak bijdroeg aan een persoonlijk gedragen levensbeschouwelijke visie.

Opvallend in de interviews is de rol van de leraar. Geïnterviewden geven duidelijk en heel vaak aan dat heel veel afhangt van de leerkracht. Bepaalde uitspraken of handelingen van leerkrachten blijven duidelijk hangen. De leerkracht godsdienst of levensbeschouwing heeft soms een grote impact.

Interview 7-8-9

“Iets in? En ja, daar is misschien ook wel een soort zaadje geplant of zo voor mijn verdere interesse. En eigenlijk in de ook de rest van mijn middelbareschoolcarrière ... dat wij redelijk interessante leerkrachten hadden die dat wel goed brachten en dat heeft wel mijn interesse aangewakkerd, daar ben ik wel zeker van.” (spreker 3, 21 april)

Interview 3

Ook bij mij eerst de opvoeding: ik ben ook gelovig opgevoed, en daar werd thuis altijd super open over gebabbeld, maar het is pas sinds het 6e middelbaar mijn leerkracht godsdienst die je echt zo doet nadenken over van alles en nog wat en dan is dat zo ben ik met mijn eigen zoektocht begonnen .. en dan is er mijn opleiding (ik heb vorig jaar godsdienst als 1 van de 2 keuzevakken) en daar heeft mijn opleiding echt super veel aan gedaan. Nu is dat vrienden: ik kom wekelijks (online) samen om daarover te babbelen! (Spreker 9, 01:48:01)

Interview 7-8-9

“Ik heb zelf de vrijheid gehad om of eigen cursus, of om aanvulling bij de bestaande cursus te maken en mijn ervaring met de stage die ik heb gegeven, ook al waren mijn leerlingen overwegend niet gelovig of bijvoorbeeld moslim, merkte ik wel goesting bij de leerling. Heel veel hangt af van de houding van de leerkracht in de manier waarop dat het de inhoud brengt.” (spreker 2, 16 april)

Belangrijk hierbij is dat de leerkracht zelf beziel is van zijn of haar eigen vak, vakliefde heeft. Deze vorm van authenticiteit wordt door leerlingen direct aanvoeld en positief beoordeeld.

Interview 7-8-9

“Als de vakliefde daarin ontbreekt, dan is er geen fundament. En dan kunt je wel mooie idealen hebben die vanuit de faculteit doorstromen naar de scholen, dan is dat gewoon zoals de parabel van de zaaier. Dat je zaait op dorre grond, en als de grond geen goesting heeft, dan heeft de zon ook niet veel zin hé.” (spreker 5, 16 april)

“Bij de godsdienst leerkrachten of bij mijn godsdienstleerkracht toch was er totaal geen vakliefde. Je moet toch, wat je ook geeft, als je er niet zelf in gelooft of niet. Die christelijke verhalen, je moet daar toch door gepassioneerd zijn? Dat was bij mij niet, nada, zero.” (spreker 5, 16 april)

Spreker 5: *“Ge moet niet voor mij christen zijn of christelijk gelovig zijn, maar als je rooms katholieke godsdienst geeft, moet je wel gepassioneerd zijn wat rooms katholiek nu precies inhoudt.”*

Spreker 6: *Maar wat spreker 5 wel zei, is dat het enige wat nodig is, is dat die persoon geïnteresseerd is. Nee, voor mij persoonlijk moet het ook meer dan enkel interesse zijn. Die persoon moet daar ook in leven moet daar ook in staan. Als je daar niet in staat in die traditie, niet gelooft, dan ben ik er ook van overtuigd dat hij dit te geloven of die traditie om die waarden niet meer volle 100% kan doorgeven aan zijn leerlingen. En dat geldt niet alleen bij rooms katholieke godsdienst leerkrachten, dat geldt ook bij islamleerkracht, dat geldt ook mensen die behoren alle leerkrachten de vrijzinnige jeugd en zo verder en zo verder dus.” (spreker 5 en 6, 16 april)*

Ook een goede leerkracht godsdienst herinner ik me: waar wij heel vaak gesprekken hadden, waarbij hij bepaalde feiten en nodige achtergrondkennis meegaf als specialist, maar hier ook wel over hun eigen geloofsovertuiging verhalen gaan vertellen - hoe dat ze bijvoorbeeld al mensen hielpen vanuit bepaalde overtuiging, hoe ze rondgingen bij een katholiek rusthuis. <>-

En dat vind ik ook wel fijn: om zowel de feiten te kennen als ervaringen te delen, als erover in discussie te kunnen gaan.

En zo had ik het graag en vond ik het fijn en er waren ook leerkrachten die in mindere mate deden, maar die de leerkracht die de synthese kon doen vond ik echt aangenaam vond en die heeft me echt iets bijgebracht (Spreker 4, 00:33:53)

Uit de interviews blijkt dat de leerlingen vooral een rustig getuigende (maar niet overtuigende) leerkracht willen zien. Zij willen geen leerkrachten die zeer oppervlakkig over levensbeschouwingen vertellen, of die het onderwerp ontwijken en alleen over algemeen menselijke thema's spreken (de 'koetjes en kalfjes').

Interview 2

Getuigen: moet zijn net zoals een muzikleerkracht een enorme passie moet hebben voor de muziek en die moet proberen over te brengen gewoon om alleen om de leerlingen te laten kennismaken ... Daarmee niet is hij om ze allemaal muzikanten maken of om ze allemaal gelovig te maken maar gewoon om daar met passie over te spreken... dat heb ik enorm gemist in het onderwijs want mijn beeld van het katholiek geloof stemde totaal niet overeen met de godsdienst die kregen op school...

Ja, er zijn er veel die gewoon hun vak gaven anderen die zo ja daar graag over praten zo meer de koetjes en kalfjes jaar denk ik. Maar ik heb nooit echt een godsdienst leerkracht tegenkomen die echt gepassioneerd door zijn vak...

Maar ik ga wel akkoord met anderen op vlak van die moderators school, maar ik denk dat ik vooral iemand miste die katholiek geloof uitlegde vanuit een doorleefd geloof (Spreker 7, 01:25:21)

De interviews tonen niet alleen het belang van de leraar, maar ook de complexiteit die de leraar godsdienst of levensbeschouwing kenmerkt. Men verwacht naast een groot specialisme én pedagogisch-didactische vaardigheid om in een plurale context bij te dragen aan de levensbeschouwelijke groei van jongeren, ook een authentieke visie en spiritualiteit. Jongvolwassenen appreciëren leerkrachten die in woord en daad, met hun hart, ook een stuk leven en voorleven vanuit hun levensbeschouwelijke visie.

4.3. Samenvatting kwalitatief deel

De kwantitatieve onderzoeksresultaten worden door de kwalitatieve resultaten bevestigd. De classificatie, die voor het kwalitatief onderzoek voorgesteld werd aan de hand van een pancarte, toont dat respondenten zichzelf en anderen vlot herkennen in één van de gedefinieerde groepen. Het kwalitatief onderzoek leidde tot een concrete voorstelling in levensbeschouwelijke groepen.

Inzake de factoren die impact hebben op de levensbeschouwing, al dan niet versterkend, viel op dat zelden de natuur vermeld werd, terwijl dit in het kwantitatieve toch sterker naar voor komt. Is dit toe te schrijven aan het feit dat de interviews binnen een schoolcontext werden gerealiseerd? Ouders, opvoeding en school, tegenslagen maar ook een reis werden heel vaak als een al of niet versterkende factor genoemd.

Het diffuus beeld in onderwijs, waarbij het hermeneutisch onderwijsconcept onder druk staat van een neutrale of ontwijkende onderwijsmethodiek, herkent men heel goed in de kwalitatieve analyse. Geïnterviewden geven aan dat sommige leerkrachten erin slaagden om een goede serene sfeer te creëren waarbij scholen tegemoet komen om een open dialoog, over levensbeschouwelijke grenzen heen te realiseren. Sommige leerkrachten hanteerden een meer neutrale levensbeschouwelijke houding of een ontwijkende methodologie. Geïnterviewden ervaarden daardoor dit als een gemiste kans. De rol van de leraar blijkt uit de gesprekken zeer belangrijk te zijn.

Uit het kwalitatief onderzoek blijkt dat jongvolwassenen vragen om religieuze of levensbeschouwelijke authenticiteit van de leraar in het onderwijs. Zij verwachten daarbij dat de leraar een echte “vakliefde” heeft, al dient dit altijd hand in hand te gaan met een grote openheid voor de hedendaagse maatschappelijke pluraliteit. Zij lijken minder gewonnen voor een ‘neutrale’ benadering van levensbeschouwing’ in de klas, maar vinden een oprechte dialoog, waarbij ook de leraar vanuit een authentieke beleving getuigt maar niet overtuigt, erg belangrijk.

5 Godsdienstsociologische en culturele context: pluralisme/relativisme

In dit deel verlaten we het empirisch onderzoek en bieden we enkele mogelijke invalshoeken aan om de resultaten te interpreteren. Verder (longitudinaal) onderzoek en internationaal onderzoek zou nodig zijn om dit te bevestigen, maar kan binnen dit bestek van het onderzoek niet verder uitgevoerd worden.

Het onderzoek toont immers een opmerkelijke stijging voor relativisme en pluralisme. We gaven aan dat dit relativisme grotendeels als een pluralisme begrepen moet worden: elke levensbeschouwing heeft een eigen benadering van de werkelijkheid en dus eigen waar(achtig)heid.

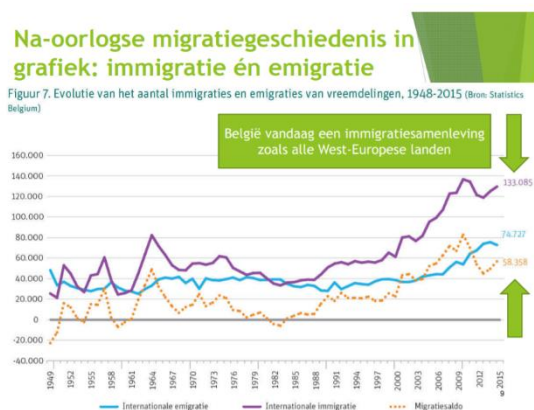
Eén van de onderzoeksvragen was na te gaan of een eventueel stijgend relativisme toe te schrijven is aan een mogelijke culturele evolutie.

We beantwoorden dit door op een niet-exhaustieve manier te verwijzen naar volgende aspecten:

- toenemende superdiversiteit in Vlaanderen
- Islamofobie ten gevolge van uitgebreide (religieus gekleurde) terroristische aanslagen
- Uitgebreide maatschappelijke acties tegenover het religieuze radicalisering
- Van passief naar actief pluralisme in het politiek model én onderwijs
- Interlevensbeschouwelijke dialoog theologisch onderbouwd

Deze maatschappelijk gebonden aspecten dragen bij tot enerzijds een hoger relativisme / pluralisme. Het is binnen deze context niet te verwonderen dat het relativisme / pluralisme zo sterk bij de doelgroep aanwezig is gezien het maatschappelijk zeer sterk aanwezig is, ook in het onderwijs.

5.1. Superdiversiteit

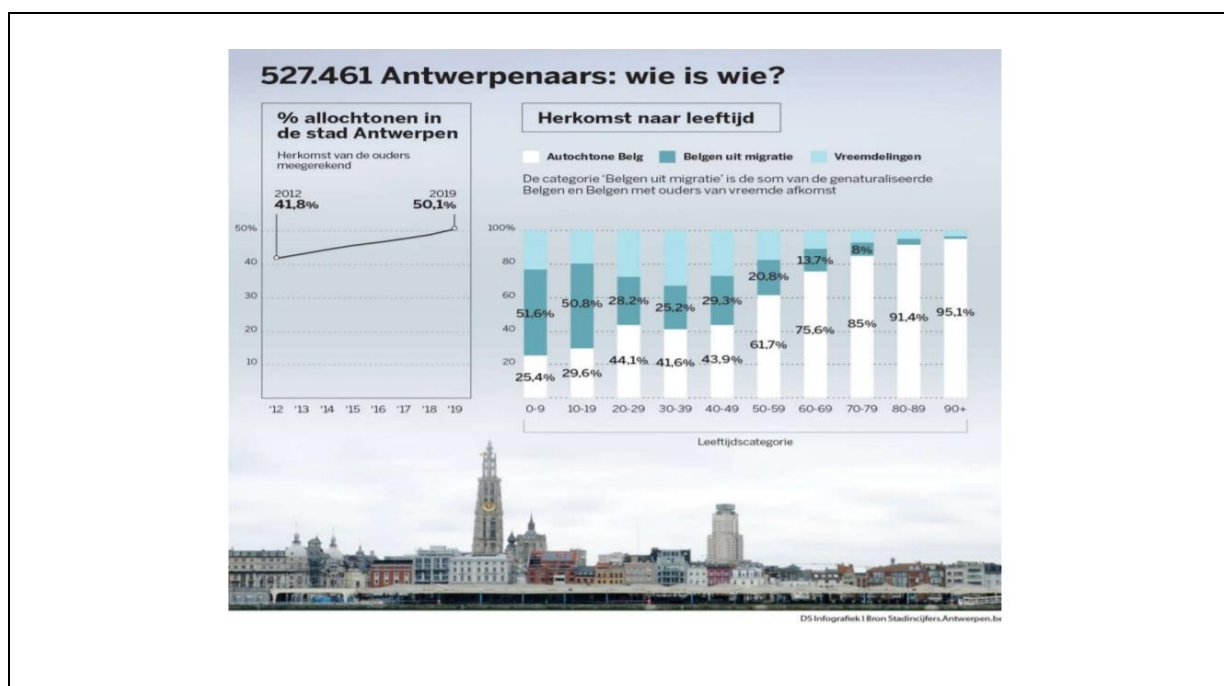
Figuur 177: Evolutie van de diversiteit in Vlaanderen

Dirk Geldof behandelt de evolutie van de diversiteit. Diverse migratiegolven leiden ertoe dat diversiteit de norm geworden is in Vlaanderen⁵⁶.

Dit wordt zeer duidelijk in grootsteden. In Antwerpen is 2019 slechts 30% van de jongere (leeftijdscategorie 10-19jaar) , een autochtone Belg. 50,8% is een Belg uit migratie, 20% zijn

⁵⁶ Dirk GELDOF, Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert, Leuven, Acco, 2019.

vreemdelingen. Dergelijke diversiteit betekent niet alleen een etnische diversiteit, maar ook religieuze diversiteit. Vooral de stijging van moslims is daarbij opvallend. De politieke partij Vlaams Blok hekelde in de periode van grote werkloosheid de grote instroom van vreemdelingen en had daarbij een zeer negatieve houding tegenover moslims. In haar 70 puntenplan van 1992, staat onder meer het afwijzen van een integratiepolitiek, het moslimfundamentalisme terugdringen, de erkenning van de islamitische eredienst intrekken enzoverder⁵⁷. In 2004 werd het Vlaams Blok veroordeeld omwille van onder meer racisme en xenofobie. De doorstart van Vlaams Blok naar Vlaams Belang en 'vreemdelingenproblematiek' konden de stijgende immigratie niet stopzetten. De diversiteit en het religieus pluralisme werd en is gewoon de norm en staat schril in contrast met het katholiek Vlaanderen tot de jaren '80. Dit is bijvoorbeeld makkelijk te halen uit de statistische gegevens betreffende de samenstelling van wie in Antwerpen woont⁵⁸:

Figuur 178: Alloctonen in Antwerpen

5.2. 9/11, terrorisme en islamofobie

Naast de superdiversiteit op zich is de impact van de aanslagen van 9/11, de acties IS-strijders en sympathisanten van het ISIS-kalifaat (2014) samen met de terroristische aanslagen in België niet te onderschatten. Diverse aanslagen 12 maart 2012 (Rachid El Boukhari), de schietpartij in het Joods museum van België op 24 mei 2014 (Mehdi Nemmouche), de aanslagen in Brussel op 22 maart 2016 (met namen als Ibrahim, en Khalid El Bakraoui) zorgden niet alleen voor heel wat juridische en politonele veiligheidsmaatregelen, maar dwongen ook om de impact van religie en geweld en

⁵⁷ WIKIPEDIA, 7-puntenplan (Vlaams Blok); [https://nl.wikipedia.org/wiki/70-puntenplan_\(Vlaams_Blok\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/70-puntenplan_(Vlaams_Blok)) (toegang op 10.11.2021)

⁵⁸ DE STANDAARD, *De minderheid is meerderheid geworden. Antwerpen telt voor het eerst meer inwoners mét dan zonder een migratieachtergrond* (26.2.2019), in *De Standaard*; https://www.standaard.be/cnt/dmf20190225_04206149 (toegang 20.10.2021)

samenleven grondiger te bekijken⁵⁹. Niet alleen terrorisme, maar de reacties op de publicatie van de karikaturen van Mohammed geven de gevoeligheid van het religieuze debat aan. De maatschappij moest haar positie tegenover religieus fundamentalisme en pluralisme sterk verduidelijken. Er ontstond deels islamofobie en dat werd door sommige politieke partijen in de hand gewerkt⁶⁰. Vanuit de Islamitische hoek werd opgeroepen om de toenemende islamofobie aan te pakken ondermeer met in het onderwijs levensbeschouwelijke symbolen van moslims ook toe te laten⁶¹. Er verschenen heel wat boeken en artikels om de islam te 'ontmijnen', zoals 'Wie is er bang van de islam'⁶². De krant De Standaard publiceert een reeks met als titel: "De islam ontsluit". Het lied van Willem Vermandere 'De bange blankeman' (1993) wordt gerecupereerd:

De brutale reacties van miljoenen moslims op de publicatie van enkele relatief onschuldige karikaturen van Mohammed is daarvan één aspect. Het woeste enthousiasme waarmee tienduizenden moslims destijds het doodvonnis van Salman Rushdie toejuichten eveneens. En onze wetgevers – meestal géén moslims natuurlijk! – doen er nog een schepje bovenop: onder het mom van antidiscriminatie en antiracisme hebben zij regelrechte censuurwetten ingevoerd. Schimpen op de kerk of de paus, Maria afbeelden met blote borsten, het kan allemaal. Maar kritiek op de islam kan leiden tot een veroordeling wegens racisme. Wij weten er alles van. Père Samuel ook.

*Wat blijft er over van de vrijheid van onderwijs als katholieke scholen gedwongen worden ook islamitische leerlingen in te schrijven, zelfs als er daarbij zijn die het christendom haten en verachten? En dan zijn er nog de vrijheden die geen hoogdravende namen hebben, maar die in het dagelijkse leven misschien even belangrijk zijn. De vrijheid zelf te beslissen aan wie je een flatje wil verhuren, wie je in je winkel of je bedrijfje laat werken, over wie je grappen kunt vertellen.*⁶³

5.3. Maatschappelijke acties: van neutraliteitsdenken naar behoedzaam passief en zelfs actief (religieus) pluralisme

De Vlaamse overheid heeft doorgaans, ondanks heel wat druk vanuit bepaalde politieke hoek, ervoor gekozen om een multiculturele open samenleving te worden. De aandacht voor integratie, erkenning en wederzijds respect is een rode draad door heel wat beleidsdocumenten. Tegenover de stijgende islamofobie is ingezet op een behoedzame houding tegenover de moslim-exexecutieve, de opleidingen van islamleraren en het beschermen tegenover buitenlandse inmenging en radicalisering. Het achterliggend model van de Vlaamse overheid was eerst een passief, dan later een actief pluralisme. Diversiteit is niet meer een te ontkennen feit, het wordt een basiselement voor een open Vlaanderen.

⁵⁹ Koen GEENS, *Antiterreurmaatregelen, sd*; <https://www.koengeens.be/policy/antiterreurmaatregelen> (toegang 15.10.2021). Hierin wordt een evolutie getoond van de extra maatregelen en impact op het straatbeeld.

⁶⁰ BRUZZ, *Islamofobie klimaat verergert : elke dag incident* (27/4/2016); <https://www.bruzz.be/samenleving/islamofobie-klimaat-verergert-elke-dag-incident-2016-04-27> (toegang 14/11/2021)

⁶¹ DE MORGEN, *Dringend nood aan bewustmaking en aanpak van islamofobie* (14/12/2014); <https://www.demorgen.be/nieuws/dringend-nood-aan-bewustmaking-en-aanpak-van-islamofobie~bd3ac393/> (toegang op 21.11.2021)

⁶² Selahattin KOCAK, *Wie is er bang van de Islam?*, Gent, Borgerhoff & Lamberits, 2010.

⁶³ VLAAMS BELANG, *Bange blanke man* (98/4/2006); <https://www.vlaamsbelang.org/bange-blanke-man/> (toegang op 12.12.2021)

5.4. Van passief tot actief pluralisme in het onderwijs

Ook al is de islam erkend sinds 1974 als Erkende Godsdienst, toch lijkt het dat vanaf 2000 meer en meer de aandacht voor een interlevensbeschouwelijk kader naar voor te komen⁶⁴.

- In juni 2003 publiceert het NI-LBV een brochure voor ouders waarin elke levensbeschouwing zichzelf voorstelt⁶⁵. De brochure beschrijft de school als een ontmoetingsplaats met anderen en een oefenplaats voor dialoog en communicatie in voorbereiding op de toekomstige samenleving
- In het schooljaar 2004-2005 werkt de CLBV mee aan de onderwijsspiegel en onderzoekt zij de mate waarin het levensbeschouwelijk onderricht bijdraagt tot het ontwikkelen van een open houding tegenover andere culturen en andere levensbeschouwingen⁶⁶. Cfr. deel III van de onderwijsspiegel 04-05: Opvoeden en onderwijzen tot tolerantie – karakteristieken van het levensbeschouwelijk onderricht in het licht van GOK.
-
- In 2006 publiceert de CLBV een visietekst om de bestaande interlevensbeschouwelijke samenwerking op de scholen te ondersteunen⁶⁷.
-
- In 2006 is een zeer interessante politieke interpellatie waar het actief pluralisme bepleit wordt. Minister Frank Vandenbroucke antwoordt inzake neutraliteit als volgt⁶⁸ :

In tegenstelling tot wat in de vraag wordt gesuggereerd, is de grondwettelijke neutraliteitsplicht van het gemeenschapsonderwijs niet noodzakelijk op te vatten als een louter negatieve neutraliteitsplicht. De neutraliteitsverklaring van 8 mei 1963, opgesteld door de Permanente Commissie van het Schoolpact, bevatte overigens al hier en daar aanzetten tot een actief pluralisme, al was ze in hoofdzaak negatief geformuleerd.

De discussie of neutraliteit een positieve of negatieve invulling moest krijgen, was daarmee niet afgelopen. Er werd in 1973 zelfs formeel beslist de neutraliteitsverklaring te herschrijven. Bij de grondwetsherziening van 1988 was de neutraliteit van het gemeenschapsonderwijs dan ook een prominent onderdeel van de besprekingen. De regering nam ter zake het initiatief om in een verklarende nota het begrip neutraliteit, dat in het grondwetsartikel voorkomt, te expliciteren. Het zou ons te ver leiden de uitgebreide besprekingen die toen zijn gevoerd hier te hernemen, maar de evolutie

⁶⁴ Zie: <https://www.kuleuven.be/thomas/page/interlevensbeschouwelijke-competenties>

⁶⁵ Het NI-LBV staat voor het vroegere Nascholingsinstituut Levensbeschouwelijke vakken (nu ILCoS vzw) opgericht in 2000 door enkele docenten hoger onderwijs en inspecteurs met als doel de interlevensbeschouwelijke dialoog te verbeteren. De originele brochure vindt men op http://www.ond.vlaanderen.be/inspectie/lbv/files/LBV_ouders.pdf (toegang 10.05.2021).

⁶⁶ CLBVB staat voor Commissie Levensbeschouwelijke Vakken waarbij verschillende verantwoordelijken van verschillende levensbeschouwingen dringende vragen en adviezen voor de overheid behandelen. De spiegel staat hier: <http://www.ond.vlaanderen.be/inspectie/Organisatie/Documenten/spiegel/2004-2005.pdf> (toegang 10.05.2021)

⁶⁷ CLBVB, *Samenwerking en visietekst CLBVB*; <http://www.ond.vlaanderen.be/inspectie/lbv/files/samenwerking-visietekst-061027.pdf> (toegang 10.05.2021)

⁶⁸ VLAAMS PARLEMENT, *Interpellatie van mevrouw An Michiels tot de heer Frank Vandenbroucke, viceminister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams minister van Werk, Onderwijs en Vorming, over het actief pluralisme binnen het gemeenschapsonderwijs* (26.10.2006); <https://docs.vlaamsparlement.be/website/htm-vrg/476278.html> (toegang 10.5.2021)

naar een actieve invulling werd duidelijk aangegeven. De verklarende tekst had het over een positieve erkenning van de verscheidenheid aan opvattingen en de waardering van die verscheidenheid. Overigens had de communautarisering van het onderwijs tot gevolg dat elke gemeenschap een eigen invulling kan geven aan het begrip neutraliteit.

De nieuwe neutraliteitsverklaring bevat mijns inziens dan ook geen elementen die botsen met de aldus door de grondwetgever gegeven interpretatie. Neutraal hoeft dus niet noodzakelijk te worden opgevat als waarde vrij, kleurloos of vrijblijvend. Integendeel, er kan in het gemeenschapsonderwijs plaats zijn voor waarden als authenticiteit, getuigenis, betrokkenheid, bezieling, respect en solidariteit. Ook in het neutrale, dus het niet-richtinggebonden onderwijs, horen waardeopvoeding en visieontwikkeling thuis. Alle mensen zijn welkom in het gemeenschapsonderwijs en hun visies worden gerespecteerd. Dat is geheel conform de Grondwet die het gemeenschapsonderwijs, ik citeer, "het eerbiedigen van de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van ouders of leerlingen" oplegt.

Maar er is meer; samen met de grondwetgever beschouwt het gemeenschapsonderwijs die diversiteit niet als een passief gegeven zonder meer, het wil er ook iets mee doen, namelijk de verscheidenheid zien als een uitgangspunt, een hefboom én een meerwaarde van dat onderwijs. Dat is actief pluralisme. Gebruikmakend van de heterogeniteit op school en in de klas, wil het gemeenschapsonderwijs leerlingen namelijk leren adequaat om te gaan met diversiteit. Kortom, het actief pluralisme van het gemeenschapsonderwijs is een door het ter zake bevoegde orgaan geactualiseerde vormgeving van het grondwettelijke neutraliteitsprincipe.

- In december 2010 mikt een studiedag van het NI-LBV voor het basisonderwijs op het ontwikkelen van schoolprojecten die de kennismaking, de dialoog en het samenleven van de levensbeschouwelijke vakken op een bewuster niveau brengen.
- Tenslotte wordt een onderlinge overeenkomst tussen de Erkende Instanties en Verenigingen (niet-confessionele zedenleer) omtrent interlevensbeschouwelijk dialogeren aangeboden en positief bekrachtigd door het Vlaamse parlement. Het is de start van talloze ILC-projecten in het Vlaamse onderwijs. *Het persbericht onderstreept dat de ILC's moeten bijdragen aan het doorbreken van eenzijdige benaderingen: Bij een interlevensbeschouwelijke dialoog gaat het over het kennen van elkaar op een realistische manier, los van oneliners en vooroordelen, in functie van respectvol samen leven, vanuit een open manier een gezonde interesse en nieuwsgierigheid voor anderen te wekken bij kinderen en jongeren.*
- *Er wordt vertrokken vanuit het eigen vak en de diversiteit binnen de eigen levensbeschouwing. Dit vormt de opstap om open naar andere levensbeschouwingen te kunnen kijken. Beluisteren hoe andere levensbeschouwingen over maatschappelijke thema's denken, leidt tot inzicht en respect. Vooroordelen en vijandsbeelden moeten doorbroken en voorkomen worden.*

Bron: Persbericht Kabinet Vlaams minister van Onderwijs (2013)⁶⁹

⁶⁹ THOMAS, Historisch engagement over interlevensbeschouwelijke competenties (27/09/2013); <https://www.kuleuven.be/thomas/page/historisch-engagement-over-interlevensbeschouwelijke-competenties> (toegang 10.05.2021)

5.5. Tegenstroom

Het pluralistisch denken mag dan maatschappelijk de hoofdtoon zijn, het dient opgemerkt te worden dat maatschappelijk ook anti-bewegingen zijn en de invloed van andere religies wil beperken of verbieden. In de notulen van het Vlaams parlement is duidelijk dat niet iedereen opgezet was met deze “gelijkwaardige” benadering van alle levensbeschouwingen:

“Wim Van Dijck

Voorzitter, ik geloof niet zo in dit initiatief. Het is gedoemd om zijn doel voorbij te schieten. Het vertrekt vanuit de foute vooronderstelling dat alle levensbeschouwingen gelijkwaardig zouden zijn. Quod non.

Er is namelijk geen probleem met de openheid in de lessen zedenleer of katholieke godsdienst ten aanzien van andere levensbeschouwingen. Maar dat probleem is er overduidelijk wel in de islamlessen. Dat wordt met deze maatregel niet opgelost, ook al zouden de islamleraars zich formeel aan de gemaakte afspraken houden. Controle op de lesinhoud blijft immers zeer moeilijk. Voor ons kan de enige oplossing er alleen maar in bestaan de erkenning van de islam in te trekken en bijgevolg de lessen islam in ons onderwijs te schrappen. (Applaus)”

5.6. Theologische – filosofische onderbouw van interlevensbeschouwelijke dialoog

Men mag de grote bijdrage van de theologie in dit breder kader niet onderschatten. Het doorgaans stille theologisch-filosofisch denkwerk is mogelijks zelfs de grondslag. Eens levensbeschouwingen enkel exclusivistisch en vanuit een waarheidsclaim werken, wordt de dialoog bemoeilijkt. Heel wat theologen en filosofen hebben bijgedragen tot de acceptatie dat geen enkele religie zomaar een waarheidsclaim kan hanteren. Het idee van interreligieuze dialoog is daardoor geïntegreerd in officiële beleidsdocumenten van zowel de Organisatie van de Verenigde Naties (VN) als de Europese Unie (EU) en andere internationale instanties⁷⁰. Grondleggers van dit theologisch pluralisme zijn Paul Knitter en John Hick, verruimende denkers waren ondermeer Raimundo Pannikar en Jacques Dupuis.

In het licht daarvan is het gebruiken van de term interlevensbeschouwelijke dialoog (en niet interreligieus) in Vlaanderen een zeer belangrijke keuze.

Het denkwerk is ook in diverse wereldgodsdiensten herkenbaar. In 2013 schreven bijv. rabbijn Marc Schneier en imam Shamsi Ali samen het boek “Sons of Abraham: A Candid conversation about the issues that divide and unite Jews and Muslims met als grondregel dat Joden en moslims meer verbonden zijn dan verscheiden in hun belangrijkste geloofselementen”. In 2007 verscheen van Islamleiders “A common Word”, waarbij de band met het christelijke scherp werd gesteld vanuit de basisprincipes dat beide levensbeschouwingen uitgaan van Gods Liefde en de liefde voor de medemens.

Deze theologische context zorgde er mogelijks voor dat een positief pluralisme maatschappelijk ingang kon vinden.

⁷⁰ Karsten LEHMANN, K. (2020). *Dynamic IRD-Activities in Europe. Suggestions for further Analyses ‘in Context’*, in *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society*, 6(2020), 551–561; <https://doi.org/10.30965/23642807-00602016>

5.7. Levensbeschouwelijk pluralisme – relativisme

Is het hoog relativisme / pluralisme bij jong-volwassenen eerder een cultureel of maatschappelijk gevolg, of een logische stap in de levensbeschouwelijke ontwikkeling? De culturele achtergrond die hierboven geschetst heeft pleit ervoor om dit als een resultaat gezien van een brede maatschappelijke achtergrond.

Diversiteit (en dus ook religieuze diversiteit) is de laatste decennia niet alleen een feit, maar ook door de vele (religieus geladen) terroristische aanslagen een gevoelig en uitgebreid maatschappelijk thema geworden. Religieus fundamentalisme werd een heuse maatschappelijke uitdaging na de reacties op karikaturen van Mohammed, de terroristische aanslagen en een IS-dreiging. Het werd tot in het straatbeeld zichtbaar (militaire-bewaking bij joodse plaatsen, oprichten van OCAD cel enzoverder) en werd soms een dagdagelijks onderdeel van het nieuws.

De brede onderstroom, ondersteund door filosofisch-theologische denkwerk uit diverse levensbeschouwelijke tradities, is dat levensbeschouwelijke dialoog mogelijk is én dat maatschappelijke vrede en wereldvrede, samenlevingsopbouw en burgerschap kunnen enkel als er ook aandacht is voor religieuze en levensbeschouwelijke vrede en onderling begrip.

Mia De Schamplaere verwoordde dit in één van de zovele opinie artikels in 2014 als volgt;

Als religies met elkaar in gesprek gaan, is dat niet om het eigen gelijk te halen, maar om elkaar meer te waarderen en vooral zichzelf beter te begrijpen. Zonder dialoog tussen landen, culturen en godsdiensten is er geen vrede mogelijk. Bij oorlogsdreiging is spreken altijd beter dan zwijgen. De diplomatieke conferenties en vredesbemiddelingen op het internationale forum zijn dan belangrijk.

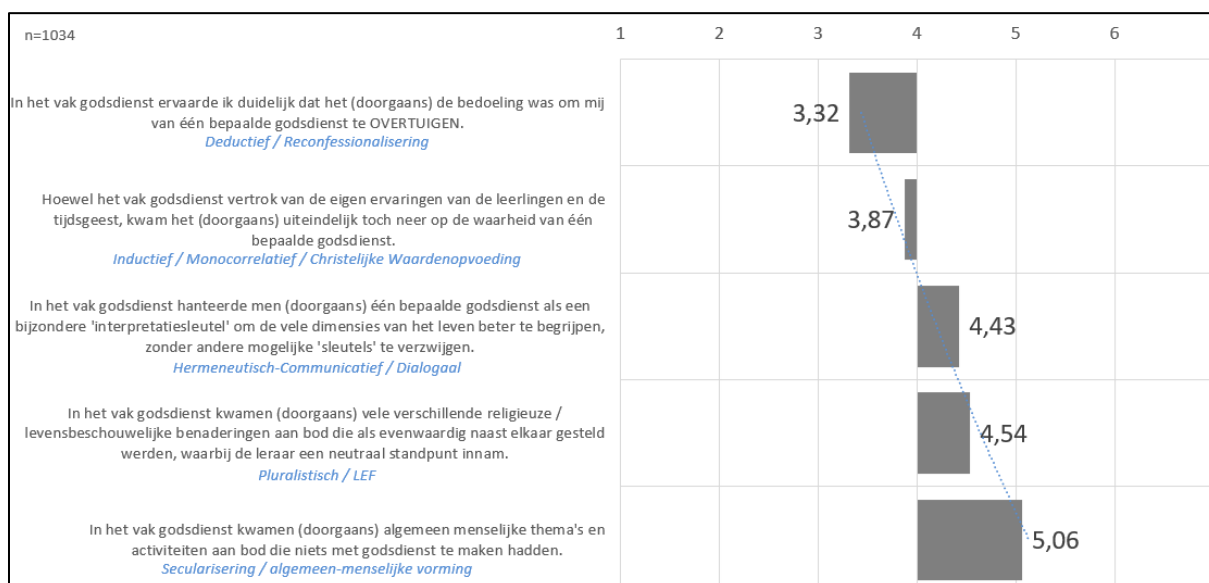
Maar de internationale politiek mag ook de positieve invloed die kan uitgaan van een interreligieuze dialoog niet onderschatten. Alleen een oprechte interreligieuze dialoog kan de argumenten om in naam van een geloof ten strijde te trekken, ontmaskeren⁷¹.

⁷¹ Mia DE SCHAMPHELAERE, Religies zijn bron van oorlog en vrede (3/09/2014), https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2014/09/03/religies_zijn_bronvanoorlogenvrede-miadeschamphelaere-1-2077234 (toegang 1/12/2021)

6. Wat met het hermeneutisch onderwijs?

6.1. Vraagstelling

Een tweede item dat interpretatie vraagt betreft het onderwijsmodel zoals jong-volwassenen dit ervaren in hun vak levensbeschouwing.

Figuur 179: Positie van hermeneutisch onderwijs in vergelijking met andere methodologieën

Respondenten geven aan dat zij eerder akkoord zijn met de stelling dat het godsdienstonderwijs over algemeen menselijke thema's gaat (die niets met godsdienst te maken hebben) dan met de stelling dat dit neutraal gegeven werd of op een hermeneutische wijze.

Opvallend is dat het model van reconfessionalisering en monocorrelatief denken niet meer herkend wordt! Godsdienstonderwijs is geen catechese.

Deze jong-volwassenen kregen het vak godsdienst vanuit het leerplan katholieke godsdienst, daterend van 1999. In dit leerplan had de leraar een relatief grote vrijheid en was niet altijd duidelijk wat prioritair was. Sommige leraren zagen dit ongetwijfeld als een kans om sterk godsdienstige onderwerpen te vermijden, wat ook uit het kwalitatief gesprek naar voren komt.

Maar de resultaten zoals in bovenstaande figuur insinueren ook dat er in het godsdienstonderwijs meer een neutraal pluralistische benadering is en men eerder godsdienstige thema's vermijdt.

De vraag wordt dan: zijn er maatschappelijke elementen aan te reiken om te begrijpen waarom het vak godsdienst eerder neutraal gegeven werd met doorgaans algemeen menselijke thema's? Vooraleer een mogelijks maatschappelijke impact aan te reiken, zijn 2 relativeringen en een methodische opmerking zinvol.

6.2 Vier relativeringen

4 relativeringen brengen wij bij de interpretatie naar voor.

a) Dat er meer aandacht voor algemene en een neutrale voorstelling is in het vak godsdienst is één punt. Opmerkelijk, en zelfs belangrijker, is dat het vak godsdienst als niet wervend wordt gezien: er is geen bedoeling om te overtuigen, noch om uiteindelijk tot één waarheid. Het deductief of inductief onderwijs is dus niet herkend. Het vak godsdienst wordt duidelijk herkend als een vrije ruimte waar elke interpretatie welkom is.

b) Voor het antwoord dient men terug te grijpen naar de vormingsperiode van deze jongvolwassenen: zij kregen hun lessen tussen ongeveer 2010 en 2019, het merendeel (de 21 jarigen) tussen 2012-2018. Sommigen spreken over lessen die meer dan 5 jaar geleden verliepen. Dit is mogelijks een zeer vertekend beeld. De kwalitatieve gesprekken toonden hoe bepaalde ervaringen van kleine feiten heel sterk nazinderen ("de zuster van wie ik les kreeg, gaf me straf omdat ik zei dat ik echt niet geloofde") en de ervaringen verkleuren. Sommigen gaven ook aan dat het moeilijk is om over hun ervaringen te spreken, omdat de lagere middelbare graad anders verliep dan het hogere, of omdat elke leraar een eigen onderwijsstijl had waarbij het moeilijk is om een algemene noemer op het ervaren onderwijsmodel te plaatsen.

c) Daarnaast dient men het resultaat te relativieren. In het resultaat is er een score van 4,43 (4 is neutraal, 5 is eerder akkoord) voor het hermeneutische onderwijsmodel, en 5,06 voor het seculiere onderwijsmodel. Het verschil is 10%. Er is geen helemaal akkoord, zelfs geen akkoord voor de genoemde onderwijsmodellen. De resultaten zouden – gezien in het katholiek onderwijs gestreefd wordt naar hermeneutisch onderwijs – vreemd zijn indien het hermeneutisch model helemaal niet herkend zou worden (een score van 1 tot 2) en het godsdienstonderwijs helemaal ervaren zou worden als een les waar godsdienstige thema's helemaal niet aan bod komen.

d) De belangrijkste opmerking is dat het leerplan RKG naast specifieke christelijke onderwerpen, ook aandacht heeft voor de leerling als persoon en zijn ruimere leefwereld. Het is dan niet vreemd dat leerlingen naast typisch christelijke onderwerpen ook aandacht hebben voor algemeen menselijke thema's die op het eerste zicht mogelijks niet met godsdienst te maken hebben.

6.3. Methodische opmerking over de vraagstelling

Toch is het mogelijks vreemd dat het hermeneutisch-communicatief model niet scherper naar voor komt. Bij nagesprekken formuleerde iemand de vraag: Is de formulering van dit model "In het vak godsdienst hanteerde men (doorgaans) één bepaalde godsdienst als een bijzondere 'interpretatiesleutel' om de vele dimensies van het leven beter begrijpen, zonder andere mogelijke 'sleutels' te verzwijgen." niet te complex?

Deze zin heeft niveau C2, volgens het Europees Referentiekader (ERK), de meetlat voor het leesniveau van teksten. Dit is het hoogste niveau! Onderzoek in Nederland toont dat 40 procent van de Nederlanders het leesniveau B1 heeft. Van studenten hoger onderwijs mag B2 -C1 verwacht worden⁷².

⁷² BARTIMEUS, Accessibility. Leesniveau, <https://www.accessibility.nl/tools/leesniveaun> (toegang op 6.11.2021)

De zin “In het vak godsdienst kwamen (doorgaans) vele verschillende religieuze / levensbeschouwelijke benaderingen aan bod die als evenwaardig naast elkaar gesteld werden, waarbij de leraar een neutraal standpunt innam”, haalt een score C1/C2

De zin “In het vak godsdienst kwamen (doorgaans) algemeen menselijke thema's en activiteiten aan bod die niets met godsdienst te maken hadden”, haalt C1

Een mogelijke verbetering voor het hermeneutisch model is: “In het vak godsdienst kwamen (doorgaans) zowel algemeen menselijke als religieuze thema's naar voor. Ze werden bij voorkeur belicht vanuit een christelijk perspectief terwijl er ook openheid was voor andere perspectieven.” (niveau C1).

6.4. 2010-2020: secularisatie en schokken door kerkelijke schandalen

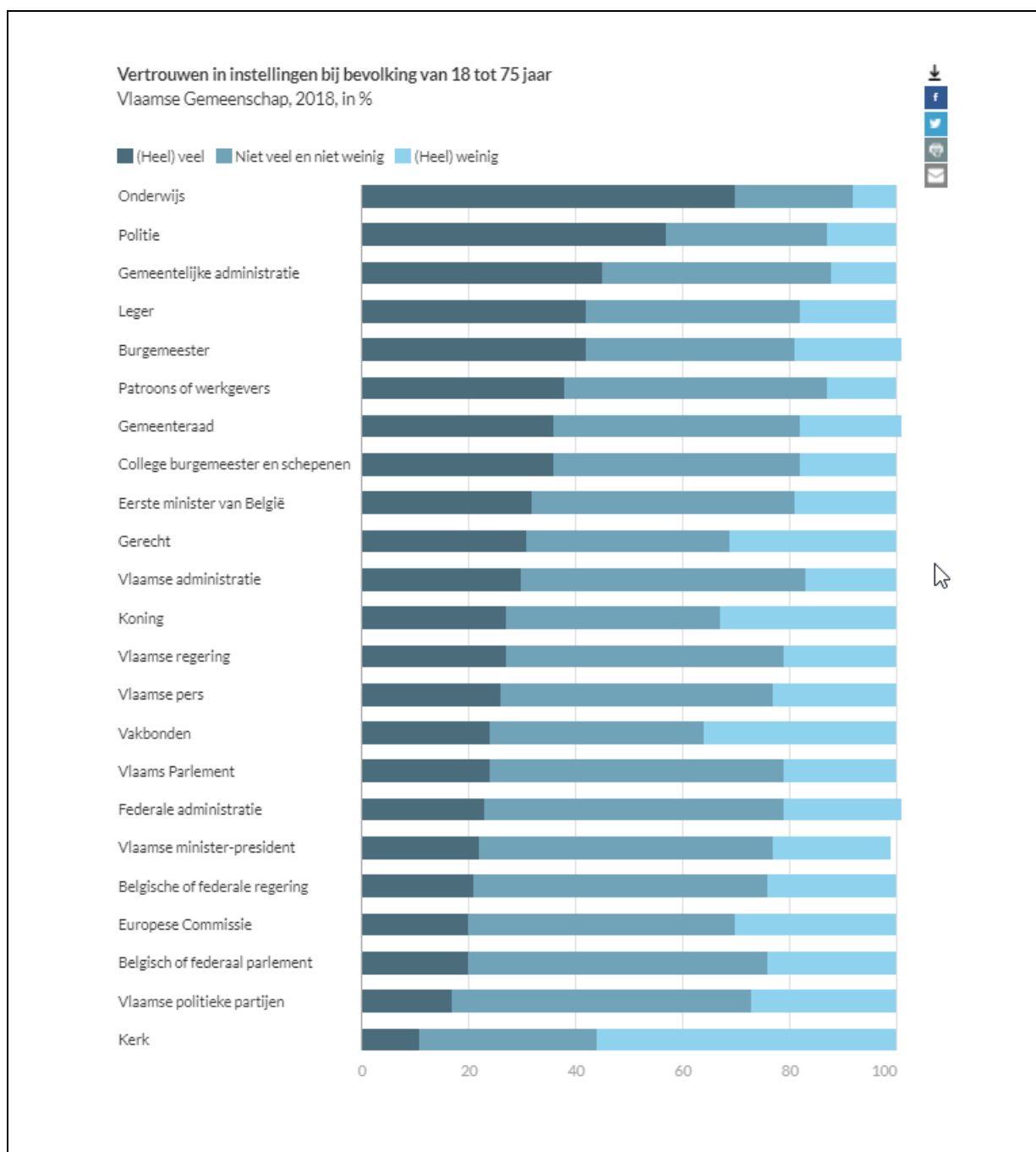
Respondenten beantwoordden de vragen over de ervaren onderwijsmodellen vanuit hun persoonlijke ervaring van de lessen die ze kregen van leraren. De kwalitatieve gesprekken tonen aan dat de impact van de leraar een grote rol speelt. De antwoorden inzake de ervaren onderwijsmodellen slaan dus op de manier hoe de leraar al of niet levensbeschouwelijke vragen aan bracht.

Deze leraar staat alvast als hij/zij leraar godsdienst is, in een gedeeltelijk verband met de Erkende Instantie. Zij of hij heeft het mandaat en de bevoegdheid van deze kerkelijke instantie ontvangen én het leerplan is door de kerk bepaald. In die zin is hij of zij kerkelijk.

Het is niet ondenkbeeldig dat de kerkelijke schandalen en problemen in 2010-2020 menig godsdienstleraar in verwarring heeft gebracht over de eigen rol. Heeft de kerkelijke interne problematiek de reactie uitgelokt waarbij leraren op een meer neutrale (en niet kerk-gebonden) manier spreken over levensbeschouwelijke thema's?

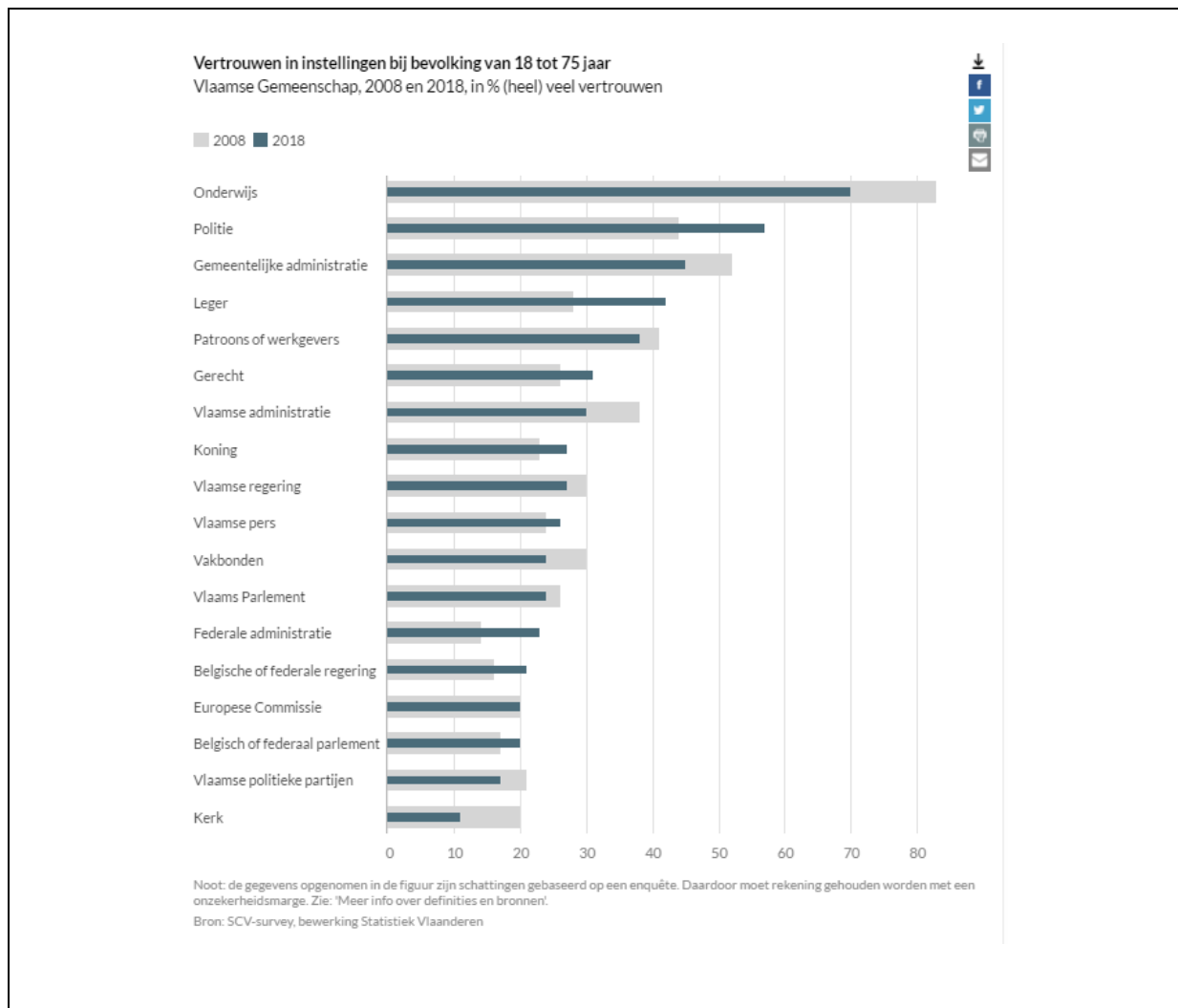
De Vlaamse Regionale Indicatoren tonen hoe diep het wantrouwen ten aanzien van de kerk: het wantrouwen in 2008 was al niet erg hoog, in 2018 is dit wantrouwen sterk vergroot.⁷³

⁷³ STATISTIEK VLAANDEREN, *SCV-SURVEY. Vertrouwen in instellingen*, <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/vertrouwen-in-instellingen> (toegang 7.11.2021)

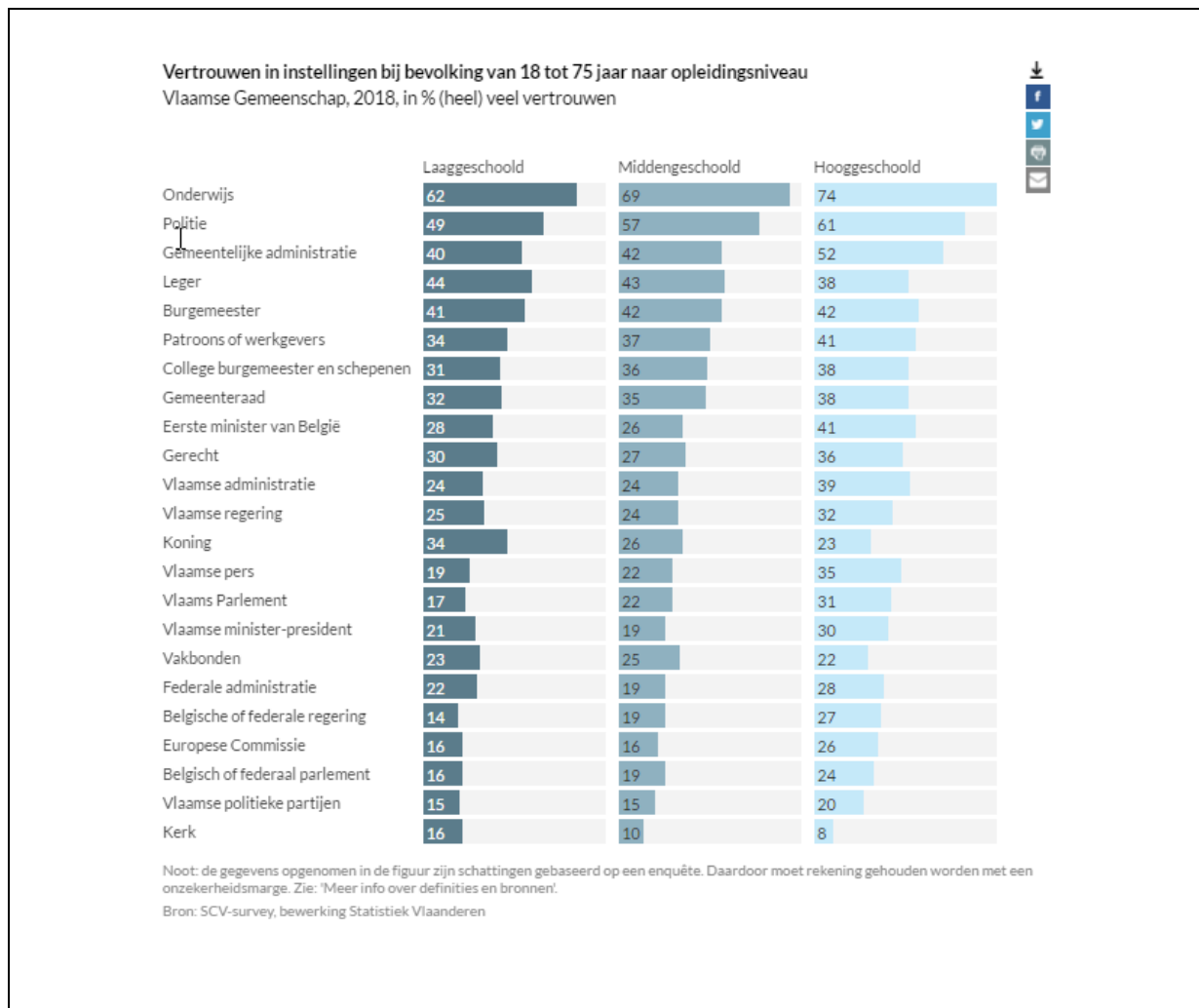
Figuur 180: Vertrouwen in instellingen bij de Vlaamse bevolking in 2018

50% van de gewone bevolking heeft (heel) weinig vertrouwen in de kerk. In vergelijking met 2008 zien we een halvering van de cijfers van mensen die heel veel vertrouwen hebben.

Figuur 181: Vertrouwen in instellingen bij Vlaamse bevolking 2008-2018

16% van de laaggeschoolden hebben (heel) veel vertrouwen in de kerk, bij middengediplomeerden is dit 10% en hoger opgeleiden nog 8%. Opmerkelijk: er is stevast meer vertrouwen in politiek dan in de kerk...

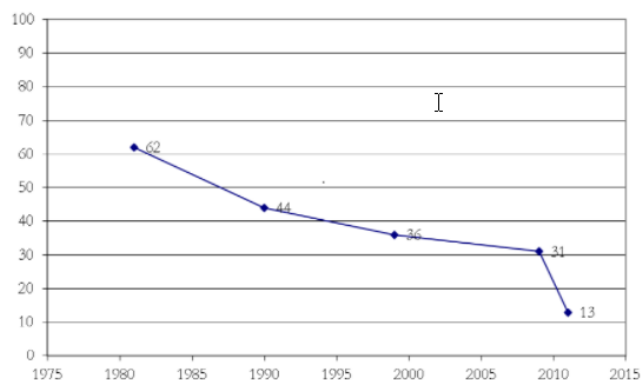

Figuur 182: Vertrouwen in instellingen volgens opleidingsniveau (2018)

De impact van de kerkelijke schandalen en de reactie daarop vanwege het kerkelijk beleid is ook in godsdienstsociologisch onderzocht. Het longitudinaal onderzoek van prof. J. Billiet is hier een grote steun. Grafieken in zijn studies tonen aan hoe groot de negatieve impact is, terwijl sinds 1990 per jaar ongeveer 1,5% verloren ging, was dit in 2010 plots meer dan 18%⁷⁴.

⁷⁴ Jaak BILLIET, et al. *Het Recente Verlies van Vertrouwen in de Katholieke Kerk*, Leuven, LannooCampus, 2014, p. 75–129

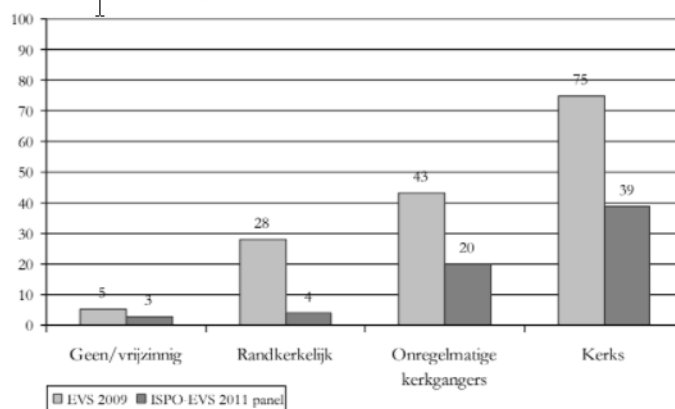
Figuur 2. Percentages heel veel en veel vertrouwen in de kerk
(EVS waves 1981-2009 en ISPO-EVS 2011 panel respondenten -
Vlaanderen)

Figuur 183: Percentage vertrouwen in de Kerk van 1995 tot 2015

De negatieve impact werd in het onderzoek van Billet ook uitgesplitst. Bij randkerkelijken is de impact zeer groot. Wie randkerkelijk is haakt volledig af, maar evenzo is dat het vertrouwen bij onregelmatige kerkgangers en zelfs Kerkgezinde mensen, voor de helft daalt.

Figuur 3. Percentages veel en heel veel vertrouwen in de kerk in
Vlaanderen volgens kerkelijke betrokkenheid in 2009 en eind 2010

Figuur 184: Evolutie van het vertrouwen in de Kerk bij randkerkelijken en kerkgezinden.

We mogen veronderstellen dat deze cijfers ook zouden weerspiegeld worden bij leerkrachten godsdienst, een kerkelijk gemandateerde functie. In zo'n crisissituatie is het niet ondenkbeeldig dat leerkrachten godsdienst eerder een neutrale invulling gaven van hun vak (en dus bijvoorbeeld minder getuigend zijn, al zeker niet over de Kerk) en mogelijks zelfs meer het algemeen-menselijke naar voor haalden. De crisis was niet alleen ten tijde van voormalig bisschop Vangheluwe (2009) maar ook in de daaropvolgende jaren waarin het kerkelijk optreden ten aanzien van de schandalen als onvoldoende werd ervaren aldus het verdere sociologisch onderzoek van Billiet⁷⁵:

Tabel 5. De appreciatie van het optreden van de katholieke Kerk in verband het openbaar worden van kindermisbruik in de Kerk (ISPO-EVS panel eind 2010-begin 2011; N = 416; horizontale percentages)

Uitspraak	HELEMAAL ONEENS	ONEENS	NOCH EENS NOCH ONEENS	EENS	HELEMAAL EENS
(E57_1) De leiding van de katholieke Kerk heeft de pedofiliëzaken te veel in de doofpot gestopt	1	1	6	40	52
(E57_3) De leiding van de katholieke Kerk geeft nog steeds de indruk dat het instituut belangrijker is dan de slachtoffers	1	2	10	48	39
(E57_2) De katholieke Kerk probeert voldoende de fouten in eigen midden aan te pakken	19	43	14	15	9
(E57_4) De media berichten te eenzijdig negatief over de katholieke Kerk in België	10	25	33	24	8
(R57_5) Er gaat te weinig aandacht naar de positieve bijdrage van de katholieke Kerk om het leed in de wereld te verzachten	8	16	40	28	8

Figuur 185: Het optreden van de Kerk tegenover het kindermisbruik haalt vertrouwen onderuit

⁷⁵ Jaak BILLIET & Koenraad ABTS et al., *Het recente verlies van vertrouwen in de katholieke Kerk* In: Koenraad ABTS, Marc SWYNGEDOUW, Jaak BILLIET (Eds.), *Vlaanderen kiest. Trends in stemgedrag en opvattingen over politiek, staatshervorming en Kerk*, Leuven, Lannoo, 2014, pp 75-129.

6.5. Conclusies en aanbevelingen

De cijfers waarbij het onderwijs eerder als neutraal of algemeen-menselijk ervaren werden dan hermeneutisch, dienen gerelativeerd te worden. De resultaten liggen dicht bij elkaar én mogelijks is de onderzoeksvraag niet helemaal goed begrepen door de formulering. In de kwalitatieve gesprekken is door enkele deelnemers inderdaad een meer neutrale/ algemeen menselijke invulling van het vak godsdienst opgemerkt, maar dat was zeker niet de algemene tendens. Daarenboven is het algemeen vertrouwen in de Kerk gedaald, ook bij kerkgezinden. Dit verklaart mogelijk de reactie dat leerkrachten al te kerkelijke/godsdienstige thema's vermeden en eerder een neutraler standpunt innamen en eerder algemene thema's vooropstelden.

Als de resultaten vanuit het deelonderzoek IJD bekeken wordt, waarbij vooral meer katholieke respondenten aan bod komen, valt op dat zij aangeven dat het godsdienstonderwijs onvoldoende impact had op hen. Zij hebben meer aan religieuze voorgangers of religieuze leiders en figuren, de interne werking van IJD dan de leraar godsdienst op school.

Even belangrijk is de vaststelling dat het godsdienstonderwijs niet meer herkend wordt als reconfessionaliserend of monocorrelatief: godsdienst wordt niet ervaren als een vak waar men probeert mensen toe te leiden naar een bepaalde levensbeschouwing. Het hermeneutisch communicatief model is duidelijk herkend.

Het godsdienstonderwijs wordt niet herkend als reconfessionaliserend of monocorrelatief: godsdienst wordt niet ervaren als een vak waar men probeert mensen toe te leiden naar een bepaalde levensbeschouwing. Integendeel.

Rekening houdende met deze analyse kan men stellen dat verder onderzoek hieromtrent wenselijk is, waarbij de positie van de leraar grondig geanalyseerd wordt.

7. Persberichten en reacties omtrent het onderzoek

7.1. Korte samenvatting

Op 25 augustus verscheen – op basis van een interview met prof. D. Pollefeyt- een eerste artikel in Tertio. Op basis van dit artikel werd prof. D. Pollefeyt gecontacteerd door De Standaard (zie bijlage 2). Dit resulteerde in een minder genuanceerd artikel. Dit artikel lokte hevige commentaren los eerst via De Morgen, later via twitter.

Naast de reacties vanuit het normatief atheïsme was er veel interesse in de studie.

7.2. Kranten (zie bijlage 2)

Overzicht Kranten
25 augustus Tertio
26 augustus De Standaard La Libre Belgique
27 augustus De Morgen

7.3. Op sociale media en sites

- 7.3.1. Facebook : De echte godsdienstleerkrachten
- 7.3.2. Facebook : jean-Paul Vermassen
- 7.3.3. Twitter : Johan Braeckman
- 7.3.4. Twitter : Maarten Boudry
- 7.3.5. Twitter : Luc Sels
- 7.3.6. Site de Mens Nu : Freddy Mortier

7.4. Via mail

- 7.4.1. Peter Knapen
- 7.4.2. Stefan Vaes

7.5. Studiedagen en overleg

De publicatie in Tertio leidde tot enkele vragen voor studiedagen en verdere toelichting.

1. Presentatie aan Porticus: 24/8/2021
2. Brugge: Inspectiedienst RKG: 25 november 2021: deze studiedag werd voorbereid, maar uitgesteld vanwege Corona: 80 ingeschrevenen, zal doorgaan eind mei 2022
3. Leuven: Filosofen Fontein: 5 december: (uitgesteld wegens Corona), gaat door eind april 2022
4. IJD: Voorbereiding en toelichting bij algemene vergadering (uitgesteld naar juni 2022 wegens Corona)
5. Katholiek Onderwijs: Vorming begeleiders bezinningsdagen (januari 2022), uitgesteld naar 2022
6. VELON-VELOV (Vereniging Lerarenopleiders Vlaanderen en Nederland): Workshop op 28 maart 2022: 'Levensbeschouwelijke diversiteit'.
7. Arteveldehogeschool: Presentatie op 20 mei: Studiedag: Levensbeschouwelijke diversiteit in hoger onderwijs?
8. De mens-nu: bespreking met inspecteurs-adviseurs NCZ (uitgesteld tot 2022)
9. Bespreking op 17 juni 2021 met Erkende Instantie en Lieven Boeve Katholiek onderwijs
10. RKG: Bespreking met inspecteurs-adviseurs (20 oktober 2022)
11. Korte presentatie bij "Beziel Verband" (samenwerkingsplatform van diverse Christelijke basisgroepen) – 4 november 2021
12. Internationaal werd het onderzoek voorgesteld tijdens een bijeenkomst van godsdienstpedagogen in Tübingen (29/9/2021 – Prof. F. Schweitzer)
13. Voorstelling aan godsdienstpedagogen aan universiteit van Utrecht (28 & 29/10- 2021)
14. Voorstelling op studiedag Levensbeschouwelijke diversiteit 20 mei 2022 (voor HR-managers, beleidsverantwoordelijken, diversiteitscoaches van bedrijven en hogescholen) – Arteveldehogeschool ism UIA, UGent, Orbit vzw,...

7.7 Publicaties

1. Een publicatie in Journal of Empirical Theology (JET) is in voorbereiding (wordt ter publicatie aangeboden medio februari 2022)
2. Een artikel in Narthex is in voorbereiding (wordt aangeboden in april 2022)

7.6. Drie conclusies uit de reacties uit de pers en mails

7.6.1. Normatief atheïsme sterk aanwezig

In de commentaren is duidelijk hoe diep het normatief atheïsme ook in de brede samenleving is. Het is zo sterk aanwezig dat 2 filosofen elke wetenschappelijke rustige analyse verliezen en meteen uithalen zonder ook maar naar de onderzoeksresultaten op wetenschappelijk niveau op te vragen. Dat is een ernstig probleem: van filosofen mag men een degelijke onderzoeksvraag verwachten vooraleer men in de pers meningen verkondigt... Dit toont echter hoe diep dit atheïsme zit en anderzijds de erg negatieve houding tegenover onderzoek uit een theologische faculteit.

7.6.2. Brede interesse

Naast de persbelangstelling is er ook brede interesse uit het werkveld. De corona-pandemie maakte echter veel onmogelijk, maar het onderzoek en de resultaten worden met grote interesse opgevraagd. Een vervolg onderzoek en goede disseminatie van resultaten is wenselijk, naast mogelijk verder onderzoek.

7.6.3. Aanpassing pancarte

De opmerking vanuit de informatica sector -aangebracht via mail op 31/08/2021 door Stefan Vaes- , waarbij de programmeur als beeld werd gesteld voor de normatief atheïst, was een deels te verwachten probleem.

“Een deel van het probleem is volgens mij een wijdverspreide negatieve beeldvorming rond wiskundige, technische of IT-beroepen, met alle clichés die erbij horen en waarvoor jongeren niet warm lopen. Het moet me dan ook van het hart dat ik het heel ongelukkig vinden dat jullie "de programmeur" een "herkenbare naam" vinden voor de rabiate atheïst die vindt dat de overheid religies zoveel mogelijk moet beperken. Ik ben ervan overtuigd dat jullie een gelijkaardige negatieve stereotypering over andere groepen niet zouden maken.”(Stefaan Vaes via mail)

In de daaropvolgende besprekingen werd voorgesteld om dit te vervangen door de “strikte” programmeur of door de sciëntist. Maar ook de term “sciëntist” is niet zo sterk ingeburgerd en verwijst naar een wetenschapper... Uiteindelijk wordt gekozen om voor deze specifieke groep niet te verwijzen naar een specifieke groep (buren, musici,...) maar naar de eigenheid van de levensbeschouwelijke groep zelf: anti-theïsten.

8. Deelrapport IJD

8.1. Inleiding: voorstelling van IJD en plaats in het onderzoek

8.1.1. Voorstelling IJD

IJD, afkorting van Interdiocesane Jeugddienst, staat voor Jongerenpastoraal Vlaanderen, en is de officiële jongerendienst van de katholieke Kerk. Deze jongerenpastoraal biedt jonge mensen een christelijk antwoord op hun zinfragen aan. Dit gebeurt in wederzijdse dialoog. De Bijbel is hiervoor de belangrijkste inspiratiebron. IJD is een jeugdwerkorganisatie die erkend is door de Vlaamse Gemeenschap en die gekaderd is binnen de Vlaamse katholieke kerk.

In het onderzoek was er specifieke aandacht voor IJD-deelnemers. Dit is echter een kleine groep en is om verschillende methodologische redenen bewust uit de globale resultaten gehaald. De resultaten zijn iets te beperkt, de resultaten zijn mogelijks indicatief en de basis voor

Het doel en de hoop is dat jongeren uiteindelijk vanuit een eigen weerbare christelijke identiteit en met respect voor de eigenheid van anderen geëngageerd kunnen bijdragen tot de opbouw van een samenleving gekenmerkt door pluraliteit.

IJD doet dit aan de hand van haar **drie kerntaken**:

IJD heeft **150 lokale jeugdgroepen**. Groepen zijn immers een bevoorrechte context voor jongerenpastoraal. IJD begeleidt deze groepen (dit gaat zowel over begeleiding op maat, intervisietrajecten als individuele coaching), biedt hen werkvormen aan en zorgt voor praktische ondersteuning.

IJD zet sterk in op **vorming**. Op dit vlak wordt een onderscheid gemaakt tussen kadervorming (de klassieke trajecten animator, hoofdanimator en instructeur) en thematische vorming, waarbij dieper wordt ingegaan op het geloofsinhoudelijke aspect van begeleider zijn.

IJD organiseert zelf activiteiten, zowel voor leden van de groepen als voor individuele jongeren. Dit gaat van eendaagse, **eenmalige initiatieven** tot **meerdaagse binnen- en buitenlandse activiteiten**. Het is de ideale context waar in een vertrouwelijke, vriendschappelijke sfeer geloof en zingeving ter sprake kunnen worden gebracht.⁷⁶

8.1.2. Plaats in het onderzoek

Binnen de projectoproep werd gevraagd om ook leden van IJD te bevragen. De antwoorden van deze respondenten werden uit de algemene rapportage gehaald omdat dit een zeer specifieke doelgroep was die mogelijks de algemene resultaten zouden vertekenen. De resultaten van deze doelgroep worden hier afzonderlijk bekeken en vergeleken met de brede respondentengroep.

⁷⁶ Zie IJD.be

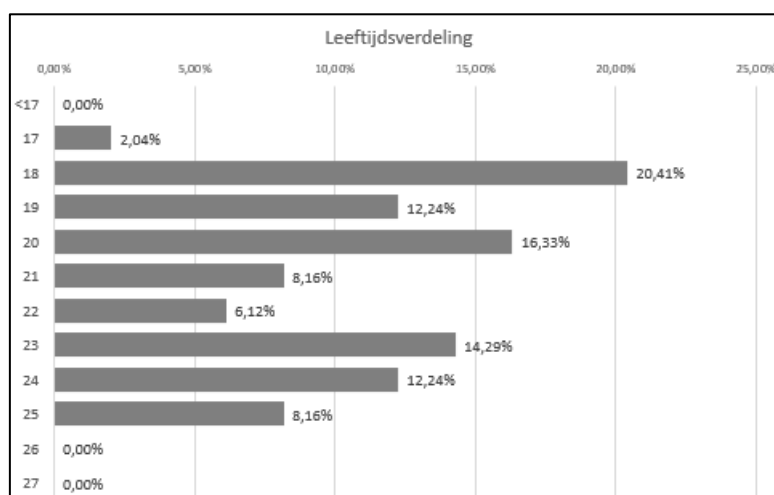
8.2. Beschrijving van de IJD doelgroep

Dit is een beperkte groep van 56 deelnemers waarvan 49 gevalideerde antwoorden zijn. 30,6% is man, 69,4 vrouw. De helft is begeleider, de helft is deelnemer. Begeleiders kunnen vrij jong zijn. IJD heeft deelnemers en begeleiders van 12j tot 30j. De respondenten komen uit alle provincies.

Interdiocesane Jeugddienst (IJD) Vlaanderen, Bisdom Antwerpen, Antwerpen (CYM, ANT)	CYM	CYM	7	4
Interdiocesane Jeugddienst (IJD) Vlaanderen, Bisdom Hasselt, Hasselt (CYM, HAS)	CYM	CYM	6	3
Interdiocesane Jeugddienst (IJD) Vlaanderen, Bisdom Mechelen-Brussel, Mechelen (CYM, MEC)	CYM	CYM	4	5
Interdiocesane Jeugddienst (IJD) Vlaanderen, Bisdom Gent, Gent (CYM, GEN)	CYM	CYM	7	3
Interdiocesane Jeugddienst (IJD) Vlaanderen, Bisdom Brugge, Brugge (CYM, BRU)	CYM	CYM	4	6

Figuur 186: Overzicht respondenten IJD per provincie

De voorlaatste kolom geeft het aantal deelnemers weer, de laatste kolom betreft het aantal begeleiders.

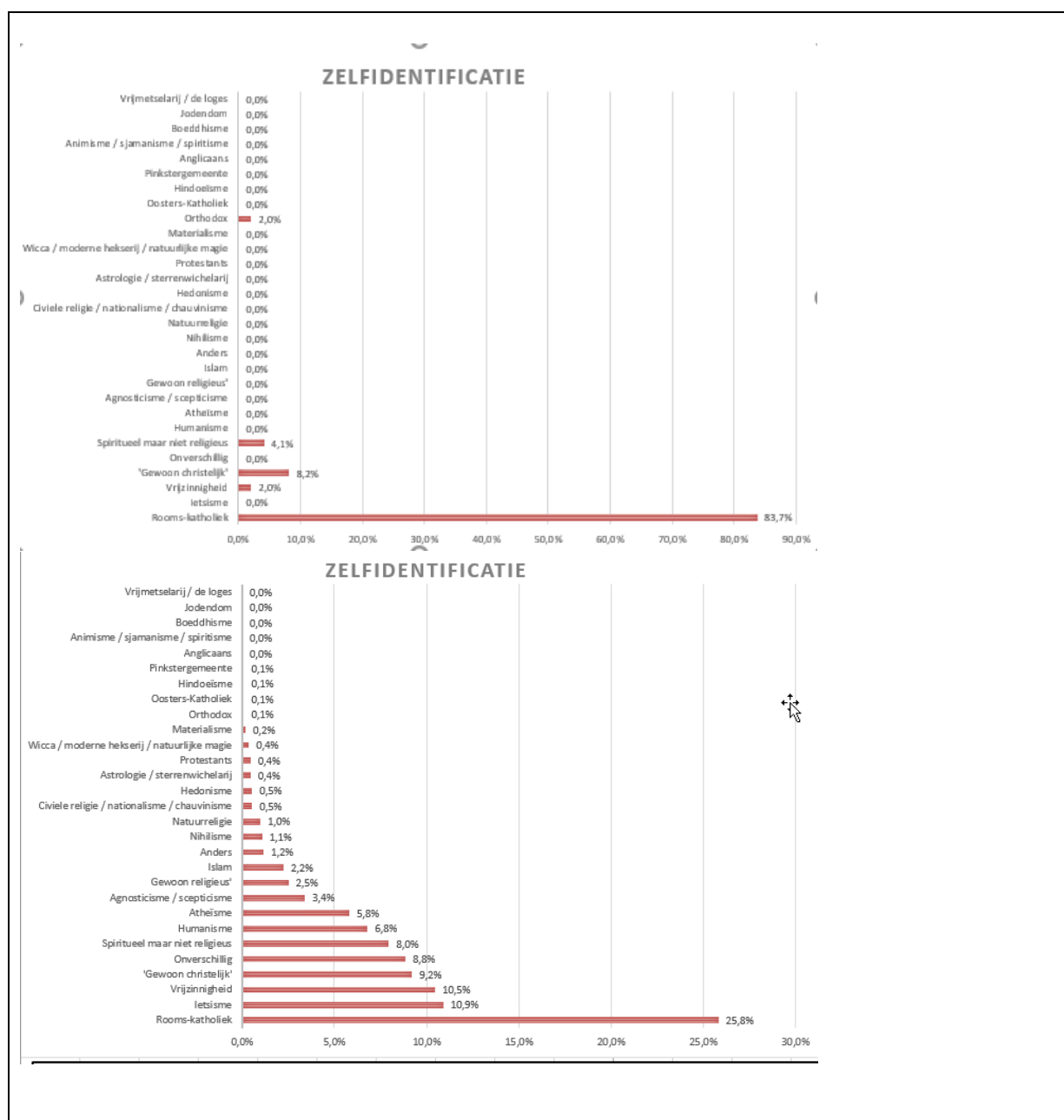

Figuur 187: Leeftijdsverdeling IJD-responsenten

8.3 Identificatie en classificatie

8.3.1. Zelfidentificatie: 83% katholiek

Slechts tien van de 56 participanten gaven aan een andere levensbeschouwelijke overtuiging te hebben dan die van de rooms-katholieke godsdienst. Vier participanten noemen zichzelf 'Gewoon christelijk', drie schrijven zichzelf geen religieuze positie toe en verkiezen de term 'spiritueel' boven 'religieus'. Daarnaast identificeren een paar enkelingen zich met 'vrijzinnigheid', 'agnosticisme' en 'orthodox christendom'.

Figuur 188: Zelfidentificatie bij IJD-respondenten

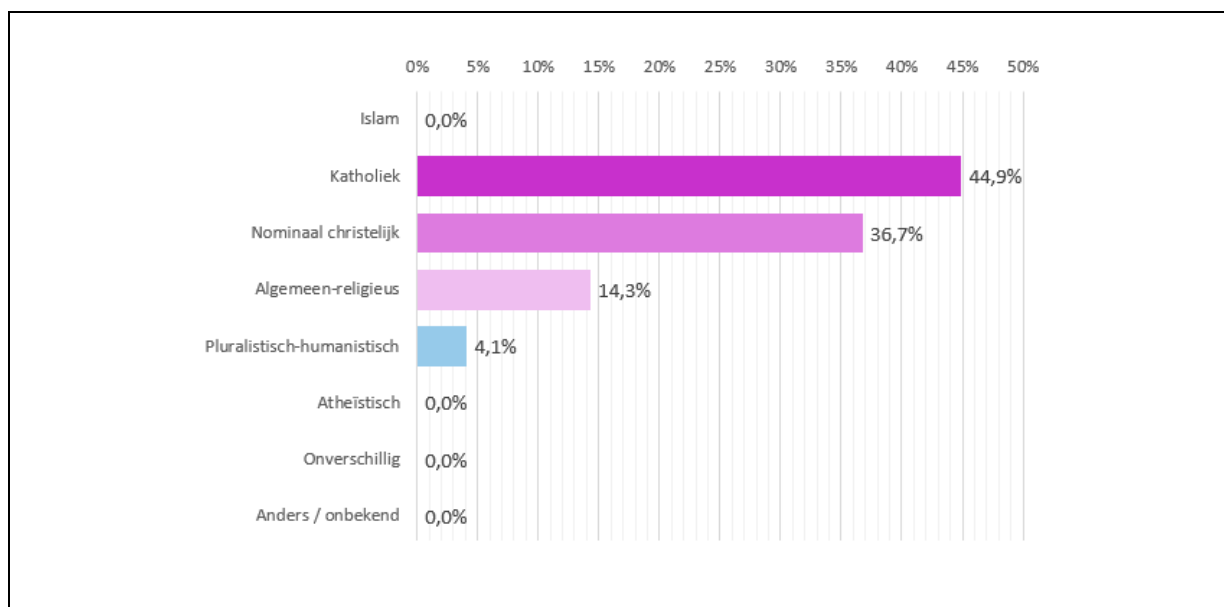
Bij de brede populatie (jong-volwassenen) die niet tot IJD behoren noemde 25% zich 'katholiek'.

8.3.2. Identificatie volgens de classificatie

8.3.2.1. Zelf-identificatie en classificatie

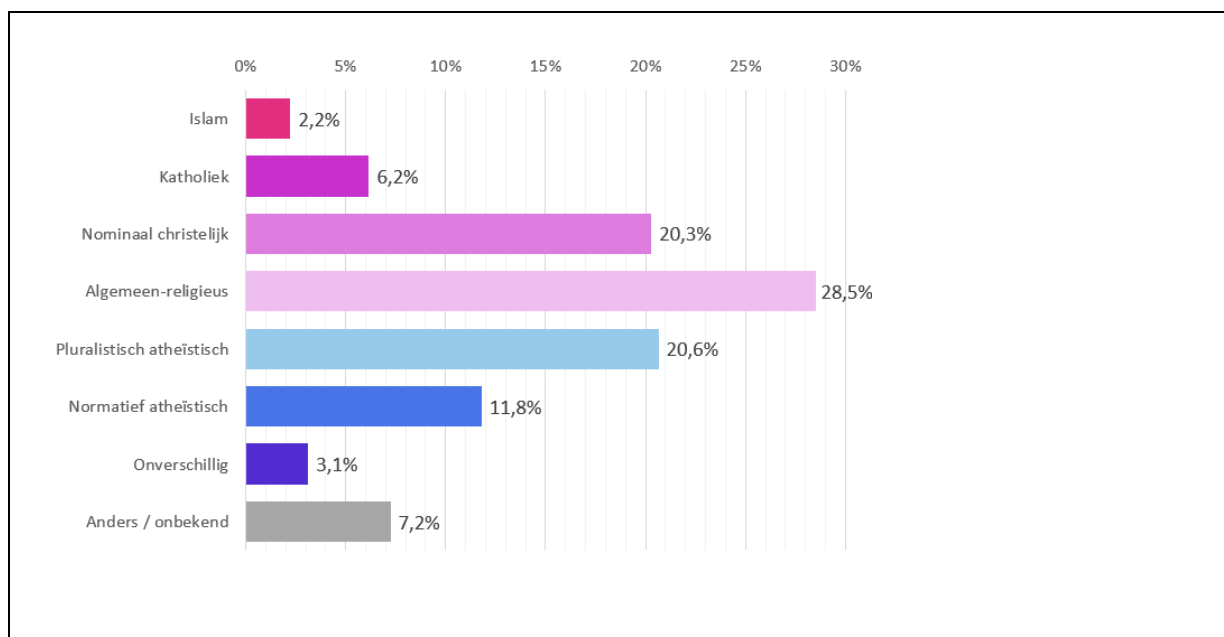
Naast de zelf-identificatie is er een herverdeling geweest op basis van de andere antwoorden uit de vragenlijst, zoals gebaseerd op de onder meer de dimensies van N. Smart en rekening houdend met de interlevensbeschouwelijke context en PKG-schaal.

IJD-gegevens

Figuur 189: Classificatie per levensbeschouwelijk profiel van IJD-respondenten

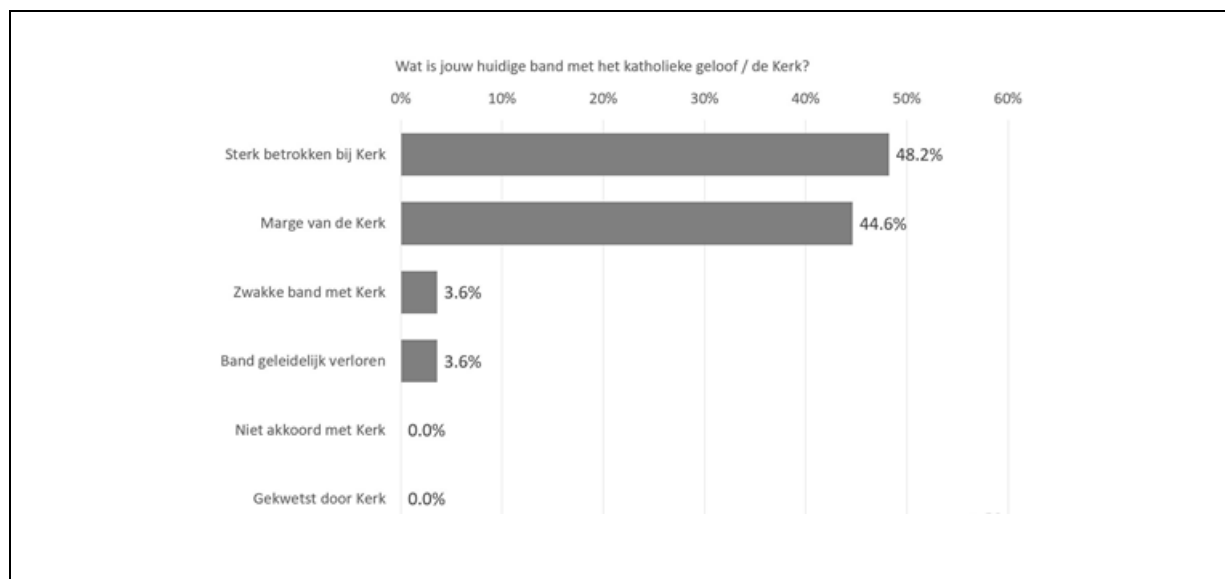
De vergelijking met de brede onderzoeksgroep geeft aan dat het zeker zinvol is om deze doelgroep als een afzonderlijke groep te benaderen.

Figuur 190: Classificatie per levensbeschouwelijke groepen van alle respondenten zonder IJD

IJD is een een katholiek verankerde vereniging. Alle respondenten zijn katholiek gedoopt. Toch is het opvallend dat er naast de 45% 'katholieken', er een relatief grote groep nominaal christelijke en algemeen religieuze leden is. De term katholiek in het onderzoek is een samenstelling van diverse factoren: de zelf-identificatie, de PKG-resultaten, de impact en het belang van levensbeschouwing op het ethische, spirituele, rituele en de verhalen kader dat men vooropstelt. De eigenlijke band met de Kerk is daar evenzeer een onderdeel van. Het kan dus perfect dat iemand uit de 'marge van de Kerk' toch nog 'katholiek' is, net omdat er een grote impact is van de levensbeschouwing in het dagelijks leven.

8.3.2.2. Band met de Kerk

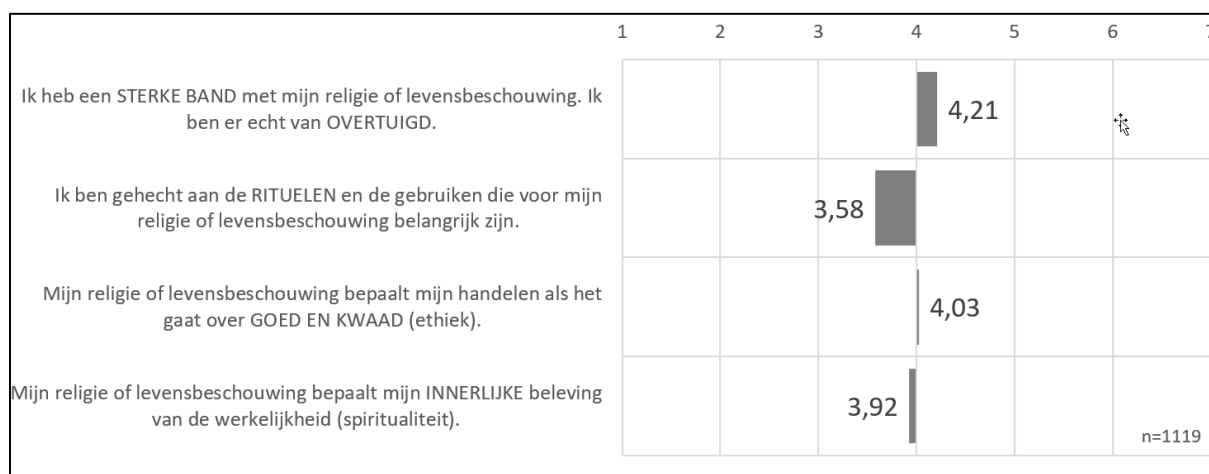

Figuur 191: Band met de Kerk voor IJD-respondenten

48,2 % van de IJD-ers zijn sterk betrokken bij de de Kerk, maar 44,6 % ziet zichzelf in de marge van de Kerk. Rekening houdend met de tevredenheid van de leden en impact van de vereniging op hun levensbeschouwelijk profiel (zie verder), kan men concluderen dat de vorm en inhoud niet als erg “kerkelijk” wordt ervaren. Leden die in de marge van de Kerk staan of een zwakke band hebben met de Kerk, blijven lid. IJD oogt in de eerste plaats een vriendengroep of thuishaven waar levensbeschouwelijke vragen welkom zijn en er geen dwingend kerkelijk profiel is. Opvallend is dat een kleine groep een humanistisch (atheïstisch) profiel heeft. IJD profileert zich als een christelijke groep met een grote openheid, zonder een kerkelijke band voorop te willen stellen.

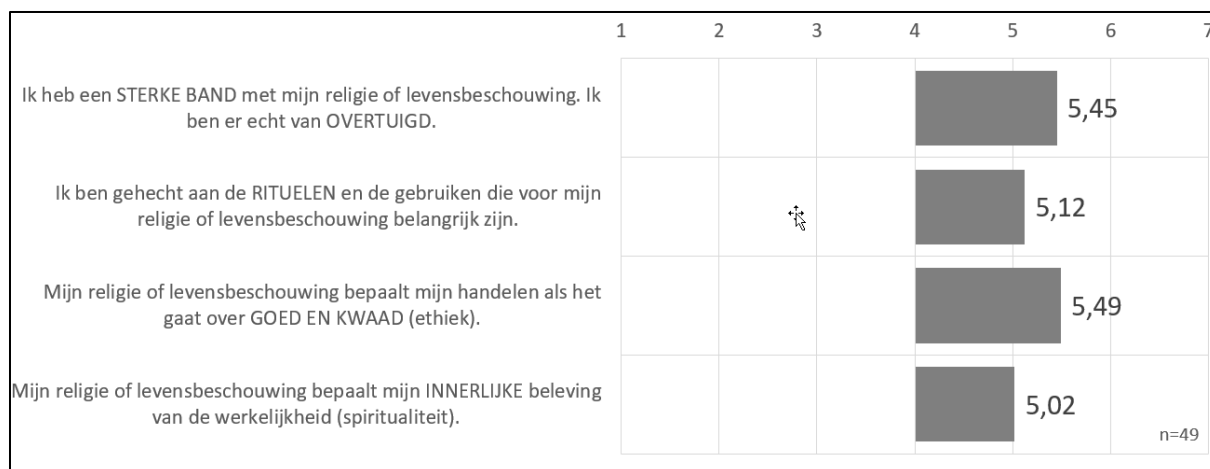
8.3.2.3. Impact van levensbeschouwing

Bij de brede onderzoeksgroep waren dit de resultaten.

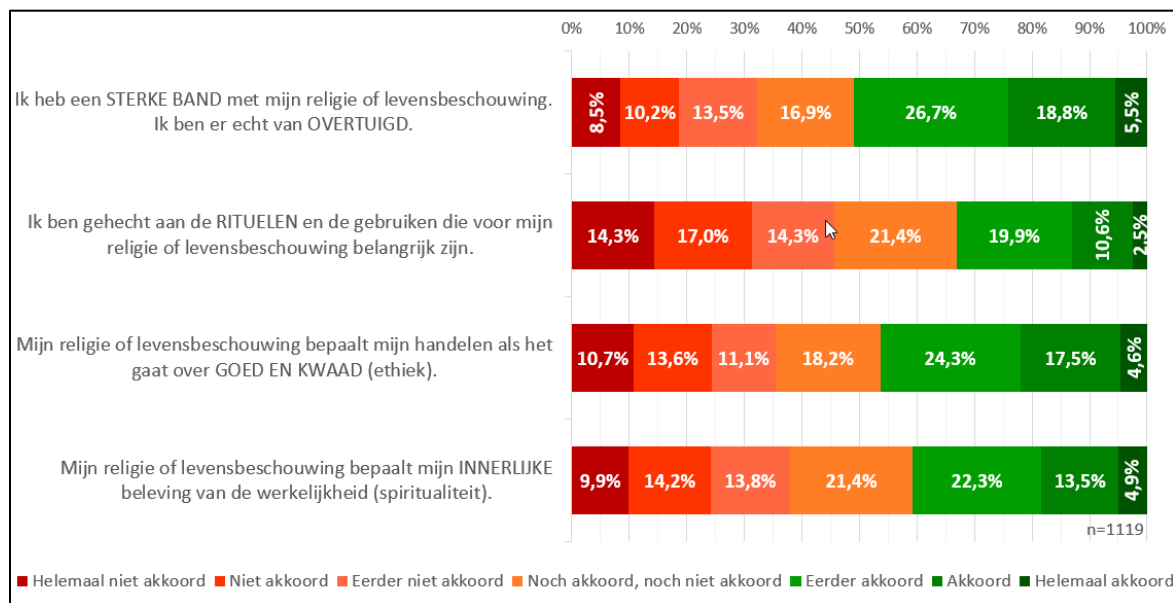
Figuur 192: Impact van levensbeschouwing bij niet IJD-respondenten

Bij de IJD leden zijn de resultaten steeds meer dan 5 wat aangeeft dat men daar eerder akkoord mee is. Het is nog geen breed akkoord (6), maar de tendens geeft aan dat IJD-leden de impact van levensbeschouwing sterker inschatten.

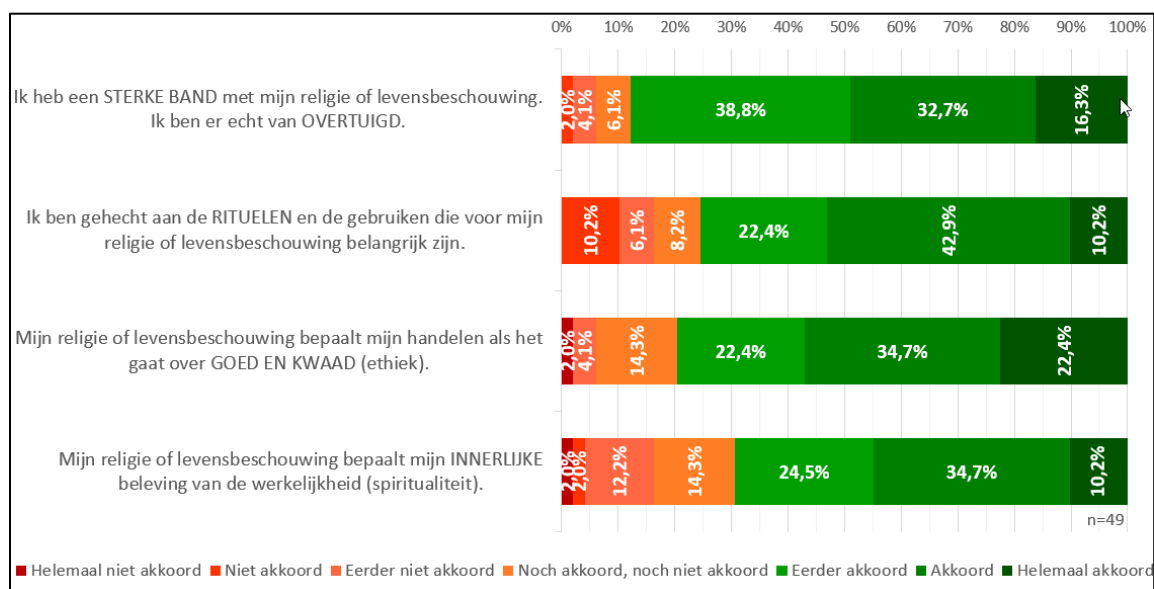
Figuur 193: Impact van levensbeschouwing bij IJD-respondenten

De detailanalyse laat de impact nog sterker zien. Bij de algemene respondenten waren dit de percentages:

Figuur 194: Percentage resultaten bij niet IJD-respondenten mbt diverse levensbeschouwelijke dimensies

IJD-leden halen overal hogere scores. Bij het ethisch handelen bijvoorbeeld geeft 75% aan dat hun levensbeschouwing daar deels een bepalende rol in speelt, terwijl de algemene groep slechts 46% telt... 80% (tegenover 50% bij de algemene groep) geeft aan dat ze een sterke band hebben met hun levensbeschouwing, 70% (tegenover 31% bij de algemene groep) dat deze levensbeschouwing de beleving van de werkelijkheid inkleurt.

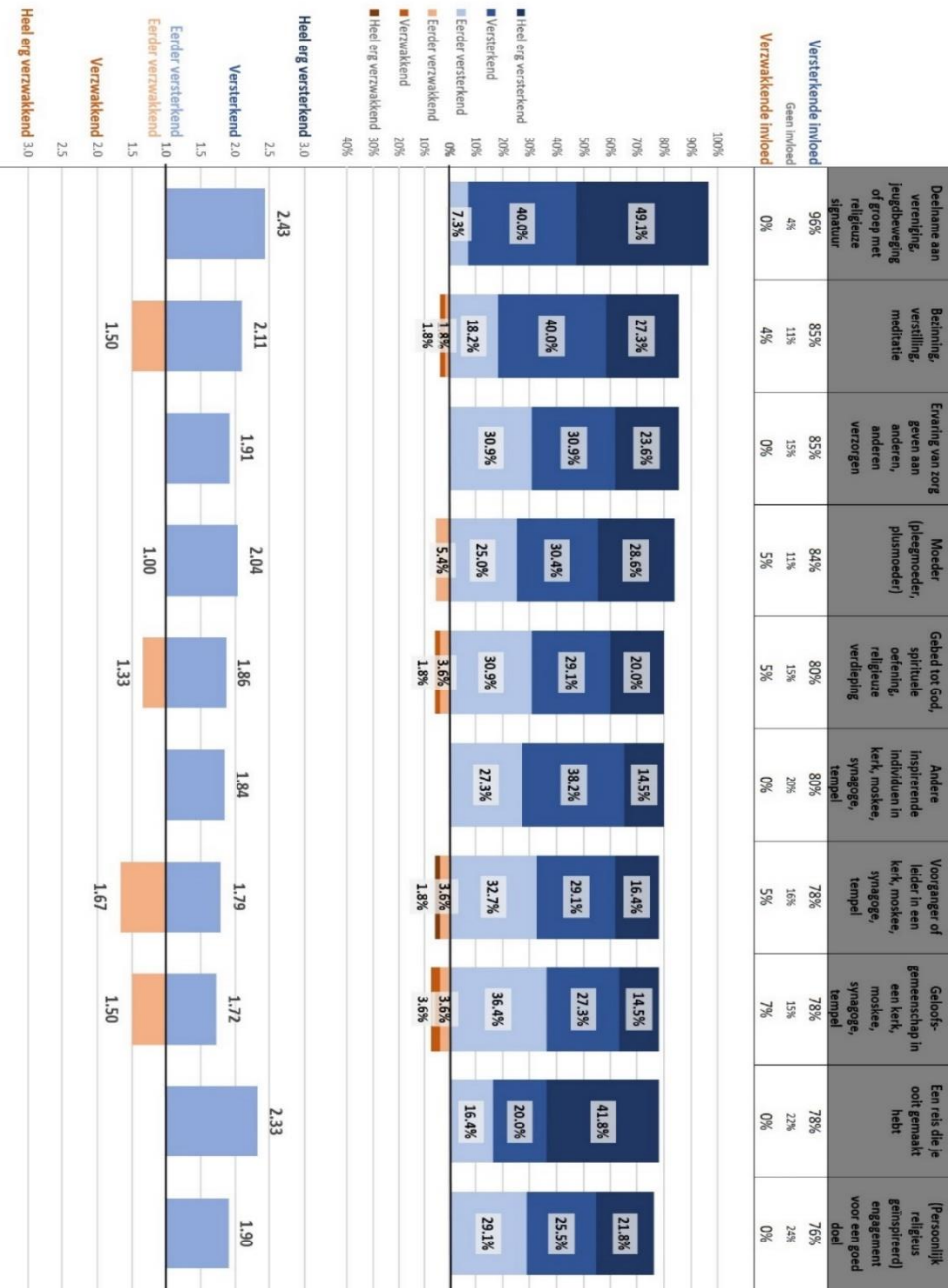

Figuur 195: Percentage resultaten bij IJD-respondenten mbt diverse levensbeschouwelijke dimensies

8.2.2.3. Factoren met invloed op de levensbeschouwing

De verschillende factoren die een invloed hebben op de levensbeschouwelijke ontwikkeling van de jongvolwassenen worden weergegeven. De resultaten zijn significant anders dan voor de algemene groep als men de top 10 van versterkende, de top 10 verzwakkende én de impact van factoren uit de religieuze sfeer bekijkt. De cijfers uit het onderwijs kunnen helpen om eigen activiteiten binnen IJD te analyseren.

8.2.2.3.1. De top 10 versterkende factoren

Figuur 196: Top 10 versterkende factoren bij IJD-respondenten

Enkele elementen vallen hierbij op:

1. De vereniging IJD heeft een zeer positieve impact op de eigen levensbeschouwing.

95% respondenten geven aan dat hun vereniging een impact heeft op hun levensbeschouwing, waarbij 49,1% spreekt over een heel erg versterkende rol. Dit toont dat IJD niet zomaar een vriendenclub is, maar dat de werkvormen en methodiek bijdraagt aan een positieve appreciatie en positieve invloed in het levensbeschouwelijk perspectief van jong-volwassenen.

Dit heeft een methodologische keerzijde: deelname aan de vragenlijst was niet verplicht. Is er dan geen risico dat de vragenlijst vooral ingevuld wordt door respondenten die enthousiast over elk aanbod van IJD? Om deze reden werden IJD-resultaten uit de globale resultaten gehaald.

Figuur 197: IJD heeft een zeer positieve impact op de levensbeschouwing van de IJD-respondenten

2. Als de top 10 versterkende factoren vergeleken worden met de algemene groep dan geeft dit het beeld:

	Islam	Katholiek	Nominaal christelijk	Algemeen-religieus	Pluralistisch-atheïstisch	Normatief-atheïstisch	Onverschillig
1	Moeder: 88%	Moeder: 86%	Grootmoeder/grootvader: 81%	Natuur: 73%	Vrienden en kennissen buiten school: 62%	Vrienden en kennissen buiten school: 55%	Moeder: 51%
2	Religieuze figuur: 83%	Gebed tot God, spirituele oefening: 83%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 73%	Bezinning, verstillings, meditatie: 70%	Muziek, kunst, film: 62%	Natuur: 55%	Vader: 43%
3	Vrienden en kennissen buiten school: 79%	Grootmoeder/grootvader: 80%	Bezinning, verstillings, meditatie: 72%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 70%	Moeder: 60%	Vader: 52%	Natuur: 37%
4	Geloofsgemeenschap: 75%	Religieuze figuur: 78%	Activiteiten zoals Broeder Delen, Welzijnszorg... : 72%	Een reis dat je ooit maakte: 68%	Natuur: 58%	Moeder: 52%	Grootmoeder/grootvader: 34%
5	Overlijden van een vriend, geliefde, kind: 71%	Bezinning, verstillings, meditatie: 77%	Natuur: 70%	Activiteiten zoals Broeder Delen, Welzijnszorg...: 65%	Boeken, tijdschriften, literatuur, poëzie: 55%	Publieke figuren (wetenschappen): 48%	Muziek, kunst, film: 34%
6	Gebed tot God, spirituele oefening, religieuze verdieping: 71%	Levensbeschouwelijk vak/ leraar die dat vak gaf: 77%	Moeder: 67%	Grootmoeder/grootvader: 64%	Een reis dat je ooit maakte: 55%	Muziek, kunst, film: 47%	Vrienden en kennissen buiten school: 34%
7	Vader: 71%	Natuur: 75%	Een reis dat je ooit maakte: 65%	Een avontuur dat je ooit maakte: 63%	Een avontuur dat je ooit maakte: 55%	Een avontuur dat je ooit maakte: 55%	Boeken, tijdschriften, literatuur, poëzie: 31%
8	Bezinning, verstillings, meditatie: 67%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 74%	Levensbeschouwelijk vak/ leraar die dat vak gaf: 65%	Moeder: 62%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 55%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 45%	Ervaring van zorg geven aan anderen: 31%
9	Ervaring van zorg geven aan anderen: 67%	Geloofsgemeenschap: 74%	Gebed tot God, spirituele oefening: 64%	Muziek, kunst, film: 62%	Vader: 52%	Medeleerlingen, medestudenten: 44%	Levensbeschouwelijk vak/ leraar die dat vak gaf: 31%
10	Ervaring van zorg ontvangen van anderen: 67%	Een avontuur dat je ooit meemaakte: 71%	Een avontuur dat je ooit maakte: 63%	Boeken, tijdschriften, literatuur, poëzie: 61%	Medeleerlingen, medestudenten: 52%	Studeren in het hoger onderwijs: 44%	Publieke figuren (kunst en visie): 31%

Figuur 198: Top 10 van versterkende factoren uit het globaal onderzoek

IJD-top 10

	Deelname aan vereniging, jeugdbeweging of groep met religieuze signatuur	Bezinning, verstillig, meditatie	Ervaring van zorg geven aan anderen, anderen verzorgen	Moeder (pleegmoeder, plusmoeder)	Gebed tot God, spirituele oefening, religieuze verdieping	Andere inspirerende individuen in kerk, moskee, synagoge, tempel	Voorganger of leider in een kerk, moskee, synagoge, tempel	Geloofs-gemeenschap in een kerk, moskee, synagoge, tempel	Een reis die je ooit gemaakt hebt	(Persoonlijk religieus geïnspireerd) engagement voor een goed doel
Versterkende invloed	96%	85%	85%	84%	80%	80%	78%	78%	78%	76%
Geen invloed	4%	11%	15%	11%	15%	20%	16%	15%	22%	24%
Verzwakkende invloed	0%	4%	0%	5%	5%	0%	5%	7%	0%	0%

Figuur 199: Top 10 versterkende factoren bij IJD-respondenten

De impact van de vereniging IJD-scoort hoog, samen met bezinning. Opvallend is dat in de rij van IJD 7 factoren staan die een expliciet levensbeschouwelijke / religieuze context hebben. Bij de algemene groep staan er maximaal 5 levensbeschouwelijke items. Men kan de 10-top factoren van bij IJD-leden indelen in 3 groepen:

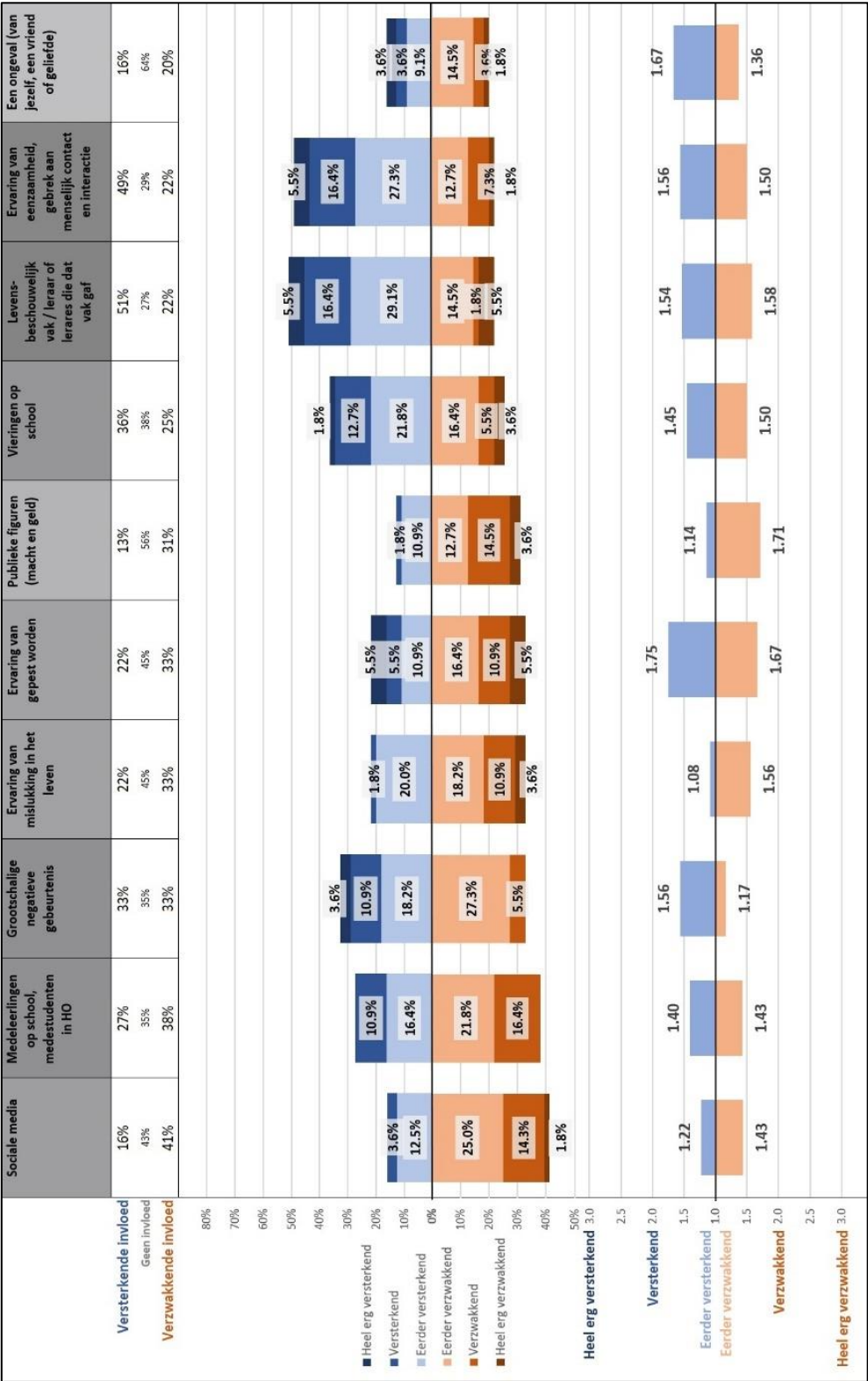
1. Religieuze en spirituele momenten (stilte, meditatie, voorgangers)
2. Zorg (geven aan) (en dus engagement)
3. Reizen (uit de comfortzone dingen meemaken)

Opvallend is dat de leraar levensbeschouwelijke vakken bij IJD-leden niet tot de top 10-behoort, terwijl die wel geregeld bij de top 10 van de algemene groepen staat. Dat niet de vader maar wel de moeder vermeld wordt, is gelijk lopend met de resultaten uit de algemene groep

8.2.2.3.2. Top-10 verzwakkende factoren

De top-10 bij de meest verzwakkende elementen ziet er als volgt uit. Hier zijn enkele belangrijke elementen uit te halen. Sociale media heeft een negatieve impact op de eigen levensbeschouwing (41%) naast medeleerlingen (38%), gepest worden (33%) en publieke figuren. IJD kan als organisatie eruit afleiden dat het zinvol kan zijn om deze thema's ter sprake te brengen.

Opmerkelijk is dat de leraar levensbeschouwelijk vak (22%) en vieringen op school (25%) toch een relatief hoge negatieve score krijgen. Zijn de deelnemers van IJD te veeleisend? Of zijn de vieringen op school en het aanbod van de leraar echt onvoldoende. De resultaten laten zien dat de antwoorden verdeeld zijn...

Figuur 200: Top 10 verzwakkende factoren bij IJD-respondenten

8.2.2.3.3. De resultaten over de factoren uit een meer religieuze context

Het is zinvol om deze tabel te bekijken vanuit de vraag wat minimum als versterkend wordt ervaren (donker blauw). Bezinning -30% ervaart dit als zeer versterkend, staat daarin voorop (eerder dan een expliciet gebed), gevolgd door een religieuze reis of retraite. Dergelijke reizen worden voor 28,6% als zeer versterkend ervaren. De deelname aan de vereniging werd eerder behandeld, 98% is positief (53,1% geeft aan: zeer versterkend), wat toont dat lidmaatschap aan IJD sterk bijdraagt aan de levensbeschouwelijke visie van jong-volwassenen.

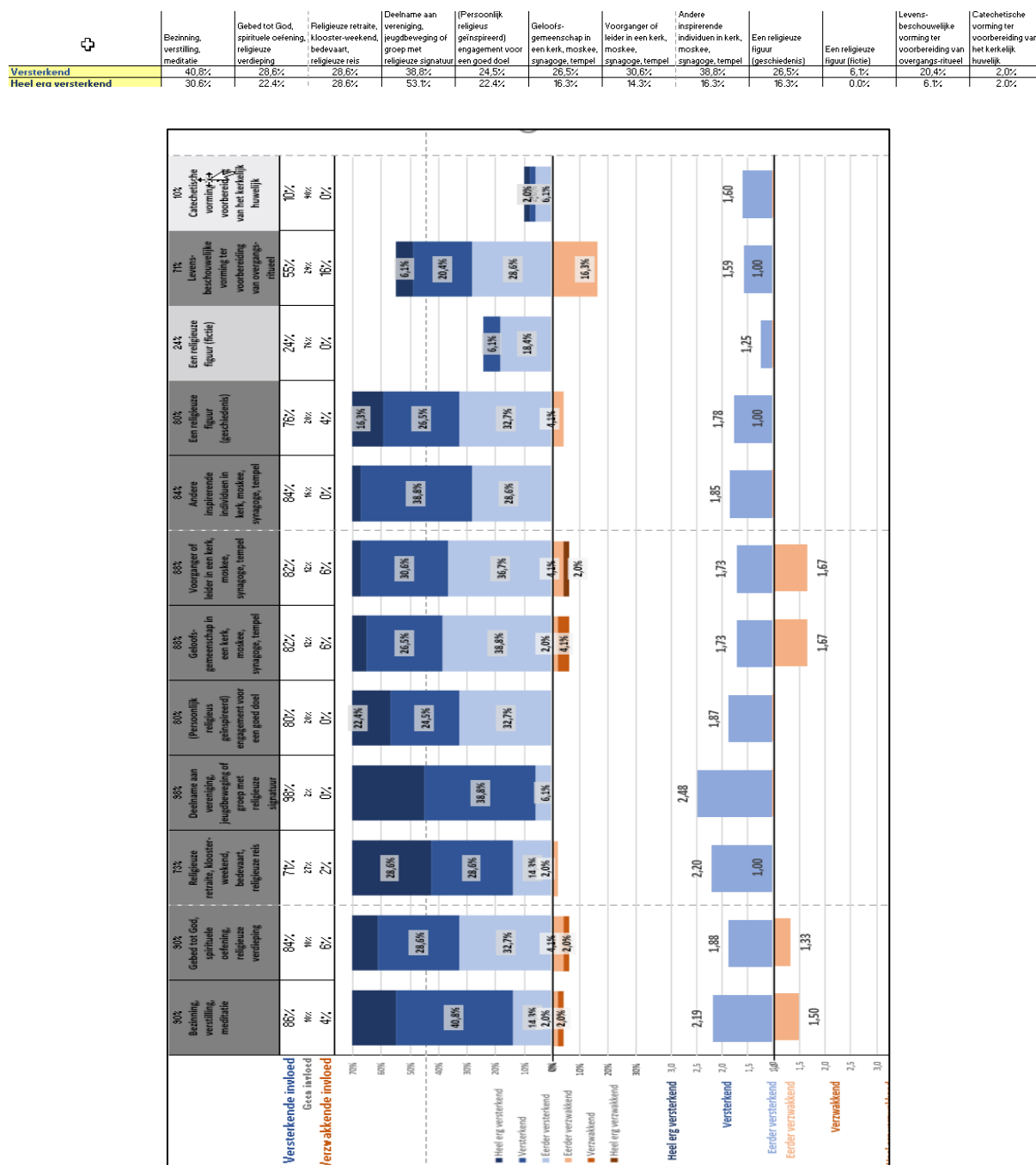
Zeer versterkend zijn dus:

- Bezinning, reis, engagement of goed doel, geloofsgemeenschap in kerk, religieuze figuur

Versterkend zijn:

- Bezinning en gebed, voorganger of inspirerende figuren, voorbereiding naar een overgangsritueel.

Meest verzwakkend is... geloofsgemeenschap in een kerk (4%). Mogelijks verwijst men dan naar de lokale parochie waar men geen band mee vindt.

Figuur 201: Impact van mogelijke religieuze factoren bij IJD-responsdenten

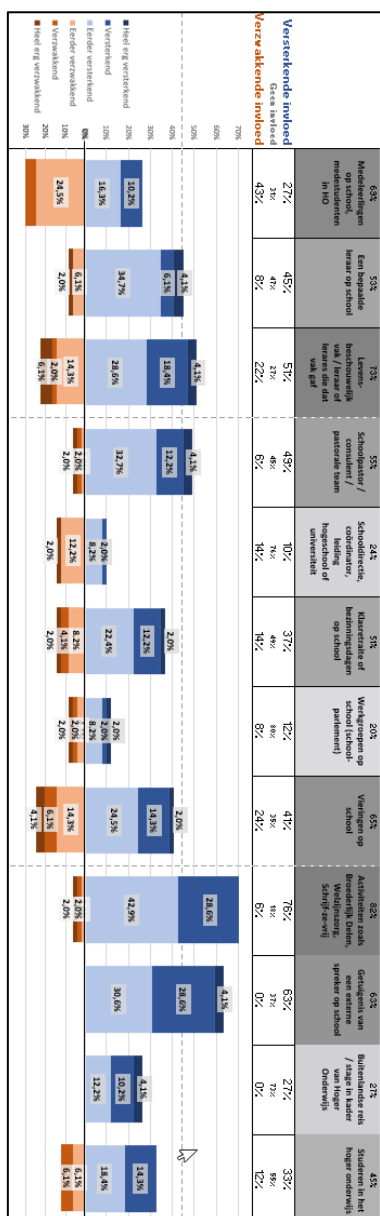
8.2.2.3.4. De resultaten over de factoren uit een onderwijscontext

De cijfers over het onderwijs geven een gemengd beeld. Terwijl activiteiten (Broederlijk Delen), de aanwezigheid van schoolpastoraal, getuigenissen van een externe spreker vrijwel positief ervaren worden voor de eigen levensbeschouwing,.

Dit is anders voor het vak godsdienst: 14% geeft aan dat dit eerder verzwakkend is, 8% verzwakkend, 6% zelfs erg verzwakkend, een totaal van 22%.

Ook de vieringen op school worden eerder minder positief ervaren: en de vieringen op school: 14% geeft aan dat deze eerder verzwakkend zijn, 6% verzwakkend, 4% erg verzwakkend, een totaal van 24%

Voor de rol van medeleerlingen valt op. 43% van de respondenten geven aan dat medeleerlingen een verzwakkende rol hebben (eerder verzwakkend 24,5%, verzwakkend 18,4%). Nergens wordt aangegeven dat leerlingen een erg verzwakkende rol hebben. Deze cijfers tonen aan dat IJD-jongeren voor bijna 43% met een eerder negatieve blik naar hun medeleerlingen kijken. Net voor de IJD-jongeren is levensbeschouwing belangrijk, terwijl ze aangeven bij 43% van de medeleerlingen daar geen positieve ondersteuning voor vinden.

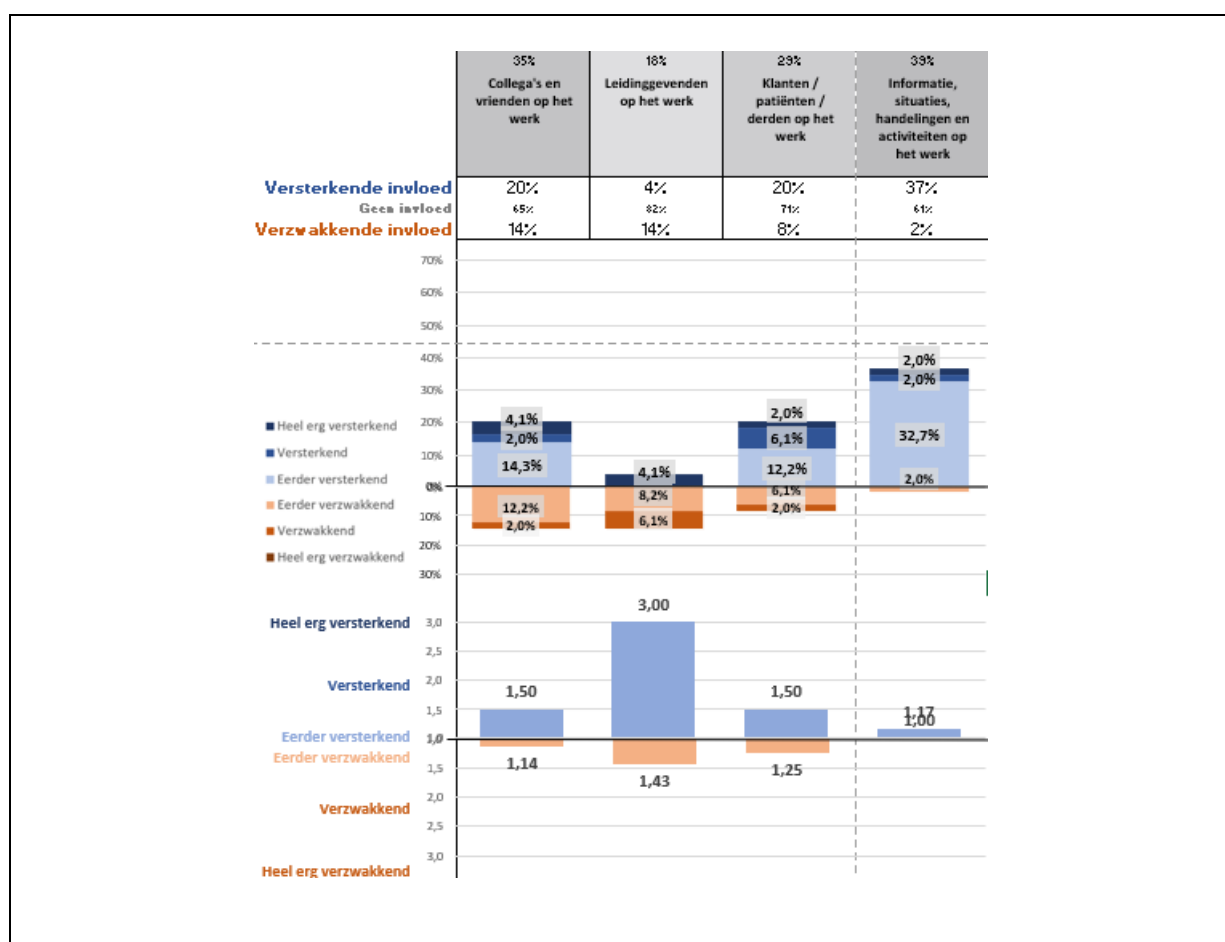
Figuur 202: Levensbeschouwelijke impact van factoren vanuit het onderwijs op IJD-respondenten

8.2.2.3.5. De resultaten over de factoren uit de werkomgeving

Binnen de werkomgeving van de deelnemers geeft 8,2 % aan dat de leidinggevende een eerder verzwakkende invloed, 6% spreekt over een verzwakkende invloed. Niemand spreekt over een sterk verzwakkende invloed. Dit staat in contrast met de 4% die aangeeft dat een leidinggevende persoon een versterkende invloed heeft.

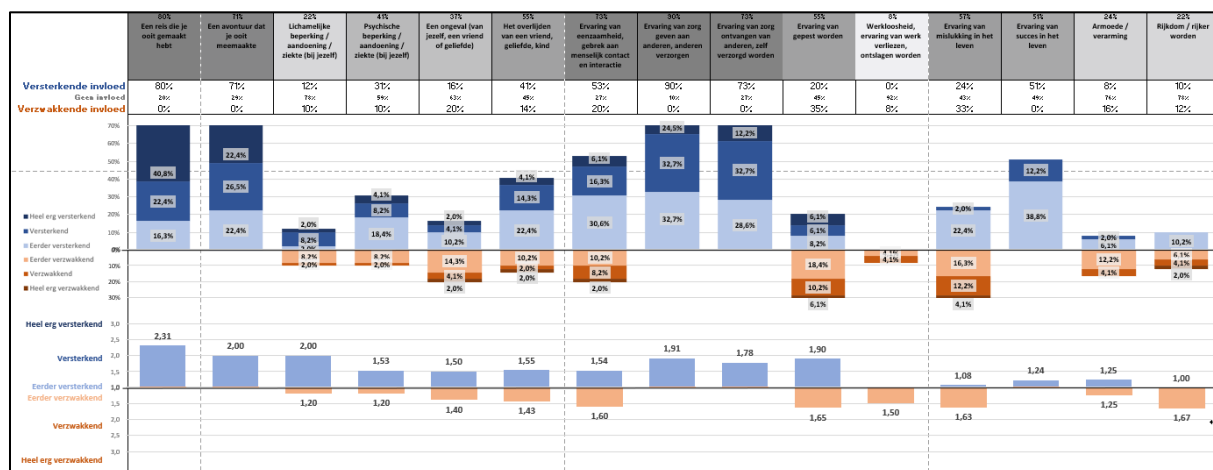
Collega's worden meer versterkend ervaren (20%) dan verzwakkend (14%) wat ook geldt voor klanten of derden op het werk (20% versterkend, 8% verzwakkend).

Informatie, situaties, handelingen en activiteiten op het werk worden door deelnemers vooral versterkend gezien.

Figuur 203: Levensbeschouwelijke impact van factoren uit het werkveld bij IJD-respondenten

8.2.2.3.6. De resultaten over de impact van levengebeurtenissen

Figuur 204: Levensbeschouwelijke impact van levensgebeurtenissen bij IJD-respondenten

Zeer versterkend:

- Reizen (40,8%) of het beleven van een avontuur (22,4%) heeft voor de deelnemers een zeer versterkende factor.
- Geven van zorg (24,5%) of ontvangen van zorg (12,%) wordt als erg versterkend ervaren.

Uitdagingen die als erg verzwakkend, maar ook erg versterkend kunnen ervaren worden zijn:

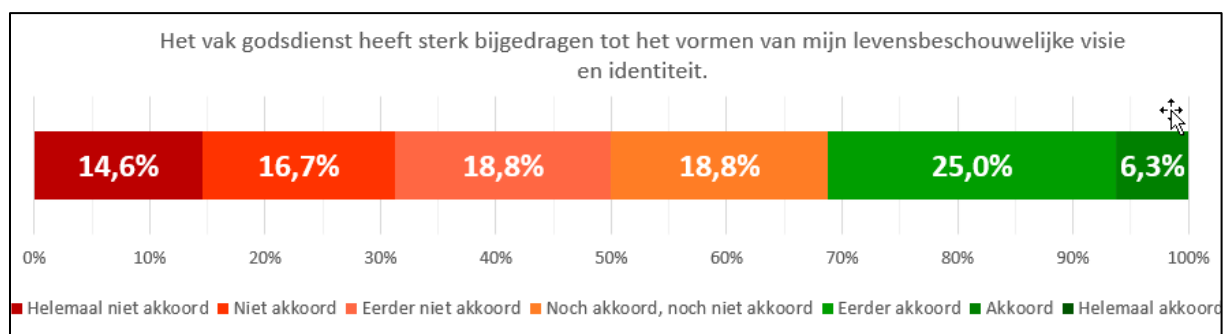
- gepest worden
- mislukking in het leven
- ongeval, psychische en fysieke beperking.
- eenzaamheid
- overlijden van een vriend, geliefde

Het lijkt vanuit die optiek zinvol om deze thema's zeker aan bod te laten komen in IJD.

8.2.2.4. Religie of levensbeschouwelijke vorming in het secundair onderwijs

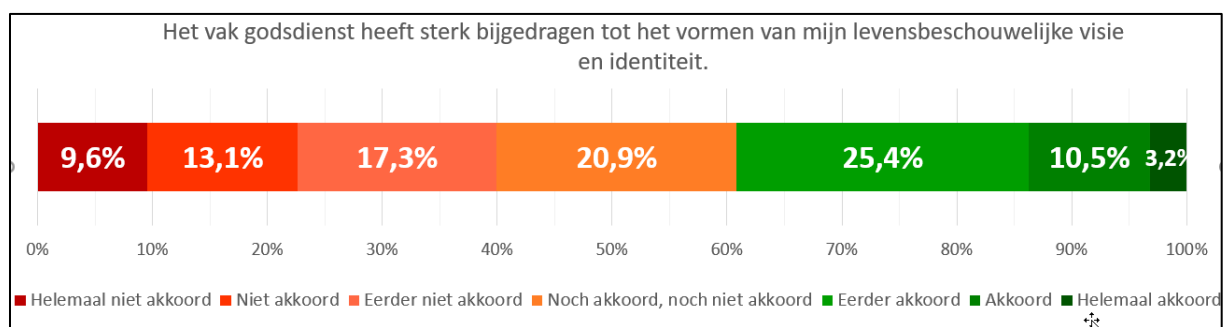
Het onderzoek vooral nagaan welke onderwijsmethodologie vooral gehanteerd werd én wat de impact op de eigen levensbeschouwing.

Respondenten IJD zijn iets minder tevreden over het vak

Figuur 205: Levensbeschouwelijke impact van levensbeschouwelijk onderwijs bij IJD-respondenten

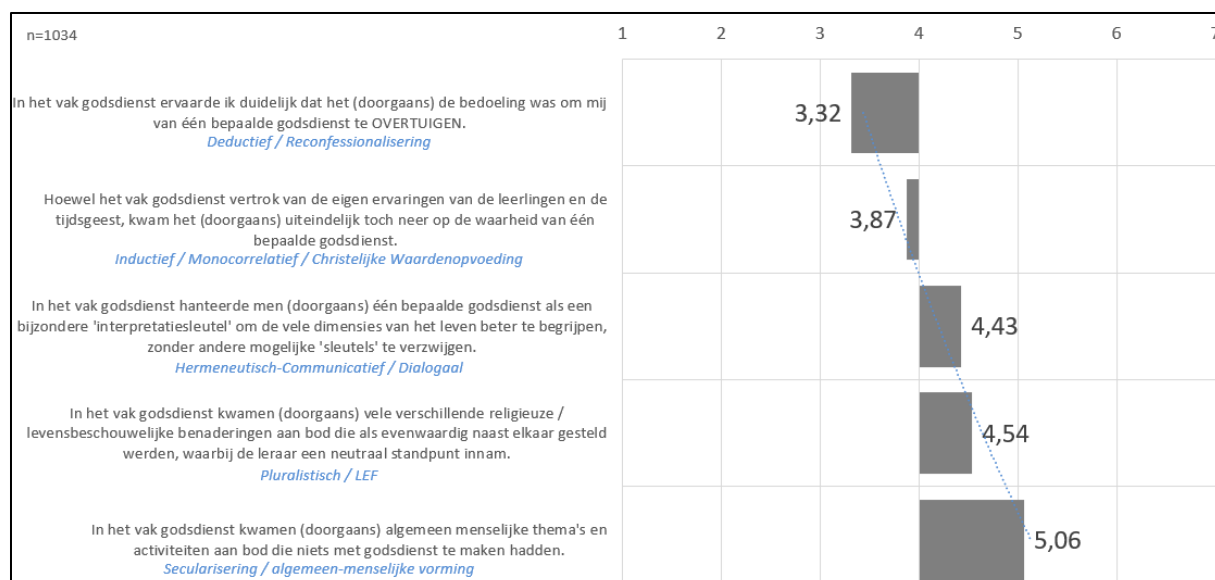
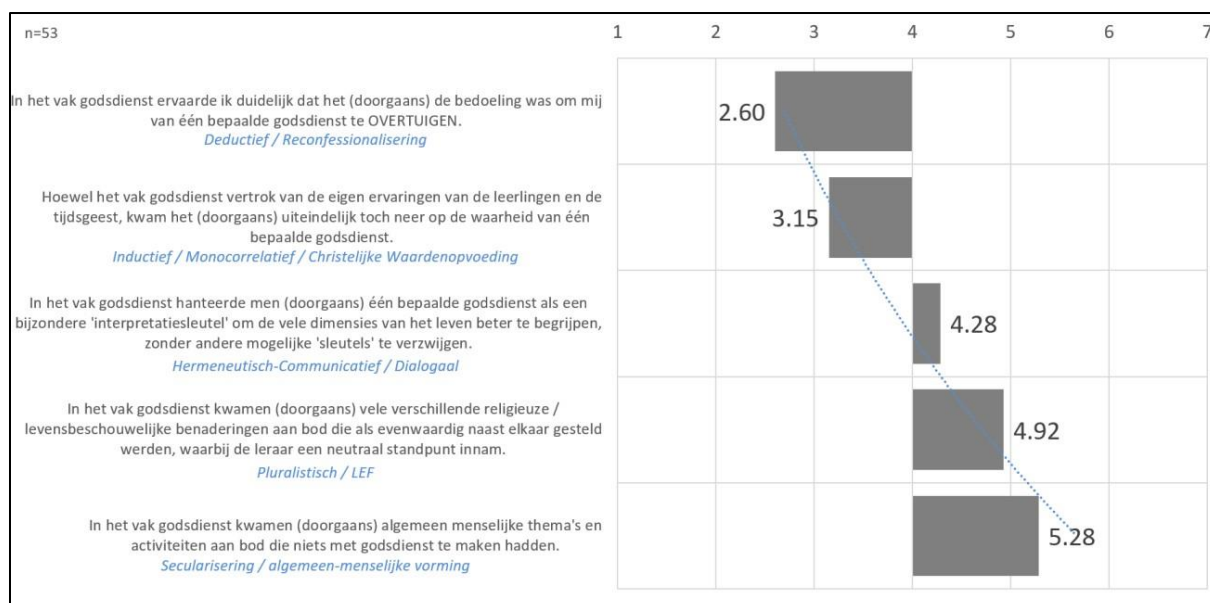
Bij de algemene groep waren de resultaten positiever

Figuur 206: Levensbeschouwelijke impact van levensbeschouwelijk onderwijs bij niet-IJD-respondenten

Een mogelijke verklaring is te vinden in de onderwijsmethode. Uit het algemeen onderzoek bleek dat algemeen het vak godsdienst geregeld eerder als neutraal werd ervaren en dat er soms de indruk was dat leerkrachten diepere levensbeschouwelijke inhoud vermeden. IJD respondenten ervaren dit iets sterker en scoren 5,28 (tussen eerder akkoord en akkoord), terwijl de algemene groep, dit minder opmerkten (score 5,06). Dit blijkt niet alleen uit het kwantitatief onderzoek, maar ook uit het kwalitatief gesprek.⁷⁷ Belangrijk is dat de IJD-respondenten duidelijker ook aangeven dat het vak godsdienst eerder niet reconfessionaliserend, noch monocorrelatief is.

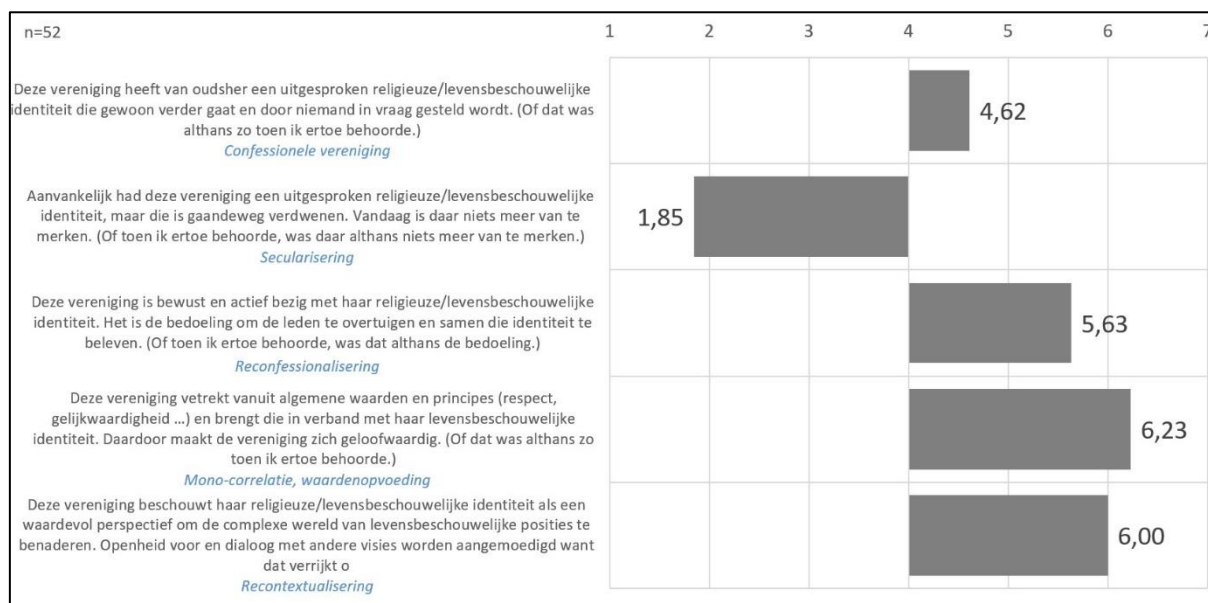
⁷⁷ Interview met participant, digitaal, 17 april 2021. "Ik heb echt veel dingen die ik nog niet weet over het geloof, omdat we daar op school gewoon onvoldoende over leren."

Figuur 207: Perceptie van onderwijsmethodologie in het levensbeschouwelijk vak van IJD-respondenten tegenover niet-IJD-respondenten

8.2.2.5. Religie en levensbeschouwelijke vorming in buiten-schoolse verenigingen

In het onderzoek wordt nagegaan hoe IJD het levensbeschouwelijke in de vereniging aangebracht wordt. Dit volgt de onderwijsmethodologieën gaande van confessionalisering tot recontextualisering. De resultaten zijn helder: IJD vermijdt geen levensbeschouwelijke onderwerpen (secularisering), confessionaliseert niet (dringt de traditie bijvoorbeeld niet op), maar brengt het meest waardenopvoeding / monocorrelatie samen met reconfessionalisering en recontextualisering.

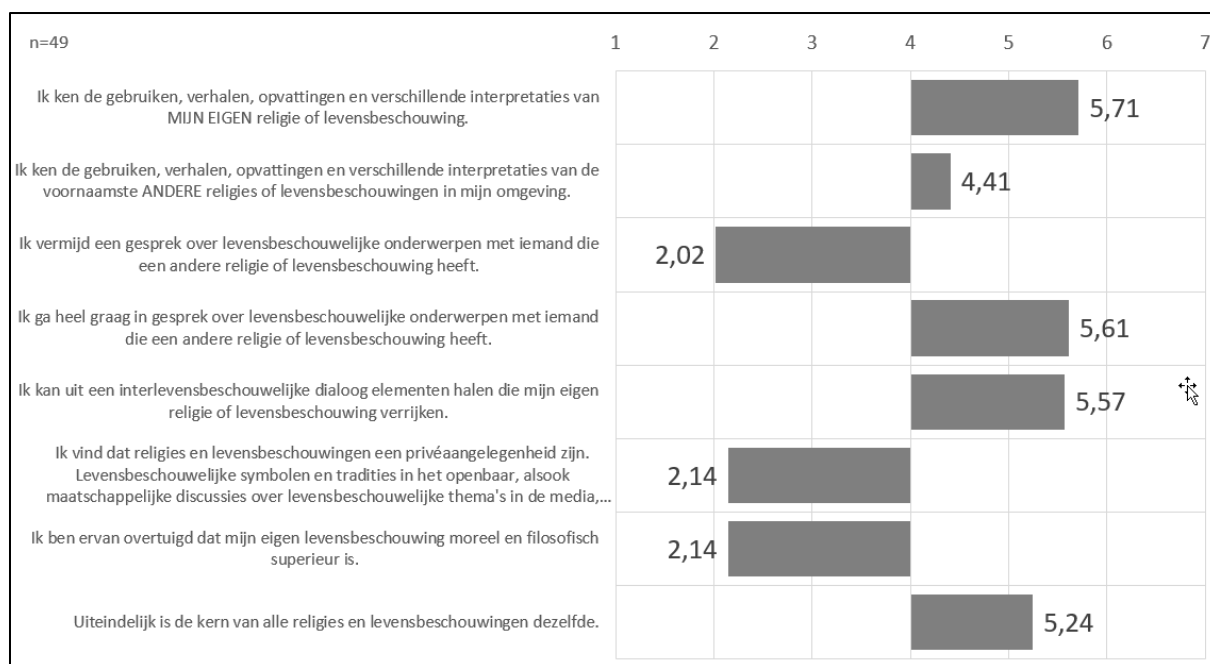

Figuur 208: Perceptie van levensbeschouwelijke methodologieën in het levensbeschouwelijk ervaren verenigingsleven bij IJD-respondenten

8.2.2.6. Interlevensbeschouwelijke dialoog

Slechts 5,7% van de deelnemers zegt nog nooit of zeer lang geleden een diepgaand gesprek gevoerd te hebben over een levensbeschouwelijk onderwerp met iemand van een andere religie of levensbeschouwing. De overige deelnemers hebben gedurende de afgelopen vijf jaar tot de afgelopen week een interreligieuze dialoog gevoerd. 16% geven zelfs aan zo een dialoog gevoerd te hebben in de afgelopen week.

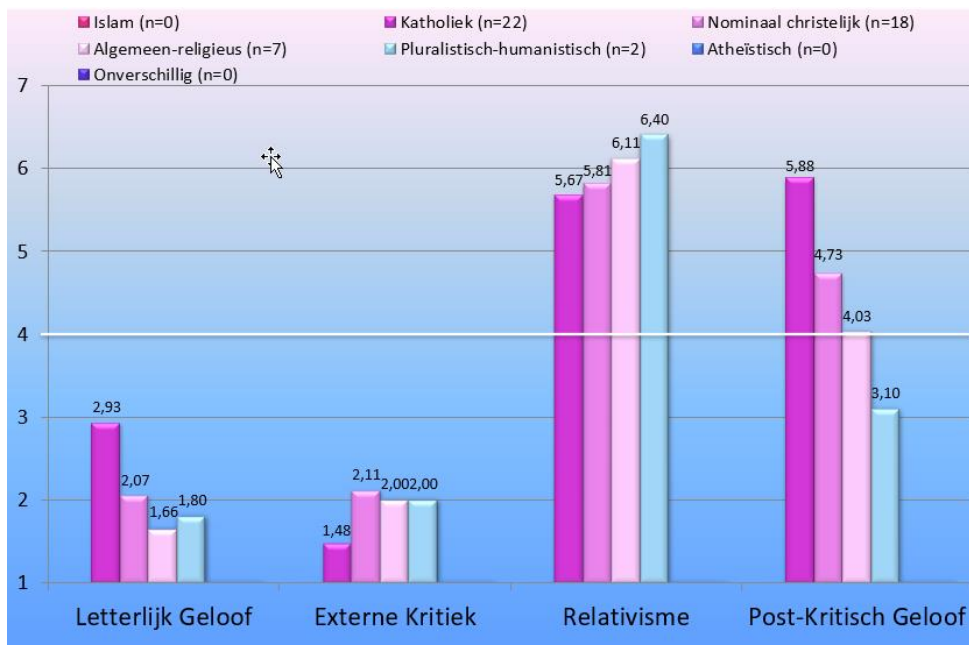
De details tonen dat respondenten graag in gesprek gaan met andere levensbeschouwingen en dit verrijkend ervaren. Levensbeschouwing hoeft niet tot de privé sfeer teruggedrongen te worden. De eigen levensbeschouwing wordt niet superieur genoemd.

Figuur 209: Interlevensbeschouwelijke dialoog bij IJD-respondenten

8.2.2.7. PKG-schaal

De PKG-schaal is interessant en ligt in de lijn van het algemeen onderzoek. Naarmate er meer letterlijk geloof is is er een iets lager relativisme. Dit relativisme moet als een open actief pluralisme begrepen worden als het in de context staat van een postkritisch geloof.

Figuur 210: PKG-schaal bij IJD-respondenten

Het post-kritisch geloof wordt door ECSI als de normatieve positie gezien en is de meest volwassen geloofspositie aanschouwd. Door de hoge score op het post-kritische geloof kan de hoge score op het relativisme begrepen worden tot positief relativisme, waarbij de jongvolwassenen wel een gelovige positie innemen en een persoonlijke godsrelatie opbouwen, maar waarbij er een zekere openheid is naar andere religies toe.

Idealiter zou de score op het letterlijk geloof hoger moeten liggen bij de leden aangesloten bij IJD om tot de meest volwassen geloofspositie te komen. Een hoger letterlijk geloof houdt in dat men een sterkere band heeft met de (officiële) rituelen, verhalen uit de eigen levensbeschouwelijke traditie..

9. Algemene conclusies onderzoek 'Bridging the Gap'

1. Het relativisme, welbegrepen als 'contingentiebewustzijn' of openheid voor diversiteit, heeft onder Vlaamse jongvolwassenen een haast onbetwiste maatschappelijke plausibiliteit verworven. Het is hét centrale uitgangspunt van de levensbeschouwelijke identiteit van ruim 95% van de jongvolwassenen in het katholieke hoger onderwijs in Vlaanderen. Het relativisme komt voor, in verscheidene nuances, bij alle levensbeschouwelijke groepen — inclusief bij katholiek- en islamitisch-gelovigen.

Het leerplan r.-k. Godsdienst geeft hieraan erkenning door het eerste van de drie basisdoelen: "Zich bewust worden van en zich levensbeschouwelijk uitgedaagd weten door de pluraliteit van zinaanbod (levensbeschouwingen) in onze hedendaagse leefwereld en samenleving."

2. De jongvolwassenen in het katholiek hoger onderwijs hebben doorgaans een positieve houding ten aanzien van interlevensbeschouwelijke dialoog als verrijking van de eigen identiteit. Elke vorm van superioriteitsdenken wordt sterk afgewezen (met uitzondering evenwel bij moslims).

3. Gesloten, letterlijke of intolerante houdingen worden sterk afgewezen, of die nu komen uit gelovige of ongelovige hoek. Post-kritisch geloof wordt weliswaar méér ondersteund of getolereerd, maar ook hiervoor bestaat geen meerderheid.

4. Wat de niet-gelovige jongvolwassenen betreft, bekennen de meesten zich tot een pluralistisch-atheïstische strekking (21%), waarbij ze een tolerantie, openheid en zelfs interesse behouden voor religies en levensbeschouwingen. Er zijn onder Vlaamse jongeren echter ook tendensen naar normatief-atheïsme (12%) en zelfs nihilistische en onverschillige houdingen (3%), die een harder anti-religieus standpunt innemen. Dus de groep ongelovige jongeren is even divers als de groep gelovige jongeren.

5. Jonge mensen die zich katholiek gelovig noemen (ongeveer 6%), vertonen een combinatie van symbolisch en letterlijk geloof, méér dan vroeger het geval was. Dit wijst op een bewuste keuze en duidelijk engagement voor het geloof, dat ook bij hen het bewustzijn van de (interne en externe) plurale context niet wegneemt.

6. De kracht van de mono-correlatie in het Vlaamse godsdienstonderwijs is grotendeels uitgewerkt. Leerkrachten gebruiken steeds minder deze strategie.

7. Een grote meerderheid van de leerlingen zien in het godsdienstonderwijs dat ze ontvangen géén poging om hen van de katholieke godsdienst te overtuigen.

8. Het enige confessionele model dat door een meerderheid van de oud-leerlingen erkend wordt, is het hermeneutisch-communicatieve model van het godsdienstonderwijs (57%).

Dit wijst erop dat het huidige leerplan godsdienst, dat identiteit in diversiteit voorstaat, de weg heeft gevonden naar het klasgebeuren.

9. De drie doelstellingen van het leerplan godsdienst worden gerealiseerd: a. kennismaking met de pluraliteit, b. kennismaking met de christelijke traditie, c. het werken aan de eigen persoonsvorming van de leerlingen. De integratie van de drie perspectieven blijft een uitdaging. Met name de rol van het christelijke zinaanbod in de identiteitsvorming is niet altijd even evident.

10. Het ter sprake brengen van de christelijke traditie wordt vanuit het dominante relativistische perspectief doorgaans gewaardeerd of minstens getolereerd, maar is geleidelijk dermate verzwakt en niet-specifiek geworden dat het in de voorbije jaren bij twee derde van de leerlingen de perceptie gevoed heeft dat het vak r.-k. Godsdienst pluralistisch, algemeen-vormend en zelfs seculier is.

Deze vaststelling deed de leerplanmakers er twee jaar geleden toe beslissen om het huidige leerplan te actualiseren. In de (gewaardeerde) dialoog tussen traditie en context werd daarom gekozen om de levensbeschouwelijke en religieuze geletterdheid te versterken. Deze actualisatie van het leerplan zal actief worden op 1 september 2021, cf. Letter en Geest, delen 1, 2 en 3.

11. De belangrijkste invloed voor de levensbeschouwelijke vorming is afkomstig van (in deze volgorde): de beleving van de natuur, de moeder, de zorg geven aan anderen, de grootouders, een reis die men ooit gemaakt heeft. Sociale media hebben – naast een versterkende invloed – tegelijk ook de grootste verzwakkende invloed op de identiteitsvorming van jongeren.

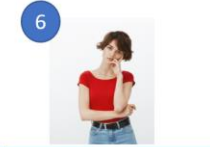
12. De groep leerlingen die kiezen voor de katholieke godsdienstles in het gemeenschapsonderwijs zijn zeker niet katholieker of geloviger dan in het katholiek onderwijs. De tendens gaat zelfs eerder in de andere richting.

13. Er is geen sprake van 'Briding the Gap': de verschuiving van post-kritisch geloof naar relativisme dient eerder cultuur-historisch dan psycho-genetisch verklaard te worden. Het atheïsme profiteert hier nauwelijks van. In de plaats komt een algemeen-religieus en normatief-pluralistisch aanvoelen dat geloof en ongelooftolereert zolang deze epistemologisch bescheiden blijven.

Het huidige leerplan met haar voorkeur om de christelijke boodschap via de kennis, de getuigenis, en het gesprek met de godsdienstleerkracht in alle kwetsbaarheid, openheid en bescheidenheid aan

leerlingen aan te bieden, is daarom het enige authentieke en realistische confessionele model voor godsdienstonderwijs vandaag.

15. Een eenvoudige presentatie van de empirisch vastgestelde groepen kan via deze pancarte (zie bijlage 4)

					
Actieve hartelijke deelnemer De muzikant	Sympathisant	De (geïnteresseerde) reiziger Backpacker	De goede buur	De anti-theïst	De... Als-je-me-nou... (Slam the door)
Geworteld in een religieuze traditie	In de rand van een religieuze traditie	Rondtrekkend door het levensbeschouwelijk landschap	Ik geloof zelf niet in 'iets' of God! Maar religie kan voor anderen eventueel zinvol zijn!	De enige waarheid: er is geen God! De overheid moet religies zoveel mogelijk beperken.	Levensbeschouwingen interesseren me niet.
- Ik vind mijn geloof belangrijk en dit kleurt soms ook mijn leven. Het vormt het hart van wie ik ben. Ik vind de verhalen en/of de rituelen, gedachten uit mijn geloofstraditie inspirerend, ik voel me als een deel van een groter geheel. Dat betekent niet dat ik zomaar meeloop! Ik durf kritisch te zijn maar besef ook dat een geloofstraditie me veel kan leren. - Ik ga graag hierover in een gesprek en / of ik ben actief in een groep van deze geloofstraditie. Ik luister naar de traditie maar ben ook actief en ben niet verlegen voor een sociaal engagement.	- Ik ben gedoopt en / of opgevoed in een bepaalde traditie, maar die is nauwelijks zichtbaar. Ik ben een verre sympathisant. Eigenlijk drijf ik mee op een bijna onzichtbare stroom. - Ik ben een beetje geworteld in een geloofstraditie, ook al staat ze doorgaans niet centraal in mijn leven. Soms wel. Sommige waarden en verhalen uit mijn levensbeschouwelijke traditie vind ik zinvol, maar ik kleur voor de rest mijn leven zelf wel in. En niets verplicht me echt helemaal om in die stroom te blijven. - Over mijn geloof of traditie spreken vind ik niet altijd zo gemakkelijk, maar ik ben niet tegen het onderwerp...	- Of ik geloof? Ja, op zijn minst (il)ets dat mij overstijgt, maar zeker niet God of Allah...die mij persoonlijk kent. - Ik reis vrij rond en zie de vele variaties van levensbeschouwingen. - Ik vind dat in meeste levensbeschouwelijke tradities wel iets zinvol zit en ik zie wel wat ik belangrijk vind. Ik heb geen vaste plek en ontdek af en toe wel een mooi verhaal, een ritueel of gedachte die mijn leven verdiept. - Ik bewonder het leven in de diepte en ga en sta waar ik iets zinvol vind. Ik ga daarover soms graag in gesprek met anderen.	- Ik geloof zelf niet in God of iets. Nee dat bestaat niet, denk ik. Maar ik vind het helemaal niet erg dat anderen wel geloven. Als geloof mensen helpt, dan kan ik daar niets tegenop hebben. Maar zelf ben ik echt ongelovig en sta er een beetje kritisch tegenover. - Ik sta trouwens open om in gesprek te gaan met 'gelovigen'. - In een dialoog over goed en kwaad kan ik zeker ook mijn mening formuleren. Ik ben kritisch en voel me als een goede buur als iemand met een andere levensbeschouwing met me spreekt.	- Ik ben helemaal niet gelovig ... ik weet wel beter! Ik heb daar een duidelijke visie over en vind dat gelovigen- als ze beter zouden nadenken- ook wel zouden beseffen dat er echt geen God of iets. Voor mij is dat glashelder. Ook dat godsdienst vooral verstikkend is. - Ik wil daar gerust in gesprek over gaan, maar mijn mening staat wel vast. En wat ik denk is toch het belangrijkste? - Omdat godsdienst of geloof doorgaans mensen verblindt, zou het dragen van religieuze symbolen in publieke functies verboden moeten worden. Ik zie er misschien negatief uit, maar ben dit niet! Als men over god of iets begint, dan weet ik wel beter... Ik laat me niet verrassen.	- Of geloof nu zinvol is of niet? Het interesseert me echt niet!! Ik leef zoals ik leef en de ene dag is dat zo, de andere dag is dat anders. - Over godsdienst en levensbeschouwingen kan je eindeloos praten en daarvoor dingen doen. Maar voor mij is het blabla... - Maar heeft dit wel zin? Voor mij niet... het liefst ga ik hier zelfs niet over nadenken.

Figuur 211: Pancarte die de levensbeschouwelijke profielen aanschouwelijk voorstelt

BRONNENLIJST

Publicaties

- P. ADMIRAND, *Humbling the Discourse: Why Interfaith Dialogue, Religious Pluralism, Liberation Theology, and Secular Humanism Are Needed for a Robust Public Square*, in *Religions (Basel, Switzerland)* 10 (2019), no. 8, 450.
- L. APOSTEL, *Atheïstische spiritualiteit*, J.H. MYSIKIN (red.), 1ste dr., Brussel : VUB press, 1998.
- J.O. BAKER — B.G. SMITH, *The Nones: Social Characteristics of the Religiously Unaffiliated*, in *Social Forces* 87 (2009), no. 3, 1251–1263.
- J.A. BECKFORD — N.J. DEMERATH, *The Sage handbook of the sociology of religion*, Repr., London : Sage, 2009.
- J. BILLIET — K. ABTS — M. SWYNGEDOUW, *Het recente verlies van vertrouwen in de katholieke Kerk*, Lannoo Campus, 2014, 75–129.
- C.G. BROWN, *Becoming atheist: humanism and the secular West*, London : Bloomsbury Academic, 2017.
- R. CIPRANI — F. GARELLI (ed.), *Sociology of atheism*, Leiden, Netherlands, 2016.
- A. DAY, *The Problem of Generalizing Generation*, in *Religion and Society* 4 (2013), no. 1, 109.
- A. DAY, *Varieties of Belief over Time: Reflections from a Longitudinal Study of Youth and Belief*, in *Journal of contemporary religion* 28 (2013), no. 2, 277–293.
- L. DEN BESTEN, *Van animisme tot ietsisme: Religie in de westerse samenleving*, Amsterdam : Boom, 2007.
- C. DENNY, *Interreligious reading and self-definition for Raimon Panikkar and Francis Clooney*, in *Journal of ecumenical studies* 44 (2009), no. 3, 409–431.
- K. DOBBELAERE, *Secularization : an analysis at three levels*, Bruxelles : Lang, 2002.
- B. DURIEZ E.A., *An introduction to the Post-Critical Belief Scale: Internal structure and external relationships*, in *Psyke & Logos*, 2007, 767–793.
- V. ENGELBOS, *Pitstop Stilstaan en weer doorgaan. Kwalitatief en kwantitatief onderzoek over jongeren en zingeving*, Jong & Van zin, 2018.
- EUROPEAN VALUES STUDY, *Integrated Dataset (EVS 2017)*, in *GESIS Data Archive* 15 (2019), 1–34.
- R.R. GANZEVOORT, *Is heil te meten? Ietsisme op de PABO*, in *Religie en Samenleving* 3 (2008), no. 2, 108–128.
- D. GELDOLF, *Superdiversiteit: Hoe migratie onze samenleving verandert*, Tweede uit., Leuven : Acco, 2019.
- J. GRAY, *Seven Types of Atheism*, London : Allen Lane, 2018.
- A. HALAFOFF E.A., *Religious literacy of Australia's Gen Z teens: diversity and social inclusion*, in *Journal of beliefs and values* 41 (2020), no. 2, 195–213.
- W. HOFSTEE — A. VAN DER KOOIJ, *Religion beyond its private role in modern society*, Leiden : Brill, 2013.

- K. HOLM — P. NOKELAINEN — K. TIRRI, *Intercultural and Interreligious Sensitivity Scales*, 2012, 101–120.
- A. KEYSAR, *Shifts Along the American Religious-Secular Spectrum*, in *Secularism & nonreligion* 3 (2014), 1.
- S. KOCAK, *Wie is er bang van de Islam?*, 3e dr., Gent : Borgerhoff & Lamberigts, 2010.
- T. LAWSON, *Ethical Naturalism and Forms of Relativism*, in *Society (New Brunswick)* 50 (2013), no. 6, 570–575.
- L. LEE, *Secular or nonreligious? Investigating and interpreting generic 'not religious' categories and populations*, in *Religion (London. 1971)* 44 (2014), no. 3, 466–482.
- D. LEHMAN — D.E. SHERKAT, *Measuring Religious Identification in the United States*, in *Journal for the Scientific Study of Religion* 57 (2018), no. 4, 779–794.
- K. LEHMANN, *Dynamic IRD-Activities in Europe: Suggestions for further Analyses 'in Context'*, in *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society* 6 (2020), no. 2, 551–561.
- J. LEMAN — P. DE POOTER — J. RATH, *Stedelijk beleid en levensbeschouwelijke diversiteit in Vlaanderen en Nederland, The dialogue series*, Universitair centrum Sint-Ignatius Antwerpen, Antwerpen, 2006, 2006.
- J.A.A.FOLEY. MARKETTE, *A Quasi-Experimental Study of Religiosity of Undergraduate Students Enrolled in an Online Christian Worldview Course*, z.d.
- I. FURSETH, *An introduction to the sociology of religion: classical and contemporary perspectives*, London : Routledge, 2016.
- R.J. MCCARTY — J.M. VITEK, *Going, going, gone: the dynamics of disaffiliation in young Catholics*, Winona : Saint Mary's Press, 2017.
- B. MEULEMAN E.A., *Vlaanderen kiest: trends in stemgedrag en opvattingen over politiek, staatshervorming en kerk*, Leuven : Lannoo, 2014.
- A.K. MIN, *Loving without understanding: Raimon Panikkar's ontological pluralism*, in *International journal for philosophy of religion* 68 (2010), no. 1/3, 59–75.
- A. NILSSON, *The Psychology of Worldviews: Toward a Non-Reductive Science of Personality*, Thesis, 2013.
- L.D. PEARCE — E.M. FOSTER — J.H. HARDIE, *A Person-Centered Examination of Adolescent Religiosity Using Latent Class Analysis*, in *Journal for the Scientific Study of* 52 (2013), no. 1, 57–79.
- D. POLLEFEYT, *Hoe aan onze (klein)kinderen uitleggen dat Sinterklaas (niet) bestaat? Over levensbeschouwelijke en religieuze maturiteit*, *H-oogelijn Tijdschrift*, VVKHO, 2009, 31–35.
- D. POLLEFEYT — J. BOUWENS, *Identity in Dialogue: Assessing and Enhancing Catholic School Identity : Research Methodology and Research Results in Catholic Schools in Victoria, Australia*, Wien : Lit Verlag, 2014.
- D. POLLEFEYT — B. REED, *Searching for Parish Engagement Scale (SPES). Een aanzet tot een empirische, contextuele en theologische lezing van de hedendaagse kerk*, *Collationes: Vlaams Tijdschrift voor Theologie en Pastoraal*, 2014, 243–282.
- J. QUACK — C. SCHUH, *Religious indifference: New perspectives from studies on secularization and nonreligion*, in *Religious Indifference: New Perspectives From Studies on Secularization and Nonreligion* (2017), 1–273.

- E. SAHKER, *Therapy with the Nonreligious: Ethical and Clinical Considerations*, in *Professional Psychology: Research and Practice* 47 (2016), no. 4, 295–302.
- T. SCHNELL, *The Sources of Meaning and Meaning in Life Questionnaire (SoMe): Relations to demographics and well-being*, *J. Posit. Psychol.*, 2009, 483–499.
- T. SCHNELL, *Dimensions of Secularity (DoS): An Open Inventory to Measure Facets of Secular Identities*, in *The International Journal for the Psychology of Religion* 25 (2015), no. 4, 272–292.
- L. SCIORTINO, *Styles of Reasoning, Human Forms of Life, and Relativism*, in *International studies in the philosophy of science* 30 (2016), no. 2, 165–184.
- K. SEVINÇ — T. METINYURT — T.J. COLEMAN, Sevinc, K., Metinyurt, T., & Coleman, T., (2017). What is nonbelief? An empirical research on the concept of nonbelief. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4, 23-40, in *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları* (2017), 23–40.
- C.F. SILVER E.A., *The six types of nonbelief: a qualitative and quantitative study of type and narrative*, in *Mental Health, Religion and Culture* 17 (2014), no. 10, 990–1001.
- A. SINGLETON, *Australia's Generation Z Study*, Deakin and Monash Universities, 2019, Online: <http://sociology.cass.anu.edu.au/research/projects/australia-s-gen-zs>.
- N. SMART, *Ninian Smart on world religions*, J.J. SHEPHERD (red.), *On world religions*, Farnham : Ashgate, 2009.
- D. SPEED — T.J. COLEMAN — J. LANGSTON, *What Do You Mean, "What Does It All Mean?" Atheism, Nonreligion, and Life Meaning*, in *SAGE open* 8 (2018), no. 1, 215824401775423.
- M.B. TER BORG, *Some Thoughts on Privatisation and De-Institutionalisation: Religion in the Public Sphere*, 2013, 259–270.
- S. WILKINS-LAFLAMME, *Secularization and the Wider Gap in Values and Personal Religiosity Between the Religious and Nonreligious*, in *Journal for the scientific study of religion* 55 (2016), no. 4, 717–736.
- M. WOHLRAB-SAHR, *Exploring the Non-Religious : Societal Norms , Attitudes and Identities , Arenas of Conflict* Author (s) : Monika Wohlrab-Sahr and Tom Kaden Source : Archives de sciences sociales des religions , 59e Année , No . 167 (Juillet-septembre Published by : EHE 167 (2019), no. 167, 105–125.
- L. WOODHEAD, *New Forms of Public Religion: Spirituality in Global Civil Society*, 2013, 29–52.
- L. WOODHEAD — L. WOODHEAD, *The rise of 'no religion' in Britain: The emergence of a new cultural majority*, in *British Academy Lectures, 2015-16* (2017), no. December, 245–262.
- E.L. WORTHINGTON — J.D. ATEN, *Psychotherapy with religious and spiritual clients: an introduction*, in *Journal of Clinical Psychology* 65 (2009), no. 2, 123–130.
- D.M. WULFF, *Psychology of religion : classic and contemporary views*, 2nd ed., New York (N.Y.) : Wiley, 1997.

Websites

BARTIMEUS, Accessibility. Leesniveau (2001); <https://www.accessibility.nl/tools/leesniveau> (toegang 6.11.2021).

BRUZZ, *Islamofob klimaat verergert : elke dag incident* (27/4/2016); <https://www.bruzz.be/samenleving/islamofob-klimaat-verergert-elke-dag-incident-2016-04-27> (toegang 14/11/2021)

CLVB, *Samenwerking en visietekst CLVB (s.d.)*; <http://www.ond.vlaanderen.be/inspectie/lbv/files/samenwerking-visietekst-061027.pdf> (toegang 10.05.2021)

I. CORNU, *Topman Katholiek Onderwijs Lieven Boeve: 'Een goede katholieke dialoogschool maakt van een atheïst een betere atheïst'* (12.09.2016); <https://magazijn.community/topman-katholiek-onderwijs-lieven-boeve-een-goede-katholieke-dialoogschool-maakt-va>

DE MORGEN, *Dringend nood aan bewustmaking en aanpak van islamofobie* (14/12/2014); <https://www.demorgen.be/nieuws/dringend-nood-aan-bewustmaking-en-aanpak-van-islamofobie~bd3ac393/> (toegang op 21.11.2021)

M. DE SCHAMPHELAERE, *Religies zijn bron van oorlog en vrede* (3/09/2014), https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2014/09/03/religies_zijn_bronvanoorlogenvrede-miadeschamphelaere-1-2077234 (toegang 1/12/2021)

DE STANDAARD, *De minderheid is meerderheid geworden. Antwerpen telt voor het eerst meer inwoners mét dan zonder een migratieachtergrond* (26.2.2019), in De Standaard; https://www.standaard.be/cnt/dmf20190225_04206149 (toegang 20.10.2021)

FACULTEIT THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN, *ECSI*, (2020); <https://www.ecsi.site/be/>, (toegang 03.03.2021).

FACULTEIT THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN - THOMAS, *Historisch engagement over 'Interlevensbeschouwelijke competenties' stimuleert dialoog en samenwerking op school* (s.d.), <https://www.kuleuven.be/thomas/page/historisch-engagement-over-interlevensbeschouwelijke-competenties> (toegang 1.10.2021)

FACULTEIT THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN - THOMAS, *Interlevensbeschouwelijke Dialoog - Thomas* – (1.10.2019); <https://www.kuleuven.be/thomas/page/interlevensbeschouwelijk-leren> (toegang 28.06.2021).

FACULTEIT THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN, *Post-kritische Geloofsschaal / Post-Critical Belief Scale*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/pkg-pcbs> (toegang 1.12.2021)

K. GEENS, *Antiterreurmaatregelen* (s.d.); <https://www.koengeens.be/policy/antiterreurmaatregelen> (toegang 15.10.2021).

IJD, *Wie zijn wij? (4 maart 2021)*; <https://www.kerknet.be/over-ijd>, (toegang 14.10.2021).

ILCOS VZW, *Interlevensbeschouwelijke Competenties* (s.d.); <https://www.levensbeschouwelijkvakken.be/interlevensbeschouwelijke-competenties/> (toegang 26.02.2021)

L. MOLENAAR, *Wetenschap is niet zomaar een mening*; <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/wetenschap-is-niet-zomaar-een-mening~b82051ec/> (toegang 14 april 2021).

D. POLLEFEYT, *Hoe vorm geven aan „interlevensbeschouwelijke dialoog“ tussen de levensbeschouwelijke vakken in het gemeenschapsonderwijs*; <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/10/17/allemaal-dialoogscholen/> (toegang 13 april 2021).

RANDSTAD, *Bijna 80 procent van de studenten werk* (s.d.); <https://www.randstad.be/nl/workforce360/flexibility-labour-market/bijna-80-procent-studenten-werkt/> (toegang 24 februari 2021).

D. SOPER, *Sentiment Analyzer* (s.d.), <https://www.danielsoper.com/sentimentanalysis/default.aspx>. (toegang 15 maart 2021).

STATBEL, *Vroegtijdige schoolverlaters* (31 maart 2021), <https://statbel.fgov.be/nl/themas/werk-opleiding/opleidingen-en-onderwijs/vroegtijdige-schoolverlaters> (toegang 10.11.2021)

STATISIEK VLAANDEREN, *Bevolking naar onderwijsniveau (Scholingsgraad)* (s.d.), <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/bevolking-naar-onderwijsniveau-scholingsgraad> (toegang 24.11.2021).

STATISTIEK VLAANDEREN, *SCV-SURVEY. Vertrouwen in instellingen* (s.d.), <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/vertrouwen-in-instellingen> (toegang 7.11.2021)

UNIA, *Levensbeschouwelijke tekenen in hoger onderwijs: arrest Grondwettelijk Hof is ontgoochelend voor Unia* (5 juni 2020), <https://www.unia.be/nl/artikels/levensbeschouwelijke-tekenen-in-hoger-onderwijs> (toegang 10.11.2021)

VLAAMS BELANG, *Bange blanke man* (18/4/2006); <https://www.vlaamsbelang.org/bange-blanke-man/> (toegang op 12.12.2021)

VLAAMS PARLEMENT, *Interpellatie van mevrouw An Michiels tot de heer Frank Vandenbroucke, viceminister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams minister van Werk, Onderwijs en Vorming, over het actief pluralisme binnen het gemeenschapsonderwijs* (26.10.2006); <https://docs.vlaamsparlement.be/website/html-vrg/476278.html> (toegang 10.5.2021)

VLAAMS PARLEMENT, *Schriftelijke vraag van Kathleen Krekels aan Hilde Crevits* (7.02.2018); <http://docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1377486> (toegang 24 februari 2021).

VLAANDEREN, *VLAAMS onderwijs in cijfers* (december 2020); <https://www.vlaanderen.be/publicaties/vlaams-onderwijs-in-cijfers> (toegang 24 februari 2021).

WIKIPEDIA, *7-puntenplan (Vlaams Blok)*; [https://nl.wikipedia.org/wiki/70-puntenplan_\(Vlaams_Blok\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/70-puntenplan_(Vlaams_Blok)) (toegang op 10.11.2021)

L.WOUTERS, *Waarom je het begrip laïcité echt niet in de grondwet wil*; <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/artikel/waarom-je-het-begrip-la%C3%AFcit%C3%A9-echt-niet-de-grondwet-wil> (toegang 13 april 2021).

ZENIT STAFF, *Pope Francis' Letter to the Founder of "La Repubblica" Italian Newspaper* (11/9/2013); <https://zenit.org/2013/09/11/pope-francis-letter-to-the-founder-of-la-repubblica-italian-newspaper> (toegang 1/12/2021)

LIJST FIGUREN

Figuur 1: Verdeling gevolgd type onderwijs.....	13
Figuur 2: Rotated component matrix toegepast op invloedsfactoren.....	16
Figuur 3: Leeftijdsverdeling van respondenten.....	18
Figuur 4: Respondenten per organisatie.....	19
Figuur 5: Respondenten per geslacht.....	21
Figuur 6: Respondenten ingedeeld volgens opleidingsniveau	21
Figuur 7. Algemeen opleidingsniveau van volwassenen in Vlaanderen (2021), zonder schoolverlaters	22
Figuur 8: Type opleidingen van de respondenten.....	22
Figuur 9: Studenten BSO-TSO en deelnemers van IJD hebben een specifiek profiel.	23
Figuur 10: Zelf-identificatie door respondenten	26
Figuur 11: Verhouding gedoopt / niet-gedoopt	27
Figuur 12: Kerkelijke betrokkenheid van respondenten	27
Figuur 13: Verandering in levensbeschouwelijk profiel	28
Figuur 14: Grote omwentelingen zijn doorgaans van katholiek naar een meer athëistische stroming	28
Figuur 15: Belang van de eigen levensbeschouwing?	29
Figuur 16: Bepaalt de levensbeschouwing de innerlijke beleving van de werkelijkheid	30
17 Figuur: Gehechtheid aan rituelen en gebruiken	30
Figuur 18: Impact van levensbeschouwing op ethisch handelen.....	31
Figuur 19: Band met gebruiken, verhalen en opvatting van de eigen levensopvatting	31
Figuur 20: kennis van eigen levensbeschouwing per levensbeschouwelijk profiel	32
Figuur 21: Dimensies van de PKG-schaal.....	34
Figuur 22: PKG-schaal bij respondenten	40
Figuur 23: PKG-schaal bij respondenten en andere leeftijdsgroepen.....	41
Figuur 24: PKG-schaal met percentages.....	42
Figuur 25: Onderlinge correlatie tussen de 4 PKG-elementen.....	43
Figuur 26: Rotated component matrix voor de 4 PKG-elementen	44
Figuur 27: Band met de eigen levensbeschouwing.....	45
Figuur 28: PKG-schaal en pluralisme	47
Figuur 29: Levensbeschouwelijke gesprekken worden niet vermeden	47
Figuur 30: Hoe graag gaat men in gesprek met iemand die een andere levensbeschouwing heeft? ..	48
Figuur 31: Zijn interlevensbeschouwelijke gesprekken 'boeiend'?.....	48
Figuur 32: Zijn levensbeschouwelijke gesprekken 'verrijkend'?	48
Figuur 33: Levensbeschouwing moet niet naar de privé-sfeer geplaatst worden.....	49
Figuur 34: verband tussen relativisme en belang van rituelen	52
Figuur 35: Percentage per levensbeschouwelijk profiel op basis van de resultaten	53
Figuur 36: Voorbeeld profiel van een normatief athëist.....	54
Figuur 37: Conceptueel model levensbeschouwelijke categorieën.....	55
Figuur 38: Verhouding zelf-identificatie én classificatie op basis van alle antwoorden	60
Figuur 39: PKG-schaal per levensbeschouwelijk profiel.....	61
Figuur 40: Band met de eigen levensbeschouwing per levensbeschouwelijke categorie	62
Figuur 41: Interlevensbeschouwelijke verhouding per levensbeschouwelijke categorie.....	62
Figuur 42: Interlevensbeschouwelijke positie per levensbeschouwelijke categorie	63
Figuur 43: PKG-schaal bij levensbeschouwelijk profiel 'katholiek'	64
Figuur 44: Resultaten op andere vragen voor levensbeschouwelijk profiel 'katholiek'	65

Figuur 45: Het persoonlijk levensbeschouwelijk profiel is steeds genuanceerder ten aanzien van het groepsprofiel	66
Figuur 46: PKG-schaal bij levensbeschouwelijk profiel 'islam'	67
Figuur 47: Resultaten op andere vragen bij levensbeschouwelijk profiel 'Islam'	68
Figuur 48: PKG-schaal bij levensbeschouwelijk profiel 'nominaal christelijk'	69
Figuur 49: Andere resultaten bij levensbeschouwelijk profiel 'Nominaal christelijk'	70
Figuur 50: PKG-schaal bij levensbeschouwelijk profiel 'Algemeen religieus'	71
Figuur 51: Andere resultaten bij levensbeschouwelijk profiel 'Algemeen religieus'	72
Figuur 52: PKG-schaal bij levensbeschouwelijk profiel 'Pluralistisch atheïstisch'	73
Figuur 53: Andere resultaten bij levensbeschouwelijk profiel 'Pluralistisch atheïstisch'	74
Figuur 54: Pluralistisch-atheïsme is niet steeds gestoeld op humanisme	75
Figuur 55: PKG-schaal levensbeschouwelijke groep 'Normatief atheïstisch'	76
Figuur 56: Andere resultaten bij levensbeschouwelijke groep 'Normatief athëïsme'	77
Figuur 57: PKG-schaal bij levensbeschouwelijke groep 'Nihilistisch-onverschillig'	78
Figuur 58: Andere resultaten bij levensbeschouwelijke groep 'Nihilistisch-onverschillig'	79
Figuur 59: Levensbeschouwelijke profielen uit onderzoek J. Vitek	83
Figuur 60: Sterk verschillende cijfers met het onderzoek van J. Vitek.....	83
Figuur 61: Redenen waarom men kerk verlaat (onderzoek J. Vitek)	85
...VITEK-onderzoek Figuur 62: Bridge resultaten waarom men de band met de katholieke kerk loslaat.	85
Figuur 63: Betrokkenheid bij de Kerk volgens levensbeschouwelijke profiel.....	86
Figuur 64: Levensbeschouwelijke diversiteit in Australie	89
Figuur 65: Indeling per levensbeschouwelijke categorie	92
Figuur 66: De levensbeschouwelijke zelf-identificatie verschilt met wat andere onderzoeksvragen tonen	93
Figuur 67: Indeling van respondenten per geslacht.....	95
Figuur 68: Indeling per levensbeschouwelijke categorieën en geslacht: mannen iets meer atheïstischer?	95
Figuur 69: Verdeling per opleiding per levensbeschouwelijk profiel: opvallende BSO-TSO score	96
Figuur 70: Percentiel resultaten mbt band met de eigen levensbeschouwing.....	97
Figuur 71: Band met de eigen levensbeschouwing per levensbeschouwelijk profiel.....	97
Figuur 72: Band met de eigen levensbeschouwing - percentiel per levensbeschouwing	98
Figuur 73: Percentiel resultaten mbt band met rituelen	99
Figuur 74: Band met de rituelen per levensbeschouwing.....	99
Figuur 75: Band met de eigen rituelen – percentagegrafiek per levensbeschouwing.....	100
Figuur 76: Percentagegrafiek - belang van levensbeschouwing voor het ethisch handelen	100
Figuur 77: Belang van levensbeschouwing voor het ethisch handelen per levensbeschouwelijk profiel	101
Figuur 78: Percentagegrafiek: belang van levensbeschouwing voor het ethisch handelen per levensbeschouwelijk profiel	101
Figuur 79: Percentagegrafiek mbt het belang van levensbeschouwing voor de innerlijke beleving..	102
Figuur 80: Belang van levensbeschouwing voor de innerlijke beleving per levensbeschouwing.....	102
Figuur 81: Percentielresultaten per levensbeschouwelijk profiel mbt belang van levensbeschouwing voor innerlijke beleving	103
Figuur 82: PKG-schaal per levensbeschouwelijke categorie	105
Figuur 83: Frequentie interlevensbeschouwelijke contacten - percentiel resultaten per levensbeschouwing	106
Figuur 84: Percentages van laatste interlevensbeschouwelijk gesprek.....	107

Figuur 85: Percentages per levensbeschouwelijk profiel van zij die in de laatste drie maanden een interlevensbeschouwelijk gesprek hadden	108
Figuur 86: Kennis eigen gebruiken per levensbeschouwing	110
Figuur 87: Kennis van gebruiken en verhalen... van andere levensbeschouwingen per levensbeschouwelijk profiel	111
Figuur 88: Percentagegrafiek mbt kennis van gebruiken, verhalen, ... van andere levensbeschouwingen, per levensbeschouwing	112
Figuur 89: Vermijden van een interlevensbeschouwelijk gesprek per levensbeschouwing	112
Figuur 90: Gaat men graag een interlevensbeschouwelijk gesprek aan, per levensbeschouwing.....	113
Figuur 91: Percentagegrafiek mbt boeiende van een interlevensbeschouwelijke dialoog	114
Figuur 92: Hoe boeiend men het vind om een interlevensbeschouwelijke dialoog aan te gaan, per levensbeschouwing	114
Figuur 93: Verrijking van de eigen levensbeschouwing door interlevensbeschouwelijke dialoog per levensbeschouwelijk profiel	115
Figuur 94: Wordt de eigen levensbeschouwing verrijkt door de interlevensbeschouwelijke dialoog - percentiel resultaat	115
Figuur 95: Percentagegrafiek resultaten: versterkt interlevensbeschouwelijk dialoog de eigen levensbeschouwing	116
Figuur 96: Interlevensbeschouwelijke dialoog versterkt de eigen levensbeschouwing - per levensbeschouwelijk profiel	116
Figuur 97: Percentage resultaten - in welke mate hoort levensbeschouwing een prive-aangelegenheid te zijn	117
Figuur 98: Levensbeschouwing als privé-aangelegenheid, per levensbeschouwelijk profiel	117
Figuur 99: Levensbeschouwing als privé-aangelegenheid? Percentiel resultaten per levensbeschouwelijk profiel	118
Figuur 100: Is de eigen levensbeschouwing superieur? Percentagegrafiek	119
Figuur 101: Overtuiging mbt superioriteit eigen levensbeschouwing, per levensbeschouwelijk profiel	119
Figuur 102: Overtuiging mbt superioriteit eigen levensbeschouwing, percentiel resultaten per levensbeschouwing	120
Figuur 103: Ervaart men de kern van alle levensbeschouwingen als dezelfde? Percentiel resultaten	121
Figuur 104: Ervaart men de kern van alle levensbeschouwingen als dezelfde? Resultaten per levensbeschouwelijk profiel	121
Figuur 105: Ervaart men de kern van alle levensbeschouwingen als dezelfde? Percentagegrafiek resultaten per levensbeschouwelijk profiel	122
Figuur 106:.....	125
Figuur 107: Tabael voornaamste invloedsfactoren.....	128
Figuur 108: Voornaamste invloedsfactoren.....	129
Figuur 109: Voornaamste invloedsfactoren per levensbeschouwing in de persoonlijke levenssfeer	130
Figuur 110: Invloedsfactoren per levensbeschouwelijke profiel	131
Figuur 111: Invloedsfactoren binnen het onderwijs	133
Figuur 112: Invloedsfactoren binnen het onderwijs per levensbeschouwelijk profiel	134
Figuur 113: Invloedsfactoren op het werk	135
Figuur 114: Invloedsfactoren op het werk per levensbeschouwelijk profiel	136
Figuur 115: Invloedsfactoren vanuit levensgebeurtenissen	138
Figuur 116: Invloedsfactoren vanuit levensgebeurtenissen per levensbeschouwin	139
Figuur 117: Invloedsfactoren uit de cultuur	141

Figuur 118: Invloedsfactoren uit cultuur per levensbeschouwelijk profiel.....	142
Figuur 119: Invloedsfactoren vanuit religieuze context.....	144
Figuur 120: Invloedsfactoren vanuit religieuze context per levensbeschouwelijk profiel.....	145
Figuur 121: Top 10 van meest versterkende factoren	147
Figuur 122: Top 10 meest verzwakkende factoren	148
Figuur 123: Top 10 versterkende factoren per levensbeschouwing.....	150
Figuur 124: Top 10 meest verzwakkende factoren per levensbeschouwelijk profiel	152
Figuur 125: Correlatiegroep 1	153
Figuur 126: Correlatiegroep 2	154
Figuur 127: Correlatiegroep 3	154
Figuur 128: Correlatiegroep 4	155
Figuur 129: Correlatiegroep 5	155
Figuur 130: Correlatiegroep 6	156
Figuur 131: correlatiegroep 7.....	157
Figuur 132: Type gevolgd onderwijs.....	159
Figuur 133 Cijfers van het Departement Onderwijs.....	160
Figuur 134:Indeling van respondenten per onderwijstype en levensbeschouwelijk profiel	161
Figuur 135: Gevolgd levensbeschouwelijk vak.....	161
Figuur 136: Gevolgd levensbeschouwelijk vak van wie niet naar een katholieke school ging	162
Figuur 137: Percentage levensbeschouwelijke groepen in vak Niet-Confessionele Zedenleer.....	163
Figuur 138: Percentage levensbeschouwelijke groepen in het vak Rooms-katholieke godsdienst in het Katholiek Onderwijs	163
Figuur 139: Percentage levensbeschouwelijke groepen in RKG in het vrij katholiek onderwijs, vergeleken met officieel secundair onderwijs	164
Figuur 140: Levensbeschouwelijke samenstelling van een klas in diverse onderwijsnetten en levensbeschouwelijke vakken	164
Figuur 141: Melbourne-schaal en levensbeschouwelijke onderwijsmethodes	165
Figuur 142: Perceptie levensbeschouwelijke onderwijsmethodologieën in RKG	166
Figuur 143: Perceptie levensbeschouwelijke onderwijsmethodologieën in NCZ	167
Figuur 144: Correlatie RKG en onderwijsmethodologieën	168
Figuur 145: Correlatie NCZ en onderwijsmethodologieën.....	168
Figuur 146: Score reconfessionalisering per levensbeschouwelijk profiel in RKG en NCZ	169
Figuur 147: Score waardenopvoeding / monocorrelatie per levensbeschouwelijk profiel in RKG	170
Figuur 148: Percentagegrafiek monocorrelatie per levensbeschouwelijk profiel in RKG.....	171
Figuur 149: Monocorrelatie in NCZ	171
Figuur 150: Score hermeneutische benadering per levensbeschouwelijk profiel	172
Figuur 151: Score neutrale benadering van levensbeschouwing in RKG	174
Figuur 152: Score neutrale benadering van levensbeschouwing in NCZ	175
Figuur 153: Seculiere benadering in NCZ en RKG.....	176
Figuur 154: Impact van levensbeschouwelijk onderwijs op de identiteit (RKG).....	177
Figuur 155: Impact van levensbeschouwelijk onderwijs op de identiteit (NCZ)	178
Figuur 156: PKG-schaal per gevolgd levensbeschouwelijk vak	179
Figuur 157: Correlaties onderwijsmethodologieën in het vak RKG	180
Figuur 158: overzicht verenigingen die impact hebben op levensbeschouwing bij jong-volwassenen	183
Figuur 159: Impact van verenigingen op levensbeschouwelijke visie	184
Figuur 160: Welke vereniging had impact op levensbeschouwing	184
Figuur 161: Type verenigingen en indeling volgens levensbeschouwelijk profiel	185

Figuur 162: Melbourne-schaal toegepast op verenigingen	186
Figuur 163: Impact van verenigingen op levensbeschouwing per levensbeschouwelijk profiel	187
Figuur 164: Impact van verenigingen op levensbeschouwing	187
Figuur 165: Confessionaliteit in verenigingen	188
Figuur 166: Secularisering in verenigingen	189
Figuur 167: Reconfessionalisering in verenigingen	190
Figuur 168: Waardenopvoeding in verenigingen	191
Figuur 169: Recontextualisering in vereniging	192
Figuur 170: Correlaties mbt levensbeschouwing en verenigingen	193
Figuur 171: Correlaties tussen de diverse reeksen antwoorden voor wie OVERTUIGD is van zijn levensbeschouwing	195
Figuur 172: Moeilijkheidsgraad van de vragenlijst.....	196
Figuur 173: Moeilijkheidsgraad van de vragenlijst per levensbeschouwelijk profiel	196
Figuur 174: Duidelijkheid van de vragen	197
Figuur 175: Werd de vragenlijst als 'leuk' ervaren?	197
Figuur 176: Pancarte gebruikt tijdens het kwalitatief onderzoek	205
Figuur 177: Evolutie van de diversiteit in Vlaanderen	231
Figuur 178: Allochtonen in Antwerpen	232
Figuur 179: Positie van hermeneutisch onderwijs in vergelijking met andere methodologieën	238
Figuur 180: Vertrouwen in instellingen bij de Vlaamse bevolking in 2018.....	241
Figuur 181: Vertrouwen in instellingen bij Vlaamse bevolking 2008- 2018.....	242
Figuur 182: Vertrouwen in instellingen volgens opleidingsniveau (2018)	243
Figuur 183: Percentage vertrouwen in de Kerk van 1995 tot 2015	244
Figuur 184: Evolutie van het vertrouwen in de Kerk bij randkerkelijken en kerkgezinden.	244
Figuur 185: Het optreden van de Kerk tegenover het kindermisbruik haalt vertrouwen onderuit ...	245
Figuur 186: Overzicht respondenten IJD per provincie.....	251
Figuur 187: Leeftijdsverdeling IJD-respondenten	251
Figuur 188: Zelfidentificatie bij IJD-respondenten.....	252
Figuur 189: Classificatie per levensbeschouwelijk profiel van IJD-respondenten	253
Figuur 190: Classificatie per levensbeschouwelijke groepen van alle respondenten zonder IJD	253
Figuur 191: Band met de Kerk voor IJD-respondenten	255
Figuur 192: Impact van levensbeschouwing bij niet IJD-respondenten	255
Figuur 193: Impact van levensbeschouwing bij IJD-respondenten.....	256
Figuur 194: Percentage resultaten bij niet IJD-respondenten mbt diverse levensbeschouwelijke dimensies.....	257
Figuur 195: Percentage resultaten bij IJD-respondenten mbt diverse levensbeschouwelijke dimensies	257
Figuur 196: Top 10 versterkende factoren bij IJD-respondenten	258
Figuur 197: IJD heeft een zeer positieve impact op de levensbeschouwing van de IJD-respondenten	259
Figuur 198: Top 10 van versterkende factoren uit het globaal onderzoek.....	259
Figuur 199: Top 10 versterkende factoren bij IJD-respondenten	260
Figuur 200: Top 10 verzwakkende factoren bij IJD-respondenten	261
Figuur 201: Impact van mogelijke religieuze factoren bij IJD-respondenten.....	263
Figuur 202: Levensbeschouwelijke impact van factoren vanuit het onderwijs op IJD-respondenten	265
Figuur 203: Levensbeschouwelijke impact van factoren uit het werkveld bij IJD-respondenten	266
Figuur 204: Levensbeschouwelijke impact van levensbegebeurtenissen bij IJD-respondenten	267
Figuur 205: Levensbeschouwelijke impact van levensbeschouwelijk onderwijs bij IJD-respondente	268

Figuur 206: Levensbeschouwelijke impact van levensbeschouwelijk onderwijs bij niet-IJD-respondenten	268
Figuur 207: Perceptie van onderwijsmethodologie in het levensbeschouwelijk vak van IJD-respondenten tegenover niet-IJD-respondenten	269
Figuur 208: Perceptie van levensbeschouwelijke methodologieën in het levensbeschouwelijk ervaren verenigingsleven bij IJD-respondenten	270
Figuur 209: Interlevensbeschouwelijke dialoog bij IJD-respondenten	271
Figuur 210: PKG-schaal bij IJD-respondenten	272
Figuur 211: Pancarte die de levensbeschouwelijke profielen aanschouwelijk voorstelt	275

BIJLAGE 1: Definitieve pancarte bij classificatie

BIJLAGE 2: Persartikels

BIJLAGE 3: Kwantitatief onderzoek: de enquête

BIJLAGE 4: Kwalitatief onderzoek: protocol & powerpoint & transcripties van de interviews